

DISSERTATIONES PHILOLOGIAE ESTONICAE
UNIVERSITATIS TARTUENSIS
22

EVAR SAAR

Võrumaa kohanimede analüüs
enamlevinud nimeosade põhjal ja
traditsioonilise kogukonna nimesüsteem



TARTU ÜLIKOOLI
KIRJASTUS

Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond, eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Väitekirja on kaitsmisele suunanud Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna eesti ja üldkeeleteaduse instituudi nõukogu 4. novembril 2008.

Juhendaja professor Karl Pajusalu

Retsensendid: PhD Ritva Liisa Pitkänen (Helsingi ülikool)
PhD Marja Kallasmaa (Eesti keele instituut)

Kaitsmine toimub 16. detsembril 2008 kell 12.15 Tartu Ülikooli nõukogu saalis.



Toetab Euroopa Liit



Keeleteaduse ja -tehnoloogia doktorikool

ISSN 1406–1325

ISBN 978–9949–19–019–5 (trükis)

ISBN 978–9949–19–020–1 (PDF)

Autoriõigus Evar Saar, 2008

Tartu Ülikooli Kirjastus

www.tyk.ee

Tellimus nr 493

SAATEKS

Selle raamatu peategelane on Võrumaa inimene. Kohanimed, nendega seostuvad arusaamad ja ümbruse nägemise viis on kokku kogutud mitme tuhande põliselaniku käest, kellega mul on olnud rõõm kohtuda. Eriti tore on olnud näha avanemas tagasihoidlikke maainimesi, kes võrukeelse vestluse edenedes taipavad, et neilt ei tahetagi mingit erilist või ebamugavat informatsiooni, ainult koduümbruse kohanimesid, kindlaid ja meeldivaid sõnu, millega seostuvad paljud eredad sähvatused ja naljakad juhtumised vahel liigagi raskes elus.

Kohanimedede uurimise juurde jõudsin Eesti põhikaardi välitöö kaudu. Seda tööd olen 1995. aastast peale teinud tandemis Tõnu Raudsepaga, Eesti Kaardikeskuse väsimatu toponüümikuga. Kui peaksin nimetama oma esimesi õpetajaid kohanimeasjanduse alal, oleksid need Tõnu Raudsepp ja Kaido Kama, kellega koos me aastate jooksul rohkem kui 60 valmis välitööga kaardilehte enne trükkiminekut läbi vaatasime.

Nimeteaduse maailma juhtis mind Peeter Päll. Täna Peetrit eeskuju ja nõuannete eest, mille abil on sündinud ajaloolise Võrumaa kohanimeandmebaas. Pealegi on Peeter isiksus, kelle ümber Eesti nimeuurijad täna koonduvad. Häid mõtteid on andnud vestlused kõigi Nimeseltsi kuuluvate inimestega. Suure lugupidamise osaliseks saavad minu kolleegid Võru instituudis. Tänu meie väikese kollektiivi mõistvusele ja küünarnukitundele on leidunud lahendus ka kriisidele, mis suuremat materjalihulka analüüsiva töö ette võtnud uurijat ikka ees ootavad.

Oma ülikoolipoolset õpetajat ja juhendajat Karl Pajusalu täna selle eest, et ta ei kaotanud minu suhtes lootust, aga muidugi ka paljude asjalike märkuste eest töö kirjutamise käigus. Tööd eelretsenseerinud Ritva Liisa Pitkänen oli ühtlasi minu õpetajaks Helsingi ülikoolis veedetud poolaasta jooksul. Ritva Liisa märkused ja tähelepanekud osutusid väga kasulikeks. Täna asjalike märkuste eest ka Marja Kallasmaad, väitekirja Eesti-poolset eelretsenseerijat.

Janne Saarikivile kuulub mu tänu pikkade vestluste eest, mis on innustanud Võrumaa kohanimede uurimises uusi, tulevikku vaatavaid väljakutseid esitama. Janne märkused töö käsikirja suhtes olid läbinisti kreatiivsed, need puudutasid peamiselt nähtusi, mida tuleks Võrumaa ja üldse Eesti kohanimede puhul rohkem esile tõsta. Väitekirja saksakeelse kokkuvõtte ja minu peatselt samal teemal ilmuva saksakeelse artikli ülevaatamise eest täna Andreas Schorri, kelle märkuste ja küsimuste mõjul võttis nii mõnigi välja pakutud mõte paremini põhjendatud kuju. Käsikirja läbilugemise ja paranduste tegemise eest täna Helen Pladot.

Kõgõ inämb taha meelen pitäq Manni, kinkaga ütenkuun mi seo veskikivi nii kavvõdalõ vöörütänü olõmi. Jõudu om andnu märk, et võrukõisi kotussõnimekivile saa koda ümbre ja säält nakkas häid jauhvit tulõma. Elulõ om kibõnat andnu mi tütar Hipp, kinkalõ ma kõgõ rassõmbal kirutamisõ aol tei egä õdagu üte mänguaša Barbi maja jaos. Lõpus saiq sooviq otsa ja tüügi sai valmis.

Kähril 4. märtekuu pääväl 2008

SISUKORD

1. SISSEJUHATUS	13
1.1. Uurimuse eesmärk	13
1.2. Töö ülesehitus ja materjal	16
1.3. Sünkroonilise kohanimeuurimise kujunemine	19
1.3.1. Klassikaline etümoloogiasuund	19
1.3.2. Probleemid sünkroonilise kohanimekogu kirjeldamisel	20
1.3.3. Süntaktilis-semantiline struktuuriliigendus	22
1.3.4. Süntaktilis-semantilise mudeli kriitikat	23
1.3.5. Nimeandmispõhimõtete klassifitseerimine	25
1.3.6. Analoogia roll nimede tekkimisel	30
1.3.7. Nimeleksikoni uurimine	32
1.3.8. Sotsioonomastika uute valdkondade avajana	34
1.3.9. Sünkrooniline kohanimeuurimine Eestis	35
1.4. Nimede struktuuri puudutavad mõisted	37
1.4.1. Põhimõisted <i>nimeosa</i> , <i>nimeelement</i> , <i>põhiosa</i> , <i>täiendosa</i> , <i>kaheosaline nimi</i> , <i>üheosaline nimi</i>	38
1.4.2. Mõistete tähestikuline loend	40
2. VÕRUMAA KUI KOHANIMEKESKKOND	45
2.1. Ajaloolise Võrumaa alade loetelu ja kihelkondade pindala	46
2.2. Asustuse kujunemise ja kohanimesüsteemi seosed	49
2.3. Isikunimede mitmekesisus	52
2.4. Loodus nimetekke suunajana	53
2.5. Asustuse struktuur 20. saj alguses	56
2.5.1. Vanad külad	56
2.5.2. Hajatalud ja nendest kujunenud külad	59
2.5.3. Mõisad, karjamõisad ja vallanimed	60
2.5.4. Kõrtsid ja veskid	62
2.5.5. Koolimajad ja vallakeskused	63
2.5.6. Metskonnad ja metsavahikohad	63
3. NIME SAANUD KOHAD JA NIMEDE APELLATIIVSED PÕHIOSAD	65
3.1. Andmebaasi teave nimeobjektidest	65
3.1.1. Nimetihedus ja kogumistihedus	66
3.1.2. Millistele kohtadele on nimesid antud	67
3.2. Kõige levinumad apellatiivsed põhiosad	69
3.2.1. Põhiosade esikümme – valdavalt kesksed terminid	70
3.2.1.1. <i>Mägi</i>	70
3.2.1.2. <i>Suu</i>	71
3.2.1.3. <i>Järv</i>	72
3.2.1.4. <i>Niit</i>	72

3.2.1.5.	<i>Saar</i>	73
3.2.1.6.	<i>Org</i>	74
3.2.1.7.	<i>Oja</i>	74
3.2.1.8.	<i>Mõts</i>	75
3.2.1.9.	<i>Lomp ~ lump</i>	75
3.2.1.10.	<i>Palo ~ palu</i>	76
3.2.2.	Põhiosad alates teisest kümnest – kohaliku eripära dominant.....	77
3.2.2.1.	<i>Tarõ</i>	77
3.2.2.2.	<i>Nurm</i>	78
3.2.2.3.	<i>Mõisa</i>	79
3.2.2.4.	<i>Külä</i>	79
3.2.2.5.	<i>Kolk</i>	80
3.2.2.6.	<i>Kraav</i>	81
3.2.2.7.	<i>Lohk</i>	82
3.2.2.8.	<i>Kont ~ kunt</i>	82
3.2.2.9.	<i>Kivi</i>	83
3.2.2.10.	<i>Laan</i>	83
3.2.2.11.	<i>Jõgi</i>	84
3.2.2.12.	<i>Läte</i>	84
3.2.2.13.	<i>Varik</i>	85
3.2.2.14.	<i>Perä</i>	85
3.2.3.	Levinumad artefaktide nimetused põhiosadena	86
3.3.	Kesksete liigisõnade osakaal eriliigiliste kohtade nimedes	90
4.	KÕIGE LEVINUMAD TÄIENDOSAD	93
4.1.	Täiendosade loendamise ja rühmitamise põhimõtetest.....	93
4.1.1.	Arvestusse kaasatud struktuuritüübid	93
4.1.2.	Materjali kallutatus asundustalude nimede poole	95
4.1.3.	Atribuudi erinevad esinemisarvud tabelis.....	97
4.1.4.	Leksikaalsemantiline rühmitamine	97
4.2.	Ruumisuhteid väljendavad täiendosad	99
4.2.1.	<i>Ala-</i>	99
4.2.2.	<i>Mäe-</i>	100
4.2.3.	<i>Ede- ja taga-</i>	102
4.2.4.	<i>Vahe-</i>	102
4.2.5.	<i>Perä-, kolga-, otsa-</i>	102
4.3.	Adjektiivsed täiendosad.....	103
4.3.1.	<i>Suur ja väikene (väiku-, väikse-)</i>	104
4.3.2.	<i>Korgõ</i>	105
4.3.3.	<i>Vana ja vahtsõ- (vahtsõnõ)</i>	106
4.3.4.	<i>Pikk ja tsõõrik</i>	106
4.3.5.	<i>Must, valgõ, kulla-, hahk, verrev</i>	107
4.3.6.	<i>Palanu</i>	108

4.3.7.	<i>Raba</i>	109
4.4.	Loodusterminid ja pinnasesõnad täiendosadena	109
4.4.1.	<i>Savi</i>	111
4.4.2.	<i>Järv ja saar</i>	111
4.4.3.	Muud pinnaseterminid	112
4.4.4.	<i>Laan ja mõts</i>	113
4.4.5.	<i>Palo ja palandu</i>	113
4.4.6.	<i>Läteq ja allikas</i>	114
4.4.7.	<i>Kond ~ kund, kand ja aro</i>	114
4.4.8.	<i>Viira ja viro</i>	115
4.5.	Kultuurmaastikuterminid ja artefaktid	117
4.5.1.	<i>Piir</i>	118
4.5.2.	<i>Kuup, keller, haud</i>	119
4.5.3.	<i>Kalm, kalmõq, kalmatu, matus, kääbäs</i>	120
4.5.4.	<i>Sulg, sulõndu, lüüs, kivi ja veski</i>	121
4.5.5.	<i>Rist, kerik</i>	122
4.5.6.	<i>Sann, riuh ~ rehe, küün</i>	123
4.5.7.	<i>Torn</i>	123
4.5.8.	<i>Sild, purrõq</i>	124
4.5.9.	<i>Liin</i>	124
4.5.10.	<i>Mõisa, puustus</i>	125
4.5.11.	<i>Tõrv, turvas, lubi, viinakoda, viinavabrik, savikoda</i>	125
4.5.12.	<i>Kuul', kõrtõ, jaam</i>	126
4.5.13.	<i>Nurm, kopli, sõõrd</i>	126
4.6.	Taimenimetused ja maastik taimeliigi järgi täiendosades	127
4.6.1.	<i>Tamm, kõiv, kask, lepp, tuum 'toomingas', pähn, pärn, lõhmus</i>	129
4.6.2.	<i>Haab, haavistik</i>	130
4.6.3.	<i>Petäi, mänd, uibu</i>	130
4.6.4.	<i>Maasikas, mari</i>	130
4.6.5.	Mitme leksikaalse rühma vahel jagunevad atribuudid <i>sokk, pai, tilk, lauk, luht</i>	131
4.6.6.	Kultuurtaimede nimetused	133
4.7.	Metsloomad ja metsloomanimetustest isikunimed täiendosades	133
4.7.1.	<i>Susi, hunt, kahr, karo</i>	135
4.7.2.	<i>Repän, kähr, teder</i>	136
4.7.3.	<i>Kurg, siug, huss, part's, kunn</i>	137
4.7.4.	<i>Põdõr, orrav, jänes, udras</i>	138
4.7.5.	<i>Varõs, haugas, kull, kakk, tsirk, piho, kägu, harak</i>	139
4.7.6.	<i>Ritsik, parm</i>	140
4.7.7.	<i>Kogõr, kiiss, luts</i>	140
4.8.	Koduloomad ja koduloomanimetustest isikunimed täiendosades	141
4.8.1.	<i>Kikas, kukk</i>	142
4.8.2.	<i>Kits, sikk</i>	143

4.8.3.	<i>Kari, vars, hopõn</i>	143
4.8.4.	<i>Härg ja pull</i>	144
4.9.	Eesnimed ja muud isikunimed.....	144
4.9.1.	<i>Hansi, Andsi, Andsu, Hansu, Jaani, Juhani</i>	146
4.9.2.	<i>Piitre, Peedo ~ Peedu, Peebu</i>	147
4.9.3.	<i>Paabu</i>	148
4.9.4.	<i>Miku, Mikhkli ~ Mikhle</i>	148
4.9.5.	<i>Härmä</i>	149
4.9.6.	<i>Toodsi, Tiidu</i>	149
4.9.7.	<i>Musti, Makõ, Pikä</i>	150
4.9.8.	<i>Märdi, Matsi, Matu</i>	150
4.9.9.	<i>Kärstnä ~ Kärstnä, Reinu ~ Reino, Oti</i>	150
4.9.10.	<i>Andri ~ Andre, Andrusõ ~ Andrõsõ, Ando ~ Andu</i>	151
4.9.11.	<i>Hindo ~ Hindu, Hino ~ Hinu, Hinni ~ Hinno</i>	151
4.9.12.	<i>Lauri, `Tuuma</i>	152
4.9.13.	<i>Jaaska ~ Jaska, Jakapi ~ Jakobi, Jaagu</i>	152
4.9.14.	<i>Paali, Vasila, Tanho, Ivani, Ivaski</i>	152
4.9.15.	<i>Lalli, Meosõ ~ Meossõ, Hanni, Juusa</i>	153
4.9.16.	<i>Villemi, Kaarli, Jüri</i>	154
4.9.17.	Naisenimed <i>Annõ, Mari, Maarja, Marõt</i>	154
4.10.	Inimese apellatiivsed nimetused.....	155
4.11.	Inimkultuuri esemed ja ained.....	157
4.12.	Inimese hingeline ümbrus.....	159
4.13.	Kohanimed, analoogilised siirdnimed ja vastavad liitapellatiivid.....	160
4.14.	Käsitletud atribuutide statistika.....	162
5.	KÕIGE HARILIKUMAD NIMED JA NIMEMALLIDE LEVIKUD.....	163
5.1.	Kõrgendike nimed.....	163
5.2.	Talude nimed.....	170
5.3.	Soode ja niitude nimed.....	173
5.4.	Järvede ja lompide nimed.....	176
5.5.	Muud nimeobjektid.....	178
5.6.	Sekundaarsete ja mittesekundaarsete nimede suhe.....	179
5.7.	Nimemallide uurimine kartograafilises andmebaasis.....	186
6.	LOKAALSED NIMESÜSTEEMID.....	191
6.1.	Viljelustele või asulatele keskenduvad süsteemid.....	191
6.2.	Talurahva nimesfäärid.....	192
6.3.	Maastik ja maakasutus.....	195
6.4.	Talunimede traditsioon.....	197
6.5.	Võrumaale tüüpilised kohalikud süsteemid.....	200
	KOKKUVÕTE.....	203

KIRJANDUS.....	208
----------------	-----

Die Analyse der Toponymie von Võrumaa nach den häufigsten Namengliedern und das Namensystem der traditionellen Gemeinschaft. ZUSAMMENFASSUNG	214
--	-----

LISA 1. AVKA andmetabeli struktuuri näide.....	222
LISA 2. Võrumaa kohanimistu täiendosade sagedusloend	223
LISA 3. Võrumaa kohanimede sagedusloend	231
LISA 4. AVKA andmetabel CD-1	

JOONISED

Joonis 1. Kohtade nimetamine oma objektiklassi kesksete liigisõnadega	90
Joonis 2. Taluelaniku nimesfäärid.....	193

KAARDID

Kaart 1. Kõrgemal asumise väljendamine Eesti kohanimedes EKI kogu põhjal	101
Kaart 2. Nime <i>Jaanimägi</i> levik EKI kohanimetüüpide ja Võrumaal AVKA andmete põhjal.....	165
Kaart 3. <i>Savimägi</i> , <i>Sauemägi</i> ja nende sekundaarnimed.....	166
Kaart 4. Nimede <i>Kun(n)imägi</i> ja <i>Munamägi</i> levik	167
Kaart 5. <i>Kuku</i> - ja <i>kuki</i> -atribuudiga nimede levik	168
Kaart 6. Koopad mõnede Eesti kohanimetüüpide täiendosades	169
Kaart 7. Nimede <i>Kullamägi</i> ja <i>Kullasaar</i> , nende sekundaarnimede ja muutunud <i>Kullamaa</i> -komponendiga nimede levik	170
Kaart 8. <i>Kikas</i> ja <i>kukk</i> mõnedes kohanimetüüpides	172
Kaart 9. <i>Oru</i> -atribuudiga nimede levik	173
Kaart 10. Nimeobjektide ümar kuju mõnedes kohanimetüüpides	175
Kaart 11. <i>Mustjärved</i> ja <i>Kogrejärved</i> Eestis	177
Kaart 12. <i>Salujärv</i> , <i>Saluora</i> , <i>Salumägi</i>	180
Kaart 13. <i>Järvemägi</i> ja <i>Järvesuu</i> Võrumaa kohanimistus	187
Kaart 14. Nimed <i>Järvemägi</i> ja <i>Järvesuu</i> järvede kihi taustal	188
Kaart 15. Nimetüübi <i>N-järve mägi</i> levik võrreldes nimega <i>Järvemägi</i>	189
Kaart 16. Kurgjärve ümbrus Eesti põhikaardil 1: 20 000	190

TABELID

Tabel 1. Šrámeki nimeandmispõhimõtted tšehhi kohanimenäidetega	29
Tabel 2. Ajaloolise Võrumaa kihelkondade pindalade võrdlus	47
Tabel 3. Soome kohanimekogu valimi ja AVKA nimeobjektide jagunemine	67
Tabel 4. Kõige levinumad atribuudid ja kõige korduvad kohanimed AVKAs	95
Tabel 5. Ruumisuheid väljendavad täiendosad AVKAs	99
Tabel 6. Adjektiivsed täiendosad AVKAs	104
Tabel 7. Maastiku- ja pinnasesõnad täiendosadena AVKAs	110
Tabel 8. Kultuurmaastikuterminid ja artefaktide nimetused täiendosadena AVKAs	117
Tabel 9. Taimenimetused täiendosadena AVKAs	128
Tabel 10. Metsloomanimetused täiendosadena AVKAs	134
Tabel 11. Koduloomanimetused täiendosadena AVKAs	142
Tabel 12. Isikunimed täiendosadena AVKAs	145
Tabel 13. Inimese apellatiivsed nimetused täiendosadena AVKAs	156
Tabel 14. Inimkultuuri esemed ja ained täiendosadena AVKAs	157
Tabel 15. Inimese hingeline ümbrus täiendosades AVKAs	159
Tabel 16. Kohanimed ja vastavad liitapellatiivid täiendosadena AVKAs	160
Tabel 17. Kõige tavalisemad kõrgendikunimed Võrumaal	164
Tabel 18. Kõige tavalisemad talunimed Võrumaal	171
Tabel 19. Kõige tavalisemad soo- ja niidunimed Võrumaal	174
Tabel 20. Kõige tavalisemad järvede ja lompide nimed Võrumaal	176
Tabel 21. Primaar- ja sekundaarnimede loendamise tulemused	184

I. SISSEJUHATUS

I.1. Uurimuse eesmärk

Aastatel 1995–2003 õnnestus mul Võru instituudi kohanimekogujana käia läbi terve ajalooline maakond Eestis – Võrumaa. Selle pikaajalise välitöö otsesed tulemused kajastuvad Eesti põhikaardil 1: 20 000. Lisaks Võrumaale sisaldavad nimekogumisvälitööga kaetud kaardilehed ka Setumaa Eesti osa ja Lõuna-Tartumaa servaala vastu Võrumaad. Võrumaalt saadud välitööandmete põhjal valmis ajaoolise Võrumaa kohanime andmebaas (AVKA), mis on kasutatav ka Internetis¹. Objektikeskse kohanimeandmebaasi loomise probleeme käsitles minu magistritöö “Räpina ja Vastseliina kohanimed. Sünkrooniline ülevaade ja andmebaas”, mis on ilmunud raamatus “Võromaa kotussõnimmist” (Faster, Saar 2002).

Käesolevas uurimuses on keskendutud AVKAs leiduvate ühe ajajärgu nimeandmete kvantitatiivsele analüüsile, et tuua lugejani pilt Võrumaa jaoks tüüpilisest kohanimestust. AVKA kohanimesid, mis kuuluvad põhiliselt kogukonna nimesüsteemi, vähemal määral üksiku majapidamise nimesüsteemi, on analüüsitud nimeobjektide liigilise jaotuse, enamlevinud süntaktiliste nimeosade (põhiosa, täiendosa) ja enamlevinud nimede alusel. Otsitud on nimistu muidki kvantitatiivseid omadusi, näiteks on hinnatud primaarsete ja sekundaarsete nimede suhet Võrumaa kohanimestus, niivõrd, kui see sünkroonilise analüüsi põhjal on võimalik.

Uurimuse teoreetilise alusena olen kasutanud Soome onomastikakoolkonna nelja aastakümne töid. Käesolev uurimus pole ilmselt esimene, kus kasutatakse väljendit *Soome koolkond*, kuigi otsest kirjalikku mainimist pole silma jäänud. Soome koolkonda iseloomustab eelkõige selgelt teadvustatud vajadus vaadelda mingi piirkonna toponüümikat tervikliku süsteemina ja võtta analüüsi käigus omaks nimeandja vaatenurk. Taolist lähenemist on võimaldanud Soome kohanimekogude erakordne esinduslikkus nii jäädvustatud nimede kui ka keelejuhtidelt talletatud lisainfo ja arusaamade osas (Kiviniemi 1987: 8). Soome kohanimeuurimise üldkeeleteaduslik taust on aja jooksul teisenenud. Kurt Zilliacus (1966) kasutas uue struktuurimudeli loomisel ja nimeandmispõhimõtete sõnastamisel generatiivset transformatsiooniteooriat. Eero Kiviniemi jätkas seda suunda, kuid tõi hiljem onomastika taustale funktsionaalsed teooriad ja leidis, et konkreetset nimesüsteemi uurides saab välja tuua ainult selle süsteemi produktiivsed nimeandmispõhimõtted. Mõne teise nimesüsteemi optimaalne kirjeldus ei pruugi ühtegi valmis skeemi sobida (Kiviniemi 1987:

¹ Juurdepääs AVKale on leitav Võru instituudi kodulehelt <http://www.wi.ee>. 2008. aastast alates saab nimeobjekte kaardil vaadata ja nimesid otsida Maa-ameti aadressiandmete rakenduses, rohkem võimalusi pakkuva päringuvormi leiab Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaasi (KNAB) rakendusest aadressil http://www.eki.ee/knab/p_vq_et.htm.

30–33). Kiviniemi õpilased on aluse pannud laiahaardelisele sotsioonomastilisele uurimistööle (Ainiala 1997, KN 2005). Alates 2000. aastate algusest on Soome onomastikakoolkonnas ühendatud senised saavutused ja kognitiivne teooria (Sjöblom 2006, Leino 2007), mis sobib nimeandja vaatenurka oluliseks pidava süsteemitunnetusega isegi paremini kui 1960.–1970. aastate generativism.

Soome koolkonna seisukohtadest mõnevõrra erinevat, kuid ikkagi pärisnime süsteemi tunnetamist peatähtsaks pidavat teooriat võib leida tšehhi kohanimeuuri ja Rudolf Šrámeki valitud töödest (Šrámek 2007) ja flaami isikunimeuuri ja Willi Van Langendoncki raamatust “Theory and Typology of Proper Names” (2007). Šrámek on sõltumatult postuleerinud üsna mitmeid põhitõdesid, mis langevad kokku Zilliacuse ja varajase Kiviniemi esitatud järeldustega. Van Langendoncki peamise huvi on pälvinud pragmaatiline arutelu apellatiivses võtmes kasutatava pärisnime ja pärisnimenä kasutatava apellatiivi üle, mis on taustateadmisenä tähtis eriti sageli korduvate kohanime ja väikese kogukonna nimesüsteemi puhul.

Käesolev töö jätkab küll Eesti kohanime regionaalse uurimise põhisuunda (Pall 1969, 1977; Kallasmaa 1996, 2000, 2003), kuid see on ka katse uuendada Eesti sünkroonilise kohanimeuurimise meetodeid. Võrumaa kohanimesid analüüsid rakendan süntaktilis-semantilist struktuurimudelit (Kiviniemi 1975; Ainiala, Saarelma, Sjöblom 2008: 96–101). Lahus on hoitud nimeandmis-põhimõtted – mis kuuluvad enamasti ja prototüüpselt keelevälisesse maailma – ning nende leksikaalne realiseerumine kohanime täiendosades (vrd Kiviniemi 1987). Kuigi rühmitan enamlevinud täiendosi vaid leksikaalsemantiliselt, võib tööst ikkagi saada ülevaate nendest keelevälistest nimeandmis-põhimõtetest, mis ilmnevad korduvate nime enamiku puhul.

Ülevaade kõige korduvamate kohanimedest ja nimeosadest ütleb palju kohalike elanike keele kohta. Vastupidiselt mõnede nimeuuri seas levinud arvamusele ei satu sellistesse sagedusnimekirjadesse ainult noored nimed, mis põhinevad hilismineviku keelevormil. Pigem esinevad sagedusloendi tipus need nimeandmismudelid ja selline sõnavara, mis on olnud stabiilsed mitme sajandi jooksul. Läänemeresoome keelte uurimise tausta silmas pidades on oluline, et selline ülevaade ilmub just Võrumaa kohanimedest ja toob esmakordselt välja lõunaeesti keeles tekkinud nimistu kvantitatiivsed parameetrid.

Võrumaa kohanime sünkrooniline analüüs iseloomustab kindlasti ka seda maakonda kui geograafilist piirkonda. Kohanimedes väljendub kohalike elanike suhe maastikuga – millised kohad on majanduslikult tähtsad, millised pälvivad tähelepanu mentaalses sfääris. Võrumaa puhul võib näha, kuidas enamlevinud kohanime kujunemist on mõjutanud maastiku paiguti väga suur liigendatus ja vastavalt ka suur nimetamisvajadus. Sotsiaalsete ja maakasutuslike suhete ajalugu on kujundanud nimetamistavasid: kui laialt või kitsalt peetakse ots-tarbakaks määratlenda kellegi elukohta, kas inimest kutsutakse elukoha järgi või kohta elaniku järgi.

Šrámek võttis nimeloomeprotsessi keelevälise poole kohta kasutusele mõiste *lähtemudel*, vastandina keelelisele *realiseerumismudelile* (Šrámekil *Wortbildungsmodell*). Võrreldavas suhtes on Soome koolkonna mõisted *nimeandmispõhimõtte kindlaksmääramine* ja *leksikaalsemantiline analüüs*. Šrámek postuleeris, et lähtemudel muutub aeglasemalt, kui muutuvad selle keelelise realiseerimise variandid (1973: 62–63, 68–69). Kui kohalike elanike põhiline elatusviis jääb samaks, siis ei muutu lähtemudel isegi keelevahetuse korral – nimesid anda tuleb ikka neile kohtadele, mida igapäevaselt kasutatakse, ja oluliselt ei muutu ka keelevälised tundemärgid, mida objektide juures näha osatakse ning tähtsaks peetakse.

Ka Võrumaal esineb selliseid enamlevinud nimeosi, mille sõnavaralist tähendust kohalikud elanikud seletada ei oska, kuid mis kõigile teadaolevalt esinevad kohanimesdes ja tähistavad küllalt selgelt tajutavaid objekte või objekti omadusi (vrd Saarikivi 2001: 77–79).

Selle töö üks eesmärgi on ka valmistumine Võrumaa kohanimesde diakrooniliseks uurimiseks. Ajalooallikates jälgitavate nimede uurimine ei peaks sisaldama vaid vanima nimekuju väljaselgitamist ja selle leksikaalsete üksikelementide võimalike tähenduste esitamist. Sõnavaralise läbipaistvuse saavutamine on kohanime päritolu selgitamise esimene etapp, millele peavad järgnema etümoloogiliste tõlgendusvõimaluste uurimine nimetüpoloogia seisukohast ja etümoloogiliselt ning tüpoloogiliselt sobivate tõlgendamisvõimaluste hindamine nimeobjektiga seotud asjaolude põhjal (Kiviniemi 1975: 14). Käesolev töö annab olulise nimetüpoloogilise võrdluse kogu Eesti kohanimestu jaoks. Olu-korras, kus võõrkeelsete kirjutajate üles märgitud kohanimesde kirjpildi varieeruvus varasematel sajanditel jätab alles suure hulga tõlgendamisvõimalusi, saavad nimetüpoloogia, tüüpiliste nimeandmispõhimõtete tundmine ning nimeobjektide geograafiline uurimine etümologiseerimisel lausa otsustava tähtsuse. Substraatnimesdes intuiitiivselt ära tuntud nimeelementide etümoloogilise kindluse hindamise skaala esitab Saarikivi (2007: 61–64). Ka Põhja-Läti arvukate läänemeresoome substraatnimevõimaluste tüpoloogilise usutavuse hindamisel võiks käesolevast tööst kasu olla.

Nagu öeldud, tulevad töö analüüsiosas välja mõningad nimeosadena produktiivsed, kuid tähendussisult läbipaistmatud elemendid Võrumaa kohanimestus. Leidub ka nimesdes produktiivseid sõnu, mille tänapäevatähendust on raske ühendada kesksete nimeandmispõhimõtetega. Mõlemat tüüpi nimeelementide ennistähenduse selgitamine on üks olulisemaid ülesandeid Võrumaa kohanimestu etümologiseerimisel. Parimate tõlgendusteni peaks aitama jõuda algupäraste nimeobjektide jälitamine ja geograafiline võrdlemine koos kirjalikes allikates ilmnevate seikade avamisega.

I.2. Töö ülesehitus ja materjal

Sissejuhatava peatüki teises pooles antakse ülevaade töö aluseks olnud teoreetilistest arengutest. Kuna Eesti kohanimeuurimine pole Soomes toimunud teoreetilise uuendusega eriti agaralt kaasa läinud, siis tundus olevat vajalik mõned olulised küsimused ka eesti keeles läbi arutada, tehes seda ehk laiemaltki, kui käesoleva uurimuse teema nõuab. Peatüki lõpus selgitatakse süntaktilis-semantilise struktuurimudeli mõistestikule kohandatud eestikeelseid termineid, mis on töös läbivalt kasutusel. Alapeatükis 1.3.9 nimetatakse muuhulgas, millistest Eesti piirkondadest on olemas käesoleva tööga võrreldavat nimeosade või -elementide käsitlust ja sagedusstatistikat.

Teine peatükk tutvustab Võrumaad kui kohanimekeskkonda. Piirkonna loodusest ja ajaloost ei üritata anda täielikku ülevaadet, vaid esile tõstetakse erijooned, mis tunduvad kohanimestu kujunemise seisukohast kõige olulisemad. Asustusajaloo uurijate töödest tuuakse välja Võrumaale iseloomulikke jooni. Kirjeldatakse ka traditsioonilise ühiskonna asustuse struktuuri olulisemaid üksusi, nagu neid olid harjunud tajuma 20. sajandi alguskümnenditel sündinud keelejuhid.

Võru keelest või lõunaeesti keele Võru murdest pole väitekirjas eraldi ülevaadet antud. Taustaks sobiva ülevaate saab nt raamatust “Eesti murded ja kohanimed” (Pajusalu jt 2002: 73–80, 165–194) või Hella Keema raamatust “Võru keel” (1997). 20. sajandi esimesel poolel Võrumaal kõneldud keele näiteid leiab tekstikogumikest (VMT 2002; KVVE 2005). Seda, et lõunaeesti keelt ei ole otstarbekas kirjeldada eesti keelest lähtuvalt, on näha peamiselt morfoloogiat, eriti verbimorfoloogiat võrreldes (Pajusalu 1996, Iva 2007). Kohanimedes esil olevad keelestruktuuri kihid – häälikuarengud ja sõnavara – varieeruvad Võrumaal üsna palju ja neid nähtusi võiks vaadelda pigem kõiki läänemeresoome keeli arvestava võrguna, millel on seoseid eri suundades. Räpina ja Vastseliina kihelkonna kohanimedele silmatorkavamaid häälikuhooni, nende suhet traditsioonilise murdekirjeldusega ja eriarengute oletatavaid põhjusi olen käsitlenud oma magistritöös (Faster, Saar 2002: 152–174).

Käesolevas töös kasutatavaid nimeobjektide märksõnu ehk märknimesid kirjutatakse võru keele uues kirjaviisis. Samamoodi antakse edasi näitelauseid. Kasutatakse samasugust märkimisviisi, nagu seda teeb töö materjaliks olev ajaloolise Võrumaa kohanimeandmebaas (AVKA). Nimenäidetes tähendab see kõigepealt palatalisatsiooni märkimist akuudiga (') palataliseeritud konsonandi või konsonantühendi viimase liikme peal (trükitehnilistel põhjustel ka järel), kuid seda peamiselt vaid siis, kui palataliseeritud konsonant järgneb tagavokaalile. Näitelauses ja vähestes mitmuse nominatiivis kohanimes kasutatakse *q*-d larüngaalklusiili märkimiseks. Harva, kuid vahel siiski on vaja ka kõrge illabiaalse keskvokaali (kõrge õ) märkimist *y*-ga. Lisamärkidest, mida võru kirjaviis ei kasuta, on AVKAs kasutatud kolmandas vältes nimeelementide tähistamist graavisega (˘) nime või nimes eristuva sõna ees. Kui töös esitatud nimenäite sees on kasutatud kaldkriipsu, näitab see süntaktilise nimeosa piiri.

Töö kolmas, neljas ja viies peatükk põhinevad AVKA märknimede sagedusanalüüsil. Sagedusanalüüsi tulemused, mis ongi töö põhituumikuks, on ilmunud ka artiklina „Die häufigsten Namens-elemente der Toponymie von Võrumaa im südestnischen Sprachgebiet“ Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjas (Saar 2009).

Andmebaasi objektikesksuse tõttu on märknimeks tulnud valida üks objekti võimalikest rööpnimedest või nimevariantidest. Tavaliselt on selleks juba enne andmebaasi sisestamist välitööandmete võrdlemise põhjal põhikaardi jaoks välja valitud nimekuju. AVKA märknimesid on ühtlustatud nii vähe kui võimalik, eelistatud on kohaliku murraku tüüpilise häälduse edasiandmist, valides mitmest lähedasest hääldusvariandist kõige täielikuma, allegromuutustest ja eesti kirjakeele nivelleerivast toimest vähem mõjustatud häälduse. AVKA koostamisel üheks olulisemaks põhimõtteks olnud minimaalne normaliseerimine on muutnud keerulisemaks automaatse andmetöötluse, sellest on üle saadud üksnes täiendava tööga valimite moodustamisel ja selekteerimisel. Põhjalikum ülevaade AVKA koostamise põhimõtetest on ilmunud rakendusliku artiklina (Saar 2004b).

Kolmandas peatükis, milles tegeldakse Võrumaa kohanimedega kõige harilikumate apellatiivsete põhiosade ehk liigisõnadega, esitatakse kõigepealt märknimede jagunemine objektiliikide kaupa, arvestuse aluseks on AVKA objektide liigikoodid. Seejärel käsitletakse ühekaupa 24 kõige levinumat liigisõna ja eraldi veel kõige levinumaid artefaktinimetusi liigisõnadena. Liigisõnad sain andmebaasitabelist kätte kombineeritud meetodiga, kus tähejärjendit sisaldavasse valimisse tulnud nimed pandi ritta liigikoodide järgi ja valiti lõpuks käsitsi kõiki ridu läbi vaadates. Peatüki lõpus vaadeldakse, kui suurt osa eriliigiliste kohtade nimedes katavad liigisõnadena kesksed terminid.

Neljas, töö kõige mahukam peatükk käsitleb kõige levinumaid täiendosasid ja üheosalisi nimesid, mis väljendavad kohta eristavat joont. Korduvate täiendosade väljavalimine andmebaasist käis esialgu kõigi esikomponentide järgi, mida leidis vähemalt viis, kuid täiendavalt otsiti sama sõna või nime ka kogu andmebaasist. Nii oli muuhulgas võimalik avastada huvitavaid, seni tähelepanuta jäänud struktuurtüüpe. Süntaktiliste täiendosade ja lihtsalt nimeelementide (pikema täiendosa või metonüümse nime koosseisus) eraldamine oli käsitöö. Et tähejärjendi põhjal saadud valimid ei kujunenud Võrumaa-suuruse andmebaasi korral (23674 märknime) enamasti pikemaks kui paarsada nime ja selekteerida aitas ka liigikoodide järgi järjekorda panemine, siis ei viitnud selline töö eriti palju aega. Näiteks kümme korda suuremast kohanimeandmete hulgast vajaliku info kättesaamine nõuaks kindlasti seda, et andmeid sisestades määrataks kas märknimes või eraldi andmeväljal ära süntaktiliste nimeosade piir.

Tekitatud üldine sagedusloend tuli jagada sõnasemantilistesse klassidesse. Selle juures oli peamiseks eeskujuks Kiviniemi samasugune töö (1990: 126–160), kuid klasside moodustamisel oli arvestatud võimalusega, et materjal “hakab ennast ise paika panema”, ning tulemus ei pidanudki olema päris sama-

sugune. Sagedaste täiendoste mingisse klassi määratlemise juures oli huvitav ennast kontrollides avastada, et mitmed klassid kippusid moodustuma just nimeandmis põhimõtetest mõjutatult, täpsemalt selle põhjal, mida vastav sõna või isikunimi kasutajate meelest kohanimedes tähendab, kuigi harilik leksikaalne tähendus võib olla teistsugune. Täielikult sellist suundumust vältida ei ole mõistlik, formaalse sõnavaralise tähenduse järgi jagamine tekitab samuti probleeme.

Viiendas peatükis esitatakse mõnede olulisemate objektiliikide kõige harilikumad nimed. Igähe juures on püütud välja tuua ka üks keskne nimeandmis põhimõte, mille alusel on seda nime kõige rohkem antud, kuigi peaaegu alati on olemas ka muid võimalusi. Mõnede Võrumaal kõige levinumate kohanime osas on võrdluseks toodud ka sama nime üle-eestiline levik Eesti Keele Instituudi kohanimekogu põhjal (või üht ja sama nimeandmismotiivi sisaldavate leksikaalselt varieeruvate nimede levik). Nimede levikut jälgides soovisin teda saada, millal on üht liiki kohtade teatud viisil nimetamise mudel üle-eestilise, millal regionaalse ja millal küllalt kitsa levikuga (nt ainult osa Võrumaast). Viies peatükk sisaldab ka valimil põhineva arvutuse sekundaarsete ja mitte-sekundaarsete nimede suhtest, mille läbitegemine kogu andmebaasi materjaliga ei ole mõttekas, sest sünkrooniline uurimus ei anna täpsete järelduste tegemiseks niikuinii õiget alust. Peatüki lõpetuseks on näide, kuidas AVKA-tüüpi kartograafiline kohanimeandmebaas nimede leviku põhjusi täpsemalt välja tuua võimaldaks, uusi aspekte ja seaduspärasusi avada aitaks.

Kuues peatükk on teist tüüpi kui eelmised, sest ei põhine andmebaasi analüüsil, vaid üldistab autori senist kogemust Võrumaa traditsiooniliste kohanime kogumisel ja uurimisel. Siin kirjeldatakse kohaliku nimesüsteemi põhilisemaid mõõtkavasid ja erineva mõõtkavaga süsteemide erinevusi. Vaetakse maastikulisi ja maakasutuslikke tegureid, mis mõjutavad pere või kogukonna igapäevase majandustegevuse ringis paiknevate kohanime kujunemist. Peatükis tuuakse välja kuue Võrumaa küla või kandi kohanimesüsteemide põhiiseloostumus (vt ka Saar 2007). See peatükk on lisatud selleks, et anda mõista, kui erinevalt statistilise analüüsi aluseks olev Võrumaa kohanimistu on tegelikkuses jaotunud. Kuigi statistika laseb materjalil lihtsa ja homogeensena paista, on igal kohal oma lugu ja iga Võrumaa väike piirkond on andnud ühispilti erinevat nimematerjali.

Doktritoo materjaliks olev kohanimeandmebaas AVKA on lisatud tööle CD-I Accessi tabeli kujul. Selle juurest leiab ka liigikoodide nimekirja. Näide andmeväljade sisust on olemas ka raamatu lisas. Lisades tuuakse ära ka täiendoste üldine sagedusloend ja korduvamate nimede sagedusloend.

I.3. Sünkroonilise kohanimeuurimise kujunemine

I.3.1. Klassikaline etümoloogiasuund

Kohanimeuurimine Euroopas on algusest peale väga tugevalt seotud ajaloo- teaduse ja ajaloolise keeleteadusega. Loomupäraselt on tegemist olnud nende teadusharude ühe olulisema kokkupuutepunktiga, sest ajaloolased on igapäeva- selt tegelenud vanade nimeallikatega, mille õigeks tõlgendamiseks tuleb tunda ka ajaloolist keeleteadust. Kohanimedele keskenduvad uurimused baseeruvad pikka aega rikkaliku diakroonilise allikmaterjali läbitöötamisel ja esitasid eel- kõige asustus- ja etnilist ajalugu puudutavaid järeldusi. Ajalooline keeleteadus kasutas nimede vanu kirjapanekuid häälikumuutuste dateerimiseks ja vastupidi, pruukis kohanimeses kivenenud ajaloolisi keeleseiku näitematerjalina.

Kohanime etümoloogiaga tegeleja näeb enda vastas astmelist desemanti- seerumisprotsessi, kus sünnihetkel nii leksikaalselt kui ka motiivilt läbipaistvad keelendid muutuvad ajapikku arbitraarseteks koha etikettideks. Kuna nime funktsionaalne roll keeles on üksnes objekti tähistamine (nt Nicolaisen 1976: 147, Debus 1985: 56, Koß 2002: 87–90), siis on loomulik eeldada, et koha- nimistu ei arene täielikus vastavuses leksikaalsete ja semantiliste muutustega keele apellatiivses sõnavaras. Samas ei toimu areng kohanimestus ka nimede keelelise sisalduse tajumisest sõltumatult. Kasutajate tarve toponüümides ära- tuntavaid sõnu (täpsemalt moodustusmudelisse sobivaid kohanimeelemente) tajuda kutsub esile kohanime individuaalseid muutumisi. Neid muutusi tähis- tatakse harjumuspäraselt mõistega *rahvaetümoloogia*. Hästi on tuntud ka revis- jonikirjutajate kalduvus kohanimesid oma arusaamise järgi etümoloogiliselt selgemateks kirjutada. Juhul kui kirjalikud allikad ümbertõlgendamise-eelsest ajast puuduvad, vihjab teinekord vaid motiveerimata kombinatsioon sellele, et tänane kohanime võib olla millestki muust ümber kujunenud. Esialgse olukorra rekonstrueerimine üksnes keelelise võrdlusmaterjali põhjal ei ole sel juhul enam kuidagi võimalik.²

Saksa toponomastikakoolkonnas ollaksegi valdavalt seisukohal, et kuna kohanime tänapäevakujus tajutav semantika pigem desorienteerib kui abistab nime algupära selgitamisele asunud uurijat, siis tuleb etümologiseerimise taust- aks kasutada kogu kättesaadavat keelevälist informatsiooni, nagu asustus- ajalugu, arheoloogia, ajalooline geograafia (maastiku muutumine) ja geoloogia (Lindner 2002: 10). Selle seisukohaga on võimatu mitte nõustuda, kuid tuleb tähele panna, et mitmekesiste andmete kombineerimisega on võimalik jõuda mistahes tulemusteni, sõltuvalt rõhuasetusest ja soovist midagi tõestada. Selles

² Rahvaetümoloogiat ei pea ka käsitlema nii, nagu puuduks selles igasugune seadus- pära. Kui ajaloolis-võrdlevas keeleteaduses eristatakse häälikuseaduslikke ja ana- loogiamuutusi, siis rahvaetümoloogilised muutused kohanimeses on olemuselt samuti analoogiamuutused – kasutaja tõlgendab kohanime ümber ja muudab selle häälikkuju teiste talle teada olevate kohanime analoogia alusel (suuliselt Janne Saarikivi).

peitubki interdistsiplinaarse etümologiseerimise suurim oht. Diakroonilise toponomastika klassikaline suund näeb siin abi filoloogiliste tõlgendamisvõimaluste rangemate printsiipide kehtestamisest. Austerlane Thomas Lindner (2002: 10–11) on lühidalt kokku võtnud diakroonilise nimeuurimise teaduslikkuse kriteeriumid (vrd ka Sonderegger 1985: 2039 jj):

- 1) sõnavara ajalugu ja koha igakordse nimetamise kirjalikud allikad – alates esmamainimise häälikkujust, millele tuleb anda etümoloogilise analüüsi prioriteet, üle häälikuseaduslike ja paraetümoloogiliste arengute kuni nime tänapäevase murdekujuni – kõiki neid allikaid tuleb eranditult silmas pidada;
- 2) asustusajalugu, sisserände laineid ja nendest tulenevaid keelekihistusi tuleb arvestada ja üksteisest puhtalt eristada;
- 3) laennimede ja muu läbipaistmatuna tajutud materjali mugandamised ning ümbermõtestamised tuleb lahti harutada, rahvaetümoloogilised mugandused ning hüperkorrektsust taotlevad kirjakuju tuleb etümoloogilistes kaalutlustes välistada.

Nagu näha, on pikaajalise traditsiooniga diakroonilise suuna üheks põhiprobleemiks saanud piisava allikakriitilisuse tagamine. Viimasel poolsajandil on hakatud rõhutama ka nimesüsteemi ülesehitamise vajadust uurija poolt. Nimesüsteemide teoreetikute on kõige tuntum tšehh Šrámek, süsteemi tundmise möödapääsmatust rõhutab ka Leipzigi koolkond (Ernst Eichler, Cornelia Willich, Jürgen Udolph jt). Oluline on tähele panna, et sageli peetakse silmas ajaloolist kohanimesüsteemi erinevat tüüpi asustusnimede tekkeperioodidel, mitte tänapäevase kohanimistu põhjal kindlaks tehtavat sünkroonilist tüpoloogiat. Igal juhul eeldab ajaloolise nimesüsteemi kirjeldamine põhjalikku eeltööd asustusajaloo valdkonnas.

1.3.2. Probleemid sünkroonilise kohanimetähtsuse kirjeldamisel

Maades, kus kohanimede ajaloolisi kirjapanekuid ei leidu Lääne-Euroopaga võrreldes eriti palju ega pikast perioodist³, püstitasid rahvusteaduste arendamise kannustajad varakult ülesande koguda rahvasuust kohanimed, milles võib olla säilinud palju teadmisi muistsete aegade kohta. Varem alanud kohanimede kogumist rahvasuust võib täheldada tegelikult kõigis Kesk- ja Põhja-Euroopa maades, kus 19. sajandil tekkis herderlik vaimustus rahvakeele rikkuste suhtes, kirjalike allikate olemasolu või puudumine ei mänginud ehk nii tähtsat rolli.

³ Nii Lõuna-Eestis kui ka Soomes pärinevad vanimad säilinud revisjonid, mis käsitlevad kogu maksualust asustust, 16. sajandist. Kohalik keelgi ei erinenud sel ajal enam palju tänapäevasest. Põhja-Eesti Taani hindamisraamat (LCD) 13. sajandist kujutab endast meeldivat erandit Läänemere regiooni idaosas.

20. sajandi alguses alanud süstemaatiline kohanimekogumine võis olla korraldatud nii, et nn läbipaistev ja muinasteaduse seisukohast kasutuks peetud nimevara jäeti tähelepanuta, kuid näiteks Soomes jõuti üsna ruttu selgusele, et otstarbekas on koguda kõiki kasutuses olevaid kohanimesid (Mallat 2007: 26). Kogude sünni juures on määravaks osutunud ka nimeobjektide täpse fikseerimise tähtsustamine või tähelepanuta jätmine. Isegi algselt paika pandud arhiiveerimise ja registreerimise koostamise põhimõtted juhivad väga oluliselt seda, mida kohanimekogude põhjal uurida saab ja mida mitte (Kiviniemi 1981: 30).

Kaasaegsete kohanimekogude põhjal hakati kõikjal Euroopas ja küllap eurooplaste koloniseeritud aladelgi kirjutama regionaalmonograafiaid. Nende, osalt etümologiseerivate, osalt süstematiseerivate monograafiate koostajad olid sageli ise nimesid kogunud või muidu laialdaste kodulooliste teadmistega inimesed. Nimede identifitseerivate osade süstematiseerimiseks kujunes välja klassifikatsioon, kus põhijaotus käis nimekomponentide leksikaalse tähenduse alusel. Aga et paljude nimede tekkimise motivatsioon oli tegelikult teada, võidi need paigutada mitte apellatiivse leksika, vaid nimeandmismotiivide alusel loodud rühmadesse. Nii võis *Surmasoo* paigutada häguste piiridega rühma *Usundi jms seotud sõnavara*, või rühma *Sündmus*, kui nimekogu oli vahendanud loo kaubajuudist, kes seal ära tapeti. *Karumägi* paigutati tavaliselt rühma *Muud loomad*, isegi kui pärimus karuga kohtumisest nimega kaasas käis ja võinuks olla selge, et ka selle nime tekkimise aluseks on sündmus. Tekkelt sündmusega motiveeritud *Põlenudsoo* puhul sai määravaks verbivormi olemasolu nimes, sest verbi harv esinemine atribuudina äratas tähelepanu ja ka vastav rühm ei paisunud väga suureks. Küll aga eelistati *Kiigemägi* paigutada rühma *Sündmus*, mitte ehitiste või muude esemete rühma artibuudi sõnavaralise liigitamise kohaselt (vrd Nissilä 1962). Nimede struktuuri käsitlemine tavalise liit-sõnastruktuurina põhjustas veel massilisemalt ebajärjekindlust: talunimi *Hirviniemi* liigendus atribuudirühma *Muud loomad*, põllunimi *Alatalonpelto* aga atribuudirühma *Valmis nimed*, kuigi mõlemad kohanimed on sekundaarsed, esimene neist saadud metonüümia teel neemenimest *Hirviniemi*, teine objekti liiki väljendava sõna attributeerimisest talunimega *Alatalo*.

Üldkeeleteaduses 1960. aastatel levinud strukturalismi ja süvastruktuuri küsimuste aktualiseerumise taustal ei saanud sünkrooniline kohanimeuurimine enam selliste süsteemimudelitega edasi töötada. “Kui mõlemad klassifitseerimistasandid segunevad, ei saa me süstemaatilist informatsiooni sellest, kuidas mingi nimeandmispõhimõte nimedes väljendub või vastupidi, kuidas kindlaid keelendeid nimeosadena interpreteerida” (Kiviniemi 1981: 32).

Lääne- ja Kesk-Euroopas, kus kohanimeuurimine on traditsiooniliselt olnud eelkõige asustusnimede uurimine, ei teinud struktuurimodeli puudulikkus esialgu muret – eeldati, et kahest sõnatüvest koosnevat metonüümset asustusnime vaadeldes vaadeldaksegi tema ajaloolist eelkäijat, kaheosalist loodusnime. Vanade asustusnimede etümologiseerimine tähendas jätkuvalt eelkõige leksikaalsete elementide kindlaksmääramist. Kuid põhjamaade head, eriliigiliste kohtade nimede suhtes esinduslikud kogud tõid välja pikad nimeahelad, mille

põhjal uurijatel hakkas tekkima ettekujutus, et mingile kohale nime andja produtseerib selle omapärase optimaliseeriva süntaksi abil, millel on liitsõna-moodustusega vaid piiratud ühisosa.

Soomerootslase Kurt Zilliacuse uurimus “Ortnammen i Houtskär” (‘Houtskäri kohanimed’) (1966) oli esimene, milles hüljati nii liitsõnastruktuuri mudel kui ka traditsiooniline nimeandmismotiivide loetelu. Saarestikus paiknev Houtskäri vald osutus heaks näiteks nimesüsteemist, kus elanike vajadus igapäevaselt kohtadele nimesid anda on olnud ülisuur (materjalis 6000 nime, valdavas enamuses leksikaalselt läbipaistvad). See sundis uurijat omaks võtma nimeandja positsiooni.

I.3.3. Süntaktilis-semantiline struktuuriliigendus

Zilliacus (1966) tuli järeldusele, et nimestruktuuri tuleb esitada süntaktiliste nimeosadena. Ta väitis, et mõistmata nimesüntaksit ei ole võimalik mõista ka nime tegelikku semantikat selle tekkimisel. Nimed võivad olla ühe- või kaheosalised, aga mitte leksikaalselt, vaid süntaktilise süvastruktuuri põhjal. Nimeosa on nimes sisalduv väljenduselement, mis kannab nime moodustamisel üht terviklikku, nimetatavat kohta iseloomustavat tähendust. See võib kattuda leksikaalse elemendiga, aga moodustuda ka mitmest leksikaalsest elemendist, elementide jada redutseerumisest jne (Kiviniemi 1981: 32). Seega *nimeosa* on struktuurihierahias teisel tasemel kui nime *element*, väikseim tajutav algosake.

Nimeosa võib väljendada (a) koha liiki, näiteks *Musta/lahti*⁴; (b) koha nime, näiteks talunimi *Mustalahti*, kus leksikaalsetel elementidel ‘must’ ja ‘laht’ puudub iseseisev semantika talu kui nimeobjekti osas; (c) koha erilist tundemärki, mis seda teistest samaliigilistest eristab, näiteks *Musta/lahti*. Viimast nimetatakse sarnaselt liitsõnastruktuuri mõistestikuga täiend- või atribuutosaks.

1975. aastal ilmunud teoses “Paikannimien rakennetyypeistä” analüüsis Kiviniemi läbi soome keeles seni tuntud kohanimed moodustamise ja struktuuralse muutumise tüübid, vastavalt sellele, kuidas need sobivad uude mudelisse. Kui kaheosaliste nimede moodustamine on süntaksi mõiste sissetoomisel hõlpsasti tajutav, siis uuenduslikuks osutus tegelikult see, millised nimed liigitusid üheosalisteks. Vanaviisi paiknevad üheosaliste pearühmas valmis liitsõnast saadud kohanimed, näiteks võrdlev põllunimi *Püksiharu*. Siia kuuluvad ka elliptilised nimed, kust algupärane põhiosa on tõesti kadunud, nt saarenimi *Varis* < *Varis/saari*, ehkki Kiviniemi ei pea ellipsit Soome kohanimedega varieerumist kirjeldava mõistena üldse õnnestunuks ja räägib parema meelega kaheosalise nime asendamisest üheosalisega. Vormiliselt korrektne ellips oleks *Lokin/niemi* ‘kajaka/neem’ > *Loki*, aga kui kaheosaline nimi on asendunud üheosalise nominatiivse nimega *Lokki*, siis on eeskujuks olnud pigem metonüümne

⁴ Kaldkriips näitab siin ja edaspidi süntaktilise nimeosa piiri.

kohanimemoodustusmall 'kajakas' = 'neem, millel leidub kajakas (kajakaid)' (Kiviniemi 1975: 27).

Üheosalisteks liigituvad ka sufikseerunud nimed, nt *Ahven/lampi* > *Ahveninen*. Leidub erilisi kohanimemoodustussufikseid, soome keeles on tuntuim *-la*, näiteks kaske tähendava apellatiivi alusel *Koivula*.

Kui üheosaline talunimi sisaldab vaid isikunime, peab Kiviniemi seda metonüümiaks: *Matti* > talunimi *Matti*. Sellest idasoomelisest moodustusmudelitest tuntuvalt tavalisem on siiski sufikseerumine *Matti* > *Mattila*. Vaid isikunime sisaldavaid nimesid on ka viljelustel, Võrumaa näitel põllunimi *Jaak*, niidunimi *Kalkun*.

Selgelt metonüümne on valmis kaheosalise nime muutumine teise objekti üheosaliseks nimeks: *Hauki/järvi* > talunimi *Haukijärvi*. Kui kaheosaline nimi kandub teisele objektile üle võrdlevana, muutub see põhimõtteliselt samuti üheosaliseks, sest nimeosade iseseisev semantika kaob: kui *Kärevere/ sild* on sild Kärevere külas, siis *Kärevere sild* Räpinä Hundilaanõ külas on sild, mida võrreldakse Kärevere sillaga Emajõel.

Uue struktuurimudeli üks huvitav omadus on see, et kui mingi kohanime struktuuri liigendamisel tekib dilemma, siis pole järelikult võimalik üheselt mõista ka nime semantikat kunagise nimeandja vaatenurgast ja vastupidi (Ainiala, Pitkänen 2002: 95). Kui meile tundub, et nime *Õlimägi* harilikuks kaheosaliseks nimeks liigendades tekitame kohalikus nimesüsteemis seni-olematu (ja motiveerimata) atribuudi *õli*, siis on alust näha alternatiivi selle nime liigendamata jätmises – *Õlimägi* võib olla võrdlev siirdnimi piiblist ja sellisena struktuurilt üheosaline: *koht, mis on nagu Õlimägi (seal elab usklikke, peeti palvetundi vms)*. Aga kui nimeobjekt on ikkagi *mägi* ka? Kiviniemi ise on arvanud (1987: 14), et nime struktuuri kindlaksmääramine ei eelda nime semantilisest tõlgendamist: "Kui nimed võidakse jagada liitnimedeks, milles on põhi- ja täiendosa, ning üheosalisteks nimedeks, millest kas põhi- või täiendosa puudub, siis ongi need juba süntaktilis-semantiliselt liigendatud". Ülaltoodud näite najal edasi arutledes: kui *Õlimägi* on mägi, on see igal juhul liitnimi, kui aga soome keele metonüümsele sekundaarnimede mallile vastav *Öljymäki* on asustusnimi, siis pole põhjust eeldada, et kunagi on samas paigas leidunud primaarne kaheosaline nimi *Öljy/mäki*. Mõne teise asustusnime, näiteks *Koivumäki* puhul on kaheosalise primaarnime *Koivu/mäki* olemasolu palju tõenäolisem, kuigi mitte vältimatu. Neist seikadest hoolimata on mõlemad asustusnimed struktuurilt üheosalised.

1.3.4. Süntaktilis-semantilise mudeli kriitikat

Kui tähelepanu fookus nihkub kohanime esmaselt moodustajalt (nimeandjalt) nimekasutajale, siis hakkab ilmnema süntaktilis-semantilise struktuurimudeli puudulikkus. Aja möödudes võib kohanimedes toimuda muutusi, mida ei saa seletada süntaktiliste nimeosade tajumise muutumisega. Taani kohanimeuurija

Vibeke Dalberg on rõhutanud, et lisaks etümoloogilistele nimeosadele on kohanimedele struktuuris ikkagi olemas ka leksikaalne segmenteeritus ja ei tohi ära unustada, et nime kasutaja jaoks on tajutav eelkõige viimane (Dalberg 1997: 80–81). Selles artiklis “Some remarks on analogical reshaping of place-names” toob ta näiteid asustusnimede ümberkujunemisest, mis on toimunud keskeltläbi viie sajandi jooksul. Esimene võimalus: vaid nimeelemendi piiri ümbertõlgendamine on teinud asustusnimest, mille järelkomponent on maastikusõna, asustusnimi, mille järelkomponent on asustustermin. Taani kohanime näitel *Al+skaar* ‘-õds, auk’ > *Åls/gårde* ‘-mõis’⁵. Süntaktiliselt üheosalisest nimest on saanud süntaktiliselt kaheosalisena tõlgendatav nimi, ilma et oluliselt muutuks isegi hääldus (ümbertõlgendamine on küll kujundanud teistsuguse kirja pildi). Teine võimalus: etümoloogiliselt üheosalistest nimedest on kujunenud kaheks segmendiks analüüsitavaid nimesid. Seejuures võib järelkomponent saada kahe-suguseks: kas läbipaistvaks asustusnime liigisõnaks või lihtsalt eraldi tajutavaks nimeelemendiks (topoformant). Nt: *Nistæ* ‘haak’ > *Ni/sted*, *Kastellæ* ‘linnus’ > *Kaste+lev*. Kuigi ka *-lev* on ajalooliselt olnud asustustermin, on selle tähendus tänapäeva taani keeles täielikult hämardunud ja ainus, mida selle puhul tajutakse, on sage esinemine asustusnimede järelkomponendina (vrd eesti kohanimedele *-vere*). See ei ole takistanud mitmesuguste, vahel isegi leksikaalselt iseseisvate ja tähenduselt läbipaistvate nimelõppude analoogilist siirdumist *lev*-tüüpi nimede hulka. Muidugi esineb Taani asustusnimistus ka vastassuunalist analoogiamuutust, mida kõige sagedamini on nimetatud rahvaetümoloogiaks – läbipaistmatuks muutunud nimeelement või selle osa analüüsitakse ümber nii, et see saab kasutaja silmis tähenduse. Kuid ka siin on oluline tähele panna, et muutused ei tooda mitte igasuguseid apellatiive, vaid ainult selliseid, mis on kohanimistus juba laialdaselt esindatud (Dalberg 1997: 81–83).

Et niisugune ümberanalüüsimine võib muuta tajutavate nimeelementide piire võrreldes sellega, kus need algupäraselt paiknesid, siis loob asustusnime ühe elemendi analoogiamuutus teise elemendi, millel puudub ennistähendus. Enamasti toimub analoogiamuutus asustusnime järelkomponendis ja ennistähenduslikust läbipaistvusest ilma jäävaks pooleks on esikomponent. Vahel võib ka muutumatuks jäänud nimes tajutav tähenduskombinatsioon olla assotsiatiivselt huvitav kuid semantiliselt veider. Nii on see tuntud Võrumaa külanimes *Iha-maru*, tänapäeva nimekasutajale *Iha+maru*, etümoloogiliselt loodusnimi *Iham/aru*, mille atribuudiks on tõenäoliselt olnud mõni muinasaegne isikunimi, nt *Ihamas* (Stoebke 1964: 85).

Ka eelmises alapeatükis näiteks toodud võrdlev siirdnimi *Õli/mägi* sisaldab atribuutosa, mis osutub Eesti oludes semantiliselt motiveerimatuks. Juhul, kui piiblinime siirdumist on tunnustatud, on selge, et atribuut omaette võetult on semantiliselt tühi, st mäenimi *Õlimägi* ei sisalda kaht korrektset semantilist nimeosa. Kuna see kindlasti sisaldab koha liiki näitavat nimeosa A, siis pole

⁵ Plussmärk näitab leksikaalse segmendi (nimeelemendi) piiri ühe nimeosa sees.

selle mäenime struktuuriskeemiks lihtsalt B (nimetab kohta), vaid pigem X/A – nimeobjekt (A), mille eristav tunnus on mõistetav üksnes kogu nime kaudu.

Võib kohata ka arvamust, et Zilliacuse-Kiviniemi struktuurimudel tuleb halvasti toime nende nimedega, mille atribuutosa on läbipaistmatu, peaks liigituma nimetavaks nimeosaks B, aga pole teadaolevalt kunagi olnud iseseisev nimi (nt soome *Längelmä/vesi*, eesti *Võrts/järv*). Selliste vanade nimede struktuuri käsitlemine viib tavaliselt järeldusele, et nime põhiosa pole epeksegeetiline (valmis nimele objekti esiletoomiseks lisatud), kuid see ei kuulu ka etümoloogiliselt samasse keelekihistusse kui nime täiendosa. Täiendosa on olemas ja eristab seda järve teistest, kuid eristus on tähenduslik vaid kogu nime arvestades (suuliselt Janne Saarikivi).

Toodud näidete varal saab selgeks, miks Soome kohanimeuurimises on tavaks etümoloogiliselt hämarate kohanimede struktuurikoodidega varustamiset üldse loobuda – need jäävad etümologiseeritud materjali süstemaatilise esitusest lihtsalt kõrvale.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kohanime struktuurianalüüs annab kõige parema tulemuse siis, kui seda alustatakse süntaktilis-semantiliselt ja viiakse edasi madalamal, nimeelemendi tasandil. Kui analüüs puudutab üksnes üheliigiliste kohtade nimesid, näiteks asustusnimesid, siis võib selguda, et kasutajad tajuvad neid kõiki tänapäeval süntaktiliselt üheosalistena ja eristavad üksnes äratuntavaid nimeelemente. Otseselt vihjab süntaktilise nimestruktuuri ühetaolisuse taotlemisele ju ka dokumente vormistavate ametnike püüd kirjutada nii nagu *Jaanimäe küla* ka *Järveküla küla* – et “puhas nimi” seisaks juurde lisatavast liigisõnast eraldi. Ka sotsioonomastilised uurimused 1990. aastatel on näidanud, et pole midagi vahelduvamat kui sama koha erinevas situatsioonis moodustatud nimede süntaktiline struktuur (vt 1.3.8).

1.3.5. Nimeandmispõhimõtete klassifitseerimine

Uues, süntaktilis-semantilises struktuurimodelis on koha liiki väljendav nimeosa peaaegu alati apellatiiv, mis tähistab looduslikku või inimtekkelist objekti. Koha nime väljendav nimeosa on alati pärisnimi ega vaja nimeandja vaatepunktist samuti liigitamist. Koha erilisi tundemärke väljendavaid nimeosi tuleb klassifitseerida kahel tasandil: a) leksikaalselt (pärisnimed, apellatiivid, adjektiivid jne), pärisnimesid ja apellatiive veel omakorda referentsi ja mõistete järgi; b) süntaktilis-semantiliselt (vastavalt sellele, millist eritunnust nimeosaga on väljendatud).

Zilliacuse leksikaalne klassifikatsioon keskendus sõna või topoformandi grammatilisele liigile. Süntaktilis-semantilisi nimeandmisprintsiipe klassifitseeris ta oma uurimisala – saarestikumere – kohanimekeskkonnast ja nime-materjalist lähtuvalt. Houtskäri kohanimede täiendosad väljendavad Zilliacuse järgi põhiliselt kolme ideed ja jagunevad 16 süntaktilis-semantilisse klassi (Zilliacus 1966 järgi Kiviniemi 1987: 11):

Koha suhe teise kohaga

1. osa teisest kohast
2. absoluutne asend
3. suhteline asend
4. suund
5. omistus
6. tegija
7. vabam seos, nt koha kasutaja
8. sündmus

Omadus

9. (suhteline) suurus
10. kuju
11. värvus
12. väljanägemine millegi moodi
13. materjal
14. kohal leiduv
15. kohal (pidevalt) toimuv

Koha funktsioon; milleks kasutatakse

16. milleks kasutatakse

Juba klassifikatsioonist endast on läbi nähtav põhinemine saarestikumere materjalil. Kui teha partikulaarne klassifikatsioon mandri põlluharijate kohanimede jaoks, võiks see olla küllalt sarnane, kuid ei peaks ehk olema nii detailne koha nähtavate omaduste osas. Küll aga nõuaksid seal suuremat eristust maapinna iseloomu ja maastiku läbitavust näitavad omadused. Saamide või hantide kui rännulise eluviisiga loodusrahvaste nimede puhul võiks olla detailsemalt jagatud sündmuste järgi kohtade nimetamine. Küsimus universaalse nimeandmis-põhimõtete klassifikatsiooni loomisest paelus 1970. aastatel kohanimeuurijate tähelepanu küllalt tugevasti.

Zilliacuse nimeandmis-põhimõtete mudelit arendas edasi 1970. aastate keskel koos käinud Soome nimeuurijate töörühm (nn *Atk-seminaari*). Mudeli täiendamise aluseks oli Soome erinevate piirkondade kohanimistu. 1978. aastal esitati uus klassifikatsioon (numeratsioon algab 30-st, sest klass 10 oli jäetud koha liiki näitavatele nimeosadele ja klass 20 nimetavatele nimeosadele) (Kiviniemi 1987: 11). Sulgudes on samasisuliste klasside numbrid Zilliacuse mudelis.

30. Koha suhe teise kohaga

31. partiaalsus, osaks olemine (= 1)
32. täpne asukoht (= 2)
33. suhteline asukoht (= 3)
34. suund (= 4)

- 40. *Koha omadus*
- 41. suurus (= 9)
- 42. kuju (= 10)
- 43. vanus
- 44. värv (= 11)
- 45. muu omadus (= 12)
- 46. materjal (= 13)
- 47. kohal toimuv (= 15)

- 50. *Koha suhe millegi muuga*
- 51. algupära
- 52. omandus või kasutamine (= 5)
- 53. kohal esinev (= 14)
- 53. kasutamine
- 55. sündmus (= 8)

Pärast 1978. aastat jätkas Kiviniemi iseseisvalt nimeandmispõhimõtetega tegelemist. Töö tulemused võttis kokku artikkel “Voidaanko nimeämisperusteet luokitella?” (1987). Selles tõdeti, et nimeandmispõhimõtted kuuluvad keelevälisesse maailma ja neist ammendavat loetelu teha pole võimalik. Kuigi vaid mõned nimeandmispõhimõtted on kesksed ja hästi produktiivsed, annab just asjaolu, et olemasolevad nimed on loodavatele eeskujuks, ette võimaluse, et samasugust kohanime võidakse anda ka objekti ja nime seni kasutamata assotsiatsiooni alusel (Kiviniemi 1987: 19). Kiviniemi töötas välja Soome kohanimistu atribuutosade kaheastmelise klassifikatsioonimudeli: 1) kümme keelevälist nimeandmispõhimõtet (fraasistruktuuri klassifikatsioon); 2) 33 leksikaalset kategooriat, mis liigitavad nimetamiseks kasutatud sõnavara (leksikaalsemantiline klassifikatsioon). Tänapäeval Helsingi ülikoolis onomastika õpetamisel kasutatav nimeandmispõhimõtete jaotus näeb välja järgmine (Ainiala, Pitkänen 2002: 97) (autori lisatud näited pärinevad Võrumaalt):

- | | |
|--|---|
| 10. Koha asukoht ja staatus | |
| 11. täpne asukoht | nt <i>Kurõmäe/ laut</i> sellenimelisel mäel |
| 12. suhteline asukoht | nt <i>Ala/niit</i> , mitmest niidust madalamal asuv |
| 20. Koha (looduslik) omadus | |
| 21. topograafiline suurus või kuju | nt <i>Pikk/järv</i> , <i>Tsõõrik/suu</i> ‘-soo’ |
| 22. pinnase, vee või muu materjali iseloom või omadus, | nt <i>Savi/mägi</i> , <i>Must/oja</i> |
| 23. muud omadused | nt <i>Vana/mõisa</i> , <i>Nälg/suu</i> ‘-soo’ |
| 30. Kohal olemasolev või esinev | |
| 31. individuaalne objekt | nt <i>Kuusõ/mägi</i> ühe puu järgi |

- | | |
|-------------------------------------|---|
| 32. kollektiivne objekt | nt <i>Kuusõ/mägi</i> valdava puuliigi järgi, <i>Kuusistu/mägi</i> |
| 40. Koha suhe inimesega | |
| 41. omand, haldamine, elukoht | nt <i>Kuusõ Annõ/ tarõ, Vaabina</i> < Fabian Tiesenhausen |
| 42. kasutus, valmistamine, algupära | nt <i>Uibunurmõ</i> t – Uibu-nimeline mees ehitas |
| 43. sündmus | nt <i>Tehvi/org</i> – Tehvi-nimeline naine poos ennast üles, <i>Lambapulk</i> – (?) hunt “pani lamba pulka” |

99. Muutunud nimekuju – nimeandmispõhimõtet ei saa määrata

Kiviniemiga küllalt sarnastele järeldestele nimeandmispõhimõtete osas oli jõudnud ka Tšehhi kohanimeuuri ja ning -teoreetik Rudolf Šrámek juba 1972. aastal. Šrámek eeldas, et analüüsis tuleb eristada kahte liiki toponüümilist mudelit: lähtemudel ja sõnamoodustusmudel. Šrámeki lähtemudeli kirjeldus koosneb vaid neljast põhiküsimusest: 1) kus, 2) mis, kes, 3) missugune, 4) kelle. See erineb esmapilgul märgatavalt Kiviniemi nimeandmispõhimõtete klassifikatsioonist.⁶ Ometi võib neis tähele panna teatavat sarnasust ja vastastikust muundatavust, erinevused johtuvad peamiselt sellest, et mudelit kujundava materjalina on kasutatud üksnes asustusnimesid. Olgu järgnevalt (Tabel 1) mugandatud Šrámeki artiklis toodud tabel, millesse lisaks lähtemudeli neljale põhipunktile on kaasatud ka sõnamoodustusmudeli esmane jaotus elutuks ja elusaks kategooriaks (Šrámek 1973: 64).

Šrámeki ja Kiviniemi lähtemudeli-nimeandmispõhimõtete jaotusi võrreldes näeme, et Kiviniemi asukoha kategooriale vastab Šrámeki KUS-küsimuse elutuks määratletud pool. KUS-rea teine pool, õigemini kogu veerg pealkirjaga “Elus” esitab nimeahelat arvestava lähenemise korral mikroetnonüüme, mis on metonüümia alusel kohanimedeks saanud. Soome ja ka Eesti kohanimestus esinevad sedasorti mikroetnonüümid vaheastmena kohanimedele tuletamisel vaid vanades *-nen* ja *ste*-asustusnimes. Kiviniemi nimeandmispõhimõttele *Koha omadus* vastab Šrámeki küsimus MISSUGUNE. Nimeandmispõhimõttele *Kohal olemasolev või esinev* vastab osaliselt Šrámeki küsimus MIS ja osaliselt küsimus MISSUGUNE. Nimeandmispõhimõttele *Koha suhe inimesega* vastab Šrámeki küsimus KELLE ja lisaks kogu tabeli veerg pealkirjaga “Elus”, kus primaarseks nimeks kohanime suhtes on isikunimi või mikroetnonüüm.

⁶ Kiviniemi on pidanud Šrámeki lähtemudeli kirjeldust kõige vähem läbi mõeldud osaks antud teema käsitle juures (1977: 8). Paradoksaalselt on Šrámeki “neli küsimust” olnud aastakümnete jooksul üks kõige tsiteeritumaid kohti tema kirjutistest.

Tabel 1. Šrámeki nimeandmispõhimõtted tšehhi kohanimenäidetega.

Lähtemudel		Sõnamoodustusmudel	
		Elutu	Elus
asend, asukoht	KUS	Kus see on <i>Předmosti, Podlesi Na Kamenci Jihlava, Opava, Svitava, Frýdberk, Štramberk</i>	Kus elavad inimesed <i>Dolany, Pohořany, Zábřovice, Mezilesice</i> Kust inimesed on tulnud <i>Boleslavany, Olomučany Moravany, Čechy, Prusy</i>
iseloomustus kirjeldus	MIS, KES	Mida seal leidub <i>Buk, Dub, Olši, Hrad, Kostelec, Brod, Písek</i>	Kes on need inimesed <i>Bednáry, Kováry, Ovčáry, Štítníky, Vinaře</i>
	MISSUGUNE	Kuidas seal on <i>Brno, Dubna, Písečná, Lipové, Vrbová,</i>	Millised inimesed <i>Hříbojedy, Mlékosrby, Nebovidy, Tupadly</i>
		Mis asjaoludel <i>Ochoz, Újezd, Lhota, Zvole, Svoboda, Žd'ár, Zhoř, Pohorelá</i>	
kuuluvus	KELLE	Kelle oma koht on <i>Benešov, Bojanov, Hodonín, Prosetín, Albertovec, Palhanec</i>	kelle inimesed seal elavad <i>Bohunice, Mladkovice, Jiřice, Letovice Biskupice</i> Kelle perekond <i>Diváky, Kokory, Mikoly</i>

Võib näha, et Šrámeki asustusnimedel põhinev käsitus detailiseerib koha suhet inimesega ja püüab eraldi hoida kohanimede aluseks olnud mikroetnonüümide keelemorfoloogilist algupära. Samas pole see piisavalt detailne kohta eristavate apellatiivide suhtes. Näiteks vahetegemine nimeandmismotiivide *koha omadus* ja *kohal esinev* vahel on piisava taustainformatsiooni korral lihtne. Kui jälgida üksnes asustusnimesid, siis mudelite erinevus johtub paljuski nende maade erinevatest oludest: Soomes on olnud valdav soomekeelse rahvastiku hiline maahõive, loodusnimede all tuntud teekonnakohtade kujunemine asustuskohtadeks ja sellele järgnevalt ka uute asustuskohade nimetamine samatüübilise malli põhjal (vrd Kiviniemi 1977: 204–205). Tšehhimaal, kus püasustus on vana, on uued asustusnimed tekkinud peamiselt isikunimede, kollektiivnimede või apellatiivsete isikumääratluste kaudu. Eesti kohanimede osas võiks Šrámeki mudelit eeskujuks võtta just antroponüümset päritolu kohanimestu detailsema analüüsi osas, nimeandja vaatenurga selgitamiseks selles suhtes, millisel ajajärgul on antud rohkem kollektiivsufuksiga *ste-* nimesid (vrd tšehhi *Bohunice*), millal ja kus *plurale tantum* nimesid (vrd tšehhi *Diváky*), millal genitiivseid nimesid (vrd tšehhi *Bojanov*). Kuid igaliigiliste kohanimede keskseid atribuudivaliku põhimõtteid tuleks kujutada nii, et töö lähtekohaks võetakse Kiviniemi mudel ja seda täiendatakse vastavalt Eesti materjalist ilmnevatele eripäradele.

I.3.6. Analoogia roll nimede tekkimisel

Kiviniemi 1971. aastal valminud doktoritöö oli ühele nimetüübile – aktiivi oleviku partitsiipi sisaldavatele kohanimedele (nt *koliseva-* ja *tõrisevä-*algulised) – pühendatud uurimus. Töö materjali kogumiseks tuli käsitsi läbi lehitseda kogu tol ajal ligi 1,5 miljonit sedelit sisaldanud Soome kohanimetöde üldkartoteek. Leitud nimesid uuriti edasi diakrooniliselt. Vaevalise materjalikogumisega alanud uurimuses õnnestus Kiviniemil näidata, et kõigist partitsiibinimedest ligi pooled on sündinud varem olemas olnud samatüübiliste nimede eeskujul. Arvukamates nimelevikkondades ilmnes seos hästi teadaolevate asustasajalooliste seikadega, materjali hulgas joonistus välja nii Satakunnale, Hämele kui ka Savole iseloomulikke nimetüüpe ja ilmnes mallinimede levimine. Asustasajaloo põhjal teadaolevalt on nimed levinud koos asustuse levimisega vanadest keskustest põhja poole, kuid üllatusena toonase teadmiste taseme suhtes leidis töös ka käsitus läänest itta, Satakunnast Laadogani levinud *toriseva-tyrisevä* nimemallist, mis omakorda *tõrisevä*-nimede näol idast läände tagasi peegeldus. See tõdemus tõi kaasa laia ja tõestamata jääva hüpoteesi, et aktiivi oleviku partitsiibi kasutamine kohanimemoodustuses ongi tekkinud Lääne-Soomes skandinaavia mõjude tulemusel.

Mallinimede levimise tõestamine pani ka mõtlema, et ettekujutus nimede tekkimisest objekti iseloomustavate sõnakombinatsioonide pärisnimeks muutmise teel ei pea täiel määral paika. Kui varem peeti põhiosa kohanimedest sõltumatult tekkinuks ja väikest osa siirdnimedena elanike varasematest elupaikadest kaasa tooduks, siis Kiviniemi (1971) leidis, et nimeandmisprotsessis on võrdselt olulised nii analoogia varem tuntud nimedega kui ka koha omadused, mis peavad nimeandja meeles tekitama assotsiatsiooni varem nimetatud kohaga. Seejuures ei pea tekkiv seos tootma täpselt samasugust nime. Partitsiibiliste nimede mikroanalüüs näitas sedagi, et vähelevinud või lausa ainukordsete tüveelementidega nimed paiknesid produktiivseid tüveelemente sisaldavate partitsiibinimede läheduses. Tõenäoliselt on need loodud levinumaid nimesid eeskujuks võttes (näiteks üks *Kõhisevä*-nimi suhteliselt tavalise *Kohisevanpuro* naabruses, *Kohiseva-Tohiseva-* ja *Koriseva-Kuriseva-Puriseva*-nimed). Assotsiatsiooni põhjal võidakse kohale anda varem tuntud koha nimi, aga kuna lähedastel kohtadel ei või nime põhilise, st eristava funktsiooni tõttu olla sama nime, siis on ühe mudeli põhjal sündinud ka varieeritud nimesid (Kiviniemi 1971: 133–134). Uurimuse järeldustes leiti, et spontaanselt sündinud partitsiibinimesid ja analoogiamalli põhjal antud nimesid oli käsitletud materjali hulgas umbes ühepalju. Samasugust jaotust oletati ka muu kohanimistu osas.

Partitsiibinimistu eripäraks näis olevat küllalt lühiajaline produktiivsus. Nimede levikust oli näha, et ojade ja soode nimetamine deskriptiivse, heliassotsiatsiooni sisaldava partitsiibiga on olnud moes püüasustuse põhja poole levimise teatud ajajärgul, sest kaugemal põhjas, kus püüasustus on veel noorem, neid nimesid ei leidu. Järgnevas uurimuses “Väärät vedet” (1977) võttis Kiviniemi vaatluse alla eeldatavasti universaalse, pikaealise ja selgepiirilise

nimeandmispõhimõtte – veekogu kõver kuju. Selleks vaatas ta läbi kõik Soome põhikaardi lehed, et teha kindlaks, kuidas on nimetatud kõveraid või sopilisi veekogusid. Ühtlasi fikseeris ta ka nende veekogude suuruse (lihtsuse mõttes järvede pikkuse). Sedalaadi objektistatistika aitas hiljem teha järeldusi nime-
tüüpide suhtelise ea kohta. Materjalist valis Kiviniemi välja arvukamate atri-
buutide levikkonnad, kokku 987 nime. Nimeobjektide analüüsist selgus ka, et
näiteks *kyynär(ä)*-levikkonna nimedest (*Kyynärjärvi* jms) suurem osa ei esinda
üldse kõvera kujuga seotud nimeandmispõhimõtet – ‘konksus nagu küünar-
nukk’ –, vaid hoopis kitsa maasääre taguseks kõrvalharuks liigendumist suu-
rema järve või jõe, arvatavalt muistse veetee suhtes. Kuid leidis ka väike rühm
kõverast kujust motiveeritud selle levikkonna järvenimesid, mille nimetamisel
tõenäoliselt olid eeskujuks olnud olemasolevad *Kyynär(ä)*-veekogunimed, kus-
juures esialgne motiveeritus pidi selleks ajaks juba hämardunud olema.

Ilmnes, et veekogu kõver kuju on motiveerinud nimeandjaid oluliselt vaid
neis piirkondades, kus leidis rohkem kui 20 järve saja ruutkilomeetri kohta.
Piirkondades, kus veekogude tihedus oli veel oluliselt suurem, näiteks üle 40,
kõverast kujust motiveeritud järvenimesid enam oluliselt ei lisandunud. Sellest
võis järeldada, et nimeandmismudelid paistavad silma ja on aluseks uute
nimede loomisele üksnes piirkondades, kus nimetamist vajavaid objekte on
palju. Kui aga liiga paljud objektid peaksid saama nime sama nimeandmis-
põhimõtte alusel ja ehk isegi leksikaalselt samu vahendeid kasutades, tekiks
sellest probleeme nime identifitseeriva funktsiooni täitmisel. Loomulik võima-
lus on kasutada muid tuntud nimeandmispõhimõtteid. Kui needki on ammen-
datud, tekib üheliigiliste objektide nimesid vajavas piirkonnas kindlasti mingeid
innovatsioone (Kiviniemi 1977: 192–193). Ilmekaid näiteid nende mõtete
kinnituseks pakub Võrumaal Karula kõrgustik, kus maastikus selgelt eralduvate
küngaste suur tihedus on põhjustanud mitmete, kohapeal eriti selgesti tunne-
tatavate nimemallide väljakujunemist (Saar 2004a).

Igal juhul ei saa nimeandja alati valida koha kõige silmatorkavamad omadust
nimeandmispõhimõtteks. Palju olulisem on arvestada sellega, millised nimed on
piirkonnas juba olemas. “Koha olemus pakub nimede moodustamiseks nii palju
võimalusi, et nimeandmine on sageli pigem süsteemi poolt kujundatav nime
valimine kui süsteemist sõltumatu subjektiivne koha kirjeldus” (Kiviniemi
1977: 193).

Kiviniemil (1977: 196) õnnestus näidata, et kõigis uuritud levikkondades on
toiminud valmis nimeandmismudeli mõju nimede tekkimisele; samuti ka seda,
et ühest leksikaalsest nimeandmismudelist võib areneda teine, nt *Kolmisoppi* >
Kolmiloukko, *Kolmiperse* > *Kolmiperä* jne.

Nimeandmismudelid on seotud koha liigiga. Eriti selgesti avaldus see arvu-
kaima atribuudi *väärä* ‘kõver’ puhul, mille leviku kõige tihedamad alad järve-
nimes ja teisalt põllu- ning niidunimeses sattusid hoopis eraldi. Samas
neemede ja lahtede nimeses oli *väärä*-atribuut levinud just seal, kus järve-
nimesdeski. Sellest võis järeldada, et nimeandja on suuteline teatud objektiliike
teiste liikidega analoogiasuhtesse asetama, kuid üle kõigi tema elukeskkonnas

leiduvate eriliigiliste kohtade sellised analoogiad ei ulatu (Kiviniemi 1977: 42–46).

Nimede leviku ja järvede suuruse analüüs näitas, et suurimad samanimelised järved asuvad tüüpiliselt levikkonna tuumalast kaugemal. Rahvastik, kelle esialgses elukohas olid vastava malli tekkimise ajaks kõik suuremad järved juba nimedega varustatud, võis alles tundma õpitavas piirkonnas anda samu mallinimesid ka oluliselt suurematele veekogudele. (Kiviniemi 1977: 206).

Üldjoontes muutus Kiviniemi arusaamine klassikalisest kohanimede levikkonna ja asustusajaloo seostamisest selle uurimuse põhjal komplitseeritumaks. Kui nimede sünniaja vahemik on ajalooürikutes dokumenteeritud, siis saab leviku selgitamise põhjal teha kindlaid asustusajaloolisi järeldusi. Üksnes leviku ja objektide iseloomu põhjal võib näha vaid seda, et nimeandmismudel on toiminud, aga kui tegemist on küllalt vanade nimede ja mudeli pikaajalise aktiivsusega, siis ei ole seos asustuslike liikumistega kindlaks tehtav. Kaua enne kirjalikke allikaid tekkinud nimede puhul on asustusajalooline pilt nähtav vaid nimeandmismudeli lühikese produktiivsuseperioodi korral, nii nagu see oli kuuldelselt assotsieeritud partitsiibinimedes (Kiviniemi 1977: 207).

1.3.7. Nimeleksikoni uurimine

Raamatu “Väärat vedet” kokkuvõttes püstitas Kiviniemi ülesande uurida soome toponüümika “põhinimistut”, pidades selle all silmas kõige levinumaid nimeosi ja kõige levinumaid nimesid. Ühtlasi pidanuks sellisest tööst saada ülevaate kõige levinumatest nimeandmismudelitest (Kiviniemi 1977: 209). 1990. aastal ilmunud raamatus “Perustietoa paikannimistä” täitis Kiviniemi selle ülesande, kuigi kõige levinumate apellatiivsete põhiosade kindlaksmääramine sai tehtud kaudselt, 1000 kõige levinuma nime ja kitsaid piirkondi hõlmava võrdlusuurimuse põhjal; nimearhiivi hiiglaslikust kohanimekogust tervikuna polnud võimalik niisugust teavet ammutada. Ka kõige levinumate täiendosade tuvastamiseks mõõtis Kiviniemi kohanimekogu üldkartoteegis ära tuhat kõige levinumat esikomponenti. Süntaktis-semantiliste täiendosade jagunemine ei pruugi sellele täpselt vastata. Võimalikke moonutusi prooviti igakülgsest arvesse võtta, kõrvutuseks esitati muid andmekogusid, kus süntaktilis-semantiline analüüs oli tehtud. “Eesmärgiks pole teada saada kõige tavalisemate atribuutide ja tavalisemate nimede täpset järjestust. Oluline on teada, millised atribuudid ja millised nimed kuuluvad kõige levinumate hulka ja millised on nende kvantiteedisuhted laias laastus” (Kiviniemi 1990: 18).

Raamatus “Perustietoa paikannimistä” on antud pikem ülevaade ka kohtade liigitamisest nimeandja seisukohast ja koha liigi apellatiivsest väljendamisest soome keeles. Liigiti rühmitatud sõnaloend oli koostatud kohanimekogu juurde kuuluva geograafilise sõnavara kartoteegi ja muude materjalide põhjal. Uurimuse esimeseks oluliseks avastuseks oligi see, et kohanimede põhiosades ei kasutata kogu geograafilise sõnavara rikkusest kuigi suurt osa, nimesid on üle-

kaalukalt eelistatud moodustada üldterminite (ÜT) abil. Eriterminite (ET) kasutamist nimedes esineb rohkem väikeste objektide puhul, eriti olukorras, kus väike objekt on geograafiliselt samaliigilise suure objekti osa (ET = väike ÜT, näiteks *kunt* = väike *mägi*).

Niimoodi avaldub süsteemi ökonoomne ülesehitus. Suur osa kohanimedest on tekkinud piiratud kasutajaskonna ringis, kellele tuntud piirkonnas ei leidu kuigi palju samaliigilisi objekte. Sellises olukorras on ka parema meeldejätmise huvides otstarbekas nimesid moodustada attributeerides koha liiki näitavat üldterminit. Eritermineid on eelistatud kasutada üheosaliste nimedena. Need kohad, mis on küll ulatuselt väikesed, aga igapäevase kasutamise mõttes kõige keskmased, võivad saada nimeks pelgalt geograafilise termini. Nende puhul võib tõesti rääkida apellatiivi kinnistumisest nimeks, mis toimub eriti hõlpsasti siis, kui apellatiiv on vanapärane, tähenduselt hämarduv või muul põhjusel harva kasutatav. Eriterminite apellatiivne kasutus üldiselt on aga selline, et nende abil kõneldakse (sageli ekspressiivselt) suuremate objektide osadest, mida kõiki kindlate nimedega tähistada ja meelde jätta on võimatu (Kiviniemi 1990: 82–84). Sellisest kasutusest ei oodatagi koha püsivat määratlemist. Võrumaa näitel: igal *mäel* on kümneid kohti, mida võib apellatiivselt mainida sõnaga *kunt* 'kühm'. Nimesid need kohad sellistena ei saa. Küll võib mõni väiksem eraldi kõrgendik saada päriselt nime liigisõnaga *kunt*. Künklikul Võrumaal on tüüpiline, et üht põldu eraldab teisest kitsas soostunud maariba *tsori*. Selliseid kohti on kindlasti rohkem kui kohti, mida võidaks nimetada sooks, isegi siis, kui oletada, et *tsori*-sõna on selles tähenduses tuntud vaid poolel Võrumaa territooriumist. Ometi on AVKAs vaid 10 nime liigisõnaga *tsori* rohkem kui tuhande *suu* 'soo' vastu (neist kümnestki kolm on hoopis kuivapõhjaliste salkorgude nimed). Vaevalt et mikrotoponüümide hoolikam kogumine "vanal ajal" seda suhet 1/100 kapitaalselt teistsugusena näidanuks, tüüpiline *tsori* lihtsalt ongi selline koht, mis asub nimega kohtade vahel. Nimega *tsorid* on enamasti 1–2 km pikad kitsad märgalad, pindalalt isegi suuremad kui keskmine nime saanud *niit* või väiksem nime saanud *soo*.

Kiviniemi "Perustietoa paikanimistä" sagedusloenditel põhinevatest peatükkidest ei anta siinkohal ülevaadet, viiteid ja paralleelitõmbamisi leidub mitmel pool käesoleva töö analüüsisosas. See raamat oli tähtis eelkõige soomekeelsest kohanimestust üldpildi loomisel. Alahinnata ei saa ka teose tähtsust uute kohanimeuurimise meetodite arendamisel. Raamat ilmus just ajal, kui hakkasid arenema digitaalsed andmekogud ja tekkis võimalus kvantitatiivsete meetoditega laialdasest materjalist uusi teadmisi ammutada. Kvantitatiivseid meetodeid prooviti kohe rakendada ka etümoloogia ja asustusajaloo uurimisel. Saulo Kepsu analüüsis raamatus "Valkealan asuttaminen" (1990b) ühe valla kohanimistu põhisisõnavara ja tegi asustusajaloolisi järeldusi nii saadaolevate ajalooürikute kui ka nimedes sisalduva sõnavara põhjal. Sama meetodit on ta kasutanud hiljemgi, eraldades Soome lõunaranniku Uusimaa soomekeelses osas kohanimesed enamlevinud põhiosade põhjal Varsinais-Suomist ja Hälest asustatud piirkonnad (Kepsu 2005: 17–24). 2000. aastatel on hakanud ilmuma

kohanimistu analüüse, mille materjal põhineb Soome Maa-ameti kaardinimede registril, tunduin neist on Antti Leino väitekirjast seostest lähestikku asuvate järvede nimedes (Leino 2007). Ka soomerootsi nimeuurimuse vahekokkuvõtte "Namnledslexikon" ('nimeosade leksikon') (2000) mille autoriteks on Kurt Zilliacus ja Michaela Örnmark, esitab kvantitatiivse ülevaate nimeelementide levikust.

Vepsa keele kohanimeosade statistikat on esitanud Irma Mullonen. Raamatus "*Очерки вепсской топонимии*" (1994) on ta käsitlenud sagedasemaid nimeelemente kohanimeosade atribuutosades ja kõige sagedasemaid apellatiivseid põhiosi. Korduvad atribuudid on Mullonen liigitanud seitsmesse rühma: maastikusõnad, taimestik, loomanimetused, omadust väljendavad atribuudid, suhtelist asendit näitavad atribuudid, isikunimed, inimkultuuri ja majandustegevuse sõnavara (Mullonen 1994: 26–41). Need rühmad katavad üle 50% kogu vepsa toponüümikast, kusjuures ülejäänud kohanimeosade hulgast moodustavad rõhuva enamuse sekundaarsed, kas metonüümsed või teist kohanime atribuudina pruukivad nimed (Mullonen 1994: 41). Nimede apellatiivsetest põhiosadest on Mullonen käsitlenud kümme kõige sagedasemat (Mullonen 1994: 45–54).

Inarisaami kohanimeosade kõige sagedasemad atribuudid ja apellatiivsed põhiosad on esitanud Samuli Aikio (2003).

I.3.8. Sotsioonomastika uute valdkondade avajana

Soome sotsioonomastika sai alguse soomerootslaste Peter Slotte, Kurt Zilliacuse ja Gunilla Harlingi atrikliga "*Sociologiska namnstudier*" (1973). Uuriti erinevate sotsiaalsete rühmade kohanimetundmist. Slotte (1976) tõi välja viis põhjust nimeosade tundmiseks: omand, kasutus, sündmus, asukoht (lähedus) ja nime vorm (Ainiala, Pitkänen 2002: 106). Erinevalt muudest on viimane loetletud põhjus keeleline. Sobilik oleks tõmmata siin paralleele nimeosade andmisega, mida samal ajal uuris Kiviniemi ja kus selgus keelelise analoogiapõhise oluline osa protsessis. Osa nimesid on vormilt meelde jäävamad kui teised. Võimalus kasutada neid uute kohtade analoogilises nimetamises sõltub sellest, kas nimeosade ühises liikumisulatuses leidub samasugust muljet avaldavaid kohti, millele pole veel nime antud. Lisaks ettekujutusele nime sisaldusest on jälgendamist väärt ka ka erinevate kõlavormide. Näiteks *Siksälämägi* 'sikkselfa-' ei esine Võrumaal kordagi kujul *sikasälä-*, kuigi üldine liitnimemoodustusmall peaks genitiivset moodustusviisi soosima.

Uurimused nimeosade tundmisest on näidanud eelkõige seda, et ühes paigas elavate inimeste nimetundmine on väga erinev ja seetõttu tuleks ka kohanimekogudes sisalduvasse suhtuda allikakriitilise hoiakuga. Nimede muutumist käsitlevad uurimused (nt Ainiala 1997) on muuhulgas selgitanud, et sageli on ühest nimest samaaegselt käibel mitu struktuurilt erinevat või leksikaalselt varieeritud nimevarianti. Need tulevad kogu jaoks esile alles siis, kui ta on pikemat aega nimekasutajate kogukonnas viibinud ja kuulnud autentset kasutust

erinevates situatsioonides (Ainiala 1997: 168). Võib öelda, et kuigi kohanimedid saab kasutada arbitraarsete kohti tähistavate märkidena, on reaalsete kasutajate jaoks sisu sageli olulisem kui vorm. Väikeste kogukondade jaoks oluliste kohtade nimede hulgas on küllalt palju selliseid, mis sisaldavad nii selgepiirilist nimeandmis põhimõtet, et need on kogukonna liikmete jaoks sama kohaga seonduvad ka leksikaalse varieerimise või teise keelde tõlkimise korral (nt *‘Kõivõalunõ ~ ‘Kaskialune*), rääkimata ellipsist kui palju kasutatava nime kõige tavalisemast struktuurimuutusest (nt *Lambahannajärv ~ Lambahand*). Nii pikk kui ka lühike nimevariant jäävad paralleelselt käibe. Ülitavaline on ka see, et väljastpoolt tulnud suhtluspartnerile mainitakse epeksegeetilist varianti nimest, mis käibib omavahel üheosalisena: *Ura > Ura oja*.

Süvendatud kogumismeetodi abil esile tulnud kohanimede struktuuriline varieerumine paneb mõtlema ka sellele, et varasema nn tavakogumise puhul said eelistuse sellised struktuurivariandid, mida nii keelejuht kui ka koguja käsitlesid kui võimalikult “täielikke”. See tähendab, et laialdase kohanimetöve kogumärksõnastiku põhjal tehtud kvantitatiivne analüüs annab nimistust pildi, kus süntaktiliselt üheosalisi nimesid ei leidu nii palju, kui neid tegelikult kasutuses on. Otseselt suhtarvulise erinevuse kindlakstegemist pole minu teda keegi katsetanud. Kuid ka AVKA andmete kohta võib nentida, et paljude loodus- ja viljelusnimede üheosalised variandid on esitatud väljal “Teine nimi”, kuna aga arvestusse kaasatud märknimeks on saanud kaheosaline variant. Vastupidiselt on AVKAs kõiki lahku kirjutatud liigisõnaga asustusnimesid peetud üheosalisteks, kuigi leidub suhtlussituatioone, kus liigisõna *külä, talo, maja* jne kasutamine on möödapääsmatu.

Mitteametlike linnakohanimede uurimine, mis on Soomes hoo sisse saanud pärast 2000. aastat (vt nt KN 2005), näitab, et uusi primaarnimesid tekib linnalikus elukeskkonnas vähem kui varieeritud sekundaarnimesid, peamiselt uuenevadki ühes sotsiaalses grupis kasutatavad nimed struktuurilise ja leksikaalse varieerimise kaudu. Oma slängilise olemuse tõttu mitteformaalne linnakohanimistu lausa nõuab põlvkondlikku varieerimist. Niimoodi kiireneb uute assotsiativsete nimede loomine. Suurem osa uutest nimedest on põlvkonna slängile iseloomulikus vormis tuletised ametlikest nimedest, kuid leidub ka erinevaid nimeahelaid. Ahelas tekkinud nimedest iga järgnev on eelnevast motiveeritud, kuid vaheastmeid tundmata ei ole võimalik ahela lähte ja stabiliseerunud uue nimekuju vahel seost avastada. Võib öelda, et linnakohanimistu uurimine on andnud olulist teavet selle kohta, kuidas uued kohanimed tekivad ja arenevad.

I.3.9. Sünkrooniline kohanimeuurimine Eestis

Sünkroonilisel nimekogul põhineva kohanimeuurimise alusepanija Eestis on Valdek Pall. Artiklis “Eesti kohanimede struktuurist” (Pall 1968) tegi ta esimest korda olulisi üldistusi eesti kohanimeelementide tüüpiliste käändevormide osas. Sealt peale on meie kohanimeuurimises kasutusel *aluskäände* mõiste. Palli

kõige tuntum teos, “Põhja-Tartumaa kohanimed” (PTK) – I osa (Pall 1969) ja II osa (Pall 1977) – on põhiolemuselt diakroonilise materjali analüüsile toetuv uurimus, kuid selles on käsitletud ja etümologiseeritud ka kirjalikes allikates varem mainimata nimesid, peamiselt loodus- ja viljelusnimesid. PTK teises osas on esitatud täiendatud variant Palli käsitlusest eesti kohanimedest struktuuri küsimustes, *vere*-nimede tüpoloogiat jmt sünkroonilise uurimistöö tulemusi. Sõnasemantilise struktuurimudeli täiustamise juurde on Pall ka hiljem tagasi pöördunud (vt nt Pall 1997: 19–67).

Esimene puhtalt sünkrooniline uurimus oli Marja Kallasmaa kandidaadiväitekirj 1981. aastal, mis on ümbertöötatud kujul raamatuna avaldatud 2003. aastal (Kallasmaa 2003). Kallasmaa nimetatud töö käsitleb eesti läänemurde loodus- ja viljelusnimesid. See sisaldab nimekomponentide liitumisvõimaluste analüüsi, atribuutide ja muude esikomponentide semantilist analüüsi ning sagedusarvestuse tulemusi, determinantide ja muude järelkomponentide põhjalikku mõistepesade kaupa analüüsi ning sagedusarvestust. Eestis ilmunud nimeraamatutest on Kallasmaa see töö materjalikäsitluselt kõige sarnasem käesoleva uurimusega. Liigisõnade (determinantide) jaotamist mõistepesadesse Kallasmaa töös on eeskujuks võtnud Mariko Faster oma magistritöös: “Võru- ja Setumaa kohanimedest determinandid” (2005).

Kohanimedest muutumist sotsioonomaatilisel alusel on hakanud uurima Marit Alas, kelle magistritöö “Kohanimedest muutumine Põide vallas Saaremaal” (2008) on sünkrooniline selles mõttes, et loob pildi oleviku ja lähiminekiviku tegelikust kohanimesüsteemist, analüüsib toimunud muutuste ulatust ja põhjusti.

Nii Pall kui ka Kallasmaa on oma töödes kasutanud sõnatüvedel põhinevat lähenemist kohanimedest struktuurile, mis oli ainuvaldav enne süntaktilis-semantilise meetodi tuntuks saamist 1970. aastate keskel. See tähendab, et liitnimedeks loetakse üht sõnatüve või sõnatüve ja tuletussufiksit sisaldavat nime (Pall 1968: 147), liitnimedeks aga mitut tüve või ka tüve ja teisest iseseisvast tüvest kontamineerunud topoformanti sisaldavat nime. Selline lähenemine on tekitanud vajaduse kõnelda atribuudist ja determinandist koosnevatest liitnimedest ning sellistest liitnimedest, kus determinant puudub (Kallasmaa 2003: 26). Kuna Kallasmaa viidatud teose materjaliks on loodus- ja viljelusnimed, kus kaht tüve sisaldavad nimed ongi kõige tavalisemal juhul kas primaarnimed või sellised sekundaarnimed, mis kasutavad atribuudina primaarnime atribuuti (täiendosavõrsed), siis peaksid Kallasmaa sagedusstatistika tulemused olema käesolevas töös esitatutega küllalt hästi võrreldavad. Teistsugune on olukord Kallasmaa raamatus “Saaremaa kohanimed II” (2000) esitatud järelkomponentide statistikaga, kus analüüsitud materjali hulgas sisalduvad nii kaheosalised loodus- ja viljelusnimed kui ka neist moodustatud kahelelehelised asustusnimed (Kallasmaa 2000: 117–127). Nii on ühte statistikasse sattunud kaasajal olemas olevad liitnimed ja kaasaegsete üheosaliste nimede kunagised primaarnimed. Need primaarnimed võivad olla kas a) kaasajal olemas, b) minevikus realselt olemas olnud, c) virtuaalsed, mallipõhise kahelelehelise asustusnime looja poolt ette kujutatud.

Kohanime liigisõnade ehk apellatiivsete põhiosade ehk determinantide käsitus on järelkomponentidega segatud kujul olemas Põhja-Tartumaalt (Pall 1977: 110–135) ja Saaremaalt (Kallasmaa 2000: 86–116). Seevastu läänemurde loodus- ja viljelusnimedes (Kallasmaa 2003: 64–99) ning Võru- ja Setumaa kohanimes (Faster 2005) on mõistepesade kaupa käsitlemist leidnud üksnes tõelised liigisõnad. Liigisõnade sagedusanalüüs, mida saab võrrelda käesolevas töös esitatuga, on olemas läänemurde alalt (Kallasmaa 2003: 97–98).

Eesti kohanime sünkroonilist uurimist ei saa käsitleda lahus nimekorraldusest, mis eeldab vastavat uurimist või vähemalt kohanime kogumist ja süstematiseerimist. Eesti nimekorralduses on pika aja jooksul käsitletud asustusnimede kirja pilti (Kull 1958, Pall 1971, Pall 1976, Simm 1976). Nimetatutest sätestab eriti Valdek Palli artikkel “Eesti kohanime normimine” (1976) ka teoreetilisi aluseid normimisele. Hiljem on normimisel loobunud mitmete murdeliste või lõunaeestikeelsete hääldusjoonte kirjakeelestamisest (Pall 1997). Nimekorralduse teoreetiliste aluste tugev käsitleja on olnud Henn Saari, kelle eessõna “Nimekirjutusraamatule” (1993) ja nimekorralduse teemal peetud ettekanded on toonud käbele sünkroonilise kohanimestruktuuri mõisted *liigisõna*, *nimetuum* ja *hargtäiend*, mida Eesti seadusandluses ja nimekorralduslikes tekstides edukalt kasutatakse. Eesti nimekorralduse 1990. ja 2000. aastate juhtfiguur on Peeter Pall, kes lisaks väliskohanime ja eksonüümide uurimisele (Pall 2005) tegeleb edukalt ka Eesti kohanime uurimise ja korraldamisega (Pajusalu jt 2002), olles muuhulgas Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaasi (KNAB) looja ja arendaja (KNAB-i eesti kohanime: http://www.eki.ee/knab/p_ee_et.htm). KNAB on olnud oluliseks eeskujuks ka käesoleva töö ainekukku koondava ajaloolise Võrumaa kohanimeandmebaasi loomisel.

1.4. Nimede struktuuri puudutavad mõisted

Kasutan töös läbivalt kohanime süntaktilis-semantilise struktuurimudeli mõistestikku, mis on tekkinud kirjutamise käigus, enamasti soomekeelsete eeskujude alusel (peamiselt Kiviniemi, Pitkänen, Zilliacus 1974; Kiviniemi 1975), kuid vahel olen juurde toonud ka süsteemi sobivaid termineid (*terminnimi*, *hargtäiend* jm) eesti autoritelt. Võimaluse korral võrdlen oma mõistestikku ka saksa ja inglise keeles kasutatavate kohanime struktuuri puudutavate terminitega. Alapeatükis 1.4.1 on loogilises järgnevuses esitatud üksteisega seotud põhimõisted. Alapeatükki 1.4.2 saab kasutada nagu tähestikulist leksikoni.

1.4.1. Põhimõisted *nimeosa*, *nimeelement*, *põhiosa*, *täiendosa*, *kaheosaline nimi*, *üheosaline nimi*

Nimeosa, -osa – üksnes süntaktilist funktsiooni omav kohanime osa, mis kas: (a) väljendab nimetatava koha liiki, (b) väljendab koha nime, (c) väljendab kohta eristavat joont (omadust, kuuluvust jpm) nimes. Täpsuse mõttes võib kasutada ka terminit *süntaktiline nimeosa*. Soome keeles *nimenosa*, *syntaktinen nimenosa*.

Nimeelement, element – nimes sisalduv sõnatüvi, sufiks või topoformant – igasugune nime osa, mida on võimalik leksikaalse või morfoloogilise analüüsi käigus eristada. Süntaktiline nimeosa võib koosneda ühest või mitmest elementist. Soome keeles *nimelementti*.

Eestikeelses kasutuses on juurdunud terminid *esikomponent* ja *järelkomponent*, mille all mõistetakse elemente kaht sõnatüve sisaldavas nimes, kusjuures pole oluline, kas tegemist on eraldi nimeosade või ühes süntaktilises nimeosas sisalduvate elementidega. Tavaliselt ongi mõeldud viimast varianti, nt lauses: Järelkomponent *aru* esineb ka asustusnimes *Puskaru*. Saksakeelses kasutuses *Erstelement*, *Zweitelement*. Ent inglise keeles on Ainiala ja Pitkänen kasutanud sõna *element* just süntaktiliste nimeosade tähistamiseks (2002: 95). Kuna *komponent* tähendab koostisosa ja sõna *element* all mõistetakse sageli jaotumatut algosakest, siis oleks loogilisem selline võõrsõnakasutus, kus *nimekomponent* = *nimeosa* ja sellest väiksem, leksikaalselt jagamatu üksus nimes on *nimeelement*. Kuid nagu eespool toodud näidetest näha, on need sõnad terminikasutuse kujunemisel lootusetult segunenud. Saksa keele puhul võiks üritada jääda Kiviniemi käibe toodud vastanduse juurde *Namenglied – Element* (Kiviniemi 1975: 72–73).

Põhiosa – vaid kaheosalises nimes esinev nimeosa, mis (a) väljendab koha liiki, nt *Must/järv*, (b) väljendab koha nime, nt *Väikene Selss*.

Põhiosa mainimine eeldab, et nimes on funktsionaalselt olemas ka täiendosa. Koha liiki väljendava põhiosa (A) puhul võib täiendosa olla kas eristavat joont väljendav (C) *Must/järv* või koha nime väljendav (B) *Õdri/ järv*. Koha nime väljendava põhiosa (B) puhul on täiendosa eristavat joont väljendav (C), nagu talunimes *Mäe-Kähri* – üks mitmest talust algse nimega *Kähri*. Soome keeles *perusosa*, harvem – *jälkiosa*. Saksa keeles *Grundglied* (?), igal juhul mitte *Grundwort*.

Soome terminoloogia varasem käsitus, et üheosaline nimi sisaldab vaid põhiosa (Kiviniemi, Pitkänen, Zilliacus 1974: 43) ei ole otstarbekas juba sellepärast, et üheosaline nimi ei jaotu üldse süntaktilisteks osadeks (küll võib jaotuda elementideks). Üheosaline nimi võib täita nii põhiosale omaseid funktsioone (A või B) kui ka olla funktsioon C – eristada oma objekti samaliigilistest, samalaadseid üheosalisi nimesid kandvatest objektidest (nt talud *Märdi*, *Matsi*, *Paabu*, *Peedo*).

Täiendosa – vaid kaheosalises nimes esinev nimeosa, mis (a) väljendab kohta eristavat joont (C), (b) väljendab koha nime (B). Näiteid vt mõiste

põhiosa juurest. Soome keeles *määriteosa*, harvem – *alkuosa*. Saksa keeles *Bestimmungsglied* (?), igal juhul mitte *Bestimmungswort*.

Süntaktilised funktsioonid A, B, C – A väljendab nimetatava koha liiki, B väljendab koha nime, C väljendab kohta eristavat joont (omadust, kuuluvust jpm) nimes. Tähistused on kokkuleppelised, kuid Soome onomastikas kasutusel juba pikka aega. Need võimaldavad nime süntaktilise struktuuri lühidat ja kiiresti haaratavat kujutamist. On kokku lepitud, et kõiki soome kohanimesid saab esitada kas ühe või kaheosaliste nimedena. Põhimõtteliselt ei teki ka eesti nimede puhul juhtumit, kus oleks otstarbekas näidata, et nimes on rohkem kui kaks süntaktilist osa (näidetes markeerib nimeosa piiri kaldkriips: *Suure Kullaaugu/ kivi* (CA) – kivi mis on Suure Kullaaugu lähedal; *Suur/ Kullaaugukivi* (CB) – mitmest Kullaaugukivist suurem; *Käina kalmistu/ tee* (CA) – tee, mis viib Käina kalmistule; *Karja/ tänav* (CA) – tänav, millel on mingi (ajalooline) seos karjaga; *Suur-Karja/ tänav* (BA) – tänav, mille nimi on Suur-Karja; tänava või talu liigisõnata nimi *Suur-/Karja* (CB) – mitmest Karja tänavast või talust see, mis on suurem.

Kaheosaline nimi = liitnimi – nimi, mis koosneb kahest süntaktilisest nimeosast. Soome keeles *yhdysnimi*.

Eesti keeles segab iseenesest hea termini *liitnimi* kasutamist see, et varasemates nimestruktuuri käsitlustes (Pall, Kallasmaa) on selle sõna all mõistetud peamiselt kahest või enamast sõnatüvest koosnevaid kohanimesid, sealhulgas nii tõelisi liitnimesid kui ka üheosalisi nimesid, mille moodustamise primaarnimi on olnud liitnimi. Ise kasutaksin sellisel juhul väljendust *liittüveline nimi*. Ka saksa onomastika terminil *Kompositum* (mitmus *Komposita*) ehk *Zusammensetzung* on just viimati mainitud tähendussisu – sellises nimes peab sisalduma mitu sõnatüve ja see peab primaarnime staadiumis olema tekkinud kui liitsõna, mitte olema kokku sulandunud sõnaühend vms. Seega tuleb süntaktilis-semantilise struktuurimudeli puhul kasutada uut eristuvat terminit, näiteks *zweigligdriger Name*, või vältida selle mõiste kasutamist.

Üheosaline nimi – nimi, mis sisaldab vaid üht süntaktilist nimeosa, väljendab üht süntaktilist funktsiooni. Võib koosneda ühest või mitmest sõnatüvest, sisaldada sufikseid ja topoformante.

Kõige levinumal juhul on üheosalise nime funktsiooniks koha eristamine (C). Liigisõnata talunimed *Märdi*, *Matsi* ja *Peebu* eristavad muidu sarnaseid objekte. Genitiivsus tagab, et ka käibelt kadunud isikunimedest moodustatud talunimed, nagu *Toodsi*, *Käüsü* ja *Tilga*, on tajutavad eelkõige talunimedena ja nendegi nimede põhifunktsiooniks peetakse kohtade eristamist. Sama kehtib mitmeosalisest isikunimest koosnevate või kontamineerunud talunimedega (*Kikati*, *Koll'upa*, *Hantsatsi*) suhtes, looma- või taimenimetuste genitiive sisaldavate talunimedega (*Kahru*, *Tammõ*) suhtes ja nende talunimedega suhtes, mille primaarnimena on tajutav ühe või kaheosaline loodusnimi: *Laanõ*, *Kunnu*, *Korgõmäe*, *Suurõlumbi*. Võiks pakkuda, et süntaktilises funktsioonis C esinevad kõik need üheosalised nimed, mille objekti kohaliku nimesüsteemiga tuttav inimene seda nime esmakordselt kuuldes õigesti ära arvab.

Üheosalised nimed, mis esitavad lihtsalt koha nime (funktsioon B), erinevad eelmistest selle poolest, et kontekstiväliselt kuuldud nimi ei tekita esmakordsel kuulmisel presupositsiooni koha liigi suhtes. Üleminekut funktsioonide C ja B vahel pole võimalik täpselt piiritleda, lõunaeeesti nimesüsteemis võiks üheks oluliseks eristajaks olla genitiivsus, nt normaalkujul nimesid *Tsiksäkät* ja *Pränt* ei saa pidada kõige levinumale objektiliigile, taludele kuuluvateks. Kuid seda, et *Pudl'e* ja *Õdri* pole asustusnimed, vaid soonimi ja järvenimi, ei saa pelgalt nime keelelise kuju järgi ära arvata. Kirjanduses on tavaliselt mainitud, et nimetatavat funktsiooni kannavad teisest keelest laenatud nimed, nagu nt *Priitholmi*, *Jen-sebergi*, aga samuti väga vanad, kadunud keelevormist pärinevad nimed, nagu *Oulu*, *Päijänne*, *Peipsi*, *Tamula* jt.

Üheosalisteks nimedeks võivad saada ka üksnes geograafilised või asustus-terminid, mis eristavad kohta selle alusel, et lokaalses nimesüsteemis pole teisi samamoodi nimetatavaid kohti, isegi kui samaliigilisi objekte leidubki rohkem. Nimesid *Kund*, *Kopli*, *Koolitarõ*, *Tüükoda* (funktsioon A) on eesti kohanimeuurimises hakatud nimetama *terminnimedeks*, see termin sobib ka süntaktilis-semantilise lähenemisega.

I.4.2. Mõistete tähestikuline loend

Atribuut – täiendosa, mis väljendab kohta eristavat joont (funktsioon C). Seega, mitte päris kõik süntaktilised täiendosad pole atribuudid. Kui valmis nimele on selguse huvides lisatud liigisõna, nt *Peipsi/ järv*, *Õdri/ järv*, *Kanahaua/ sulglohk* (vt *epeksegees*), siis on nime süntaktiline struktuur BA (sulglohk, mille nimi on Kanahaud) ja rasvases kirjas märgitud täiendosad pole atribuudid. Inglise keeles kasutatakse atribuudi kohta terminit *specific part* või lühiterminit *specific*, saksa keeles *Attribut*. Atribuudi alaliik on *hargtäiend*.

Determinant – vt liigisõna.

Element – vt 1.4.1 *nimeelement*.

Ellips – nimeosa või leksikaalse elemendi kadumine, mis on diakrooniliselt tõestatav.

Kui teave nime ajalooliselt vanematest kujudest puudub, on õigem kõnelda kaheosalise ja üheosalise nime varieerumisest, näiteks heinamaanimes: *Kalkuna/niit* – *Kalkun*, põllunimes *Jaagu/ põld* ~ *Jaak*. Samamoodi varieeruvad sama koha nimed erinevates süsteemides: mets *Tabina/ kund* ~ *Kund* vastavalt laiema kasutajaskonna hulgas ja Tabina küla asukate hulgas.

Reduktsioon on ellipsi alaliik, nime keskmise elemendi kadumine, peamiselt liitnimedes, mille täiendosa primaarnimeks on samuti liitnimi, nt *Kogrõ-järve/mägi* > *Kogrõ/mägi*. Soome keeles *reduktio*. Sünkrooniliselt pole võimalik kindlaks teha, kas selline nimi on kujunenud reduktsiooni teel või moodustatud võrsnimeks otse täiendosavõrsena (vt *võrsnimi*).

Ennistähendus – vt *tähendus*.

Epeksegees – nimele lisatakse uus koha liiki väljendav põhiosa. See võib juhtuda siis, kui nimi esineb oma senises kasutuses peamiselt üheosalisel kujul, nt *Aetu* > *Aetu niit*, kuid ka siis, kui nime apellatiivne põhiosa on tähenduselt hämardunud *Kaats/ora* > *Kaatsora/ oja*, või see ei väljenda koha liiki nime kasutajate meelest küllalt täpselt: *Valgõ/tarõ* > *Valgõtarõ/ talu*. Soome keeles kasutatakse terminit *epeksegeesi*, saksa keeles on seda nähtust vahel nimetatud *Verdeutlichung* ‘arusaadavaks tegemine’. Epeksegeesi tulemusel tekib (vähe-malt esialgu) nimestruktuur BA. Samas võivad tänapäevakasutajad epeksegeesi teel tekkinud nimedes tajuda ka struktuuri CA (vt 1.4.1 *Süntaktilised funktsioonid A, B, C*)

Esikomponent – vt 1.4.1 *nimeelement*.

Hargtäiend – täiendosa, mis attributeerib täiendavalt juba olemas olnud nime ja on lisandunud sellepärast, et nimeobjekt on jagunenud või olemasoleva nimeobjekti läheduses on olnud teisigi nime vajavaid objekte. Hargtäiendist saab kõnelda nimestruktuuri CB korral, nt talunimi *Mäe-Kähri*, harvem ka ümberpööratud struktuuri BC korral, nt talunimi *Püssä-Kohki*, üks mitmest talust algse nimega *Püssä*. Hargtäiend on eesti keeles tekkinud termin. Hargtäiendiga nimi on soome keeles *täsmennetty nimi*, hargtäiend – *täsmëntävä määräite*. Saksakeelses onomastikas on leidnud kasutamist *unterscheidender Zusatz*.

Kasutan töös ka väljendit *üle attributeerima* – olemasolevale nimele hargtäiendit lisama. Üle attributeeritud nimi võib rööpselt ilmned ka algupärasel kujul. Kuigi on olemas jagunenud *Mäe-Matsi* ja *Ala-Matsi* talud, saab kasutada ka algset talunime *Matsi*, mõeldes selle all ükskord talurühma, teinekord aga ühte, parasjagu aktuaalset talu mitmest samanimelisest talust.

Küllalt tavaline nähtus on, et hargtäiendi lisamisega moodustatud nimes toimub kohe lühenemine, ühe elemendi kadumine põhiosast: *Selsisuu* > *Väikene Selss*, *Helmemägi* > *Väikeseq Helmeq*. Kiviniemi (1975: 69) nimetab seda ellipsiks põhiosaks saanud liitnimes.

Järelkomponent – vt 1.4.1 *nimeelement*.

Kaheosaline nimi – vt 1.4.1.

Levikkond, levik – sama nimeosa, enamasti täiendosa sisaldavad nimed kogu uurimisalal, nt *marja*-atribuudi levikkond, *Andri*-elemendi levikkond. Saksa keeles on see *Verbreitung*, soome keeles *nimipesye, nimye*. Vrd *nimekobar*.

Lihtnimi – vt 1.4.1 *üheosaline nimi*.

Liigisõna – põhiosa, mis väljendab nimetatava koha liiki (funktsioon A), seega üks alamhulk võimalikest põhiosadest. See küllalt tabav termin on sündinud eesti kohanimeuurimises, kus sageli kasutatakse täpselt samas tähenduses ka võõrkeelset terminit *determinant*. Kuna *determinant* on laenatud liit-sõnastruktuuri käsitlest, siis pole selle kasutamine süntaktilis-semantilise paradigma juures soovitatav, eriti nende eesti kohanimedel puhul, kus liigisõna ehk koha liiki näitav põhiosa nimes kirjutatakse täiendosast lahku. Termin *liigisõna* katab täpselt mõiste *apellatiivne põhiosa* tähenduse, sest kui nime põhiosa

ei väljenda ise koha nime, siis saab ta väljendada vaid koha liiki ja on seega leksikas üldnimi ehk apellatiiv. Inglise keeles *generic term*, kõnekeelse lühiterminina lihtsalt *generic*.

Sageli on Eesti kohanimeuurimises determinantidena käsitletud ka järelkomponente, kus objekti nimetuse või nimega koos esinevast kaassõnast *all*, *pääl*, *taga* jne on moodustatud adjektiiv: *Al'ealunõ*, *Viinutialunõ*, *Mäkipäälne*, *Viirapäälne*, *Laudatagunõ*. Kivinemi (1975: 27) ei ole selliseid nimesid liitnimedeks pidanud, kuna need väljendavad vaid üht koha omadust – asendit. Eesti kohanimeuurijad on arvanud, et selliseid nimeelemente võiks nimetada *liigisõna funktsioonis järelkomponendid*. Soome keeles on soovitatud nimetada seda tüüpi kohanimesid *postpositionimi* 'postpositsiooninimi' (Kiviniemi, Pitkänen Zilliacus 1974: 45). Kui kohanime järelkomponendiks on substantiiv, mis nimetab üksnes koha suhtelist asendit, siis seda ikkagi on nime põhiosaks ja vastavalt ka liigisõnaks peetud, kuigi ka see ei näita täpselt koha liiki, nagu heinamaanimi *Põrsa/kolk* ja külaosanimi *Hauka/kolk*, metsanimi *Ristipedäjä/nukk* ja külaosanimi *Samblõ/nukk*. Siin on võimalik ka vastava sõna edasine arenemine selgepiiriliseks liigisõnaks (vrd 3.2.2.5, *kolk* heinamaanimedes). Mõtlemissainet liigisõna olemuse üle pakuvad ka metonüümsed põllunimed *Kunni/mägi* ja *Neimani/püür*.

Liitnimi – vt 1.4.1 *kaheosaline nimi*.

Metonüümne siirdnimi – vt *siirdnimi*.

Nimeahel – Sellel terminil on kaks tähendusmahtu: 1) primaar- ja sekundaarnimede selgitatud suhted nimekobaras, kus sekundaarsus on arenenud mitmeastmeliseks – mõni võrsnimi on saanud primaarnimeks uutele võrsetele; 2) kohanime tekkimist selgitav primaarnimede järjestikune esitus. Soome keeles *nimiketju*. Vrd *nimekobar*, *primaarnimi*, *sekundaarnimi*.

Nimeelement – vt 1.4.1.

Nimekobar – lähestikku paiknevad sama elementi sisaldavad eriliigiliste kohtade nimed, kus osa nimesid on tekkinud nimeobjekti (asukoha- või omandi-)suhte määratlemise kaudu primaarnimega. Tüüpiline nimekobar sisaldab primaarnime ja selle võrsnimesid. Soome keeles *nimiryväs*. Eesti keeles on kasutatud ka terminit *nimepesa*, kuid see võib tekitada vääraid assotsiatsioone soome terminiga *nimipesye*. Vrd *võrsnimi*, *levikkond*.

Nimeosa – vt 1.4.1.

Presupositsiooniline tähendus – vt *tähendus*.

Primaarnimi – 1) teise kohanime moodustamise aluseks olnud kohanimi, 2) kohanime moodustamise alus muust pärisnimede liigist (nt isikunimed, ärinimed).

Põhiosa – vt 1.4.1.

Põhiosavõrse – vt *võrsnimi*.

Reduktsioon – vt *ellips*.

Sekundaarnimi – kohanimi, mis on moodustatud varem olemas olnud kohanimest. Võrsnimed on laias laastus sekundaarnimede alaliik. Kuid mõne võrs-

nimede kobara puhul on võimatu öelda, millised on nende primaarsus-sekundaarsussuhted. Vrd *primaarnimi*, *võrsnimi*.

Siirdnimi e siirik – uuele objektile siirdunud teise koha nimi. Kõige varem on hakatud rääkima asustuse siirdumisega kaasas käinud siirdnimedest. Selle üks alaliik on vana kodukoha mälestuseks teadlikult antud nimed, mida esineb vähesel määral Võrumaa ametlikes talunimedes.

Võrdlev siirdnimi on nimi, mis on antud kohale selle mingi teise tuntud kohaga võrdlemise alusel. Kõige tüüpilisemad näited selles valdkonnas on maa- ilma geograafiast või kirjandusest laenatud nimed. Soomekeelne termin on *vertaileva siirynnäinen*, saksa keeles *Nachbenennungsname*. Soomlased eristavad veel ka alaliiki *sanaleikkiniimi* ‘sõnamängunimi’, milles kasutatakse vastandassotsiatsiooni tuntud kohtadega, näiteks väikese lombi nimi *Mustameri* või (eesti näitel) *Otiipepsi*.

Metonüümne siirdnimi – nimi siirdub uuele kohale asukohaseose kaudu, nt mets *Pringilump*, põld *Neimanipiir*. Soome keeles *metonyyminen siirrynnäinen*. Seda, kas väga suurt osa eesti genitiivsetest talunimedest, mis põhinevad isikunimedel ja looduskohtade nimedel, võib pidada metonüümseteks siirdnimedeks, tuleb veel selgitada. Igatahes on selline määratlemine parem, kui nimetada neid nimesid elliptilisteks. On tõenäoline, et aluskäände muutumine primaarnimest sekundaarnime saamisel ei luba neid talunimesid ka siirdnimedeks pidada ja kõige õigem on kõnelda otse genitiivsesse tüüpi moodustatud sekundaarnimedest.

Sufiks – esineb nii kohanimeses kui ka apellatiivses sõnavaras, kus sellel on grammatiline funktsioon. Vrd *topoformant*.

Terminnimi – kohanimi, mis on tekkinud puhta geograafilise või artefaktilise termini kinnistumisega nimeks. Niikaua, kui see termin on keelekogukonna jaoks läbipaistev, on nime süntaktilise struktuuri kokkuleppeline tähis A (väljendab koha liiki). Kui apellatiiv ise muutub läbipaistmatuks, hakatakse sellist nime tunnetama funktsiooni B (väljendab koha nime) täitvana, nt ojanimi *Ura*. Terminnimi võib tekkida ka apellatiivse tasandi liitsõnast või tuletisest, nt *Ruusahaud*, *Roovistu*. Soome keeles vastav termin puudub, saksa *Simplex* (mitmuses *Simplicia*) tähendab kõiki morfoloogiliselt ühe elemendina tajutavaid nimesid, mille hulgas on suur osakaal ka terminnimedel ja terminnimedest tekkinud asustusnimedel. Vrd. 1.4.1 *üheosaline nimi*.

Topoformant – sufiksilaadne element kohanimes, mis pole grammatiline sufiks, vaid on tekkinud sõnatüve abstraherumisest, sõnade ja sufiksile kokkutõmbumisest. Erinevatest lähtekohtadest võib tekkida samakujuline topoformant, muutuste eeskujuks on olemasolevad kohanimed. Vrd *sufiks*.

Tähendus – onomastika põhilisi küsimusi. Käesolevas töös on kasutatud kaht tähenduse mõistet:

Ennistähendus – kohanime tekkimise aegne tähendus, see, mida mõistis nime andnud kogukond nime moodustamisel kasutatud sõnade või nimede all.

Presupositsiooniline tähendus – see, millise kategooria objekt nime all ära tuntakse, kui nimi esineb nõrgas kontekstis. Objektiliigi äratundmine või

mittetundmine sõltub korraga nii suhtlussituatsioonist kui ka analoogiast pärisnime liikide tunnetamisel.

Täiendosa –vt 1.4.1

Täiendosavõrse – vt võrsnimi.

Võrdlev siirdnimi – vt siirdnimi.

Võrsnimi – nimi, mis on moodustatud lähedalasuva koha nimest ja mis sisaldab täiendosas (1) kogu primaarnime, nt *Kundrapõllu/mõts*, (2) primaarnime täiendosa, nt *Ikujärv* > *Ikuoja*, (3) primaarnime põhiosa, nt *Kolmõorg* > *Oro* küla, *Suur Munamägi* > *Munamäe torn*. Üle võetud täiendosaga võrsnime võib nimetada *täiendosavõrse* ja üle võetud põhiosaga nime *põhiosavõrse*. Soome vastavad terminid on *liitynnäinen*, *määriteliiytnäinen* ja *perusosaliiytnäinen*.

Mõiste *võrsnimi* ja selle edasiarendused on eesti keeles uued, nende kasutuselevõtmist on tinginud just soome terminite tõlkimatus. Nimetuse aluseks on metafoor. Taim võib paljuneda kahte moodi: seemneid kaugele külvates ja otse primaarsest organismist võrsudes. Samamoodi võib olemasolev kohanimi anda siirdnimesid ja võrdlevaid siirdnimesid kaugemates kohtades, kuid võrsnimesid moodustatakse otsese asukohasuhte alusel tuntud nimega koha ja nimetamist vajava koha vahel.

Üheosaline nimi – vt 1.4.1.

2. VÕRUMAA KUI KOHANIMEKESKKOND

Töö materjaliks olevad kohanimed on kogutud ajalooliselt Võrumaalt, mis koosneb kaheksast Kagu-Eesti kihelkonnast: Kanepi, Urvastõ (Urvaste), Karula, Harglõ (Hargla), Rõugõ (Rõuge), Põlva, Vahtsõliina (Vastseliina) ja Räpinä (Räpina). Aastatel 1783–1920 moodustasid need kihelkonnad ühe administratiivse üksuse – Võrumaa (sks *Werroscher Kreis*). Materjali hulka on jäetud ka Võrumaa sees paiknevate ajaloolise Tartumaa enklaavide kohanimed: Vastse-Otepää vald Otepää kihelkonnast ja Noorits-Mõtsküla Võnnu kihelkonnast.

Võrumaa liigitamine eriliseks kultuuripiirkonnaks ja lõunaesti keele Võru murde alaks (seda viimast koos Setumaaga) põhineb paljude tunnuste kompleksil, mis on viidud ühise nimetaja alla suhteliselt hilja tekkinud maakonna nime abil. Pikemas ajalises perspektiivis on Võrumaa näol tegemist piirkonnaga eestlaste tänapäevase asuala kagunurgas, mis on veel ajalooline Liivimaa, mitte Pihkva vürstiriigi ja hilisema Pihkva kubermangu maa. Sajandeid püsinud halduspiir idasuunal on tänapäeval silmas peetava võru-setu etnilise piirina mitmetähenduslik. Keskajal oli Ida-Setumaal selgelt teistsugune materiaalne kultuur kui Võrumaal, kuhu II aastatuhande alguse idapoolsed kultuuriuuen-dused ei levinud. Lääne-Setumaa kujutas endast sellel ajal hõredalt asustatud piiriala, mille etnilis-kultuurilist kokkukuuluvust idapoolse või läänepoolse tuumikalaga ei saa üksnes arheoloogia põhjal määratleda. Järgnes 17.–18. sajandi asustussiiire Liivimaa poolelt Lääne-Setumaale (Valk 1997: 124–127). Selle tulemuseks oli idavõrukeste ja setude keele ja rahvakultuuri üllatavalt suur sarnasus veel rahvaluule suurrkogumise algaastatel 19. saj lõpus (Hurt 2005: 334–335). Liivimaa talurahvakultuuri kiire moderniseerumine 19. saj teisel poolel küll kasvatas kultuurierinevusi, kuid Setumaa kohanimedega omaette käsitlemise vajadus ei johtu niivõrd 19. saj erinevustest, kuivõrd varasematel aastasadadel tekkinud võimsast slaavi adstraadist, mis läbib sealse kohanimistu kõiki kihte külanimedest mikrotoponüümideni.

Võrumaa täpne piiritlemine lääne ja loode suunal, vastu Tartumaad ja Tartu murde ala põhineb võrumaalaste ehk võrukeste enesemääratlusele kaua ühes kohas püsinud maakonnapiiri järgi. Võrumaalaseks olemine on elanike identiteedi oluliseks osaks muutunud tõenäoliselt alles 19. sajandi lõpul. Seevastu on arheoloogid välja toonud palju Lääne- ja Ida-Võrumaa erinevusi alates Rooma rauaajast I aastatuhande alguses kuni matmiskommete erinevuseni veel keskajalgi (Laul 2001: 28, 215–224; Valk 1997: 122–124). Esimene silmatorkav arheoloogiliselt jälgitav “ühisvõrumaalikkus” on matuste soolise vastandorientatsiooni esinemine 13.–17. sajandil. Kuid ka see omapära on levinud lisaks hilisemale Võrumaale veel Otepää ning Rõngu kihelkonnas (Valk 1999: 72).

Järgnev ülevaade Võrumaast puudutab esmalt Võrumaaks loetud alasid ja nende pindalasid, kohanimistu suhtes olulisi seiku asustuse ajaloost ja alles seejärel põgusalt loodusoludest tingitud kohanimistu eripära. Loodusolusid ja majandust põhjalikult tutvustavad ülevaateosed “Võrumaa” (1926) ja “Valgamaa” (1932) sobivad hästi käesoleva töö konteksti, sest on valminud ajal, kui

Võrumaa talurahva elukorraldus ja maakasutus olid veel enam-vähem vastavuses siin enim levinud kohanimistu kujunemise tingimustega. Asustuse struktuuri puudutav alapeatükk aitab mõista Võrumaa asustuse üldisi erijooni külasid ja talusid puudutavalt ning tänapäevaste asustuskeskuste kujunemist.

2.1. Ajaloolise Võrumaa alade loetelu ja kihelkondade pindalad

Kuna pärast 1920. aastat hakati haldusjaotust muutma vana Võrumaa valdasid mitmesse maakonda jagades ja haldusjaotuse muutmise juures enam kihelkonnapiire ei arvestatud, siis pole kirjandusest lihtne leida isegi täpsemat numbrit ajaloolise Võrumaa pindala kohta. Ka kihelkondade pindala kohta leidub kirjanduses väga erinevaid andmeid, kusjuures erinevused tulevad sellest, et on liidetud kihelkonda põhiliselt kuuluvate omaaegsete valdade pindalaid, kuid mitme kihelkonna vahel jagunevaid valdu on arvestatud kord üht-, kord teistmoodi. Olen Eesti Vabariigi alguskümnenditel ilmunud maakonna-kirjeldustest (Võrumaa 1926: 3, Valgamaa 1932: 216–217, 340–341) saadud valdade ja kihelkondade pindalade võrdlemise tulemused esitanud tabeli 2 veergudes 2 ja 3. Kui ma pole aru saanud, millest seal toodud pindalanumber moodustub, olen tabelisse lisanud küsimärgi. Sama tabeli veerus 4 olen esitanud pindalad enda juhendamisel digitaliseeritud mõisa- ja kihelkonnapiiride järgi. Seejuures kihelkonnapiiride määramisel on aluseks olnud Eesti Ajalooarhiivis leiduv *Karte des Werroschen Kreises* (dateerimata, u 1900, EAA 1809-2-298). Lääne-Võrumaal on piiride digitaliseerimise töö olnud väiksema täpsusega ja seetõttu tuleks mõnede kihelkondade pindalade esitamisel käesolevale tööle viidates kasutada veeru 4 sulgudes antud arve.

Kanepi kihelkonda olen arvanud Koorastõ, Karstmõisa, Erästvere, Piitremõisa, Põlgastõ, Sõrõstõ, Hurmi, Vana-Piigandi, Heisri, Karaski, Kruutusõ, Vana-Piigastõ, Suudla, Sabõrna, Valgjärve, Pikäjärve, Tammõ mõisa ja Kanepi kirikumõisa maad, samuti Hüüdre talude ja Kärgula mõisa vahetu ümbruse Kärgula mõisavalla maadest (6,2 km²) (vrd *Karte des Werroschen Kreises*).

Urvastõ kihelkonda olen arvanud Truuta, Annõmõisa, Koigu, Urvastõ, Kär-gula, Liinamäe, Sõmmõrpalo (Järvere, Mustja, Annõmõisa, Lilli osamõisad), Vaabina, Vahtsõ-Antsla mõisa ja Urvastõ kirikumõisa maad, 10,4 km² suuruse tüki Restu mõisast ja u 95 km² (mitte 85 km²) Vana-Antsla mõisast.

Tabel 2. Ajaloolise Võrumaa kihelkondade pindalade võrdlus.

1. Üksus	2. Pindala katastri järgi (veekogudeta) km ²	3. Pindala üheverstalise kaardi järgi km ²	4. Pindala kihelkonnapiiride kaardikihis km ² (Saar 2008)
Kanepi khk	363,5	372,6	370,7
Urvastõ khk	450,4 ⁷	519,9?	452,8 (450)
Karula khk	408,8		372 (370)
Harglõ khk	359		362 (360)
Rõugõ khk	838	859,6	866,2
Põlva khk	588,8	602,8	584,8
Vahtsõliina khk	567,7	601,4	559,5
Räpinä khk	558,2	567,2	562,4
Kokku	4134,4		4130,4
Vastse-Otepää vald			26,5
Noorits-Mõtskülä (Võn)			14,9
Kaagvere mõts (Võn)			5,0
Peipsi järv	35,5	35,5	35,5
AVKAga kaetud maa-ala kokku			4212,3

Karula kihelkonda olen arvanud Karula ja Iigastõ mõisad ning Karula kiriku-mõisa täielikult. Iigastõ puhul tuleb möönda, et selle mõisa mõisamaad loeti tsariaja lõpul Sangaste khk kuuluvaks (Richter 1909: 629–630). Iigastõ mõisa-südant lõunast, idast ja põhjast ümbritsevad Iigastõ talumaad kuuluvad aga Karula khk ja mõisasüdame eraldamine teise kihelkonda tänapäeval, kui selle on juba 85 aastat tagasi asustatud Karula identiteeti kandnud mõisaasunikud, oleks kunstlik. Lisaks kuuluvad Karula kihelkonda Korijärve küla Sangaste mõisavallast (25,6 km²), üle poole Vana-Antsla mõisavallast (120,5 km², vrd koguteos “Võrumaa” – 131,5 km²), Kaagjärve mõisa idaosa (31,5 km²), ja Surdi talude ümbrus Tõlliste mõisast (4,2 km²) (vrd *Karte des Werroschen Kreises*). Pindalade erinevus võrreldes koguteostest “Võrumaa” ja “Valgamaa” tabelisse 2 koondatud andmetega tuleneb sellest, et “Valgamaas” on Karula kihelkonna pindala sisse loetud ka Luke kihelkonda kuuluvat osa Kaagjärve mõisast. Pindalade erinevus oleks veel suurem, kui koguteos “Valgamaa” oleks Karula kihelkonnana arvestanud sel ajal Sangaste valla koosseisu kuulunud Korijärve küla, erinevus väheneks pisut, kui Iigaste mõisavalla pindalast (28,8 km²) oleks välja jäetud kunagine mõisamaa.

⁷ Urvastõ ja Karula selle veeru numbrid on saadud jagades Vana-Antsla valla pindala 215,9 km² Urvastõ ja Karula vahel, esimesse 85,9 km² ja teise 130 km², selle põhjal, et koguteos “Võrumaa” loeb üheverstalise kaardi järgi Karula khk kuuluvaks 131,5 km² Vana-Antsla vallast.

Harglõ kihelkonda olen arvanud Koikkülä, Lannamõtsa (Laanemetsa), Taheva, Mõnistõ ja Saru mõisa ning Harglõ kirikumõisa. Vahtsõ-Roosa mõis poolitub Harglõ ja Opukalna (Apekalns) kihelkonna vahel tinglikult mööda Eesti-Läti piiri. Harglõ Rõugõ ja Karula piiride kokkupuutekohas on 9 km² metsatükk, mida 17. saj kaart loeb Rõugõ khk Tsooru mõisa maaks (EAA 308-2-177), *Karte des Werroschen Kreises* Rõugõ khk Korgõpalu mõisa maaks – võimalik, et see on viga –, kuid koguteos “Võrumaa” Harglõ khk Saru valla maaks. Ala ainsat asustatud kohta, lõunapoolset kahest Kaudsi metsavahikohast on traditsiooniliselt loetud Saru valla alla kuuluvaks, seetõttu olen kihelkonna-piiride kaardikihis seda ala käsitletud kui Harglõ kihelkonda.

Rõugõ kihelkonda olen arvanud Tsooru, Vana-Roosa, Korgõpalu, Krabi, Viitinä, Sännä, Rõugõ, Vahtsõ-Nursi, Vana-Nursi, Rõugõ, Juba, Vana-Kasaritsa, Vahtsõ-Kasaritsa, Haani, Saalussõ, Vana-Saalussõ, Luutsniku, Rogosi, Pindi ja Leevi mõisa ning Rõugõ kirikumõisa maad. Vana-Laitsna mõisa maa jaguneb Rõugõ ja Opukalna kihelkonna vahel mööda Eesti-Läti piiri. Peamiselt Vahtsõliina khk kuulunud Tsorona mõisa 3 lahustükki Haani ja Saalussõ vahel ning Haani sees (kokku 9,7 km²) olen pindalaarvestuses jätnud Rõugõ khk alla, nagu seda märgib ka *Karte des Werroschen Kreises*. Võimalik, et Rõugõ khk pindala väiksemat numbrit koguteoses “Võrumaa” on võimalik seletada mainitud lahustükkide omaaegse arvamisega Vahtsõliina kihelkonda.

Põlva kihelkonda olen arvanud Võromõisa, Väimälä, Joosu, Tilsu, Timo, Vahtsõ-Koiola, Vana-Koiola, Pragi (Vardja), Varbusõ, Kiuma, Kähri, Tõdu, Peri, Saarjärve, Viira, Pardsi, Uibumõisa ja Mooste mõisa ning Põlva kirikumõisa maad.

Vahtsõliina kihelkonda olen arvanud Orava, Loosi, Lasva, Vahtsõliina, Misso mõisa ja Vahtsõliina kirikumõisa maad ning selle osa Tsorona mõisa maadest, mis asub kihelkonna ülejäänud maa-alaga ühes tükis. Märgatavalt suurem pindalanumber “Võrumaa” koguteoses esitatud üheverstakaardi andmete järgi johtub sellest, et viimase puhul on sisse arvatud ka Rõugõ khk Pindi vald (Võrumaa 1926: 395).

Räpinä kihelkonda olen arvanud Palo, Veriora, Kahkva, Toolamaa, Priit-holmi (Rahumäe), Räpinä ja Miiksi mõisa ning Räpinä kirikumõisa maad, lisaks nendele ka Piirissaare (7,8 km²), mis eestlastest elanike kirikliku kuuluvuse ja eneseteadvuse järgi kuulub Räpinä kihelkonda, kuigi pool saarest oli Võnnu khk Kastre mõisa omanduses ja teine pool kuulus tsaariajal Peterburi kubermangu.

2.2. Asustuse kujunemise ja kohanimesüsteemi seoseid

Iga piirkonna tänapäevane kohanimistu sõltub eelkõige piirkonna rahvastiku ajaloost ja looduslikest tingimustest. Paikkonna elanike keelel, mille osaks nimed tegelikult on, on samuti oma kohalik ajalugu, mida võib vaadelda kui rahvastiku ajaloo osa. Kohanimistusse talletuvad jäljed migratsioonidest ja keelevahetustest, isikunimed ja oskussõnad võimu teostamise keeltest. Substraatsete nimede uurimine võimaldab seda kõike küllalt hästi rekonstrueerida, eriti kui tegemist pole väga pikkade ajavahemikega (vt nt Pitkänen 1986: 343–370). Pikad ajavahemikud kustutavad kohanimesse jäänud jälgi, sest kohtadele tekib uusi nimesid ja osa läbipaistmatuks muutunud nimedest kujundatakse kasutuse käigus ümber kaasaegse keele sõnu sisaldavateks nimedeks.

Seetõttu on loomulik väita, et iga tänapäevane kohanimesüsteem on arenema hakanud siis, kui inimestel on tekkinud tarvidus neist kohtadest kõnelda. Kas see on juhtunud esimest korda ajaloos või pärast territooriumi ajutist inimitühjaks jäämist, seda erinevust märgivad üksnes vähesed kohanimed, mida me tavaliselt ei oska ära tunda. Eestis kiviajal kõneldud keeltes tekkinud kohanimesid võib Võrumaal ka praegu alles olla, kuid kindlasti ei saa neid olla palju ja kindlasti peavad need kuuluma maastikus kesksetele objektidele, mille vana nime kasutamist pole lõpetanud ei elatusviisi muutumine ega lokaalsed asustuskatkestused.

Kvalitatiivne hüpe Võrumaa asustamises põllumajandusega tegeleva inimese poolt toimus meie ajaarvamise alguses, kui Haani (Haanja) kõrgustiku läänepoolsetel jalamil algas rahvaarvu kasv ja massiline alepõllunduslik maahõive (Laul, Kihno 1999: 14). Meie ajaarvamise alguseni kogu Võrumaal levinud tekstiilkeramikakultuuri iseloomustab eluasemete püsimine veekogude lähedal ja kütikultuuri elatusviiside ning alepõllunduse koostoimimine (Laul 2001: 204). Põhiliselt Koiva jõe vesikonnast lähtunud kultuurimõjude toime hakati 2. sajandil ehitama edelapoolses kultuuriruumis välja kujunenud uut kalmetüüpi – tarandkalmeid. Emajõe lõunapoolsete lisajõgede ja Võrtsjärve ääres alustati tarandkalmete rajamist samuti 2. saj, kuid Võrumaa põhjaossa ei jõudnud põhja poolt lähtuv kultuuriuuenduse laine mitte varem kui 3. sajandil (Laul 2001: 205–206).

Võrumaa idaosas algas viljelusmajandusel põhinev rahvastiku juurdekasv 300–400 aastat hiljem. Kuigi see seostub teist tüüpi matusekultuuriga – kääbaskalmistutega –, lubab ka nende paiknemise analüüs väita, et kääbaste rajajate põhiline elatusallikas oli põllumajandus kõrgustike servaalade kergematel ja viljakamatel muldadel. Kääpaid rajati küll põllumajanduseks sobimatutele liivikutele, ent neid ei leidu suurte liivaste alade südames, vaid just seal, kus läheduses on ka paremat põllumaad (Laul 2001: 207). Kagu-Eesti kääbaskalmistute puhul on ka üsna detailselt tõestatud, et neid asus rajama kohalik elanikkond, kes oli varem oma surnud põletatult maa-alustesse haudadesse matnud (Aun 2002: 84–90; 2005: 109–112).

Alepõllunduslik maahõive 1500–1900 aastat tagasi on tõenäoliselt kõige varajasem aeg, millel võib olla seos tänaste kohanimesüsteemide kujunemisega. Tarandkalmete paiknemise analüüs näitab, et kalmeid rajanud suurpered pidid kasutusele võtma praktiliselt kogu aletegemiseks kõlbliku maa kuni naabri mõjupiirini, sest tol ajal eelistati alet teha küpses kuusemetsas ja aletamiste vaheline periood oli 50–180 aastat (Laul, Kihno 1999: 12). Majandamisviis, kus kasutuses olevad viljelused paiknevad laiali erineva vanuseastmega võsas ja metsas, soodustab kohanime tekkimist ja samas ka nende kiiret muutumist ning kadumist muutavas maastikutsituatsioonis. Alepõllundusliku maahõive ajast võiks pärineda näiteks selliste järvede nimed, mis ei paikne muistsete veeteede ääres ja mis olid varem nimetamata. Tänapäevani püsinud asustuskeskuste ja nendega seoses ka vanade külanime massiline tekkimine peaks olema mitu sajandit hilisem, sest alles esmase maahõive käigus selgitati välja kõige paremad, põlispõllunduseks sobiva mullaga elupaigad. Näiteks Võrumaa kagupoolses nurgas ei saavutanud põllumajanduse intensiivsus õietolmuandmete põhjal kaua aega põlispõllundusele iseloomulikku taset, suur tõus tuli alles 1300. aasta paiku, Haani kõrgustiku keskosas isegi 1500. aasta paiku (Laul, Kihno 1999: 15).

Muidugi pole täpselt teada, millist keelevormi kõneles Rooma rauaajal 2.–4. sajandil Lääne-Võrumaal asustust laiendanud rahvastik. Sellesse ajavahe-
mikku dateeritakse klassikaliste seisukohtade järgi hiline läänemeresoome algeel (Lehtinen 2007: 242–245). Selle sisemaamurre (lõunaeeesti keele häälikusuhetes peegelduv) esindas juba tuhat aastat varemgi teistsuguseid häälikusuhteid kui rannikumurre (Kallio 2007: 243–244). Asustuse enneolematult kiire laienemise tõttu Rooma rauaajal on mõistlik oletada, et just see aeg oli erinevate rannikumurrete kõnelejate difusiooni aeg Kagu-Eestis seni elanud ühe sisemaamurde kõnelejate hulka ja nii hakkas tekkima tänapäevane lõunaeeesti keel, milles esineb ühtaegu ürgseid, kõigist teistest läänemeresoome keeltest erinevaid häälikuarenguid, ent millel sealsamas on ka väga palju ühisjooni põhjaeeesti keelega. Difusiooni ja keelte segunemist on juba ammu rõhutanud ka arheoloog Silvia Laul (1986), ent tema oletus Tartu ja Võru murde eristumisest nii varasel ajal ei vasta keeleajaloo meetodilistele arusaamadele – 1800 aasta eest tulnud keeleline mõjutus on pidanud levima ja piiridelt hägustuma, see pole saanud jääda pidama täpselt tarandkalmete levila läänepiirile.

Vana ühisläänemeresoome sõnavara esinemisest annavad tunnistust tänaseks hääbunud sõnad muidu selge motivatsiooniga hüdronüümides, nt kaks Kaugjärve tarandkalmete levialal, sõna **kauko* tähenduses ‘pikk’ (vrd Aikio 2000). Laul (1999: 14) on näidanud, et tarandkalmekultuuri kiire levimine on seotud migratsiooniga Koiva vesikonnast. Teine iseseisev tarandkalmete levikuala, kus vähemasti kultuurimõju lähtus Põhja-Viljandimaalt, puudutas üksnes Võrumaa põhjaserva, Valgjärve ja Pikajärve ümbrust (Laul 2001: 206). Koivamaa sidemetega seoses on huvitav näiteks tuua ühe germaani laensõna levikut ja tähendust tänapäeval. Võrumaa põllunimedes peaaegu ei esine liigisõna *põld*. Sõna *põld* on küll tuntud, aga tähendab eelkõige suviviljakülvi. See sõna kohanime-

elemendina on eriti harvaesinev Lääne-Võrumaal ja pisut sagedasem Ida-Võrumaal ning Setumaal. Põllu kui maatüki mõistet katab traditsioonilises võru keeles sõna *nurm*. See käib vastu kogu põhjapoolse läänemeresoome ja põhjaeesti keelekasutusele, kuid sobib kokku liivi keelega, kus sõna *nurm* tähendab samuti põldu (LLS *nurm*). On täiesti võimalik, et liivi ja lõunaeesti keele sarnasus selle olulise termini osas pärineb Võrumaal juba samast ajast, kui esimene põllumajanduslik maahõive liivlaste esivanemate juurest siiakanti levis.

Hilise rauaaja arengud Kagu-Eestis ei toonud kaasa maaharimisviiside täiustamist ja põlispõllunduse osakaalu suurenemist, nii nagu see toimus Kirde- ja Lääne-Eestis. Seda polnudki vaja teha, kuna alepõllundus õigustas ennast siinsetel leetuvatel muldadel kõige paremini. Rukkilill kui põlispõllunduse indikaatoritaim ilmub Võrumaal õietolmuproovidesse kohati 500. aasta, kohati aga alles 1500. aasta paiku (Laul 2001: 210). Alepõllundus oli oluliseks maakasutusviisiks 17. sajandilgi, sellest ajast alates hakkas see vähenema ja kadus erinevatel andmetel täielikult kas 19. saj esimesel poolel või keskpaigas (Tomson 2007: 19–20). Ka kohanimistusse on tuleviljeluse sõnavarast jäänud arvukaid jälgi. Siiski, viljelusnimede apellatiivseid põhiosi, liigisõnu nagu *syyrd*, *kütüs* (võimalik et ka *viira* kuulub nende hulka) leidub terve Võrumaa peale vaid üksikuid. 20. saj esimeseks pooleks oli talude maakasutus põhjalikult ümber kujunenud ja u 100 aastat tagasi viimati kasutatud aleviljelused olid muutunud kas põllumaaks või metsaks, mille tõttu muutus ka nimede struktuur nende kohtade osas.

Muinasaja lõpu peamiseks asulatüübiks Võrumaal oli üksiktalu või väike küla (Läti Henriku ladinakeelses sõnastuses *villula*), mis võis tähendada kas üht suurperet või paari-kolme eraldi taluga küla. Palju hilisem, juba kaardistatud situatsioon 17. sajandist näitab asustuse paiknemist pesiti – hajatalud moodustavad rühmi, mille vahel on laiemad kasutamata maade ribad. Esimestes revisjonides 16. saj lõpul ja 17. saj alguses küladeks või vallakesteks nimetatud üksusi võib üldjoontes samastada nende 17. sajandi lõpu kaartidel nähtavate hajatalurühmadega, mille nimesid kaardikirjeldusraamatud enam talunimede kõrval ära ei too (Troska 2003: 195–200). Rühma põlvnemist ühest algtalust on raske kindlaks teha. Mõnikord viitab sellele *ste*-lõpuline, arvatavasti isikunimel põhinev külanimi. Sarnast asustuspilti (*гнездовое расселение*) esineb laialt Loode-Venemaal, Vepsamaal ja Karjalas, mitmed vene uurijad peavadki seda läänemeresoome algupärast asustuse tunnuseks (Troska 2003: 195–196).

Sumbkülailmeline asustus sai Võrumaale omaseks alles hiljem, 18.–19. sajandil, kui nendesamade rootsiaegsete talude jagunemise tulemusel tekkisid kagupoolse Võrumaa liigendatud reljeefiga alal väikesed sumbkülad. Põhja-Võrumaa mitte eriti tihedatest, sageli viljelusmaad poolkaares ümbritsevatest küladest aga kujunesid samasuguse talude jagunemise teel sumbkülailmelised pikad külad, kus iga vanatalu nimega nimetati vanatalust välja kasvanud külaosi: kolkasid, nukkasid, otsi ja kurme. Võrumaa sumbküladele ja külaosadele olid ja on tänapäevalgi iseloomulikud liitõued, kus puudus kindel piir iga talu majandushoonete vahel ja sageli olidki mõned hooned mitme talu peale ühised.

Võrumaa asustuspildi erijooni käsitletakse üksikasjalikumalt alapeatükkides 2.5.1 ja 2.5.2.

2.3. Isikunimede mitmekesisus

Üheks Võrumaa tänapäevase kohanimistu kujunemist oluliselt mõjutanud ajaloootapiks on aeg 1558–1625, kui üksteisele järgnesid Venemaa valitsemisperiood Liivi sõja ajal 1558–1582, Poola valitsemisperiood 1582–1600, sõja-aegne Rootsi valitsus 1600–1602, uus sõjaaegne Poola periood 1602–1625 ja pideva Rootsi valitsusperioodi algus 1625. aastal (Roslavlev 1976: 2–3).

Ivan IV aegse Venemaa valitsus Kagu-Eesti aladel osutus tähelepanuväärselt pikaks. Vahtsõliina linnusepiirkond ja selle sisse jäävate eramõisate maad (tänapäeval Rõugõ ja Vahtsõliina khk) anti kasutada Petseri kloostrile, mille abt Kornelius alustas kohe misjonitegevust ja laskis ehitada kirikud Tabinale ning Ahijärve (*Огіяръ*, tänapäeval Kerkomäe järv) äärde. Kuna siinsed talupojad said kloostril all suhteliselt vabama elu, kui neil oli enne Liivi sõja algust, pöördusid nad heal meelel õigeusku ja jäid selle juurde esmalt ka Poola ajal. 1585. aasta revisjon mainib vene diakonit ja pappi ning väljendab arvamust, et ilma nendeta pole võimalik siin piirkonnas üldse toime tulla (Roslavlev 1976: 3).

Arvestatavalt pikk õigeusu kiriku periood ja sellele järgnenud veelgi kestvama mõjuga poola katoliikluse periood, mis kumbki polnud seotud enne neid valitsevas asendis olnud alamsaksa keelega, mõjusid Võrumaa isikunimevarale ja selle kaudu ka hilisemale kohanimistule kahtlemata rikastavalt. Kui lugeda venelaste valitsusaja alguses 1561. aastal koostatud Rõugõ ja Vahtsõliina maade Petseri kloostrile läänistamise kirja talupoegade nimistut, mille on 1897. a publitseerinud Jüri Truusmann (Roslavlev esitab täpselt viitamata paljundatud väljavõtte artiklist), hakkab silma kaht tüüpi nimekujusid. Ortodoksse traditsiooniga eksimatult kokkuviidavad kristlikud isikunimed on esitatud vene-pärasel kujul, muude isikunimede hulgas aga prevaleerivad ühe- või kahe silbilised *Гансѣ, Мартѣ, Міусѣ, Ганусѣ, Тенюсѣ* jt. Lisanimedena esineb veel üksikuid äratuntavalt kristluse-eelseid nimesid nagu *Тилькъ Игаловъ сынъ* (Roslavlev 1976: 22–23, vrd Stoebe 1964: 84). Seevastu paar inimpõlve hilisemates publitseeritud rootsiaegsetes revisjonides 1624/27 ja 1638 esineb pere-meeste nimedena ja juba ka lisanimedena väga palju ortodoksset algupära isikunimesid. Eesnimedena käibelt kadudes need teisesesid, moondusid ja muutusid isikunimedena läbipaistmatuks, mis omakorda isegi aitas kaasa nende püsijäämisele talunimedena. Hiljem 19. sajandil olid need nimed juba tuntud talurühmade ja väikeste külade nimedena: *Viitka, Illi, Ortuma, Mikita, Oleski, Ivaski, Hüüdre, Kauru, Väsi, Kriguli* jne.

Ortodokssete isikunimede ilmunises Võrumaale on üsna tähtis roll ka Venemaa poolt tulnud siirdlastel, kuigi nt 1638. a revisjonis ei ole kõik ortodokssete nimede kandjad märgitud siirdlasteks ja kõigil, kelle nime juurde on lisatud

märge “venelane” (st Venemaalt tulnu), ei ole venepärast nime (LMR 1638).⁸ Tõenäoliselt oli ka 17. saj Võrumaa talurahval olemas küllalt selge arusaam samade nimede erinevatest kujudest erinevates konfessioonides ja nimede varieerimine aitas tõsta nende funktsionaalsust. Tolleaegset olukorda võiks võrrelda 20. sajandi Setumaaga, kus ortodoksse ja eesti ilmaliku nimetraditsiooni koosmõjul oli külas kindlalt välja kujunenud, keda sama nimega *Ivan* (*Joann*) ristitute kutsuti *Vaanja* (tavaliselt etniline venelane), keda *Ivvo* ja keda *Jaan*.

2.4. Loodus nimetekke suunajana

Võrumaale eriti iseloomulikud pinnamoe regioonid on Haani (Haanja) ja Otepää kõrgustik, nende vahelt edelasse suunduv Harglõ (Hargla) nõgu, Harglõ nõost loode pool sellega paralleelselt kulgev Karula kõrgustik ja Haani kõrgustikust Võru orundiga eraldatud Kagu-Eesti lavamaa. Viimase üleminek Peipsi madalikuks on pisut vähem märgatav maastikuline muutus.

Haani kõrgustik, mille kõrgeimad tipud ulatuvad 300 meetrini üle merepinna, hõlmab kagupoolse neljandiku kogu Võrumaast ja ulatub lõunas ka Läti territooriumile ning idas Setumaale. Kõrgustiku keskosa kuppelmaastikul on järsud nõlvad ja mitmekümnemeetrised kõrgusevahed nähtavad peaaegu igal pool. Keskeltläbi 50-hektarise põhjapindalaga, ebakorrapärase või veidi pikliku kujuga kõrgendike vahel ja ka kõrgendike harjadel leidub arvukalt väiksemaid künkaid, mäed on lõhestatud salkorgudest, sulglohkudes on palju väikeseid järvi ja paksu turbakihi soid. Sellises maastikus on iga vanast hajatalust tekkinud sumbkülakesega seotud 1–3 suuremat kõrgendikku, kust talukruntide piirid üle lähevad. Järskude nõlvade erodeerunud mullad on vahelduva lõimisega ja väheviljakad, kuid nende uhtehorisondid sisaldavad altpoolt välja tulnud mulla happesust neutraliseerivaid mineraale. Jääajal sulamisvee liikumisest tekkinud liivaste alade ehk sanduritega võrreldes on Haani moreenküngaste maa põlluharimiseks veel küllalt hea. 19. sajandi rahvastiku kasvu ja maapuuduse tingimustes haritigi põldu ka järskudel nõlvadel, kõige viletsamad kohad jäeti karjamaaks. Haani vald oli 20. saj alguses kõige metsavaesem vald Võrumaal, metsana oli arvel vaid 2,4% valla territooriumist (Võrumaa 1926: 13).

Haani kõrgustiku idaosas, mis moodustab Vahtsõliina kihelkonna keskosa, leidub nii Haanimaale sarnast künklikku maastikku kui ka tasasemaid alasid, mis sageli on liivased ja metsased. Järvi moodustavaid sulglohke leidub vähem,

⁸ Roslavlev on esitanud tabeli venelastena mainitud Rāpinā talupoegadest 1627. ja 1638. aasta revisjonides. Kaheksa 1627 venelasena mainitud peremeest on 1638 kirjas kui pärustalunikud (*Erb Pauer*), mõne 1638 venelasena mainitu puhul on varasemas revisjonis märgitud päritolukohaks mõni Liivimaa paik. Seega on nende hulgas kindlasti selliseid, kes olid kas ajutised sõjapõgenikud või tagasi tulnud väljarändajad (Roslavlev 1974: 19–20).

kuid maastik pakub palju võimalusi vee paisutamiseks küngastevahelistes orgudes. Kõrgustiku lõunaosas leidub üks Võrumaa suuremaid rabasid Luhasuu. Kõrgustiku kagupoolses nurgas Missomaal domineerivad metsad, sood ja järved, asustus ei paikne siin nii mosaiikselts nagu Haanimaal, vaid on koondu-
nud järvede ja suurte viljakama pinnasega kõrgendike äärde.

Haani kõrgustikku ja Kagu-Eesti lavamaad lahutava Võru-Petseri orundi ääres kombineeruvad pinnamoes künkad ja lisaorud, neist kõige võimsam on kuni 50 m sügav Kütiorg. Pinnas on liivasem, mis teatava piirini on soodustanud nende maade eriti varajast ülesharimist kindlasti juba muinasajal. Vähe-
se viljakuse tõttu on laialdased künklikud alad jäänudki palumetsade alla. Palu-
maaks nimetatud maastikuregioon jätkub siit põhja ja kirde suunas. Vahtsõliina
khk põhjaosa Orava on pinnavormide poolest juba Kagu-Eesti lavamaa, kus
suhteliselt tasastel põllutõstandustel leidub ka raskemaid liivsavimuld-
dasid, liivakivist aluspõhja uhitatud orgudes aga kasvab palumets. Oravast põhja poole
Vahtsõliina ja Räpinä khk piirile jääb üks Võrumaa suuremaid metsamassiive.
Räpinä khk lõunaosas leidub liivaste küngaste vahel suur soosaari täis raba
Meenikunnu soo.

Haani kõrgustiku lääneosa Rõugõ kihelkonnas läheb sujuvalt üle kitsaks mit-
mest ürgorust ja sälkorgudest liigendatud lavamaaks. Orud lõpevad Harglõ
nõos, kus voolab Koiva vesikonda kuuluv Mustjõgi. Need küllalt tasased ja
kerget maad on olnud väga varakult põllustatud, tarandkalmed pärinevad 2.–5.
sajandist. Pähni ja Sadramõtsa ümbruse suurtes segametsades leidub kalmeid ja
maaviljeluse jälgi. Tänapäeval metsamassiivide alla jäävate maade mahajätmine
võib olla tingitud väljakurnamisest. Veel 1638. aasta revisjon rõhutab Sännä ja
Vana-Roosa mõisa puhul nende maade viletsust ning nõmmelaadsust (LMR
1638: 189, 192).

Harglõ kihelkonna kesk- ja idaosa paikneb nõos, kus domineerivad Koivasse
suubuv Mustjõgi ja Mustjõkke suubuvad teised jõed, laiad jõeluhad e konnud,
küllalt madalad oruveerud, mis määravad asustuse paiknemise. Raskema pinna-
sega suured põllualad vahelduvad liivaste palumetsade vöönditega. Suhteliselt
palju leidub ka kuusikuid ja segametsi. Harglõ ja Karula kihelkonna piiril
Karula kõrgustiku serva all paikneb Võrumaa kõige ulatuslikum metsavöönd.
Selles vahelduvad liivased oosmõhnastikud ja väiksemad sood.

Karula kõrgustiku pikk edela-kirde-suunaline küngastik ei kujuta endast jää
pealetungi ja peatumise otsamoreene nagu Haani kõrgustik, vaid jääkilbi
sulamisserva moodustisi. Korrapärased minikuplid on tekkinud jääkilbi auku-
desse kogunenud setetest, mis on pärast jää täielikku sulamist puistangutena
laiali vajunud. Suhtelised kõrguserinevused jäävad siin 10–25 meetri kanti, kuid
nõlvad on järsud, mitmest künkast koosnevate kõrgendike vahed soised ja
maastik kokkuvõttes eriti vahelduv. Sellega seoses on asustus ka jagunedes ja
tihenedes säilitanud hajatalulise iseloomu – igale peremehele jätkub vähemalt
üks oma mägi. Karula kõrgustik on veelahkmeks Koiva ja Peipsi vesikonnale.
Kirdeotsas läheb see märkamatuks üle Otepää kõrgustikuks.

Otepää kõrgustiku kaguserv Urvastõ (Urvaste) kihelkonnas on lõuna pool suhteliselt tasase pinnamoega ja lõhestatud mitmetest ürgorgudest, mille põhjas paiknevad järvedeahelikud. Maad on siin kohati üsna viljakad, kuid liivsavised moreenialad vahelduvad metsaseks jäetud liivaste aladega. Kanepi kihelkonna lõunaosa on ka 19. sajandi maapuuduse tingimustes jäänud kõige metsasemaks kohaks Võrumaal, Koorastõ vallas oli Eesti Vabariigi algaastatel metsa 17,9% (Võrumaa 1926: 13). Otepää suunas maa künklikkus kasvab, Võrumaa loodepiiril küünivad küngaste tipud juba 200 meetrini merepinnast, kuid mägede suhteline kõrgus jääb võrreldavaks pigem Karula kui Haani kõrgustikuga. Sulglohkudes leidub väikesi järvi, künnised ja küngastikud vahelduvad tasasemate aladega. Seda maastikutüüpi leidub nii Urvastõ kui ka Kanepi kihelkonna loodeservas.

Otepää kõrgustiku üleminemine Kagu-Eesti lavamaaks leiab aset Kanepist põhja poole jäävas metsade ja soode vööndis, mille sees paikneb mosaiikseltselt ka põllumajanduslikku asustust. Lavamaa lõunapoolse osa kõrgus merepinnast on 60–80 m, see on viljakas moreentasandik, mille ürgorud jaotavad lavajateks osadeks. Otepää-poolses servas on absoluutkõrgused 100 m ligidal, põhja ja ida pool lavamaa madaldub (Peipsi veetase on 30 m merepinnast) (Varep 1978: 42). Ürgorgudes ja nooremates lisaorgudes paljandub aluspõhi – devoni punane liivakivi. Taevaskojad (*taivaskuaq*) Ahja jõel jäävad täpselt vana Võrumaa piirile, lavamaale iseloomulikud on ka Võhandu jõe liivakivipaljandid Räpinä khk lõunaosas.

Lavamaa külad paiknevad oruveerudel, põlluala suundub küla poolt lava keskosa poole, mis on enne 20. saj maaparandusi kannatanud liigniiskuse all ja on happeline tänapäevalgi. Põlluala sees on kohaorientiiridena nähtavad olnud liigniisked *lombid* ja ümbrusest veidi kõrgemad *kondid*. Metsa on säilinud suhteliselt vähe, liivasematel aladel levivad palumetsad, lavade keskel olevatel niiskematel aladel aga laane- ja siirdesoometsad. Kitsastes orgudes voolavad jõed on hästi sobinud veskite ehitamiseks.

Lavamaa üleminekut Peipsi-äärseks madalikuks tähistab kokkuleppeliselt piir, millest madalamal on savikas moreen kaetud jääpaisjärve liivaste setetega. Liivakiht pole eriti paks (0,5 m) ja selline kombinatsioon on heaks eelduseks kõrge mullaviljakuse kujunemiseks. Räpinä kihelkonna keskosa ongi Võrumaa parimate põllumaadega piirkond.

Kesk-Räpinä maastikus on sügavad orud asendunud madalate, kuid siiski põllutõstandusi eraldavate niiduribadega. Lainjal tasandikul leidub lamedaid, suure põhjapindalaga mäekühme. Külad on kas kruntimise või kohaliku traditsiooni tõttu vähem sumbkülailmelised kui Põlvas. Omaette nimemaastik on Lämmijärve-äärne luht, kus käisid heina tegemas ka Põlva kihelkonna talupojad, kohalikud talupojad püüdsid lisaks veel rannast kala. Kohanimede andmisel on seal tulnud läbi ajada maa ja vee piiril paiknevate orientiiridega, mis on Võrumaa jaoks ebatüüpiline.

Räpinä ja Võnnu kihelkonna piiril paiknev Määrästü ehk Miilva (Meelva) soo on Võrumaa kõige suurem raba. Kihelkonna põhjaosas jätkubki asustus

küllalt kitsal järveäärsel maaribal. Siinsel tasandikualal on probleemiks juba liigniiskus, soid leidub rohkesti ja harimiskõlblikku maad nimetatakse tihti *saareks*. Räpinä põhjaosa jaoks on oluline elatusallikas aegade jooksul olnud ka kalapüük. Peipsi järve ahtam koht Lämmijärv on siin kohati jõe- või delta-taoliselt kitsas ja tuntava vooluga. Lisanduvad Suur-Peipsi lainetuse mõjul kujanavad pinnavormid. Lõunaeeestiline maastiku- ja veealuste objektide sõnavara, mida on kasutatud ja kasutatakse tänapäevalgi näiteks Piirissaare ja Uhtinõna piirkonna eritüübiliste kohtade kirjeldamiseks, on seetõttu küllalt mitmekesiseks kujunenud.

2.5. Asustuse struktuur 20. sajandi alguses

2.5.1. Vanad külad

Tarvidus eristada külanime hulgast vanade külade nimesid tuleneb eelkõige sellest, et tänapäeval on kogu Eesti territoorium halduslikult jagatud küladeks ja selgekujulise hajataluasustusega kohtades on külanimedena kasutusele võetud hajatalude või nendest kujunenud talurühmade nimed.

Ajaloolistes dokumentides leiduvate külanime vahetumine tegeliku hajasustusega aladel on olnud väga ulatuslik: Antsla mõisa (Urv) 17 külanimest 1638. aasta maarevisjonis (LMR 1638: 38–43) on tänini säilinud ainult viis nime: ametlike asustusüksustena *Vyhterkyllo* – Uhtjärve, *Jeberkyllo* – Jõeperä (Iiperä), *Oya kyllo* – Oekülä, ametlikust nimistust kadunud, kuid rahvakeeles säilinud *Pattiper kyllo* – Patuperä ja talunimena *Partuskyllo* – Pörtusõ. Vaabina mõisa 11 külanimest 1638. aastal on tänaseks jäänud kasutusele ainult kaks *Lymmatakyllo* – Lümätü (tänu samanimelise karjamõisa olemasolule 19. sajandil) ja *Majalakyl* – Majala (LMR 1638: 52–55).

Kuid Kiräpää (Kirumpää) lossi põhjapoolse (Koiola) kubjaskonna 11 küla nimedest 1638. aastal on tänini alles peaaegu kõik: *Koygull und Itzkulla* – Koiola (ametlikult Pragi), *Warbst* – Varbusõ, *Karlitz* – Karilatsi, *Mammast* – Mamastõ, *Thensylm* – Tännässilmä, *Metze Külla* – Mõtstõ, *Himmewitz Külla* – Himmastõ, *Atzty külla* – Adistõ, *Mexte kylla* – Miiastõ, *Wannakülla* – Vanakülä. Nime *Saggekülla* on lisaks häälikulisele lühenemisele tabanud rahvaetümoloogiline muutus, kuid tänapäevane nimi *Suukülä* tähistab ikkagi juba siis olemas olnud küla (LMR 1638: 137–145). See ala Põlva khk põhjaosas on üks neist Võrumaa nurkadest, kus orgudega liigendatud lavamaastik on soodustanud suurte külade tekkimist ja püsimist. Nende külade 1638. a talupoegade loendis leidub ka tõenäoliste hajatalude nimesid. Mõne tänase küla nimelise eelkäijana on kirjas vaid üks talupoeg, nt *Lutzu Jaek* ja *Kiess Hans* Vanaküläs. Tänapäeval eksisteerivad Vanakülä naabruses omaette sumbküla-ilmelised Lutsu ja Kiisa külad. Seega on külasid küll juurde tekkinud, ent külanime kadumist, vana külatuumiku nime asendumist pole Põlva kihelkonna põhjaosas üldjuhul toimunud.

Asustusajaloolistes uurimustes on viimasel ajal saanud valitsevaks seisukoht, et põllumajanduslik asustus tuleb külaks liigitada vaid siis, kui talude tiheda paiknemise tõttu esineb nende põllumaa paiknemises üleribasust. Üleribasust tähendab seda, et igale talule kuulub igal külaväljal mitu maariba ja nende asukoht ei sõltu eriti talu asukohast külas. Kui kogu talu põllumaa paikneb ühes tükis talu juures, on tegemist hajataluga (Liitoja-Tarkiainen 2000: 20). Kirjeldatud meetod küla ja hajatalu eristamiseks on hea selleks, et esile tõsta küla-kogukonna määravat mõju külas asuvate talude majandamisele. Kuid talude kruntimine 19. saj keskel viis eesmärgipäraselt selleni, et paljudes külades saigi iga talu üheainsa hoonete juurde kuuluva põllumaatüki, kuigi selle pikkus võis laisusest kümneid kordi suurem olla. Kogukonna mõju talu majandamise otsustele küll minimaliseerus, ent küla kui asustusüksus jäi selgesti tunnetavana alles ka pärast kruntimist. Asustuse areng kruntimise järel tekitas mõiste “krundi peale minema”, st külast välja oma maavalduste keskprika uut majapidamist asutama. Nii on asustuse areng toimunud näiteks Himmastõ külas (Põlva khk). Naaberkülas Mamastõs jäid talud ka kruntimise järel mitmesse tükki ja tagamaadele tekkinud uutest majapidamistest kujunes Mõtsanuka küla.

Kuigi külatalude ja hajatalude maakasutus muutus pärast kruntimist sarnasemaks, jäi vana külasarase piir elanike jaoks veel kauaks oluliseks ja küla kui maa-alaline objekt selgesti tunnetavaks. Isegi siis, kui küla ääremaade kohanimedest, nagu Mamastõ küla *Mõtsanukk* ja *Puntaromäe*, Himmastõ *Viiranukk* ja Tännässilmä *Viira* kujunesid uued asustust märkivad kohanimed, jäid need ikkagi vanale külanimele allutatuks, nii et *Mõtsanuka* on külanimena väheoluline ja seda võidakse varieerida ka hargtäiendiga *Mamastõ-Mõtsanuka*.

Põhja-Võrumaa vanade külade piirkonnas esineb naabrite distantseerimist külanime alusel, nähtust, mis mujal Võrumaal enamasti on levinud mõisa või mõisa piirides tekkinud valla alusel. Vahetegemine väljendub nn mikroetnonüümides. Kui mõisavalla alusel tuntakse *kährläsi*, *partslasi* ja *uiblasi*, Kähri valla, Pardsi ja Uibumõisa (Uibujärve) elanikke, siis külanimest lähtunud mikroetnonüümid on *vanaküläliseq*, *suuküläliseq*, *miistõlisõq* jt. Sageli tuleb ette, et oma küla peremeestest, maadest ja kohanimedest kõneldakse meelsasti, kuid loodust teisel pool külapiiri osatakse iseloomustada üldsõnaliselt, nt *suuküläliste mõtsaq*.

Kohtades, kus valitseb liigendatud reljeef ja looduslikud olud on olnud soodsad hajaaasustuse kujunemiseks, leidub samuti vanu külanimesid. Näiteks Karula kihelkonna Iiperä (Jõeperä) ning Korijärve külad koosnevad väikestest talurühmadest, mis on jagunenud hajataludest. Korijärve puhul on märgatav areng, et talurühmi Meiga, Tsili, Matu, Kuritsõ ja Koosa peetakse ka omaette küladeks ning mõiste *Korijärve* tähistab ühtaegu nii ametlikku küla kui ka tunnetuslikult midagi talust ja külast asustuse liigendamisel kõrgemale jäävat – kanti, piirkonda, endist Sangaste valla osa, ühiste huvidega kogukonda.

Iiperä ja Korijärve nimede säilimist on tõenäoliselt toetanud nime motiiveeritus loodusoludega – Iiperä külast saab alguse Mustjõgi, Korijärve külanimi on sekundaarne järvenime suhtes. Kui puudub võimalus samastada külanime

mingi dominantse objektiga, siis on 17.–18. saj allikates esinev külanimi Võrumaa hajaasustusega piirkondades tavaliselt kadunud või tähistatava piirkonna pooldest teisenenud. Näiteks Urvastõ khk külanimed *Wihhast* ~ *Wehaste*, *Gross-Majala* ja *Klein-Majala* on asendunud talurühmade nimedega ning kuigi Majala küla nimi toodi 1970. aastatel ametlikku nimistusse tagasi tähistama piirkonda, mida sajandeid varem hõlmas Väike-Majala, ei ole see nimi rahvakeeles juurdunud. Hajataludest koosneva küla vana nime *Viselä* (Urv) püsimist on samuti toetanud ametlik kasutus, kuid rahvakeeles domineerib külanimena mõisanimi *Restu* ja *Viselä* nimi on rohkem tuntud küla ühes otsas *Viselä* veski ümbruses. Kuigi veski nimi on külanime suhtes sekundaarne, tundub tänapäeva inimestele vastupidi: *Viselä* nime kasutatakse külanimena sellepärast, et *Viselä* veski on oluline koht. Hoopis vastupidine areng on toimunud kohanimega *Varstu* (Rõu), kus algselt talu ja veski nimi (1638. a leidub üks *Worsty* ja üks *Worste* lisanimi talupoeg (LMR 1638: 193)) on tänapäeval suure küla ainsaks nimeks ning pole isegi teada, kas külal on varem olnud mingi teine kogu selle asustust kattev nimi. Nimelt on Vana-Roosa mõisa talude üle varasematel sajanditel peetud arvestust kui hajatalude üle (Liitoja-Tarkiainen 2000: 68). Seda tehti hoolimata sellest, et mõisa maadel leidis üks küllalt suur küla, mille talude maad jäid mitmesse tükki isegi pärast kruntimist.

Liitoja-Tarkiainen (2000: 69) ongi märkinud, et palju sõltus kirjapanemise traditsioonist. Kuigi 17. saj revisjonides on hajatalulise asustusega piirkondi Kagu-Eestis grupeeritud küladena, ei olnud need külad (nt Haanis, Rõugõ khk) püsivad; üksikuid talusid paigutati revisjonides kord ühte, kord teise külla. Võimalik, et tegemist oli kirjalikus traditsioonis püsivate, kuid reaalse küla-kogukonnana juba kadunud või kaduvate nimedega. Jälgi kogukonna varasemast minevikust võib teinekord siiski leida. Kuigi 20. sajandiks olid külanimed Väike-Majala ja *Wihhast/Wehaste* Liinamäe valla nimesüsteemist täiesti kadunud, leidub kummagi talunimede abil paigutatava küla maadel oma kesk-aegne külakalmistu.

Eespool toodud näited põhinevad üksikutel sissevaadetel külanimede ajaloolisse allikmaterjali. Kuna käesoleva uurimuse põhiline materjalikäsitus on sünkrooniline, ei ole võimalik siinkohal välja pakkuda juhiseid, kuidas eristada kaasajal Võrumaal kasutatavate külanimede hulgast lingvistiliste tunnuste abil nn vanade külade nimesid, talunimedest kujunenud külanimesid ja mõisanimede tekkinud külanimesid. Seda pole tehtud ka andmebaasis.

Muidugi leidub vanades külanimedes topoformante, mille tüüpiliselt kõrge iga on tõestatud teistes Eesti piirkondades tehtud diakroonilise uurimistööga, nagu *-la* (*-lā*), *-ste* (*-stō*) (Pall 1977: 89–91, 93–95; Kallasmaa 2000: 28–30, 56). Topoformant *-vere* on Võrumaal seevastu tänini produktiivne kui sõna *-veere* lühend, nt 20. saj tekkinud popsiküla nimes *Konnuvere* (Har), talunimes *Suuvere* jne. Kõige lihtsam võtte saada teada, kas külanimi on mõne talunime suhtes sekundaarne või mitte, on siiski küla põlistalude nimekoosluse jälgimine – kui külanimi esineb ka vakutalu nimena, ongi see tavaliselt talunimest tekkinud.

2.5.2. Hajatalud ja nendest kujunenud külad

Võrumaale iseloomuliku eripärana on mitmed uurijad välja toonud hajatalude domineerimise ja nende primaarsuse asustuse kujunemises. Hajataluline asustus on täielikult valitsenud siiski vaid Sangaste-Võru joonest lõuna pool (Liitoja-Tarkiainen 2000: 32–34). 17. saj allikate põhjal esitab Ülle Liitoja-Tarkiainen veel ühe Võrumaa eripära: poolemaameeste rohkuse. Lausa 43,4% hajataludest oli revisjonikirjas kaks või rohkem peremeest. Tegelikuses võis olla tegemist mitmesuguste nähtustega: tallu jäänud täiskasvanud pojaga (poegadega), kes oli isa perega ühes leivas, või iseseisvate majapidamistega, kus olid eraldi nii hooned kui ka põllud. Tegemist võis olla muinasaegsele suurperele sarnase elukorralduse säilimisega, seda enam, et 17. sajandil saadi Võrumaa aladel veel kuni pool viljast alepõllundusest ja piisav tööjõu olemasolu tagas rahuldava äraelamise (Liitoja-Tarkiainen 2000: 131–133).

Sellistes tingimustes kujunesid hajatalud tegelikult talurühmadeks ja väikes- teks küladeks, nii nagu neid võis näha 20. saj alguses. Isegi kui maastiku liigen- datuse tõttu põldudel nõõrimaasüsteemi ja üleribasust ei tekkinud, jäid taluõued ikkagi üksteisega lähestikku paiknema ja moodustasid selgepiirilise sumbküla. Iseloomulik on see, et vana südamaa-asustusega piirkondades paiknevad ka tänapäeval samanimelised talud tavaliselt paarikaupa. 17. saj hõredamalt asus- tatud piirkonnas, nagu seda on Vahtsõliina khk lõunaosa, oli samanimelisi talusid 20. saj keskmiselt 5–6 ja seda kooslust nimetatakse valdavalt külaks. Sarnane asustuspilt jätkub tegelikult ka Lääne-Setumaal, kus Meremäe valla külates on 20. saj alguses olnud keskmiselt kümme-kond talu, ent küla maa- valdus kokku isegi väiksem kui Vahtsõliinas.

Võib-olla on välja kujunenud koosluste tüüpiline suurus mõjutanud ka seda, et Ida-Võrumaal räägitakse neist kui küladest. Isegi üksiktalude, mis paikneb maastikuliselt teistest lahus, on seal sageli nimetatud külaks. Lääne-Võrumaale on iseloomulik see, et kooslused pole väga suured ja ühest vanatalust põlvne- vate talude uusi hooneid on sajandite jooksul ehitatud üksteisest pisut kauge- male. Sumbküla meenutavat asustuspilti pole tekkinud ja ka kohanimedes ei kõnelda küladest, vaid luuakse vanatalu nimele hargtäiendite lisamisega uusi kohanimedid: *Soe* ja *Soeri* (<*Soe-Jüri*), *Ala-Kilvagu* ja *Mäe-Kilvagu*, *Makõ- Lüüsi* ja *Makõ-Hallõri*. Siiski on ka Lääne-Võrumaal talurühma nimetamine külaks täiesti igapäevane nähtus, lihtsalt sellise nimetamise legitiimsus ei ole kohalikus nimetamismallis tunnustatud. Asustust on ametlikus asjaajamises liigitatud nii, nagu see kohaliku süsteemi seisukohast otstarbekas tundub. Hea näite Urvastõ kihelkonna kohta leiab koguteosest “Võrumaa” (1926: 355), kus hiiglaslik Vana-Antsla vald on jagatud küladeks, kasutades selleks viit n-õ piir- konna või kandi nime, Urvastõ vald määratleb küladena vaid *Kirikküla* ja kaks rohkem jagunenud talurühma, Vaabina vald loetleb küladena 15 talurühma ja Liinamäe vallas pole ühtki küla. Sõmmõrpalo (Sõmerpalu) vallas, kus erinevalt eelnimetatutest leidub vähemalt üks küla, mis on küla ka maakasutuse poolest – Osula –, on küladena nimetatud hoopis kõiki Sõmmõrpalo mõisa osamõisaid.

2.5.3. Mõisad, karjamõisad ja vallanimed

Võrumaal oli asustuse struktuur 19. sajandiks kujunenud mõisatekeskseks. Kogukonnaks oli ühe mõisa rahvas, mõisa piires oli välja kujunenud oma kohanimesüsteem jne. Seda soodustas asjaolu, et mõisad koos talumaaga moodustasid enamasti maa-alalise terviku, mis igas Eesti piirkonnas sugugi enesestmõistetav ei ole. Eemal paiknevate külade liitmine mõisaga ostu teel pole Võrumaale kuigi tüüpiline olnud. Mõned lahustükkidest koosnevad mõisad on siin tekkinud kroonumaadele, kus endine hiigelvaldus on pärast massilist läänistamist ja osalist mõisate reduktsiooni jäänud auklikuks ning kroonumõisat mitmeks jagades on üritatud küla- ja mõisamaid komplekteerida nii, et kõigile mõisatele majandamiseks võrdseid tingimusi luua. Nii paiknesid Põlva kihelkonna Koiola kroonumõisast jagatud mõisad Kähri, Vana-Koiola, Vahtsõ-Koiola ja Timo kõik mitmes tükis. Nende puhul on ka loomulik eeldada, et maa-alaline oma küla või kolga identiteet ja üldisem Põlva kihelkonna identiteet olid mõisavalla identiteedist olulisemad. Enamiku Võrumaa mõisate puhul paiknes suurem osa talumaast mõisamaadega samade piiride sees ja lahustükkidel asusid mõned üksikud ostu teel omandatud külad, asustamata heinamaad või metsaalad.

Mõisaid, mida loetleb iseseisvate mõisatena Richteri Liivimaa aadressiraamat (Richter 1909: 647–704), leidub Võrumaal 92 (koos kirikumõisatega). Lisandub ligastõ (Iigaste), mis kuulus küll mõisana Tartumaa Sangaste kihelkonda, ent kogu selle mõisa talurahvas ja vastavalt ka talumaa kuulus Karula kihelkonda, nii nagu mõisast sõltumatu valla moodustamisel 1866. aastal hakkas see kuuluma Võru maakonna institutsioonide alla. Vastupidiselt kuulus Vahtsõ-Roosa (Vastse-Roosa) mõis küll Võrumaa Harglõ kihelkonda, ent läti rahvastiku enamusega talurahvavald ajas omi asju tsaariajal Valga maakonnas, nt 1890. aastal liideti vallakohus Hopa (Ape, Hoppenhof) vallakohtuga (EAA valdade register). Kaagjärve mõisa kohta kirjutab 1909. aasta Liivimaa aadressiraamat, et mõisa elanikest 2/3 on lätlased ja 1/3 eestlased ning lätlased kuuluvad Valga, eestlased aga Karula koguduse hingekirja (Richter 1909: 669). Mõisamaa poolest Valga maakonda kuulunud Vana-Laitsna mõisa kogu maad on erinevatel kaartidel näidatud küll Valga maakonda kuuluvana (nt Mellin 1798), küll (vahel harva) Võru maakonda kuuluvana, enamasti aga jagatuna Valgamaa Opukalnsi ja Võrumaa Rõugõ kihelkonna vahel.

Kõigist mõisatest ei moodustatudki 1866. aastal iseseisvaid talurahvavaldu. EAA valdade register loetleb 1866. aastal Võrumaal moodustatud valdu 74. 1890. aastatel liideti neist veel tuntav osa kokku ja tsaariaegseid valdu, mis tulid üle Eesti Vabariiki, oli Võrumaal 49.

Mõisaid tunti sageli mitme nime all, mis enamasti johtus baltisaksa ja eesti kohanimetraditsiooni erinevustest (selle kohta Eisen 1924). Konventsionaalsed eestikeelsed nimed kinnistusid mõisatele vallanimede kaudu, mida eestikeelses kirjallikus väljenduses alates valdade moodustamisest 1866. aastal stabiilselt kasutama hakati ja mis pärinesid omakorda mõisanimedest. Mõni vallanimi

kinnistus kasutuses juba rahvaetümoloogiliselt ümberkujundatult: *Lannamõtsa* > *Laanemetsa*, *Kaagere* > *Kaagjärve*. Ametlikud venekeelsed vallanimed tsaariaja lõpus pärinesid osalt mõisanimede saksakeelsetest, osalt eestikeelsetest kujudest (Richter 1909: 857–864). Eestikeelse kirjaliku pruugi vallanimedes toimus järk-järguline kaugenemine saksa nimetraditsioonist: *Saara* > *Saru*, *Moisekatsi* > *Mooste*. Vaid ühel korral kujunes konventsionaalne eestikeelne mõisanimi teistsuguseks kui vallanimi: *Vardja mõis*, aga *Aleksandri vald* < sks *Alexandershof*.

Vallanimesid, mis ei ole saadud mõisanimest, enne I maailmasõda Võrumaal veel ei esine. Eesti Vabariigi algaastatel võetakse *Krootuse* asemel kasutusele *Kõlleste*, mis on restaureeritud saksakeelse mõisanime *Köllitz* ja olemasoleva külanime alusel. Võõrapärasteks peetud vallanimede *Aleksandri* ja *Rogosi* asemel võeti 1938 aastal kasutusele *Laheda* ja *Ruusmäe* (Uuet 2002: 73). Nende nimemuutmiste puhul pole uute nimede kaalutlemise mõttekäigud kindlalt teada, kuid välitööl saadud teated viitavad loodusnimedele *Lahemõts* ja *Ruusmägi*. Ruusmägi olevat paiknenud maanteel liidetavate Rogosi ja Vana-Laitsna valla piiril. *Tsooru valla* asemel 1939. a kasutusele võetud *Lepistu* valiti talukoha nime järgi. Selle talu maal asusid Tsooru vallamaja ja 1885. a rajatud ministeeriumikool (mõisakaart EAA 2469:1:764).

Sõltumata sellest, kas mõisa osa oli juriidiliselt poolmõis, osamõis või lihtsalt karjamõis (*Hoflage*), nimetati neid kohti Võrumaal karjamõisateks. Sama sõna *karāmõisa* ~ *karjamõisa* on kasutatud ka väiksemate pärusmõisate kohta, eriti kui omanik ei elanud kohapeal või ei harrastanud toretsevat eluviisi. Karjamõisatest pole võimalik anda ammendavat loendit. Seda näitab Eesti ajalooarhiivi mõisate registri ja koguteose “Võrumaa” (1926) võrdlemine. Esimeses sisalduvad karjamõisad, mille kohta leidub vastavaid dokumente, koguteoses on loetletud need, mida peamõis karjamõisana majandas, ja ilmselt ka need, mis kogukonnale teadaolevalt olid karjamõisad, kuigi neid majandati enne Esimest maailmasõda renditaludena.

Lisaks karjamõisatele leidub Võrumaal ka põlisel talumaal paiknevaid talusid, mille nimes sisaldub põhiosa *-mõisa*, nende kohta vt 3.2.2.3.

Mõis on kohanimekeskkonnana kompleks, kus kesksed objektid kannavad terminnimesid. Lisaks häärberile, valitsejamajale, aitudele, lautadele, tallidele paiknes peamõisa lähedal tavaliselt piiritusevabrik, mis on andnud arvestataval määral *viinakua*-elementi sisaldavaid kohanimesid. Rehed ja moonamajad võisid olla paigutatud mõisa peamisest hoonetekompleksist küllalt kaugele. Sel juhul leidub neil ka iseseisvaid nimesid, mis pärast mõisate jagamist võisid muutuda talunimedeks ja asundusküla osade nimedeks. Mõisaparkide nimevarast on maakeelses traditsioonis pikemalt püsinud mõningaid tiikide nimesid.

Mõisate jagamisel pärast 1920. aastate alguse maareformi tekkinud asundustalude nimedest on kirjutatud lähemalt peatükis 4.1.2.

Suur osa mõisatest muutus nõukogude ajal kolhoosikeskusteks. Majandite keskasulate suulises kasutuses olevaid kohanimesid sisaldab AVKA suhteliselt vähe ja juhuslikult, kuna kogumise põhiline eesmärk oli siiski kolhoosieelse

kohanimesüsteemi jäädvustamine. Sama kehtib ka kolhoosinimede kohta, neist ülevaate saamine kulgeks palju edukamalt kirjalike allikate kui inimeste üksteisele vastu rääkivate mälestuste põhjal.

2.5.4. Kõrtsid ja veskid

Mõisakõrtse oli 19. saj II poolel Liivimaa Eesti osas umbes 1000 (Aluve 1976: 9). Kõrtse oli rohkem kui kõrtsipidamise õigusega mõisaid, kuigi kõrtside rajamisele kehtis Liivimaal kolme penikoorma (22,5 km) piirang – lähemale olemasolevale privilegeeritud kõrtsile ei tohtinud uut kõrtsi rajada (Aluve 1976: 10).

Mõisakõrts ei paiknenud tavaliselt mõisa vahetus läheduses, vaid teeristis või maanteel võimalikult teise mõisa piiri juures. Hea näite võib tuua Urvastõst, kus Urvastõ mõisa maal vastu kirikumõisa piiri on *Mäekõrts* ja all orus kirikumõisa ning Vahtsõ-Antsla mõisa piiril *Alakõrts*. Tegutsevate kõrtside arv vähenes tuntavalt pärast 1900. aasta kroonu viinamonopoli, kui kõrtsi teenistusest jäi alles peamiselt teemoona müümine ja reisijate öömaja pakkumine. 1909. aasta aadressiraamatu järgi polnud enam kaugeltki igal mõisal kõrtsi, mõnest kõrtsist oli saanud talurahvakauplus (Tsorona mõisa Kassi kõrts), mõnest kroonu viinamonopol (Karula mõisa Vissi kõrts) (Richter 1909: 668, 670), mõnest moonamaja (Viitinä mõisakõrts). Viidatud aadressiraamatu järgi oli suhteliselt palju säilinud tegutsevaid kõrtse Kanepi kihelkonnas (9), vähe kõrtse paljude mõisate kohta oli sel ajal alles Põlvas (5). Kõrtsiks ehitatud hoone nimetamine kõrtsiks kestab reeglina tänapäevani, hoolimata otstarbe muutumisest ja ümberehitustest. Kõrtsid kui hästi äratuntavad hooned teede ääres on olnud väga olulised orientiirid, nende nimede põhjal on 20. sajandil tekkinud ka külanimesid: *Lompka*, *Soekõrdsi* (Rõu), ning paikkonnanimesid: *Ridali* (Kan), *Soe* (Urv Sõmmõrpalo), *Savikõrdsi* (Rõu Tsooru).

Vesiveskeid leidis Võrumaal tänu soodsatele vee paisutamise tingimustele väga palju. Esialgu õiguslikult eri kategooriatesse kuuluvad mõisaveskid ja taluveskid polnud 19. saj lõpus enam kuigi hästi eristatavad, uued head jahvatuskohad said kiiresti tuntuks ja ka nende nimed läksid laialt käibe. Näiteks 19. saj lõpus rajatud ja peremehe Viido Muuga hüüdnime *Porgand* järgi nime saanud Porgandi veski on Põlva ümbruses sama hästi tuntud kui vanad, juba 17. saj revisjonides mainitud veskikohad. Et liiklemisteed läksid üle jõgede ja ojade veskitammide kaudu, siis on loomulik, et jõgi sai piirkonnas käibiva nime just selle veski järgi, mille juures temast üle käidi. Tavaliselt kehtib veskinimi jõe allavoolu, selle loogika põhjal, et seal, kus jõge on vaja nimetada, on see jõgi (vesi), mis oli tulnud vastava veski juurest.

2.5.5. Koolimajad ja vallakeskused

Koolimaja e *koolitarõ* oli 20. saj alguses tavaliselt üks esialgse mõisavalla peale. 11 Võrumaa mõisa puhul leidub selle territooriumil 1909. aastal kaks luterlikku vallakooli, 5 mõisa puhul kolm ja 1 mõisavallas 5 luterlikku vallakooli. Vana-Antsala mõisavallas oli koole 6 (Richter 1909). Mõnikord on ka valla ainsat koolimaja nimetatud selle talu nimega, mille maadel kool paiknes, nt *Kuldri kuul* Vahtsõ-Antslas, või lausa looduskoha nimega – *Pikäkannu* Pindi vallas. Kõige tavalisem on siiski see, et ainus koolimaja sai nime valla järgi. Kui valla ainus kool, vallamaja ja muud ühiskondlikud hooned paiknesid koos, muutus valla nimi selles piirkonnas dominantseks. Algupärane mõisanimi muutus uueks laialt mõistetavaks kohanimeks, mis asus võistleva vanade külanimede ja talunimedega. Nii on praegusse kohta rännanud ja küla- või alevikunimedeks saanud nt Misso (Pulli külas), Urvastõ (Lauri ja Horma talurühmade vahel), Põlgastõ (Saia ja Uiburindu külade (talurühmade) ning Võhni ja Ruusa hajatalude vahel).

Analoogilist nimerännet on esinenud seoses mõisate nimesid kandvate raudteejaamade tekkimisega: Hauka kõrtsi juurde tekkis Antsla jaam (sks *Anzen*), mille nimi eristus piisavalt mõisatest *Vana-Antsla* ja *Vahtsõ-Antsla*, kujunedes niimoodi Hauka rahvakeelseks rööpnimeks ja hiljem ametlikuks linnanimeks. Veriora mõisalt nime saanud jaama tekkis Veriora alevik, mis muutus peagi asulana mõisast tähtsamaks.

2.5.6. Metskonnad ja metsavahikohad

Võrumaa vähesed kroonumetsad ja riigistatud mõisametsad jagati 1920. aastal esialgu 10 metskonna vahel. Metskonnad olid jagatud metsandikeks, metsandikud vahtkondadeks. Igas vahtkonnas oli metsavahikoht selle juurde kuuluva metsavahi palgamaaga. Kõik mõisametsad olid korraldatud juba enne riigistamist, metsadesse olid aetud sihid. Kvartalite kuju ja sihtide suund muutub tänapäevalgi seoses vanade mõisapiiridega.

Pärast II maailmasõda moodustati metskondi veel juurde, jagades nende vahel olemasolevate metskondade äärealasid, nii et metskondade arv ajaloolisel Võrumaal küündis 17-ni. Metskondade läheduses paiknesid taimeaiad, metskondadel olid põllumajanduslikud abimajandid. Metsamajandus toimis Nõukogude ajal omaette süsteemina kolhooside ja sovhooside kõrval, kusjuures metsamehe ameti prestiiž oli tunduvalt kõrgem kui kolhoosniku oma. Välja kujunenud metskonnaasulaid eristab kolhoosiasulatest tüüpiline paiknemine väljaspool mõisasüdameid ja vanu külasid, ääremaadel, kus varasemat asustust on olnud vähe (nt Ilumetsa metskonna keskus Nohipalo).

Metsavahikohtade põhiosa pärineb mõisaajast, kuid neid loodi kahe sõja vahel ka juurde. 1999. aastal, enne metsavahiameti kaotamist oli vahtkondi Võrumaa metstkondades 148 (Mets 1999), neist ajaloolise Võrumaa piirides u 135. Metsavahikohtade nimed ja vahtkondade ametlikus kasutuses olnud nimed ei kattu alati. Nimemuutmisi on juhtunud seoses vahtkondade ulatuses ja piirides tehtud ümberkorraldustega. Metsavahikohtade nimed viitavad nii mõisatele, karjamõisatele, küladele kui ka loodusobjektidele.

3. NIME SAANUD KOHAD JA NIMEDE APELLATIIVSED PÕHIOSAD

3.1. Andmebaasi teave nimeobjektidest

Kui seada eesmärgiks mingi piirkonna kohanimistu kvantitatiivne analüüs, siis ilmneb materjali süüvinud uurijale kohe, et sagedamini esinevate nimede, nimeosade ja -komponentide asetus sagedusnimekirjas sõltub sellest, milline on arvessevõetav materjal. Kriteeriume on põhiliselt kaks:

1) kui laialt peab olema kohanimi tuntud ja kasutatav, et see materjali hulka satuks; 2) kas nimede hulk piiratakse nende kogumise hetkel käibivate kohanimedega või võetakse arvesse mingil pikemal ajaperioodil käibinud nimesid?

Praktikas esinevad need kaks kriteeriumi enamasti lihtsalt analüüsitava nimekogu omadustena ja kujunevad välja kogumise meetodikast sõltuvalt. Näiteks nime kasutajaskonda arvestades võib kogus fikseerida vaid need nimed, mida tuntakse küla tasandil või vähemalt mitmes taluperes, kuid võib kokku koguda ka kõik nimed, millel on identifitseeriv tähendus ainult ühe talu nimesüsteemis. Ajalise piirangu seadmiseks peaks koguja tooma mängu sotsioonomastika mõisted *säilinud kohanimi* ja *kadunud kohanimi*. Viimaste alla tuleks liigitada ka need nimed, mis küll elavad suulises pärimuses, kuid on kadunud praktilisest kasutusest (Ainiala 1997: 26). Vanem inimene teab peaaegu alati ka selliseid kohanimisid, mida ta mitte üheski situatsioonis enam koha identifitseerimiseks ei kasuta. Suur osa ametlikest talunimedest on teadaolevad nimed, mida igapäevaselt neist kohtadest kõneldes ei kasutata. Järjepidevalt ühes kohas elanud talupere liikmed võivad mäletada selliseid vanu loodus- ja viljelusnimesid, mille puhul neist kohtadest tegelikkuses nende nimedega ei kõnelda; kas ei ole vajadust üldse nendest kohtadest juttu teha või on tekkinud uued nimed, mida kasutajad ise sageli kohanimedeks ei peagi. Isegi kui arvesse võetakse vaid ühe kogumiskäiguga teada saadud nimed, tuleb ikka arvestada, et kohalik kasutajaskond pole neid kõiki kunagi korraga kasutanud.

Objektidega seostatud kohanimekogu ajalist sügavust iseloomustab kaudselt rööpnimede hulk. Nimeobjektide liigiline jagunemine sõltub mitmest asjaolust – esiteks sellest, milline on piirkonna loodus ja asustus, teiseks sellest, milliseid kohti rahvas on pidanud vajalikuks nimega varustada, ja kolmandaks ka kogumise meetodist ning eesmärgist. Nimeobjektide liigilist jagunemist andmekogus tuleks kindlasti võrrelda teiste piirkondade andmekogude omaga, kui neid kavatakse kasutada nimistu keelelise koostise võrdlemisel.

3.1.1. Nimetihedus ja kogumistihedus

Kui jagada AVKAs kajastatud kohanimeobjektide arv 23674 ajaloolise Võrumaa ja lisatud alade pindalaga 4212 km², saame nimetatud kohtade keskmiseks tiheduseks ümardatult 5,5 objekti ruutkilomeetrile. Andmebaasiridades leiduvaid rööpnimesid arvesse võttes tuleb keskmiseks kogumistiheduseks 7 nime ruutkilomeetrile.

Esiteks võiks võrrelda keskmise kogumistiheduse numbreid kogumistihedusega neis kohtades, kus tänu kohanimetundlikele ning hea mäluga põliselanikele oli võimalik fikseerida kogu talusisene nimesüsteem. Liigendatud maastikuga paikades õnnestus fikseerida u 25 nimega kohta ruutkilomeetrile ehk kümnekond nimega kohta ühe keskmise põlistalu maadel. Tasase pinnamoe ja külaasustusega paikades võis ühe talu nimesüsteemis olla samuti kümnekond nime, kuid keskmine kogumistihedus tuli väiksem, sest kui näiteks viiel talul on olemas põld nimega *Samonurm* (Plv Karilatsi Troša), siis geograafilise objektina on tegemist ikkagi ühe põllu ja üht nime kandva kohaga. Sama lugu on (endiste) heinamaadega – mitme talu vahel jagatud heinamaa ühine nimi sai eelistuse nii põhikaardile kandmises kui ka kohanimeandmebaasis. Seoses kaardipõhiste kohanimekogude tekkimisega võikski edaspidi teha vahet kahte tüüpi kogumistihedusel – kogumistihedus kartoteegisedelite põhjal ja kogumistihedus nimeobjektide põhjal.

Et enamasti keskendus Võrumaal Eesti põhikaardi jaoks tehtav kogumistöö laiemalt kui ühes talus tuntud kohanimele leidmisele ja kaardistamisele ning kõiki sekundaarseid kohanimesid ei fikseeritud ka küla tasandil, siis ei ole üllatav, et kogumistiheduse numbrid – 5,5 nimeobjekti ja 7 nime ruutkilomeetrile – jäävad küllalt väikeseks. Võrdluseks võiks tuua Soome kohanimekogu, mille keskmine kogumistihedus oli 1980. aastate lõpus 6–7 nimesedelit ruutkilomeetrile (Kiviniemi 1990: 35). Siin on küll tegemist sedelite arvuga, kuid Kiviniemi väidab, et umbes samavõrra, kui ühest nimest on tehtud mitu sedelit, võib paljudelt sedelilt leida mitu kohanime (samas). Erinevalt Soome põhjaosast oli kogu Võrumaa 20. saj keskel suhteliselt tihedalt asustatud ja nimesid peaks olema tihedamalt. Juba mainitud küla tasandile keskendumine oli peamine kogumistihedust vähendav faktor. Järgnevas ülevaates nimeobjektide liikidest tuleb see suhteliselt selgesti välja. Ka küla tasandil tuntud kohanimesid ei õnnestunud koguda igal pool, täpsemalt öeldes ei õnnestunud kaardil fikseerida kõiki neid nimesid, mida kasutati veel 1940. aastatel. Välitööde ajaks 1990. aastate lõpus olid kohati terved külad elanikest tühjaks jäänud ja kohanimesid hästi teadvaid põliselanikke ei olnud ka nii tihedalt leida, et oleks saanud kõik välitöökaardi piirkonnad läbi arutada. Peaaegu alati, kui õnnestus teist korda juba külastatud tallu tagasi minna, võis kogeda, et inimestel on vahepeal veel mõni oluline kohanimi meelde tulnud. Seega pole AVKA ka küla tasandil tuntud nimede osas ammendav, kuid on siiski parem Eesti Keele Instituudi kohanimekogu Võrumaa kihelkonnakogudest, kus kogumistöö maa-alase lüklükuse tõttu puudub teave paljude pika elueaga ja laialt tuntud kohanime kohta.

3.1.2. Millistele kohtadele on nimesid antud

Alljärgnevalt esitan statistikat AVKA kohanimeobjektide liigikoodide kohta, mille juures on püütud rakendada samasugust liigitamispõhimõtet, nagu seda on teinud Eero Kiviniemi, soovides teada saada, kui suur on eriliigiliste kohtade osakaal kõigi nimetatud kohtade hulgas. Kiviniemi (1990: 51–52) valis kümme hästi kogutud nimedega küla Soome erinevatest osadest, töötas läbi nende kohanimeandmed ja paigutas nimed enda loodud objektiliigitusskeemi. Kiviniemi raamatus diagrammina esitatud tulemusest sain kätte objektiklasside esinemise absoluutarvud, mis tuli võrdlemise huvides protsentuaalseks ümber arvutada. Olen üritanud AVKA liigikoodide samade põhimõtete järgi rühmitada. Olulisemaid rühmi kõrvutav tulemus näeb välja selline:

Tabel 3. Soome kohanimekogu valimi ja AVKA nimeobjektide jagunemine.

	10 küla, valitud Soome eri osadest, 4700 nime (Kiviniemi 1990)	Ajaloolise Võrumaa kohanime andmebaas, 23674 nimeobjekti
asustus	22%	49,6%
sh külad ja külaosad	2%	6,1%
pinnamood	11,5%	18%
sh kõrgendikud	8,5%	14,5%
pinnase iseloom ja taimestik	4,5%	11,6%
heinamaad	3,2%	2,9%
põllud	19%	1,2%
järved ja lombid	2,5%	3,1%
jõesed ja ojad	2,8%	2,5%
kohad maa ja vee piiril	13%	0,9%
teed ja teede osad	3%	1,4%

Asustusnimede objektid moodustavad AVKAst tervelt 49,6% Soome võrdlusandmete 22% vastu. Lisaks on veel 6% AVKA nimedest hävinud talude (taluasemete) nimed. Tegemist võib olla sellega, et muude kohtade nimesid (põhiliselt loodus- ja viljelusnimesid) ongi Võrumaal suhteliselt vähem või pole neid kogutud võrreldava põhjalikkusega. Tõepoolest, talu piires kasutatavatele viljelusnimedele pole Võrumaa välitöödel väga suurt tähelepanu pööratud. Kuid oluline on ka teine põhikaardi tootmisega seotud välitöö eripära. Talukoht või üksik maja põhikaardil vajab nime ja seda küsitakse kindlasti kõigilt ümbruskonna keelejuhtidelt. Kui nime pole võtta rahvalikust pruugist, kasutatakse katastrikaardi nime. Kaardil näha olevate loodusesemete puhul ei eeldata, et neil

kõigil peaksid nimed olema, kuid koguja saab neid kohti keelejuhile kirjeldada. Kaardil eristamatud kohad, nagu põllud ühel põllumassiivil või metsastunud põllud ja heinamaad talu krundil, jäävad aga asendi poolest keelejuhile kirjeldamata ning neile võib saada nimesid vaid siis, kui keelejuht asub põldude ja muude kohtade nimesid ise meelde tuletama, kui ta võtab initsiatiivi enda kätte. Klassikalises kogumissituatsioonis, kui nimekoguja toodanguks polnud kaart, vaid kartoteegisedelid, ei saanud ühte liiki objektid teiste ees sellist eelist.

Mägede, küngaste ja orgude nimeobjekte on AVKAs 18% Soome võrdlusandmete 11,5% vastu. Suhtelises arvestuses osana kõigist mitte-asustusnimedest on neid isegi märgatavalt rohkem, mis on ka loomulik, sest Võrumaa reljeef on erakordselt vahelduv. Tuleb ka meeles pidada, et determinanti *mägi* on kasutatud paljudes Võrumaa põllunimedes, kohtade nimedes, mis iseseisva pinnavormina ilma viljelusfunktsioonita polekski ehk nime saanud.

Pinnase ja taimestiku nimeobjektide klassi kuuluvad metsad ja sood, metsaosad, soosaared jm. Siin on Võrumaa 11,6% mitmekordselt üle Soome andmete 4,5%-st, kõigist mitte-asustusnimedest suhteliselt võttes isegi kolmekordselt. Seletus võib peituda maastiku suuremas liigendatuses, aga sellele võib lisada ka selgituse sotsioonomastilisest vaatevinklist. Kui vanad taluaegsed põllunimed muutusid kolhooside ajal alates aastast 1949 tarbetuks ja kadusid osaliselt käibelt, siis metsas marjul ja jahil käimisega seotud kohad on olnud olulised kogu aeg. Riigimetsa majandamise süsteemis ei toimunud 1940. aastatel põhjalikku pööret nagu põllumajanduses. Selle tõttu on viimase poolsajandi jooksul metsade kohanimistu isegi tihenunud, korraga on käibel ilmelt vanapärased nimed ja uued, mäletatavate sündmustega seotud nimed.

Heinamaade nimesid on AVKAs ja Soome võrdlusandmetes võrreldaval hulgal. Samas on Võrumaal sageli tegemist kaduvate kohanimedega, mida üksnes mäletatakse, kuid ei kasutata, sest heinamaad ise on kas põldudega liidetud või võsastunud.

Liigikoodi järgi põldude nimesid sisaldab AVKA vaid 1,2% Soome võrdlusandmete 19% vastu. See näitab ilmekalt, et ühe talu põllunimede kogumisele pole erist rõhku pandud. Suur osa Võrumaa mäenimedest on samaaegselt ka mägedel asuvate põldude nimed, aga need liigituvad käesolevas võrdluses pinnavormide nimede alla.

Järvede, tiikide ja lompide ning voluvete nimesid leidub AVKAs ja Soome võrdlusandmetes enam-vähem ühepalju. Võrumaal peaaegu puudub kohanimistu vee ja maa piiril, mis Soomes on ehk kõige rikkalikum maailmas tänu lahtede, neemede, väinade ja saarte poolest rikastele järvedele. Võrumaa on küll üks järvederikkamaid alasid Eestis, ent enamik neist järvedest on väikesed ja lihtsa kujuga.

Teed kui kohanimeobjektid hõlmavad AVKast vaid 1,4%. Soome võrdlusandmetes on see 3%. Teede nimede vähesus võib põhjenduda samuti erineva kogumismetoodikaga: kuna põhikaardi jaoks oli vaja koguda kindlaid kohanimesid, aga teede nimed on tüüpiliselt hästi varieeruvad ja vaatleja positsioonist sõltuvad, siis ei ole kõigi teenimede kogumist eriti tähtsaks peetud.

Fikseeritud on peamiselt teede primaarnimesid, sekundaarnimed, mida artibuteerib selle koha nimi, kuhu tee viib, on jäänud tähelepanuta.

Kui võtta arvesse kogumismetoodika erinevused, on Võrumaa kohanimistu Soomega võrreldes oluliselt rikkam mägede, soode, metsade ja metsaosade nimede poolest, aga vaesem viljelusnimede poolest. Maa ja vee piiril asuvate kohtade nimesid leidub Võrumaal vaid üksikute suuremate järvede ääres.

3.2. Kõige levinumad apellatiivsed põhiosad

Järgnevad arvestused on tehtud AVKA nimeobjektide esikohanimedega. Arvesse on võetud ainult nimede põhiosi süntaktilis-semantilise struktuurimudeli järgi. Apellatiivsus tähendab seda, et põhiosa ei tohi olla pärisnimelist päritolu. Nt talunimi *Jaanimäe* on süntaktiliselt üheosaline kohanimi, teisest pärisnimest saadud ja siinses arvestuses kaasa ei tee. Samuti ei lähe arvesse selle nime järelkomponent *-mäe*, mis pole iseseisev nimeosa. Valdavalt on tegemist kohanimede liigisõnadega – koha liiki näitavate nimeosadega, kuid esinemissagedust on jälgitud ka selliste põhiosa funktsioonis sõnade puhul, nagu *perä*, *alunõ*, *päälne* jt, mis otseselt koha liiki ei näita.

AVKA esikohanimed, mis ühtlasi on nimeobjektide märksõnad (märknimed), sisaldavad järjekindlalt asustusnimede epeksegeetilisi liigisõnu *külä*, *talv* ~ *talo*, *maja*, *tarõ*. Järgnevas esituses on sõna *külä* arvesse võetud vaid siis, kui liigisõna kirjutatakse nime täiendosaga kokku: *Järvekülä*. Kirjalikes allikates leidub sageli ka liigisõnata või lahku kirjutatud liigisõnaga vorme *Järve*, *Järve k*, kuid AVKAs on kokkukirjutamisel arvestatud suulise pruugi nimekuju, milles liigisõna on lahutamatu põhiosana olemas.

Nagu mujalgi Eestis, on Võrumaal valdavaks talunimemalliks üheosaline genitiivis nimi, mis ei sisalda liigisõna ega topoformanti. Liigisõna *talv* ~ *talo* on Võrumaal kasutusel vaid talukohtade nimetamisel ja loendamisel, mitte neist kui kohtadest kõneldes. Liigisõnade *maja* ja *tarõ* kasutus on vahelduvam, nende esinemine kohtadest kõneldes ei allu kindlale mallile, vaid on juhitud arusaadavuse ning ökonoomia põhimõtetest: *Häärmanitarõ*, *lätš Häärmäni poolõ*. Liigisõna *maja* markeerib nimeobjekti rohkem kui *talv* või *talo*, see näitab, et tegemist on kas uue ehitisega või algupäraselt mitte talupidamiseks loodud hoonega, vrd liitsõnad *poodimaja*, *koolimaja*. Samuti markeerib nimeobjekti erilisust liigisõna *tarõ* – tegemist on talust väiksema majapidamisega, vrd liitsõnad *popsitarõ*, *sepätarõ*, *vanatarõ*. Tasapisi arhailiseks muutuva *tarõ*-sõna ärajäämine nimede kasutuses pole enam nii üldine, ka perekonnanimedest moodustatud kohanimedes võib märgata teise osise rõhu nõrgenemist ja sõna sulandumist liitnime stabiilseks osaks (*Talvikutarõ*, *Neevetarõ*). Põhiosade sagedusarvutusse ongi haaratud need *tarõ*- ning *maja*-põhiosad, mis kirjutatakse nime esikomponendiga kokku või kirjutatakse küll eraldi, aga esikomponenti pole võimalik iseseisva nimena kasutada, nt *Vahtsõnõ maja*.

Loodus- ja viljelusnimede puhul on märknimi kirjutatud võimalikult rahvapärasel kujul, epeksegeetilist liigisõna lisamata.

3.2.1. Põhiosade esikümme – valdavalt kesksed terminid

Esimesed kümme apellatiivset põhiosa Võrumaa kohanimesedes on *mägi*, *suu*, *järv*, *niit*, *saar*, *org*, *oja*, *mõts*, *lomp* ~ *lump* ja *palu* ~ *palo*.

3.2.1.1 Mägi

Mägi esineb põhiosana 3372 nimes, 14,25% kõigist nimedest. Nimeobjektid jagunevad järgnevalt:

- 3248 mäge või muud väikest kõrgendikku (rohkem kui pooled neist on olnud põllustatud);
- 69 ühe küljega mäge (nõlv lavamaa servas, maanteemägi), nt *Silmistmägi* (Urv Sulbi);
- 19 tasast põldu (kaardil ilma 2,5 m kõrgusjoonteta), nt *Tiirasmägi* (Räp Ruunamõisa);
- 8 veealust madalat Ähijärves ja Aheru järves, nt *Vilimiku mägi* (Krl);
- 6 metsaosa ilma mäeta, nt *Raudsõmägi* (Har Kalli);
- 6 väikest metsa tasasel maal, nt *Kärsnä mägi* (Vas Orava Mudakülä);
- 6 liivakivipaljandit jõe kaldal, nt *Soeosõmägi* (Plv Taivaskua);
- 4 surnuaeda, nt *Matussõmägi* (Plv) (lisaks 6 endist surnuaeda liigikoodiga 01 – mägi).

Esimene sõna apellatiivsete põhiosade sagedusnimekirjas *mägi* on kõige sagedasem ka teistes Eesti piirkondades, kus loendamist või hindamist on tehtud (Pall 1991: 44, Kallasmaa 2000: 117, 2003: 97) Võrumaal on ülekaal eriti suur. Üks põhjustest on kindlasti maastiku suur liigendatus, positiivsete pinnavormide rohkus, teine see, et maastikus silmapaistvamad kohad on abiks orienteerumisel ja saavad nime esmajärjekorras. Kolmandaks *mägi*-põhiosa suure leviku põhjuseks on põllunimede mall, kus põlde ongi nimetatud nende mägede nimedega, mille nõlvadel põllud asuvad või mis kuuluvad ühe või teise põllu sisse. Mägede vahele jääv liigniiske ja turbapinnasega maa sobis hästi niiduheina kasvatamiseks. Talusiseses nimesüsteemis mõeldi kohanimega *X-mägi* tavaliselt just sellel mäel asuvat põldu. Tõestust nimeobjekti pragmaatilisest teisenemisest pakuvad näited, kus ühe mäenime alla kuulub tegelikult põld kahe või enama kõrgendikuga ja geograafiliselt ühe mäe erinevatel nõlvadel on erinevad nimed põhiosaga *mägi*, kuna seal asuvad eraldi põllud. (Lähemalt vt Saar 2004a: 12).

Seda, et liigisõna *mägi* on paiguti olnud kõige levinum põllunimede põhiosa, on Herbert Ligi (1963) tähele pannud ka Põhja-Eestis. Nii kannavad Harjumaa Alansi küla (Kose khk) põllud 17. sajandi allikates nimesid *Rendemeggi*, *Tutter-*

meggi, Surwella meggi, Lemmomegi, Pater meggi, Igamegi, Sackomegi, Swick meggi. Vaid kolmel põllul on teistsuguse põhiosaga nimi: *Wottickmetz, Surwelli, Leppiwelli*. (Ligi 1963: 97)⁹. Ligi on põllumajanduslike kõlvikute kaarte võrreldes jõudnud järeldusele, et 17. sajandil ja ka varem eelistati põldudena kasutada kõrgemaid ja kuivemaid maid kui see oli tavaks 19. ja 20. sajandil (samas). Ka lainjal tasandikul leidub alati kõrgendikke, mis võivad metonüümia teel olla nimetamisaluseks põllunimedele. Eriti selgelt on selline mall välja kujunenud siiski just künklikul Võrumaal. Kas *mägi*-lõpuline põllunimede mall on mõnikord põhjustanud ka *mägi*-lõpulisi primaarseid põllunimesid seal, kus kõrgussuhted sellisele nimetamisele vastu töötavad, selle kohta ei ole võimalik näiteid tuua. Tõenäoliselt seda siiski juhtunud pole, pole olemas näiteks põllunime **Vahemägi*, mis asuks kahe omaette nimega kõrgendiku vahel ja oleks maatükina nõgus objekt.

Täiesti teistsugune on olukord Soomes, kus mäed on tihti harimiseks sobimatult kaljused ja determinandid *-mäki* ning *-pelto* tähistavad sageli kõrvuti-asuvaid vastandliku olemusega objekte.

3.2.1.2. Suu

Suu 'soo' esineb põhiosana 1130 nimes, 4,77% kõigist nimedest. Liigikoodide järgi on selle põhiosaga nimedest:

- 1004 sood, nt *Korkinasuu* (Urv Tinu), *Kuugjärve suu* (Kan Piigandi);
- 45 kaardipildi järgi soostumata metsa või metsaosas, nt *Rõipõsuu* (Har Saru);
- 56 heinamaad või endist heinamaad, nt *Jõrõtsuu* (Plv Karilatsi);
- 21 põllustatud maa-ala, nt *Kõasuu* (Vas Husari);
- 2 kuiva põhjaga orgu, nt *Saksasuu* (Rõu Pindi Tiri);
- 2 maa-ala, mis sisaldavad vaheldumisi sood ja viljelusmaad, nt *Raudsuu* (Rõu Varstu).

Nimeobjektide mitmekesisustumine on tekkinud soode kuivendamise ja kultuuristamise tagajärjel. Oluline on märkida, et Võrumaal ei tunta eraldi rahvapärast terminit eesti ühiskeeles raba (kõrgsoo) vastena (Faster 2005: 69). Kui jälgida, millised sõnad veel väikeste soode nimedes põhiosadena esinevad, siis nende hulgast tõuseb esile *lump* 67 juhtumiga. Põhiosa *suu* lai levik põhjendub Võrumaa maastiku suure liigendatusega – mägede vahele mahub palju väikesi soid. Võrumaa soo võib olla väga erineva suuruse, taimestiku ja läbitavusega. Kohtades, kus 17.–19. saj maapuudus sundis üles harima kõiki harimiskõlblikke maid, sai põllustamise peamiseks piiranguks just liigniiskus. Põhimõtteliselt võis 19. saj lõpu nimeandja Võrumaa kultuurmaastiku kohti nimetades toime tulla

⁹ Originaaldokumendi viide: EAA, f.1, nim. 2, s.-ü. C IV-57

vaid kahe maastikusõnaga: *mägi* põllunimedes ja *suu* looduslike rohumaade ning kasutamata niiskete metsamaatükkide nimedes.

Soist või ebatasast maad tähistavate eriterminite mitmekesisust Soomes on põhjendatud sellega, et maapinna iseloom mõjutab otseselt maastikus liikumise võimalusi ja eritermin annab selle kohta edasi olulist informatsiooni (Kiviniemi 1990: 85). Sõna *suu* tuntav üldistumine paika klassifitseeriva nimeosana ja teiste liigniisket maad tähendavate terminite vähene osa Võrumaa kohanime-moodustuses võib olla tingitud just sellest, et põlluks harimata soine maa paiknes künklikus maastikus mosaiikseltselt ja soodest sai peaaegu alati ümber minna. Märgatavalt rohkem kui sood tähendavaid maastikusõnu on Võrumaal kitsast sookaela tähendavaid sõnu: *tsori*, *tsorg*, *tsoro*, *tsoll*, *oit*, *suuh*, *soonõtus*. Enamasti on ka *nõtsk*, *nõdso*, *muda*, *loosik*, *londsik* ja tänapäevakeeles produktiivsed tuletised *hapatus*, *mülgätüs* liikumisteega ristuvad või selle äärde jäävad kohad (vrd Faster 2005: 66). Soist maariba tähistavad sageli ka *kaal*, *hand* ja *perä*.

3.2.1.3. Järv

Järv esineb põhiosana 551 nimes, 2,32% kõigist nimedest. Nimeobjektid jagunevad järgnevalt:

- 422 järve, lomp või tiiki, nt *Uhtjärv* (Urv), *Latsõjärveq* (Krl Kolski);
- 87 paisutatud tehisjärve, nt *Kolmõpinijärv* (Vas Juraski);
- 39 kinni kasvanud või alla lastud järve, nt *Kakõnujärv* (Vas Pundsu);
- 3 järveosa, nt *Lämmijärv* (Peipsi), *Haavajärv* (Urv Lõõdla).

Järve kui keskse termini puhul pole märgata veekogu suuruse alampiiri. Teadmine, et järv peaks olema suurem kui lump, sunnib nimekasutajaid tihti oletama, et neile teadaolev kinnikasvanud veekogu, mille nime põhiosa on *-järv*, on kunagi olnud suur ja on praegugi sügavam kui ükskõik milline *lump*, *land* või muu eriterminiga tähistatud veekogu: "*Igäme järv om 90 meetrit sükäv. Üliõpilasõq olliva myytnuvaq.*" (Leevaku Kivistü t Eduard Sepp).

AVKA andmetabeli veeru *Teine_nimi* andmetel leidub Võrumaal kümme-kond järve, mille nime kasutatakse ka ilma liigisõnata (*Peipsi*, *Tamula* ~ *Tammul'*, *Vagula*, *Lõõdla*, *Uiakatsi*, *Mudsina*, *Lambahand*, *Aheru*, *Õdri*, *Tsianahk* jmt), samuti kümme-kond juhtumit, kus põhiosa *järv* kõrval on kasutuses ka *veskijärv* nt *Roti järv* ~ *Roti veskijärv*.

3.2.1.4. Niit

Niit esineb põhiosana 535 nimes, 2,26% kõigist nimedest, nt *Sildusniit* (Plv Kitsõruusu).

Liigikoodidega on määratud, et 220 neist on heinamaad, 191 endised heinamaad, 69 on sood, 40 metsad või metsaosad, 13 põllud, üks paisjärve osa ja üks org. Täpsel liigieristusel pole tegelikult pidet, põhimõtteliselt on need kõik niitude või endiste niitude nimed. Sõna *heinamaa* võrukeelne vaste *hainamaa* on apellatiivsel tasandil igapäevane sõna, kuid AVKAs leiduvates heinamaa-nimedes esineb seda põhisõnana vaid 22 korral niidu rohkem kui 500 vastu, nt *Käärispalu hainamaa* (Krl Väherü). (Vrd Faster 2005: 124).

3.2.1.5. Saar

Saar esineb põhiosana 493 nimes, 2,08% kõigist nimedest. Nimeobjektid jagunevad järgnevalt:

- 192 metsa või metsaosa, nt *Mooskatsi saar* (Rõu Holdi);
- 155 soosaart, nt *Nakrimusaar* (Vas Rammuka);
- 63 mäge, nt *Luhidsõsaar* (Urv Rimmi);
- 30 saart vees, nt *Salosaar* (Räp), *Tsõdriksaar* (Vas Hino järv);
- 19 rannajoonega seotud objekti – neemed, poolsaared, nt *Järvesaar* (Rõu Viitinä);
- 18 põldu või endist põldu, nt *Trellisaar* (Räp Suuhara);
- 10 heinamaad või karjamaad, nt *Rüüvlisaar* (Urv Kärstnä);
- 2 veealust madalikku järves, nt *Kassisaar* (Räp);
- 2 orgu, nt *Tuuma saar* (Räp Lepikeste);
- 1 soo: *Oinasaar* (Räp Suurõ-Viirksu);
- 1 surnuaed: *Oravasaar* (Vas Misso).

Sõna *saar* on nime põhiosana võimalik peaaegu igal pool, kus nimeobjekt eristub selgepiirilisel ümbrusest. Kvantitatiivselt kõige levinum on vastandus: puudega kaetud ala keset lagedat ala. Ajalooliselt vanem peaks olema kõrgussuhetel ja pinnase kuivusel/veisisusel põhinev vastandus. See töötab nendes suhetes, kus saar on metsas asuva põllu nimi – põllustatud maa on tavaliselt kõrgem ja kuivem ümbritsevast metsamaast. Palju esineb nimeobjekte, mille puhul ümbritsevast metsast ilusam (kõrgem) mets ja pinnase kõrgus teineteist toetavad. Üksikutel juhtudel, kus *-saar* esineb põldude vahel paiknevate soiste metsatukkade ja metsaste orgude nimedes, on puudega kaetud ala tunnus osutunud olulisemaks kui pinnase madaluse ja vesisuse negatiivne tunnus.

Põhja-Tartumaal esineb sõna *saar* kohanimeelemendina eelkõige metsastel ja soistel aladel. Enamik *saare*-lõpulisi külanimesid leidub metsases Torma põhjaosas ja Avinurmes (Pall 1977: 221). Sellest võib kaude järeldada, et nende nimede tekkimise ajal oli sõna tähenduse areng jõudnud üksnes soosaare, kõrge-mal maal asuva metsaosani. Ka eesti läänemurdes seostuvad *saar*-nimed eelkõige kõrgemate kohtadega soodes ja heinamaadel (Kallasmaa 2003: 81). Lõuna-Eestis lisandub üldestilistele tähendustele selgelt metsatuka (reljeefist sõltumatu) tähendus ja *saar*-nimesid leidub palju ka kõrgustikualadel.

3.2.1.6. Org

Org esineb põhiosana 456 nimes, 1,93% kõigist nimedest.

Võrumaa maastikus esineb arvukalt vooluvete orge, nende sätkorukujulisi lisaorge ning küngaste külgedel asuvaid orge. Peaorgudest nt *Tilleorg* (Plv Varbusõ), *Kütiorg* (Vas), *Piiriorg* (Rõu Krabi); lisaorgudest nt *Viinaorg* (Vas Kõokülä), *Külmäkiviorg* (Urv Vaabina Hansi). Oruks võidakse nimetada ka sulglohku, nt *Hundiorg* (Krl Peräjärve). Kui tuleb valida, kas mingit sulglohku nimetada *oruks*, *hauaks* või *lohuks*, siis org ja haud on lohust järsunõlvalisemad, tihti suurema kõrgustevahega. Oru ja haa vaheline erinevus väljendub tüüpiliselt oru suuremates mõõtmetes. Org on idaeestiline maastikusõna, näiteks Saaremaa rahvapärastes kohanimeses ei esine seda üldse (Faster 2005: 125). Võrumaa kohanimistus domineerib see termin silmnähtavalt, pinnavormi kujust ja nõlvareljeefi üksikasjadest sõltuvad kitsa tähendusega terminid siin peaaegu puuduvad. Eriterminid *tsori*, *oit*, *lump* jpt esinevad peamiselt siis, kui negatiivse pinnavormi puhul on nimeandja tähelepanu koondunud põhja vesisusele ja halvale läbitavusele.¹⁰

3.2.1.7 Oja

Oja esineb põhiosana 418 nimes, 1,76% kõigist nimedest.

Sõna häälendus on kohati *uja*, nt *Oravauja* (Vas Hürsi), kuid seda suhteliselt ebaühtlaselt toimunud muutust pole AVKA märknimeses arvestatud. Tegemist on ojade ja kraaviks muudetud ojade nimedega, kuid leidub ka 13 *oja*-determinandiga kuivapõhjalist salkorgu, nt *Tuklioja* (Har Hütü), *Ruuhvõoja* (Har Essemäe), *Paaloja* (Rõu Savira). Kõik need asuvad Harglõ kihelkonna idaosas ja Rõugõ khk lääneservas, kus veerikka oja tähenduses on varem kasutatud teist sõna *ura*, nagu näitavad paljud sekundaarnimed ja mõni üksik terminnimi *Ura*.

Vooluvete märknimeses vaid 151 ehk 37% korral on põhiosa *oja* täiendosaga kokku kirjutatud, nt *Karioja* (Plv Joosu), *Äühvoja* (Har Mõnistõ). Lahku kirjutatud põhisõna viitab sellele, et need ojanimed on valdavalt sekundaarsed, nt *Lükkä oja* (Rõu Lükä), *Kuldi oja* (Kan Rebaste). AVKA nimeobjekt võib olla ka ühe vooluvee mingi kindel lõik, nt Isknä jõe nimi Holsta küla lähedal on *Holsta oja*. See seletab osaliselt sekundaarnimede üllatavalt suurt ülekaalu ojanimeses, kuid ikkagi on suurem osa väikeste vooluvete nimedest Võrumaal nähtavalt sekundaarsed ja ealt noored.

¹⁰ Leidub piirkondi, nagu näiteks Vahtsõliina keskosa ja Haani, kus *tsori* tähendab eelkõige lühikest lisaorgu, salkorgu. Enamasti Võrumaal mõistetakse selle sõna all siiski pikka sookaela, kus võib ka veenire voolata või suurvesi sees püsida, igal juhul märg koht (Faster 2005: 59).

3.2.1.8. Mõts

Mõts 'mets' esineb põhiosana 360 nimes, 1,52% kõigist nimedest.

Nimeobjektina on fikseeritud 357 metsa ja metsaosa ning kolm põldu: *Tagamõts* (Urv Oekülä), *Murumõts* (Urv Reidle) ja *Võlsimõts* (Plv Himmastõ). Võimalik, et varem on leidunud rohkem põllunimesid ja põlde sisaldavaid paikondade nimesid, kus sõna *-mõts* on põhiosaks. Asustusnimedes pole genitiivset komponenti *-mõtsa* põhiosaks loetud, kuid isegi 20. saj katastrikaarte seirates jääb mulje, et ajalooliselt on siin paljudel juhtudel primaarnimeks olnud just asustuskeskusest kaugema haritava maa-ala nimi, mitte metsanimi, nt *Perämõtsa* < **Perämõts*, *Kanamõtsa* < **Kanamõts*, *Suurõmõtsa* < **Suurmõts*. Asustusnime kohakäänevorm *'Suurdõ mõtsa* (Vas Orava) on sel juhul ootuspärane.

3.2.1.9. Lomp ~ lump

Lomp, Kesk-ja Lõuna-Võrumaal *lump* 'lomp, tiik' on põhiosaks 194 nimes, 0,81% kõigist nimedest. Nimeobjektid jagunevad järgnevalt:

- 111 veekogu, nt *Kundlump* (Plv Lutsu), *Aigraamadulump* (Urv Kauksi);
- 67 sood, nt *Häräpäälump* (Plv Tilsu);
- 10 kaardipildi järgi kuiva põhjaga lohku või orgu, nt *Krandsilump* (Plv Mooste);
- 2 heinamaad, nt *Riialump* (Urv Hangunukk);
- 2 metsa: *Pringilump* (Plv Vanakülä) ja *Kalmushump* (Plv Kiisa);
- 1 allikas: *Kuusõlump* (Plv Lutsu);
- 1 maa-ala: *Tammlump* (Räp Ilumõtsa).

Heinamaa, metsa ja maa-ala *lump*-nimesid võib vaadelda ka metonüümsete üheosaliste nimedena, kuid piiri nimeobjekti mõõduka laiendamise ja nime ühelt objektilt teisele kandumise vahel on siin raske tõmmata. Pole ka täpselt teada, kas sõna *lump ~ lomp* tänapäevane võrumaine põhitähendus 'väike veekogu, kaevatud tiik' on ka paari sajandi eest sama olnud. AVKA andmeid vaadeldes jääb mulje, et väikesi püsivaid veekogusid on eelistatud nimetada põhiosadega *järv* ja *land*. Et vanemale keelekasutusele vastab hoopis väikeste soode ja ajutiste veekogude nimede põhiosa *lump*, näitab ka Wiedemanni sõnaraamat: "Pfütze, Lache, Niederung im Felde (welche nur zur Zeiten wasser enthält)" (Wiedemann 1973 *lomp*). Huvitav maastikuobjekt on ka Põlva Vanakülä *Tammõlump*, mis kujutab endast kevadel veega täituvat laienditega orgu, millel pikkust rohkem kui kilomeeter.

Välitöödel ei registreeritud seda, kuidas nimetavad inimesed oma koduües asuvaid tiike. Kui seda tehtaks, koguneks terminnime *Lomp* või *Lump* Võrumaalt tuhandete kaupa.

Sõna *lump ~ lomp* (lõuna)eestilist häälikkuju on esile tõstnud Saarikivi (2004: 194–195, 228–229), kes peab seda häälikuarengut tähelepanuväärselt sarnaseks saami keeltes toimunud arenguga. Häälikuline sarnasus üksi küll ei tõesta, et vastavad algkeeled oleksid omavahel kontaktis olnud.

3.2.1.10. *Palo ~ palu*

Palo, Lääne-Võrumaal *palu* ‘nõmmemets’ esineb põhiosana 187 nimes, 0,79% kõigist nimedest. Nimeobjektid jagunevad järgnevalt:

179 metsa ja metsaosa, nt *Kindapalo* (Kan Kruutusõ), *Tasatsõpalu* (Rõu Roobi);

4 surnuaeda: *Nogopal* (Rõu), *Ristipalo* (Räp), *Kotkapalo* (Rõu Pindi), *Prassipalo* (Urv Sõmmõrpalo);

3 sood, nt *Pardsipalu* (Rõu Luhamõtsa);

1 maa-ala, kus on nii põldu kui ka metsa: *Rahapalo* (Räp Veriora).

Selle sõnaga lõppevaid asustusnimesid pole arvestusse sisse võetud. *palo* on levikult kolmas metsa- ja metsaanimede põhiosa sõnade *mõts* ja *saar* järel, seejuures esimene termin, mis määratleb kindlat metsatüüpi. Alati pole tegemist puhtakujulise nõmmemetsaga, kuid männi enamusega metsaga siiski. Kaks soonime tunduvad olevat teisest *palu*-põhiosade pesast, kus homonüümne sõna (algupäralt arvatavasti balti laen) tähendabki väikest sood (Kallasmaa 2003: 85, FASTER 2005: 98). Muidugi on ka võimalik, et see põhiliselt Läänemaal levinud tähendus pole nende kahe Võrumaa nime tekkimise juures määrav olnud, ning et tegemist on hoopis põlenud kohtadega, nagu see on kõige harilikum Soome *palo*-nimedes. Ka nende soonimede atribuudid viitavad põlemisele: *Tuhapalo* (Räp Vilustõ) ja *Hüstepalo* (Vas Raadi).

Sageduselt esimene eritermin põhiliste üldmaastikuterminite järel esineb põhiosana ligi 200 nimes. Keskmiselt teeb see ühe *palo ~ palu* metsanime iga 24 km² kohta vanal Võrumaal, kusjuures võib oletada, et kogutus nende keskmise suurusega objektide nimede osas on täielikule küllalt lähedal.

Võrumaa *palo*-nimede objekte jälgides tekib kahtlus, kas selle maastikusõna etümoloogiline ühendamine soome keele põlemisest tuletatud sõnaga on ikka õige. Lembit Vaba (1989) on võimaliku põlenguga seotud alg tähenduse arengut uueks lõuna-eestiliseks tähenduseks ‘männimets kõrgel maal’ seletanud laialt levinud alepõletamisega, mille tagajärjel liivasemate maade niigi õhuke huumusekiht hävis ja sai võimalikuks selliste metsade areng, mida me tunneme kui palumetsi – metsi kohtades, mis on põlenud (Vaba 1989: 214). Kuid arheoloogid on olnud arvamisel, et aletegemiseks on alati valitud võimalikult viljakamat maad, ja et täiesti liivaseid männimetsaalasid pole kunagi haritud, küll aga viljakamat kergelt maad nende naabruses (Laul 2001: 207). Lõuna-Eesti happelised mullad kujunesid põlispõllu jaoks sobivaks just pärast palju sajan-deid kestnud perioodilist aletamist, aga maa põllumajanduslikku ärarikkumist

aletamisega polnud siin tüseda toitainehorisoni tõttu nii kerge toime panna, nagu Põhja-Eesti loopealsetel (Ligi 1963: 116–118). On kindlaks tehtud, et Lõuna-Eestis pole tuleviljelus soodustanud muldade leetumist, nagu mõnikord varem on arvatud, vaid vastupidi – seda pidurdanud (Tomson 2007: 96). Endistel alemaadel ei kasva tüüpiliselt palumetsad, vaid lehtpuid, kuuske ja mändi sisaldavad laanemetsad, millest Karula rahvuspargi maadel on kõige tüüpilisem jänesekapsa kasvukohatüübi laanemets (Tomson 2007: 22–23, 96, 120).

Tegelikult tuleks küsida, kas ka soome kohanimeses on ikka ühist algupära põlemist märkiv atribuut *palo*, nagu nimes *Palomäki* ja maastikusõna *palo*, nagu Tornio oru metsanimedes *Kangosenpalo*, *Ripipalo*, *Kosonpalo*, *Pikkupalo*, *Lainiojänkänpalo* (Studiencirkeln 1995). Sealsed kohalikud elanikud selgitasid mulle, et *palo* on kõrgem maa-ala metsas, mis vastandub soistele aladele *jänkkä* ja *vuoma*. Seega on maastikuobjektid, mis nimede põhiosadele vastavad, läänemeresoome keeleala erinevates otstes väga hästi võrreldavad.

3.2.2. Põhiosad alates teisest kümnest – kohaliku eripära dominant

Apellatiivsete põhiosade sagedusnimekirjas järgnevad läbisegi maastikuterminid ja artefaktide nimetused. Kohtadel 11–31 on apellatiivsete põhiosade nimekirjas järgnevad sõnad: 11. *sild* (183 märknime), 12. *tarõ* ‘tare’ (152), 13. *nurm* ‘põld’ (132), 14. *mõtsavahikotus* (122), 15. *mõisa* (116), 16. *veski* (110), 17. *külä* (106), 18. *kolk* (93), 19. *kraav* (92), 20. *koolimaja* (79), 21. *tii* ‘tee’ (74), 22. *lohk* (71), 23. *kont* ~ *kunt* ‘küngas’ (61), 24. *kivi* (52), 25. *laan* (51), 26. *jõgi* (50), 27. *puut* ‘pood’ (45), 28. *läteq* ‘allikas’ (42), 29. *kõrts* (36), 30. *tsiht* ‘siht’ (35), 31. *varik* (35).

Nimeobjekti kitsalt määratlevate artefaktide nimetuste käsitlemine jääb põhiosade alapeatüki lõppu, järgnevalt jätkub ülevaade produktiivsemate asustus-, loodus- ja viljelusterminite esinemisest Võrumaa kohanimese põhiosadena.

3.2.2.1. Tarõ

Tarõ ‘maja, popsikoht’ on sageduselt 12. põhiosa (152 nime, 0,64% kõigist nimedest).

Sõna tähendusteks on ka ‘tuba’ ja ‘talu eluhoone’. Tubade tüüpilised nimed 20. saj Võrumaa majapidamises olid näiteks *Tagatarõ* ja *Edetarõ*. *Rehetarõ* või *rühetarõ* on köetav osa rehest (varem rehielamust). Ka kõiki rehest eraldi ehitatud eluhooneid on Võrumaal nimetatud *tarõ*. Kohanimistus võib sõna lai levik olla kujunenud nii, et sõnaga *tarõ* eelistati tähistada mittetäielikku väikest majapidamist, kus elumaja oli kõige silmatorkavam hoone, vastandina täistalu rehe ja lauda domineerimisele. Popsitarede puhul on olemas semantiline paralleel sõna *saun* arenguga paljudes kohtades Põhja-Eestis – *saun* kui sauniku

eluase, millel tavaliselt oli ikka ka mõni kõrvalhoone (Faster 2005: 127). Kuid Võrumaal pole *tarõ*-sõna juurde tekkinud elanike madalama staatuse semantikat. Harilik liitsõna Võrumaa kohanimesedes on *vanatarõ*, talu teise kohta ehitamise järel alles jäänud hooned või nende ase. Harilikud liitapellatiivid on ka *mäetarõ*, *alatarõ*, *tõsõtarõ*, mida kasutatakse jagunenud talu majapidamistest kõnelemisel ja mida vastavalt kontekstile tuleb tõlgendada kord apellatiivideks, kord pärisnimedeks.

Vakutalude nimeelemendiks on see sõna levinud suhteliselt hilja. Näiteks 1627. revisjoni talupoegade lisanimesedes ja mainitud kohanimesedes Võrumaal seda sõna veel ei leidu (Roslavlev 1965). Peamised seda elementi sisaldavad vakutalude nimed tänapäeval on *Vahtsõtarõ* (7) ja *Vanatarõ* (5).

Osal *tarõ*-juhtudel on tegemist ka ammu kadunud taludega, kus asustusnimi on metonüümselt muutunud maakoha nimeks ja sõna *tarõ* üksinda ei ole enam tegelikult nime põhiosa. Vahet selliste juhtumite ja veel näha olevate tare varemete vahel on raske teha, mistõttu kõiki selliste nimede järelkomponente on arvestatud põhiosadena. Välja on jäetud viljelusnimed, nt heinamaa nimi *Härätarõ* (Plv Meemaskülä), ja kolm pelgupaika jõekäärudes kõrge liivakivikalda all. Nende korduv nimi *Syatarõ* 'sõjatare' (Räp Süvähavva, Räp Haavapää) on pigem olnudki liitapellatiiv pelgupaiga tähenduses.

3.2.2.2. Nurm

Nurm 'põld' on sageduselt 13. põhiosa (132 nime, 0,56% kõigist nimedest), nende hulgas:

109 põldu;

23 endist põldu.

Sõna esineb Võrumaal ainult põllunimede põhiosana ja tähendab ka apellatiivsel tasandil põldu. Nt *Kallõnurm* (Räp Mehikuurma), *Kolmõkuusõnurm* (Urv Sundsi), *Uibunurm* (Krl Püssä). Sõna *põld* tähendab veel 20. saj alguses sündinud võrukeste keeles eelkõige suviviljakülvi, vähemasti esinevad opositsioonid *põldu tegemä* 'suvivilja külvama' ja *rükä tegemä* 'rukist külvama', *põldu pandma* 'suvivilja koristama' ja *rükä pandma* 'rukist lõikama'. Seda, et *nurm* ei tähenda heinamaad, näitab ka heinasortide nimetamine: *nurmõhain* – põldhein, *maahain* – loodusliku rohumaa hein. Kui kogumine Võrumaal oleks olnud suunatud rohkem ühe talu kohanime registreerimisele, võinuks *nurm*-lõpulisel nimesid mitmeid kordi rohkem välja tulla. AVKAs registreeritud põllunimesedes on kõige sagedasem põhiosa *mägi*, kuigi see ei kajastu liigikoodides. Sageduselt järgmine on *nurm* küllalt massilise esinemisega. Sõna *põld* põllunime põhiosana esineb AVKAs vaid 20 korral, nt *Valgipõld* (Kan Ihamaru). Sõna *väli* ei esine põhiosana üldse.

3.2.2.3. *Mõisa*

Mõisa ‘mõis’ on sageduselt 15. põhiosa (116 nime, 0,49% kõigist nimedest) Nimeobjektid jagunevad:

- 41 küla, kus tuumikuks on aadlimõis või karjamõis, mis on asundustaludeks jagatud, nt *Karula mõisa* (Krl), *Tahevamõisa* (Har);
- 12 samasuguse olemusega paikkonda või külaosa, nt *Valgõmõisa* (Kan Karaski);
- 22 mõisasüdant (hoonekompleks, külanimi on teine või ei kasutata külanimes *mõisa*- sõna), nt *Kitsõmõisa* (Rõu, Vahtõ-Kasaritsa), *Vana-Pii-gastõ mõisa* (Kan);
- 1 linnaosa: *Kerkomõisa* (Räpinä);
- 1 kool mõisahäärberis: *Rogosi mõisa* (Rõu);
- 36 talu, enamasti põlistalud, nt *Turumõisa* (Urv Vaabina), *Kannumõisa* (Kan);
- 3 talult pärineva nimega küla, nt *Soemõisa* (Rõu Viitinä).

Aadlimõisate puhul, ükskõik kas nende nimed sisaldavad põhiosa –*mõisa* või mitte, kasutatakse sageli rööpset terminnime *Mõisa*.

Talunimedes põhiosaga -*mõisa* leidub vähesel määral asunikutalude nimesid ja pilkavaid võrdlusnimesid, nt *Kupamõisa* (Krl Rebäsemõisa), kuid lisaks sellele on Võrumaal olemas paarkümmend vana talunime, mille puhul *mõisa* saamist nime põhiosaks oleks raske seletada muud moodi kui läbi ‘hajatalu’ tähenduse. Võrumaa kohanimeses jäädvustunud *mõisa*-sõna hajatalu tähendus võiks esindada seni puudunud lüli nihkuva tähenduse ahelas: soome *moisio* ‘väike tarastatud põllumaa, metsa tagamaale raadatud põld’; vene murretes *мыза* ‘tagamaa, uusasuka maatükk’; eesti *mõis* ‘aadlimõis’. FASTER (2005: 31) on kujutanud Eesti eriarengut üldteada asustasajalooliste faktide põhjal: “Esialgu tekkisid ka baltisakslaste mõisad vanadest küladest kaugemal, need kasutasid maid, mille jaoks vana nimetus võis olla *moisio*. Tähendus ‘aadlimõis’ tekkis hiljem ajaloolise arengu käigus, kui mõisnike võim muutus absoluutseks ja aadlimõisad muutusid uuteks asustuskeskusteks või vanade külade maadest tehti uued mõisad.”

3.2.2.4. *Külä*

Külä ‘küla’ on sageduselt 17. põhiosa (106 nime, mille puhul liigisõna on lahutamatu nimeosa, 0,45% kõigist nimedest). Nimeobjektid jagunevad:

- 50 küla, nt *Võukülä* (Räp), *Jyydaskülä* (Vas);
- 48 külaosa v paikkonda, nt *Vennekülä* (Räp Väiku-Viirksu), *Lukakülä* (Plv Navi);
- 5 talu, nt *Karkkülä* (Krl), *Virukülä* (Urv Tabõrilaanõ);
- 3 linnaosa, nt *Pilpakülä* (Räp).

Kui lugeda hulka ka need nimed, mille puhul lahkukirjutatud liigisõna *külä* kohakäänetes ei kao (illatiiv *Soekõrdsi küllä*), esineb see põhiosa 126 nimes. Neid lisanduvaid 20 nime iseloomustab see, et tegemist on sekundaarnimedega, kus ka esialgne nimeobjekt, nagu *Soekõrts* on olemas ja orientiirina olulisem kui külanimi.

Osaliselt samal, kohalikust süsteemist tingitud põhjusel esineb atribuudist lahutamatu põhiosa *-külä* küllalt palju külaosade nimedes. Külaosa nimi moodustatakse tavaliselt talunimest ja kasutajatel on vaja eristada talunime (liigisõna puudub) ning sellest laiaulatuslikuma objektiga külaosanime.

Päris külanimedes on üldterminist liigisõna lahutamatuks nimeosaks 4,7%-l. Võrumaa külanimi on struktuurilt kaheosaline (varem on selle kohta öeldud, et pole elliptiline), siis kui: a) täiendosaks on adjektiiv, nt *Vanakülä*, *Suurkülä*; b) täiendosaks on ruumisuhtesõna, nt *Alakülä*, *Mäekülä* või sellega funktsioonilt sarnane nimisõna: *Peräkülä*; c) täiendosa on koha peal liiga harilik maastikusõna, mistõttu see oleks üheosalisena halvasti identifitseeriv, nt *Palokülä* (3), *Konnukülä* (Har Mõnistõ)¹¹; d) täiendosast on võimalik tekitada lühem konsonanttüvi, mida võidakse varieerida vokaaltüvelise üheosalise nimega, nt *Meemaskülä* ~ *Meemastõ*, *Ortuskülä* ~ *Ortusõ*, *Nuudaskülä*, *Jyydaskülä* 'jõe tagune küla' jne; e) täiendosa on ühesilbiline, nt *Suukülä*, *Täikülä*, *Võukülä*.

Väheseid sellest liigitusest üle jäänuid kaheosalisi külanimesid iseloomustab kas täiendosa lühidus või mäletatav tuletatus isikunimest, nt *Kolmikukülä* (Plv Tõdu) < perekonnanimest (pn) *Kolmik*, *Vesikülä* (Kan Piigastõ) < pn *Vesi*.

Üle-eelmise lõigu punktis d) mainitud põhiosa liitumine konsonanttüvele on tavaline ka *ste*-lõpulistes mõisanimedes: *Mõnistõ* ~ *Mõnistmõisa*, *Karstõ* ~ *Karstmõisa* jne.

5 talunime *Keskkülä* puhul ei ole eristavaks elemendiks *kesk-*, vaid talu asend *kesk küllä* 'keset küla' ja seega pole *-külä* nende nimede põhiosaks.

3.2.2.5. Kolk

Kolk 'nurk, sopp' on sageduselt 18. põhiosa (93 nime, 0,39% kõigist nimedest). Nimeobjektid jagunevad järgmiselt:

50 heinamaad (jõekäärus), nt *Hendsikolk* (Har), *Suumlasõ kolk* (Har Tursa);

24 jõekääru (endist heinamaad), nt *Küläasõmõkolk* (Har Villigä);

¹¹ Igal pool looduses on kohti, mida kohalikud võiksid nimetada *Palo*. Ka *Kond* on Mõnistõ vallas mitme muu küla all jõe ääres olemas. Sellised taustaandmed on kohaliku nimekasutuse kujundamisel esmatähtsad, sest kuigi kohanimi ja selle appellatiivne homonüüm saavad hästi koos eksisteerida, parandab kohalik nimesüsteem ennast üheseltmõistetavuse huvides. Sageli on pärisnime eristajaks proprialne kohakäändekasutus: *läts Savilõ*, *tull' Liivalt*. Kuid Mõnistõ nimesüsteemis ei saa öelda **Konnulõ*, sest kaheelemendilistes asustusnimedes on *Perä'kondu*, *Ala'kondu*. Et lihtsalt 'Kondu' tähendaks 'oma küla jõeluhale', siis osutubki asustusnimi *Konnukülä* optimaalseks.

- 9 metsa ja metsaosa, nt *Vassakolk* (Vas Noodaskülä);
- 7 külaosa ja paikkonda, nt *Tsiaharakolk* (Plv Tännässilmä);
- 2 sood, nt *Rostõkolk* (Krl Kirbu);
- 1 neem: *Pikk-kolk* (Krl Ähijärv);
- 1 lahesopp: *Külmälätte kolk* (Krl Ähijärv).

Kolk on sagedusloendis esimene nimede põhiosa, mis sõnavaralisel tasandil ei tähenda kindlat liiki objekti, vaid ükskõik millist objekti selle asukohast sõltuvalt, *kolgaks* olemise või *kolgas* asumise järgi. Sõna semantikat läänemeresoome keeltes on põhjalikult käsitlenud Mauno Koski (2002). Võrumaa kolkade puhul on oluline, et Harglõ kihelkonnas on sõna üldistunud põhiosaks Mustjõe käärudes asuvate heinamaasoppide nimedes. Siin võib näha, kuidas sõna tähendus mitmekesistub selle kohanimes kasutamise kaudu, vanale tähendusele lisandub 'jõeäärne heinamaa' (Faster 2005: 129). Harglõ jõekääru kolkadest vaid seitsme puhul on kaardilt näha, et seal kasvab männimets ja seega võib oletada, et kogu nimeobjekt pole olnud heinamaa. Heinamaa tähenduse kaudu on tekkinud ka paar *kolk*-heinamaanime, kus nimeobjekt ei moodusta sopistust, nt Alanurmõ talu heinamaa *Alanurmõ kolk*, mis asub kahe jõekääru vahel (Har Saru).

Nurga nimeobjektiks olemist näitavatest sõnadest esineb Võrumaa kohanimede põhiosades veel päris palju sõna *nukk* (31 korda), nt metsaosa *Varganukk* (Räp Mägiotsa), külaosa *Jõngoranukk* (Plv Kiisa). Samatähenduslik sõna *nulk* esineb vähemalt 8 nime põhiosana, nt metsaosa ja külaosa *Tõrvanulk* (Vas Sakudi).

3.2.2.6. *Kraav*

Kraav on sageduselt 19. põhiosa (92 nime, 0,39% kõigist nimedest). Nimeobjektide hulgas leidub:

- 87 vooluveekogu, nt *Kulbikraav* (Krl Iigastõ), *Korõli kraav* (Rõu Võrosuu);
- 4 kuiva põhjaga orgu, nt *Ubulikraav* (Rõu Tsiamäe), *Maksakraav* (Vas Misso);
- 1 väin *Kitsõkraav* (Räp Uhtinõna).

Kraav on sagedusloendis esimene läbipaistva kultuurilise tagapõhjaga laensõna, mis on tulnud keskajal koos vajadusega põllu- ja heinamaade kuivendamiseks kraave kaevata. *Kraav* on alamsaksa laensõna, kuid leidub küllaldaselt tõendeid eestlaste maa kuivendamise oskustest juba muinasajal. Herbert Ligi (1963: 99) toob näite Harjumaalt 1347. aasta ürikust, milles esineb kraavi nimi *Lambyvaha Cayvanda*. Tõenäoliselt oli *Cayvanda* näol tegemist just kaevatud voolusängi (kraavi) tähenduses kasutatud sõnaga. Sõna *kaivandu* ~ *kaavandu* esineb tänapäevani arvestataval määral ka lõunaeeesti keeleala kohanimes, kuid peamiselt

atribuutosades: *Kaivandu järv*, *Kaivandu org*. Liigisõnana esineb *kaivand* ~ *kaavand* vähemalt kahes kohas, kus raudteetamm on läbi mäe kaevatud: *Kärnä kaivand* (Urv Antsla) ja *Venne kaavand* (Plv Himmastõ), lisaks ühes järvesopi nimes *Kiislakaavand* (Räp Miiksi) ja Emajõe suudmeala jõeosanimes, mis tähistab õgvendatud või iseendast õgvenenud jõesäangi *Venne kaavand* (Võn). Uuemal ajal on kaevatud paaditeid ja randumiskohti eelistatud nimetada liigisõnaga kanal: *Võro kanal*, *Pundesveeri kanal* (Räp Miiksi). Suurte peakraavide kanaliteks nimetamist tuleb Võrumaal ette vaid paaril korral, nt *Pedejä kanal* (Vas Pedejä). Setumaa kraavinimedes on esindatud vene keelest laenatud terminnimi *Kanava* (Se Vilo Radaja, Se Laura Kotska).

3.2.2.7. Lohk

Lohk on sageduselt 22. põhiosa (71 nime, 0,3% kõigist nimedest).

Lohk on kõige sagedasem negatiivse pinnavormi eritermin üldtermini *org* järel. Nt *Reedolohk* (Plv Tagakülä), *Ventsli lohk* (Rõu Tsooru). Tavaliselt on see mõõtmelt väike, kuid erandlikult leidub ka üks üsna suur avatud org *Sitatarõlohk* (Vas Puutli). Lisaks negatiivsetele pinnavormidele on see põhiosa kasutusel ka paaris põllunimes, nt Plv *Tossulohk* – ulatuselt laialdasem nimeobjekt kui reljeefis jälgitav nõgu. Võrumaal küllalt produktiivse põhiosa levikust muu Eesti kohanimeses puudub ülevaade, apellatiivina on seda registreeritud ka põhjaeesti murrete alalt. Eestist kaugemal sõna ei tunta, Soome *lohko* kuulub kokku eesti *lõhk*-tüvega. Faster (2005: 67) peab *lohku* alamsaksa laensõnaks < *lock* ‘auk’.

3.2.2.8. Kont ~ kunt

Kont ~ kunt ‘küngas’ on sageduselt 23. põhiosa (61 nime, 0,26% kõigist nimedest).

Kont ja selle võrumaine häälikuvariant *kunt* on maastikuapellatiivina registreeritud vaid Võrumaal, Lõuna-Tartumaal ja Mulgimaa Helme murrakus. Nimenäiteid: *Helväkunt* (Plv Vedo), *Prilla kunt* (Kan Mügrä). Kitsas levik ja küllalt sage esinemus viitavad kohalikule arengule (Faster 2005: 131). Võrumaa positiivsete pinnavormide nimedes on see esimene eritermin üldtermini *mägi* järel. Väikeste kõrgendike nimedes sageduselt järgmine sõna on *kink* ~ *kenk* (AVKAs 17 juhtumit).

Areng somaatilisest sõnavarast on *kondi* puhul tõepärane kasvõi juba seetõttu, et ajapikku tasasemaks kuluvate põldude mikroreljeefis eristuvad kondid lisaks kõrgusele ka pinnase suurema kõvaduse ja väiksema viljakuse poolest. Näitelause Otepäält: *Kondi om pall'a kõkk, es tulõ ülessegi vili* (EMS kont2). Urvastõs on tavaline, et *Prooviq kundi pääle är saiaq!* ‘proovi kundi peale ära saada’ tähendab sissejäämise ohus põllu või tee kuivemale kohale pääsemist. Nimi *Rõkakingo kont* (Plv Adistõ) võiks olla tõendiks, et Põlva põhjaosas, kus

konte ja *kunte* on tänapäeva kohanimistus eriti palju, on *kink*-nimi mingil ajal lausa uut selgitavat põhiosa nõudnud.

3.2.2.9. Kivi

Kivi on sageduselt 24. põhiosa (52 nime, 0,26% kõigist nimedest). Nime-objektide hulgas leidub:

- 39 kivi, nt *Jaagukivi* (Räp Vinso), *Järverahva kivi* (Urv Lümätü);
- 9 madalikku järves, nt *Kaarikukivi* (Räp Toostõ), *Õhokõnõ kivi* (Plv Vagula);
- 4 veskit, nt *Kõlikivi* (Vas Kolodavitsa).

Lämmijärve madalikud kannavad *kivi*-põhiosalist nime kivisuse ning kõva ja pehme vastanduse alusel, pehmeid madalikke tavatsetakse seal nimetada leedeteks. Vagula järves on kivid peaaegu kõik kalameeste jaoks olulised madalikud, mis pole seotud rannajoonega.

Veskeid on Võrumaal veel 17. sajandi revisjonides nimetatud just peamiselt liigisõnaga *kivi*. Nt *Roszma Kywi*, *Karlitz Kywi*, *Tam Hansz kywy*, *Nursi Kywi*, *Kirphan kywi* (LMR 1638: 128, 160, 196, 201). Tänapäeval: *Rosma veski*, *Karilatsi veski*, *Tammõ veski*, *Nursi veski*, *Kirepi veski*. Tänapäeva võru keeles seostub sõna *kivi* veski tähendusega üksnes idiomaatilistes väljendites. Ka vanal kujul säilinud veskinimedest *Jaanikivi*, *Kõlikivi*, *Vahtsõkivi* esineb epeksegeetiliselt varianti: *Vahtsõkivi veski*. Algupärane nimi avaldub kohakäänevormis: *käve Vahtsõkivi pääl*.

3.2.2.10. Laan

Laan 'laas' on sageduselt 25. põhiosa (51 nime, 0,21% kõigist nimedest).

Peamiselt on tegemist metsade nimedega, kuid *Tammõlaan* (Plv) on asustuslik paikkond Adistõ, Miiastõ ja Noorits-Mõtskülä piiril, kus metsa on säilinud vaid saartena. Laan ei ole Võrumaal nii selgete erijoontega metsatüüp kui palo (vt 3.2.1.10). Oluline on ehk see, et laan on alati palust niiskemal pinnasel ja seal domineerivad muud puuliigid kui mänd. Laan peab olema pindala poolest küllalt suur. Kui deminutiivsed metsanimed *Kõrdsi/palukõnõ* (Har) ja *Kunnukõnõ* (Se) on Kagu-Eestis olemas, siis nimi **Laanõkõnõ* ei ole tõenäoliselt võimalik.

Wiedemanni sõnaraamatu (1973) määratlus *dichter Laubwald auf feuchtem Boden* 'tihe lehtpuumets märjal pinnasel' tundub Võrumaa nimeobjekte jälgides küll liigselt kitsendavana. Mõnede nimede ja nimeobjektide põhjal võiks siiski täheldada *laan*-sõna teistlaadset ennistähendust, kui see on tuntud tänapäeval. Näiteks heinamaadega maa-ala nimi *Laan* (Räp Kõnnu) viitab heinamaa või soo tähendusele. Korduvast heinamaanimest *Laanõniit* (4) pole võimalik välja

lageda, kas artibuut märgib asukohta või koha iseloomu. Atribuut *Tsõõriklaanõ* viitab ulatuselt väikesele nimeobjektile. Väikeste soode nimed *Sivälaanõsuu* (Urv Hanguk) ja *Linnõlaanõsuu* (Ote Sirvaste) viitavad üsna üheselt nimeahela aluseks olevale väikesele veekogule, selline tõlgendus on võimalik ka nime *Määläänõ suu* (Plv Kauksi) puhul. Seega on täiesti võimalik, et lisaks veekogu tähendavale sõnale *land* on Võrumaal olemas olnud ka samatähenduslik *laan*, mida on ka varem oletatud (Faster 2005: 66). Vahevarianti esindab Võrumaa kohanimistus *Lannõtõpäälnõ* – soine metsaosa, kus leidub lompe (Krl Saera). Eesti läänemurdes on kohanimede põhiosa *laan* tähendus ‘veeloik’ harilik, samuti leidub seal metsanimedid põhiosaga *laan* (Kallasmaa 2003: 88).

3.2.2.11. Jõgi

Jõgi on sageduselt 26. põhiosa (48 nime, 0,2% kõigist nimedest). Nimeobjektide hulgas leidub:

42 vooluvee nime, nt *Pühäjõgi* (Urv, Kan), kraavinimi *Jordani jõgi* (Rõu Saagri);

2 jõeharu, nt *Tambijõgi* (Räp Võhandu);

2 delta haru *Pihkva jõgi* ja *Türmajõgi* (Räp Võhandu);

1 jõest eraldunud seisuveekogu: *Vanajõgi* (Har Kalli);

1 väin: *Vahejõgi* (Tamula ja Vagula vahel, endine jõgi).

Vahetegemine jõe ja oja vahel on Võrumaal vahelduv nagu mujalgi Eestis, kuid iseloomulik näitaja on mitmete ametlikult jõeks nimetatud vooluvete traditsiooniline nimetamine ojaks: *Peeli jõgi* – *Piili oja*, *Hilba jõgi* – *Hilba oja* jpt. Saaremaal võib täheldada vastupidist tendentsi, jõgedeks kutsutakse ka neid vooluveekogusid, mis on ametlikult ojadeks liigitatud (Kallasmaa 2000: 94). Kuna hüdroloogide poolt antud ametlikud nimed on määratud keskmiste vooluhulkade järgi, siis tuleb järeldada, et Võrumaal võidakse nimetada ojadeks Eesti keskmisega võrreldes küllalt suuri vooluveekogusid. Kunagine *ura* ~ *ora*-põhi-osa on enamasti substitueeritud *oja*-sõnaga: *Saluora* > *Saluoja* (Rõu Viitinä), *Ura* = *Uskuna oja* (Har Saru), samas kui ametlik pruuk kipub neid veekogusid jõgedeks nimetama: *Orajõgi* (Plv), *Ahelo jõgi* = *Uskuna oja*.

3.2.2.12. Läteq

Läteq ‘allikas’ on sageduselt 28. põhiosa (42 nime, 0,18% kõigist nimedest).

Selle objektiliigi osas jääb silma primaarnimede ülekaal: *Kiivläteq* (Kan Heisri), *Jääsläteq* (Krl Kirbu), *Silmäläteq* (3), aga leidub ka sekundaarnimesid: *Tebe läteq* (Kan Koorastõ).

Eesti kirjakeelest laenatud sõna *allikas* on AVKAs registreeritud vaid ühes allikanimes *Silmäviiallikas* (Vas Tudõrna). Veel allikanimesid: *Mustlasõkaiv* ‘-kaev’ (Ote Sirvaste) ja *Mustkaiv* (Vas Joora).

AVKAs jäädvustatutest väga palju rohkem leidub tõenäoliselt ühe talu terminnime *Läteq*. Vaid kõige suuremad ja erilisemad allikad on saanud laiemas nimesüsteemis tuntud, atribuudiga varustatud nime.

3.2.2.13. Varik

Varik ‘kõrge mets’ on sageduselt 31. põhiosa (35 nime, 0,15% kõigist nimest).

Põhiosa esineb vaid metsade ja metsaosade nimedes: *Hiirevarik* (Kan Kaagri), *Kotreti varik* (Har Villigä).

Selle küllalt levinud põhiosa apellatiivne taust on hämar, sest Wiedemanni sõnaraamatust alguse saanud rinnastus *varik* = *vaarik* ei leia Võrumaa kohanimedes tuge, kui pidada silmas seda, millist metsa on eesti keskmurde alal sõnaga *vaarik* tähistatud. *Variku* puhul on vähemalt Võrumaal tegemist kõrget ja varjulist metsa tähistava sõnaga, mitte võsase metsaga; ka pika esisilbi *a*-ga sõnakuju pole siin tuntud (Faster 2005: 98–99). Sõna tähendust avab välitööl kuulnud lause: “*Jäti sinnäq mynõq kuusõq kasuma, et jääseq varikus.*” ‘jätsin sinna mõned kuused kasvama, et jäävad varikuks’ (Rõu Haani, Jaan Trolle). On küllalt tõenäoline, et lõunaeesti sõna *varik* algne tähendus on just varjulisus, varju pakkumine. Metsad, mis eristuvad ülejäänutest just selle omaduse alusel, on *laan* ja *varik*, kuid tuleb arvestada, et laan on enamasti suur, niiske ja asustuskeskusest kaugemale jääv mets.

Soome keele *varikko* ‘katusealune, depoo’ sarnast tähendust pole *varikule* Lõuna-Eestist registreeritud, kuna *varikko* on soome keeles tehislik uudissõna. Siiski huvipakkuv nimi on *Klaasvarik* – väike metsatukk Annõmõisa (Urv) vahetus läheduses. Selle nime puhul on metonüümne ülekandumine mingilt omal ajal seninägematult hoonelt, nt kasvuhoonelt mõisakompleksis täiesti võimalik.

3.2.2.14. Perä

Perä ‘pära, ots’ on sageduselt umbes 35. põhiosa (31 nime, 0,13% kõigist nimest).

Perä on *kolga* järel järgmine koha suhtelist asendit väljendav põhiosa. Nime-objektideks on:

10 sood, metsa ja metsaosa, nt *Kahruperä* (Kan Kõllõstõ);

10 küla ja külaosa, nt *Patuperä* (Krl Vana-Antsla), *Plaksiperä* (Urv Osula);

7 põldu ja heinamaad, nt *Rõkaperä* (Räp Saarõkülä), *Ristiperä* (Plv Moostõ);

2 maa-ala: *Saarõperä* (Räp Tammistu), *Paloperä* (Vas Hinsä);

1 mägi/soosaar: *Viirõstuperä* (Krl Verioja, samas on see ka laiema metsaosa nimi);

1 org: *Karäaiaperä* (Kan Karaski).

Perä-lõpulisi talunimesid on 39, neist elavas kasutuses 25. Talunimesid pole arvestusse kaasatud, kuna puudub võimalus selgitada, millistes neist on *-perä* tõeliseks nime põhiosaks, kas või maa-alaliselt. (Külades ja külaosades on tavaliselt nii, selline küla on mingi suurema üksuse, nt mõisavalla *perä*.)

Kui lisada põhinimest lühemad rööpnimejuhtumid, nt *Lepp-perä mõts* ~ *Lepp-perä*, tõuseb *perä*-nimede arv 39-ni.

perä väljendab nimeobjekti paiknemist kaugel, lõpus, umbsopis. Viimane tunnus on oluline, eristamaks sõnu *ots* ja *perä*. Nt *Kärsnäots* (Plv) on lihtsalt Kauksi küla osa, *Mõisaots* (Räp Naha) asub suure maantee ääres, kuid *perä* on alati kõrvalisem koht.

3.2.3. Levinumad artefaktide nimetused põhiosadena

Artefaktina käsitletakse inimese loodud nimeobjekti, mille puhul seda nimetav sõna annab küllalt täpselt edasi ehitise või nähtuse (esialgset) otstarvet. Näiteks talu nimega *Peebu* (Urv Vaabina) ei ole artefakt, kuid selle talu järgi nimetatud *Peebu koolimaja* on tüüpiline artefakti nimi. Traditsioonilise põllumajandus-ühiskonna kohanimede üks pearühm on kultuurnimed: kohad, mille inimene on loonud või mille olemust on inimtegevus oluliselt muutnud. Kultuurnimede esmane alajaotus on: asustusnimed, viljelusnimed ja artefaktide nimed (Kiviniemi 1990: 46).

1. (11.) ***sild*** (183 nime, 0,77% kõigist nimedest).

Nimeobjektide hulgas leidub 175 silda või endist silda, nt *Imäsild* (Har Mõnistõ), *Limbsild* (Plv Kääpä), ja 8 kohta teel, kus silla jaoks puudub nähtav vajadus, nt *Hellesild* (Räp Hundilaanõ).

Sillanime võidakse metonüümselt kasutada ka lähiümbruse nimetamiseks. Näiteks *Tiassild*, epeksegeetiliselt *Tiassilla rist* (Vas Sutõ) on koht, kus endine sillakoht kuigi hästi välja ei paista ega oma nime kasutajate jaoks ka mingit tähtsust. Huvipakkuv on selle liigisõna kasutamine sisekohakäänetes Ida-Võrumaal: *Naha`silda: Nahasillan* (Rõu Haani), või vähemalt illatiivi kasutamine: *Kulina`silda: Kulinasilla pääl* (Vas).

2. (14.) ***mõtsavahikotus*** ‘metsavahikoht’ (122 nime, 0,51% kõigist nimedest).

Suulises pruugis on sagedane elliptiline (või metonüümne) kasutus *mõtsavaht*, nt *Kalsa mõtsavahikotus* ~ *Kalsa mõtsavaht* (Räp Kõnnu). Palju kasutatakse ka üheosalisi rööpnimesid, seda siis, kui metsavahikoha nimi ei tulene olemasolevast muust asustusnimest: *Parmu mõtsavahikotus* ~ *Parmu* (Vas Parmukund).

Metsavahikohad paiknevad tavaliselt omaette ja on asustusüksustena hästi tuntud. Sageli on tegemist sekundaarnimega küla-, mõisa- või metsanime suhtes. Riigimets on alates 1920. aastatest olnud üks süsteem, kus isegi sildid on metsavahimajadel väljas olnud. Sellepärast pole nimekasutuses märgata

lokaalseid eripärasid. Kaagere mõisas (Karula ja Luke khk) jääb silma, et vanade metsavahikohtade nimedes kordub järelkomponent *maja*, nt *Saaremaja*, *Mõtsamaja* (Luk Riissali). Kas see on kuidagi seotud tugeva läti keele adstraadiga, mis Kaagere kohanimistus üldiselt välja paistab, vajaks täiendavat selgitamist.

Tähelepanu tasuks juhtida ka sellele, et need nimeobjektid paiknesid hõredalt ja oma küla nimesüsteemis polnud vaja luua liitnimesid, piisas terminimest *Mõtsavaht* või *Mõtsavahi*. Kaua ametis püsinud metsavahid on andnud kohtadele ka isikunimel põhinevaid metonüümseid nimesid, analoogselt talunimedega. Kui selliseid nimesid on õnnestunudki koguda, paiknevad need AVKAs tavaliselt andmeväljal *Teine_nimi*. Peamiselt võib leida nimeahelaid, kus: 1) küla- või metsanimi > metsavahikoha nimi; 2) metsavahi isikunimi > metsavahikoha lühiealine rööpnimi > metsaosa, metsasihi, paisjärve vm maastikuobjekti nimi; nt Kellämäe metsavahikoha (Räp Kahkva) metsavahi nimi *Kala* > asustusnimi *Kala* > *Kala tsiht*.

3. (16.) **veski** (110 nime, 0,46% kõigist nimedest).

Nt *Poio veski* (Plv Pragi Koiola), *Indsikurmu veski* (Plv Rosma), *Valtsoni veski* (Räp Jõevara).

Veskite nimesid võidakse kasutada ka ilma liigisõnata, kuigi harilikum on liigisõna säilimine nimes. Enamasti on tegemist nimedega, kus atribuudiks on muu asustusnimi või omaniku nimi. Et veskeid on tunduvalt vähem kui talusid, omab liigisõna nende nimedes olulist infoväärtust. Liigisõna ärajäämine veski nimest, nt *Roti*, *Tille*, *Mõksi*, on näide tõelisest ellipsist.

4. (20.) **koolimaja** (79 nime, 0,33% kõigist nimedest).

Nt *Jaani koolimaja* (Rõu Kasaritsa), *Pedäspää koolimaja* (Räp Perätammistu). Liitsõnalise põhiosa variandina kasutatakse ka *koolitarõ*. Seda vanemat sõna kohtab peamiselt muutunud funktsiooniga vanade koolihoonete juures, koolitarõ ei tohi olla oluliselt suurem tavalisest talu elumajast, nt *Möldre koolitarõ* (Urv Kõlbi). Variandina on alati võimalik ka üheelemendiline põhiosa: *kuul'*: *kooli*.

5. (21.) **tii** 'tee' (69 nime, 0,3% kõigist nimedest).

Nt *Petseritii* (Rõu Pindi Rusima), *Orjatii* (Rõu Vana-Roosa), *Vangitii* (Urv Tinnipalu). Nagu peatükis 3.1.2 sai öeldud, on AVKAsse kogutud peamiselt teede primaarnimesid. Primaarnime kannavad enamasti need teed, mis on alternatiivseks marsruudiks kahe asula vahel, nagu näiteks *Vallavanema tee* (Võn, Ahja) – tee, mida mööda vallavanem oli salaja käinud armukese juurde. Tüüpiline primaarnimi on *Kerikutii* (6 tk) – kunagine oma küla või naaberkülade otsetee kirikusse, mis seoses uute teede ehitusega on jäänud kasutusest kõrvale, ent tänu kunagisele tähtsusele kohanimena hästi mäletatav. Näiteks Saru küla tagamaade metsas (Har) on *Kerigutii* teisenenud maastikul liikumise orientiiriks: siin ja sealpool *Kerigutiid*.

6. (27.) **puut** 'pood' (45 nime, 0,19% kõigist nimedest).

Nt *Pessüpuut* (Urv Liiva), *Viira puut* (Plv Mooste Viira). Need on poodide ja endiste poodide nimed, kusjuures endised poed on sageli talust välja ehitatud teeäärsed kauplusemajad, mida juba aastakümneid on kasutatud tavaliste elumajadena. Atribuutideks on kas kohanimi, isikunimi või poepidaja hüüdnimi, nt *Vorsti puut* (Har Harglõ).

7. (29.) **kõrts** (37 nime, 0,16% kõigist nimedest).

Nt *Alakõrts* (Urv Kerikukülä), *Ihamaru kõrts* (Kan). Mõisakõrtse leidis Võrumaal rohkemgi, kuid AVKAs on esindatud peamiselt säilinud kõrtsihoonete nimed ja vaid mõned üksikud hävinud kõrtside nimed, nt *Lopka kõrts* (Vas Kolodavitsa). Hoonete otstarve on muutunud, nt Kaagjärve rahvamaja (Krl) kutsutakse rööpselt ka vana nimega *Järvekõrts*. Kaua elumajana kasutatud kõrts võib olla esindatud ka talunimekujulise märksõnaga: *Savikõrdsi t* (Rõu Tsooru), *Kõrdsi t ~ Jaama kõrts* (Rõu Naadi).

8. (31.) **tsiht** 'siht' (35 nime, 0,15% kõigist nimedest).

Nt *Vargatsiht* (Urv Treisi), *Narvarae tsiht* (Plv Moostõ). Kindla nimega tee on teede üldarvu silmas pidades suhteliselt harvemesinev nähtus kui kindla nimega metsasiht, mis saab tavaliselt nime sihi otsa juures metsa ääres asuva talu või elaniku järgi. Kindlad nimed on sihtidele tekkinud vaid suuremates metsamassiivides. Kõiki nendest pole siiski AVKAsse koguda õnnestunud. Kui metsasihile ehitatakse tee, säilib selle nimes tavaliselt põhiosa *tsiht* 'siht'. Näiteks Erästvere metsas (Kan) leiduvad Tümbä tsiht ja Loko tsiht, mis on tegelikult korralikud kruusateed, ning Kellä tsiht ja Provvatsiht, kuhu teid pole ehitatud.

Apellatiivsete põhiosade edasine üldjärjestus kahanevas suunas näeb välja selline (loelusse on kaasatud ka põhiosa funktsioonis ruumisuhtheadjektiivid):

alunõ ~ alonõ 'alune' – 32 nime (talusisesed mikrotoponüümid tooksid lisa);

kund ~ kond 'mets, jõeluht, kõlbmatu maa' – 31 nime;

nukk 'nurk' – 31 nime;

vallamaja – 31 nime;

suut 'soot, tiik' – 31 nime;

nyna 'nina' – 30 nime, kõige levinum neemenimede põhiosa;

ots – 29 nime;

kopli 'koppel' – 27 nime (mikrotoponüümid tooksid lisa);

park – 26 nime;

kerik 'kirik' – 25 nime;

tiik – 25 nime (mikrotoponüümid tooksid lisa);

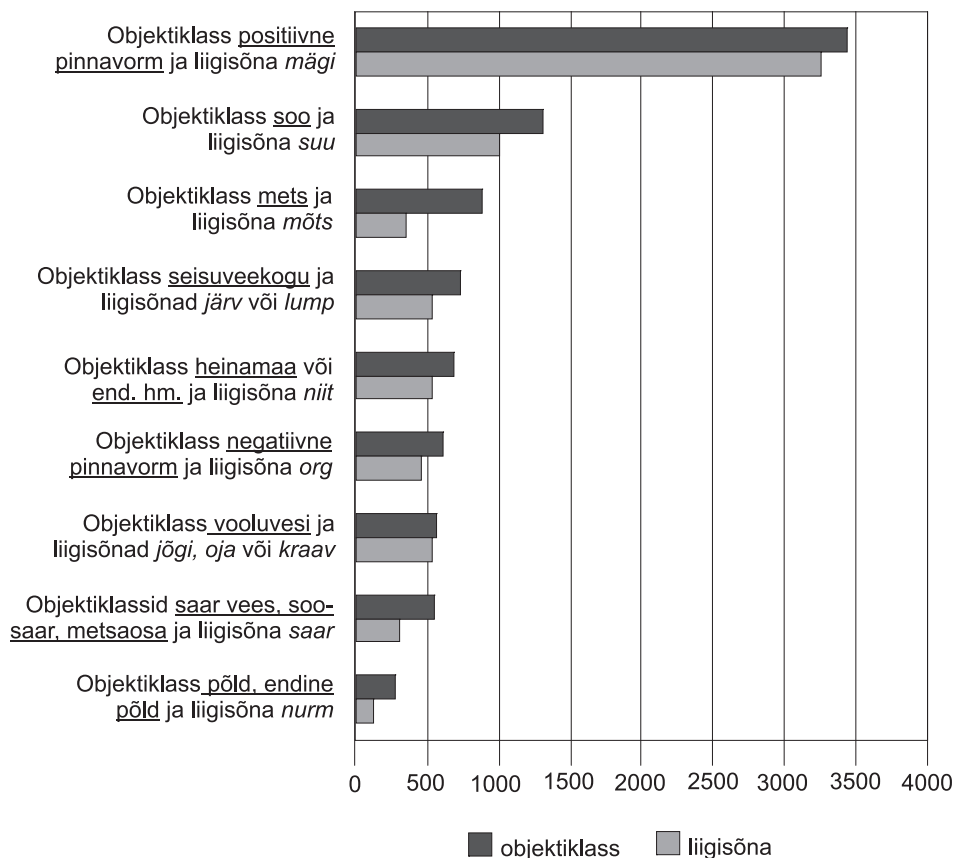
müür 'liivakivipaljand' – 24 nime;

põld – 24 nime (mikrotoponüümid tooksid lisa);

käärd – 23 nime, *kolga* järel järgmine jõekäärunimede põhiosa;
surnuaid – 21 nime;
päälne – 21 nime (mikrotoponüümid tooksid lisa);
maja – 21 nime kokkukirjutatud põhiosaga;
haud – 21 nime (mikrotoponüümid tooksid lisa);
kallas ~ *kallõq* – 19 nime (mikrotoponüümid tooksid lisa);
raotu ~ *raot* ‘raiesmik’ – 19 nime (koos variantidega *rae*, *räestü* jt 38 nime);
palandu ‘põlenud koht’ – 18 nime;
kenk ~ *kink* – 17 nime;
ruug ~ *ruu* ‘roog’ – 17 nime;
hand ‘händ’ – 17 nime;
laht – 15 nime;
võso ‘võsa’ – 12 nimes (mikrotoponüümid tooksid lisa);
vang ‘jõekäär’ – 12 nime;
kurm ‘kuru’ – 12 nime, peamiselt asustus-, vähem loodusnimedes;
land ‘väike järv’ – 11 nime;
perv – 10 nime (mikrotoponüümid tooksid lisa);
süüt ‘sööt’ – 10 nime (mikrotoponüümid tooksid lisa);
lamm ‘madal lahesopp’ – 10 nime;
sulg ‘pais’ – 10 nime;
tsori ‘pikk soine koht, sälkorg’ – 10 nime (mikrotoponüümid tooksid lisa);
asõq ‘ase’ – 10 nime.

3.3. Kesksete liigisõnade osakaal eriliigiliste kohtade nimedes

AVKA nimeobjektide liigikoodide põhjal on võimalik saada ülevaade ka sellest, kui palju mingit liiki kohtade nimede põhiosadena on kasutatud keskset terminit:



Joonis 1. Kohtade nimetamine oma objektiklassi kesksete liigisõnadega.

Diagrammist nähtub eelkõige see, et Võrumaa kohanimemoodustuses on põhiosadena eelistatud keskseid termineid. See paistab olevat liitnimemoodustuse universaalne omadus, mille tõi esmakordselt välja Kiviniemi¹² (1990: 62).

¹² Kiviniemi (1990: 117–118) seletas seda seaduspära nii, et kuna põhiline osa kohanimistust on tekkinud väikeses keelekollektiivis, siis kohtade nimetamine liitnimedega on eelkõige samaliigiliste kohtade eristamine üksteisest. Kuna samaliigilisi

Diagrammis esitatud arvustiku kujunemist aitavad selgitada sagedasemate põhiosade käsitluste juures olevad nimede jagunemised objektiliikide vahel (3.1.2).

Põhiosaga *mägi* nimesid on peaaegu sama palju kui positiivsete pinnavormide nimesid üldse, kuid viimastest moodustavad *mägi*-nimed 94,5%. Eriterminid *kunt*, *kink* jt moodustavad u 2% AVKAs registreeritud kõrgendike nimedest. Peaaegu 2% kõrgaste nimedest katab ka põhiosa *saar*. Nimedel, mis sisaldavad *mägi*-põhiosa, on Lõuna-Eestis kahetine iseloom, suur osa neist tähistavad ühtaegu nii pinnavormi kui ka põldu ja leidub ka neid, mis tähistavad suhteliselt tasast põldu (vt 3.2.1.1). Igal juhul on keskse termini produktiivsus kõrgendike nimede põhiosades silmapaistvalt suur.

Põhiosa *suu* katab 77% soode nimedest. Kõige sagedasem eritermin väikese märgala jaoks on *lump* ~ *lomp* (5% soode nimedest).

Metsade nimedes katab põhiosa *mõts* 41%. Metsaosadeks liigitatud objektide nimedes on seda põhiosa vaid 5,5%. Sellega eristub mets selgesti muudest keskestest loodus- ja viljeluskohtade liikidest – metsi on olnud otstarbekas nimetada eriterminitega. Soomes on nimesid põhiosaga *kangas* ‘nõmm, palu’ ja *korpi* ‘laas, põlismets, soine mets’ isegi rohkem kui nimesid põhiosaga *metsä* (Kiviniemi 1990: 108). Mida metsarikkam on maastik, seda paremini aitavad kohti hästi määratlevaid nimesid moodustada eriterminid, mille tähenduseks on kas taimestiku ja pinnase poolest erilised metsatüübid või ‘metsasaar’ (Kiviniemi 1990: 181). Võrumaa metsanimedes on sellisteks *palo* ~ *palu* – 17% metsade nimedest ja 8,5% metsaosade nimedest, *saar* – 9,5% metsanimedest ja 35% metsaosade nimedest, *laan* – 5% metsanimedest, *varik* – 3,5% metsanimedest.

Põhiosad *järv* ja *lump* on mõlemad kesksed terminid, üks suure, teine väikese seisuveekogu prototüübina. Koos annavad need põhiosad AVKAs rohkem nimesid, kui on nimedega veekogusid (745). *Järveks* nimetatakse siiski ka ligi 40 kinnikasvanud järve ja *lumbiks* üle 80 muu objekti. *Järv* või *lump* on põhiosaks 72,5% veekoguks liigitatud objektide nimedes.

Niit esineb heinamaade ja endiseks heinamaaks liigitatud objektide nimede põhiosana 77% juhtumitest. Teisalt, kui arvestada kokku kõik võsa ja metsaga kaetud nimeobjektid, mille põhiosa on *niit*, siis on neid juba üle poole selle põhiosaga nimedest. Pole küll hästi kujutletav, et nimeobjektide tänapäevane teisenemine viljelusnimedest metsa liigendavate kohtade nimedeks võiks olla

kohti on väikese kollektiivi kasutuses tegelikult küllalt vähe, siis on kesksete terminite kasutamine nimede põhiosadena kõige ratsionaalsem lahendus. Eriterminid annavad keskse termini stereotüübile (Y) enamasti juurde vaid lisajoone ‘väike Y’ või ‘Y moodi’. Kui mingit geograafilist objektiliiki on mitut alaliiki, siis pole tavakeeles olemas ka kogu objektiliiki katvat terminit, vaid kesksed terminid tähistavad alaliike, nt soome *mäki* ‘väiksem mägi’, *kallio* ‘kalju’, *vuori* ‘tõeliselt suur mägi’. Kui väike kollektiiv kasutab mingist kohast kõneldes eriterminit, on selliseid kohti tavaliselt nii vähe, et kohta pole enam vaja täiendavalt individualiseerida. Seetõttu ongi eriterminid suhteliselt levinud üheosaliste kohanimedena.

eeskujuks uute *niit*-nimede moodustamisele, mis tähistaksid teistsuguseid kohti kui heinamaa.

Põhiosa *org* moodustab objektiklassi 'negatiivne pinnavorm' nimedest 75%. Eriterminid *lohk*, *haud*, *lump*, *nõtsk* jt edastavad nimede põhiosas peamiselt tunnust 'väike', sageli ka 'märg'. Põhiosa *lohk* sagedus küünib 11%. Kuigi *org* on võimsalt valitsev põhiosa, leidub negatiivsete pinnavormide nimedes Võrumaal tunduvalt rohkem harvaesinevaid maastikusõnu kui positiivsete pinnavormide osas.

Põhiosad *jõgi*, *oja* ja *kraav* katavad 96% vooluvete nimedest. *jõgi* on põhiosaaks 7,5% vooluvete nimedest, *oja* 73% ja *kraav* 15,5%. Maaparandusega on suurem osa ojadest muudetud sellisteks, et nime teadmata öeldaks nende kohta kindlasti kraav.

Põhiosa *saar* diagrammi paigutamisel (vt joonis 1) on arvestatud nimeobjekte, mida Võrumaa kohanimedes nimetatakse selle sõnaga rohkem kui mingi muu sõnaga: saar vees, soosaar, metsaosa. *Saar* on põhiosaaks peaaegu kõigis saarenimedes, 83% soosaarte nimedes ja 35% metsaosade nimedes.

Põhiosaga *nurm* nimed moodustavad AVKAs põlluks või endiseks põlluks märgitud objektide nimedest 42,5%. *nurm* on küll käsitletav kui keskne termin, aga kindlasti leidub põlde nime põhiosaga *mägi* tegelikult kümneid kordi rohkem.

Selline kohanimeliik, kus keskne termin esineb nime põhiosana väga harva, on asustusnimed. Seda tingib eesti asustusnimede üheosaline mall, mille vastandumine muude kohanimede kaheosalisusele tundub olevat funktsionaalselt oluline. 20. saj keskel küla tasandil tuntud muid kohanimesid on AVKAs kokku ainult pisut suurem hulk kui asustusnimesid ja isegi kui arvata muudest nimedest kogututeks vaid pooled, oleks suhe ikkagi samast suurusjärgust. Kõige rohkearvulisem objektigrupp, mis jaguneb alagruppideks põhimõtteliselt ainult ulatuse alusel – külad ulatuvad kaugemale, talupiirid lähemale –, on ökonoomne jätta koha liiki näitava nimeosaga varustamata. Kui süsteem on üles ehitatud piisava järjekindlusega, selgub liigitumine asustusnimeks sellest, et nimi ei sisalda liigisõna.

Külanimedes esineb lahutamatu põhiosa *külä* (nt *Alakülä*) 4,7% juhtudest. Talunimedes sellist võimalust peaaegu polegi, leidub vaid 8 *Alatalo*-laadset näidet rohkem kui 11 tuhandest. Ka *Alatarõ-Mäetarõ* tüüpi nimepaarid pole AVKAs eriti arvukad ning ühe pere pruugis naabertalule antud nime *Tõsõtarõ* ei esine seal üldse, kuid taluperede nimesüsteemides kasutatakse neid naabertalu nimetamiseks päris palju, Võrumaa kohta tuleks see number arvatavasti sadadesse ulatuv.

4. KÕIGE LEVINUMAD TÄIENDOSAD

4.1. Täiendosade loendamise ja rühmitamise põhimõtetest

4.1.1. Arvestusse kaasatud struktuuritüübid

Täiendosade ehk atribuutide loendamisel on peetud esmatähtsaks, et kaasa haaratud saaksid kõik nimeobjekti eristava funktsiooniga nimeosad (C) vastandina nimeosadele, mis näitavad koha liiki (A) või mille funktsioon on koha nimetamine (B).¹³

Tabelitesse on koondatud nimeosad kolmest struktuuritüübist, kus nimeosa C esineb. Esiteks on täiendosad määratletud liitnimedes, mis põhiosana sisaldavad nime objekti märkivat apellatiivi, harilikult koha liiki näitavat determinanti ehk liigisõna, nt *Haukamägi*, aga ka *Mikualonõ* (struktuuritüüp 2CA). Need moodustavad kohanimestust enamuse. Teiseks on arvesse võetud need täiendosad, mis eristavad kahte või enamat algselt samanimelist kohta, nt talunimed *Vana-Hauka*, *Vahtsõ-Hauka*, kusjuures primaarnimi on liigitatav nime põhiosaks; põhiosa ei tähenda, kuid nimetab kohta (struktuuritüüp 2CB). Seda tüüpi täiendosi nimetan hargtäienditeks. Kolmandaks on arvesse võetud üheosalised asustusnimed, mis ei sisalda liigisõna, nt talunimi *Hauka* (struktuuritüüp 1C). See tüüp on tüübi 2CA järel sageduselt teine.

Süntaktilis-semantilise struktuurimudeli esialgse käsitluse järgi oli üheosaline asustusnimi iseenda põhiosa (*perusosa*), mitte täiendosa (*määriteosa*) (Kiviniemi, Pitkänen, Zilliacus 1974: 43). Kuid raamatus “Paikannimien rakennetyypeistä” on Kiviniemi arutlenud üheosaliste nimede olemuse üle ja leidnud, et liitnimede põhiosadega ei tohi neid mingil juhul koos vaadelda. Üheosalised nimed moodustavad eraldi struktuurikategooria, mille funktsioon on põhiliselt eristav (C), kuid see võib olla ka kohta nimetav (B) või koha liiki näitav (A) (Kiviniemi 1975: 59–61). Hiljem on Kiviniemi teose “Perustietoa paikannimestä” täiendosade ülevaateks nimetatud peatükis esitanud produktiivsusloendid, kus sisalduvad nii täiendosad kui ka üheosalised nimed (Kiviniemi 1990: 123).

Soomes kuuluvad kõige levinumate üheosaliste kohanimed hulka sufiksilised nimed, nt *Valkeinen* (tavaliselt järvenimi), *Anttila* (tavaliselt talunimi). Võiks arutleda selle üle, kas mitte sufiks *-la* ei täida siin kohta liigitava põhiosa funktsiooni. Selline vaateviis esineb mõne uurija töös, kes on soovinud lisada klassikalisele elemendikesksele nimede struktuurikäsitlusele funktsionaalsust (vrd Koß 2002: 17). Sufiks *-la* ei ole siiski süntaktiline põhiosa, sest nime ei saa

¹³ Nimeosa funktsioonide tähistus on üle võetud Soome süntaktilis-semantilise koolkonna traditsioonist: A = lajia ilmaiseva, B = nimittävä, C = erityispiirrettä ilmaiseva (Kiviniemi 1990: 92, siin töös lähemalt 1.4.1).

parafraseerida: “Anttila on *la*, mis...”. Kuid isikunimi või maastikusõna *la*-sufiksi ees igal juhul eristab üht talu teisest. Kõige õigem oleks öelda, et sufiks -*la* edastab nime presupositsioonilist tähendust (vt 1.4.2). Seda, millist objekti tajub nime vastuvõtja ükskõik mille nimes sisalduva põhjal, on nimetatud presupositsiooniliseks tähenduseks (Sjöblom 2006: 57–58). Eestis, sealhulgas ka Võrumaal on suurem osa talunimesid moodustatud otse genitiivsesse nimetüüpi. Kuigi meil puudub objekti liigile viitav sufiks, on eesti genitiivse aluskäändega talunimed ikkagi võrreldavad soome *la*-lõpuliste nimedega, primaarnime genitiivist moodustatud kohanime nominatiiv markeerib, et tegemist on talu, mitte isiku või looduskoha nimega. Markeeritus on küll juhuslik, sest primaarnime genitiiv ja nominatiiv langevad sageli kokku. Olulisem on see, millist elementi nimekasutaja kuulnud kohanimest tajub. Kui element on harilikule talunimemallile vastav – isikunimi, maastikuapellatiiv või puunimetus – ja ennisvormi käanne pole nominatiiv, nt *Jaagu*, *Lannu*, *Suurõttammõ*, tajutakse siin talunime, nominatiivse ennisvormi käande puhul (*Jaak*, *Land*, *Suur tamm*) aga midagi muud.

Lisaks kohanimesufiksile sisaldavatele nimedele leidub arvestataval määral ka selliseid nimesid, mis sisaldavad lühenenud, läbipaistvuse kaotanud leksi-kaalset elementi. Nt talunimed *Soeri* < *Soe-Jüri*, *Vanari* < *Vana-Jüri*, *Riidma* < *Riidmaa* < ?**Riidmäe*, Neid elemente on sageli nimetatud topoformantideks (Pall 1977: 72). Ka *vere*-asustusnimed kuuluvad topoformanti sisaldavate nimede hulka, see nimeelement pole küll oluliselt lühenenud, kuid sõna leksi-kaalne tähendus on kadunud. Kuna olen oma rehkenduste aluseks võtnud süntaktiliste nimeosade eristamise taseme, siis on talunimi *Kahruni* (< *Kahru-Hinni*) ja teise nime *Kahru-Jaani mõts* osa *Kahru-Jaani* mõlemad käsitletud kui eristavad nimeosad, ning neis sisalduv element *kahru*- ‘karu’ pole arvesse läinud.

Analüüs näitab, et suuremat osa üheosalistest nimedest saab käsitleda kui nimeobjekte omavahel eristavaid ehk funktsioonilt tüüpi C kuuluvaid. See on nii siis, kui üheosaline nimi on moodustatud metonüümselt isikunimest või teisest kohanimest, minemoodustusmalli järgi eristusallust pakkuvast apellatiivist, aga ka siis, kui nimes on toimunud põhiosa ellips või sufiksiga asendamine. Vaid ennistähenduselt läbipaistmatuid üheosalisi kohanimi- nimesid on õigem liigitada kohta nimetavateks ehk kategooriasse B kuuluvateks, nt loodusnimed *Peipsi*, *Pränt*, *Pudl’e*, *Mudur*, *Tsiktsäkät*. Arvatavasti kuuluvad funktsionaalsesse kategooriasse B ka haruldased talunimed, mille puhul nime esmakordselt kuuldud pole võimalik aimatagi, mis liiki kohaga on tegemist. Näiteks talunimi *Kõpsi* (Krl) ja põllunimi *Kõps* (Räp Hundilaanõ) kõlavad sisekohakäändelises kasutuses identselt. Sellised asustusnimed ei kordu aga Võrumaa ulatuses kuigi sageli ja sagedasemate nimeosade loenditesse nad ei satu. Veidi rohkem võib leida nimena kasutatavaid geograafilisi termineid (terminnimesid), mille puhul koha liigi näitamisest (funktsioon A) piisab selle identifitseerimiseks, näiteks *Palandu* ‘põlenud koht’ (16), *Saar* (3), situatsioonist sõltuvalt

ka *Liin* 'linn', *Mõisa* jt. Sedasorti nimed on täiendosade loendamisel kõrvale jäetud.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et täiendosade sagedusanalüüs haarab liitnimede täiendosi ja neid liitnimesid, mille funktsiooniks on samaliigiliste kohtade, peamiselt asustuskohtade eristamine.

4.1.2. Materjali kallutatatus asundustalude nimede poole

Enne kui asuda andma ülevaadet kõige levinumatest atribuutidest Võrumaa kohanimedes, oleks kasulik heita pilk atribuutide ja nimede sagedustabelile.

Tabel 4. Kõige levinumad atribuudid ja kõige korduvad kohanimed AVKAs.

atribuut	esinemine	nimi	esinemine
mäe	378	Saarõ t (talv)	98
ala	361	Jaanimägi	89
tamm: tammõ	159	Korgõmägi	85
saar: saarõ	150	Mäe t	72
kõiv: kõivo ~ kõo, kase	149	Tammõ t	66
väiku, väikene	148	Laanõ t	65
suur	144	Oro ~ Oru t	64
piir: piiri, raja	144	Savimägi	56
Jaani: Jaani	115	Piiri t	55
lätq: lätte, allika	110	Kalda t	53
vahtõ-, uuvõ-, vahtõnõ	107	Kunimägi ~ Kunnimägi	51
järv: järve	106	Mõtsa t	47
vana	105	Sepä t	46
korgõ	104	Kase t	45
savi	103	Allika ~ Hallika ~ Alliku ~ Halliku t	44
laan: laanõ	92	Järve t	43
petäi: pedäjä, männi	88	Liivamäe t	42
susi: soe, hundi	88	Kopli t	41
pähn, lõhmus, pärn	80	Savimäe t	40
org: oru ~ oro	78	Mäeotsa t	38
kikas: kikka, kukõ	76	Loho ~ Lohu t	37

Sageli põhjustab atribuudi suurt esinemissagedust just ühe kindla nime kordumine. Ilmekas näide sellest on artibuut *korgõ* 'kõrge', mille 104 esinemisjuhust 85 tuleb ette nimes *Korgõmägi*. Sellistele valdavatele kombinatsioonidele on atribuutide käsitlestes ka tähelepanu juhitud.

Kõige rohkem korduvate nimede hulgas on peamiselt kahte liiki kohtade nimed: talunimed ja mägede nimed. Kuna seda liiki kohti on andmebaasis ka kõige rohkem (talud 49%, mäed 14,5%), siis on see ootuspärane. Nime

Jaanimägi 'jaanitule mägi' kannab 2,5% nimega mägedest, nime *Saarõ* tegelikult vaid 0,8% taludest. Suhteliselt palju korduvad enamlevinud soode ja veekogude nimed: *Tsõõriksuu* 1,6% soodel, *Mustjärv* ja *Kogrõjärv* mõlemad 3,2% järvedel, *Piirioja* ~ *Piiraja* on 2,7% ojade nimi.

Võimalik, et need protsendinumbriid väljendavad korduvate nimede levimise loomulikku ülempiiri. Kui samaliigiliste objektide nimedest kordub iga 40. kuni 30. siis ei põhjusta see veel nimede kordumist paikse elaniku kohanimeviiri piirides. Kui aga iga 10. mägi oleks *Jaanimägi*, kujuneks nimesüsteem ümber nii, et samanimelisus väheneks. Muidugi võiks talusisesed nimesüsteemid jälgides konstateerida terminnime *Muru*, *Lump*, *Kopli*, hoonete nimede ja ka põllunimede kordumist talust tallu, kuid teadlikkus kordumisest ongi üks põhjus, miks nimekasutajad neid päris kohanimedeks ei pea.

Talunimede kordumise juures on määravaks asundustaludele pandud nimede mood 1920. aastatel. Korduvad talunimed *Saarõ*, *Mäe*, *Tammõ*, *Oru* ~ *Oro*, *Laanõ* ja *Piiri* esinevad massiliselt asundustalude nimedena ja kuigivõrd ka vanade talude nimedena. *Kalda*, *Kase* ja *Allika* ei esine vanade talude nimedena üldse.¹⁴ Kitsas ajavahemikus tekkinud asundustalude nimemood on vältinud igasuguseid possessiivseid seoseid. Peamiselt on talunimede loomisel kasutatud maastikusõnu ja puude nimetusi, pisut vähem ideoloogilisi märke: *Koidu*, *Võidu*, *Vabaduse*, *Kungla*. Elanikule viitavatest sõnadest leidub asundustalude nimede tipus vaid *Sepä*. Kohati võib asundustalude nimedes näha siiski ka mõisapõldude viljelusnimede ärakasutamist. Lokaalsetes nimesüsteemides esineb varieerimist ja vastanditepaare, mis näitab, et nimed mõeldi välja juba enne kruntide jagamist maa saajatele.

Paljud sageli esinevad asundustalude nimed on loodud sõnadest, mida Võrumaa traditsioonilises kohanimestus ei esine: *Kase*, *Koidu*, *Lepiku*, *Männiku*, *Pärna* jt. *Kaasiku* on sage asundustalu nimi eesti kirjakeele sõnast, kuid nime *Kaasikoja* atribuut pärineb hoopis võrukeelsest sõnast *kaasik* 'vesiroos'.

Kaardistustöödega seotud kohanimede kogumise käigus pöörasin asunikutalude ametlike nimede küsimisele talu enda elanike käest palju tähelepanu, kuid külakogukond tunneb neid nimesid haruharva. Asunikutalused nimetatakse elaniku või endise elaniku järgi, kas perekonnanime, selle muganduse, hüüdnime või muud laadi isikunime abil. Neid nimesid pole süstemaatiliselt kogutud, kuigi AVKAs leidub palju nimenäiteid. Enamasti on jäädvustatud perekonnanimi või perekonnanimi koos eesnimega, rahvapärasest hääldusest üles märgitud kujul. Et talu sedalaadi nimed võivad olla väga kiiresti muutuvad ja kõige esinduslikumat nime on raske määratleda ühekordsel välitööl viibimise ajal, siis pole ametlikke nimesid hakatud AVKA märknimede kohal välja vahetama.

¹⁴ Välja arvatud *Kasõ* t = *Ihassaarõ* t (Plv Kauksi), mis on ilmselt teist algupära, vrd soome *kaski* 'alemaa' või Harglõ *Kasa* talud.

4.1.3. Atribuudi erinevad esinemisarvud tabelis

Võrumaa rahvapärase nimevara leksikaalsemantilise analüüsiga tegeldes leidsin olevat väärat, et nimed, mida rahvas peaaegu üldse ei kasuta, tulemusi määrgatavalt mõjutavad. Sellepärast lahutasin täiendoste loenduse käigus atribuutide esinemisjuhtumitest maha kõik need, kus AVKA esimese kohakäänevormi väljale on märgitud *`tallu* või *`tallo*. Nii on andmete sisestamise kava kohaselt toimitud ametlike talunimede puhul, mida külaharvas tegelikult ei kasuta ja millel seetõttu autentsed kohakäänevormid puuduvad.

Käesolevas peatükis on atribuudi esinemisarvuks märgitud just niimoodi korrigeeritud arv, mis ei sisalda suulises suhtluses mittekasutatavaid talunimesid. Selle arvu põhjal on koostatud ka kõik sagedustabelid. Selle numbri järel on tabelis esitatud atribuudi täielik esinemisarv AVKAs. Kolmas tabelis esitatud arv võtab arvesse ka neid endisi atribuute, mis nimeobjektide jagunemise ja nimede täiendamise tõttu on siirdunud kohanime põhiosa poolele. Kui külas on Ala-Matsi ja Mäe-Matsi talu, annavad need täiendoste statistikasse vaid sõnad *ala* ja *mäe*, Suur ja Väiku Pehmejärv vaid sõnad *suur* ja *väiku*. Veerus *Pluss üle attributeeritud* esitatud arv on üks kord arvestatud ka sõnu *Matsi* ja *pehme*. Neid lisandusi ongi tehtud vaid jagunenud objektide või täpsustatud nimede osas, mille puhul suure tõenäosusega kasutatakse ka täpsustamata nimekuju *Matsi*, *Pehmejärv*. Teist liiki koha nime alusel moodustatud sekundaarnimede registreerimata (kadunud?) primaarnimesid pole arvestatud.

Kui veerus *Pluss am (ametlikud) nimed* antud arv on palju suurem põhilisest esinemisarvust, nähtub sellest atribuudi produktiivsus väljamõeldud talunimedes. Kui aga veerus *Pluss üle attributeeritud* antud arv on mitme võrra suurem veerus *Pluss am nimed* antud arvust, nähtub sellest vastava atribuudiga nimede võime täpsustatud nimede aluseks olla, samuti see, et vastav nimeelement säilib nimeahelates hästi.

4.1.4. Leksikaalsemantiline rühmitamine

Mingi piirkonna kohanimestut põhjalikult uurides tuleks eristava funktsiooniga nimeosaid analüüsida kahest aspektist: 1) nimeandmispõhimõttest lähtuvalt; 2) leksikaalse kategooria alusel. See tähendab, et üks ja sama leksikaalne element väljendab kord üht, kord teist nimeandmispõhimõtet, ja ka rühmitub vastavalt. Kui *Raakallõq* ‘-kallas’ on nime saanud seal kasvanud remmelga (võru keeles *raag*) järgi, on nimeandmispõhimõtteks kohal leiduv objekt ja atribuudi leksikaalseks rühmaks taimed (puud). Ku nimi *Raakallõq* on saanud perekonnanimest *Raag*, nagu kohaliku pärimuse järgi ongi tekkinud põllunimi *Vanaraakallõq* (Vas Sandi), on nimeandmispõhimõtteks koha suhe inimesega ja atribuudi õigeks leksikaalseks rühmaks pärisnimed, alajaotiseks perekonnanimed. (Vrd Kiviniemi 1987: 24–30)

Kahjuks on nimeandmispõhimõte sünkroonias määratav vaid siis, kui nimi on süntaktilis-semantiliselt üheselt tõlgendatav (nt *Pikkjärv*) või nimega liitub tõepärane, rahvaetümoloogilisi rändmotive mitte sisaldav tekkimise seletus. Diakrooniline uurimine aitab siin edasi, kuid iga nimi ei avane ka ajaloodokumentide põhjal taastatud situatsioonides. Soomes tehtud regionaalmonograafiad on näidanud, et nime andmise tegelik motivatsioon ehk nimeandmispõhimõte on kindlaks tehtav 80–90% ühe valla kogu kohanimistust, kuid seda siis, kui tuntakse paikkonna nimesüsteemi arenemist paari viimase sajandi jooksul, arengust tulenevaid primaarsus-sekundaarsussuhteid, paikkonnas kasutusel olnud isikunimesid ja isikute suhteid maaga. Ka nimekogumise välitöödel hangitud materjal sisaldab nimede motiveeritust avavat informatsiooni arvestataval hulgal, kuid esinduslikkusest kogu nimistu päritolu suhtes on asi kaugel, nagu tabavalt on osundanud ka Marja Kallasmaa artiklis "Rahvaetümoloogia ja historismi printsiip onomastikas" (1995: 765). Kallasmaa on selles artiklis ühepoolsest kritiseerinud süntaktilis-semantilist paradigmat, mis ideaalis taotleb samasugust tõetruudust nagu klassikaline nimekomponentide etümologiseerimisega tegelev koolkond. Kahjuks on nimeandmispõhimõtete võimalikult täielik avamine teostatav vaid väikesele piirkonnale keskendunud süvauurimuses.

Kui uuritakse vaid kõige sagedasemaid täiendusi, on nende leksikaal-semantiline rühmitamine sünkroonilise nimekogu põhjal selles mõttes hõlpsam, et enamasti on tegemist mitte väga ammu tekkinud nimedega ja võrreldavad paigad ise avavad mingi atribuudiga nimede valdava osa motiveerituse. Kiviniemi (1990: 123) on atribuutide rühmitamise eeltööna määranud mitmeti tõlgendatavatele produktiivsetele atribuutidele ja lihtnimedele mitu leksikaal-semantilist koodi, kuid rühmitanud need siis oma kogemuse põhjal nii, et loeb vaid kõige kesksam võimalus. Samamoodi olen talitanud ka oma töös, ehkki juhul, kui nimede etümoloogiline taust selgelt välja paistab, olen atribuudihulki ka mitme rühma vahel jaganud.

Kiviniemi (1990: 121) rõhutab leksikaalse mudeli moodustamise mõju tervikpildi kujunemisele – iga mudeli peaks lõplikult kujundama käsitletav kohanimematerjal ise, et ei jääks üle mõttetult suuri ja segase sisuga rühmi, kuhu torgatakse need atribuudid, mis mujale ei sobi. Seetõttu on ka minu poolt esitatud leksikaalne rühmitamine pisut erinev Kiviniemi raamatus "Perustietoa paikannimistä" (1990: 122) esitatud mudelist. Võrumaa nimedes ei leidu näiteks kuigi palju partitsiibikujulisi täiendosasid. Seetõttu on need kokku pandud omadussõnadega. Kus võimalik, on aga püütud Kiviniemi (1990: 124–160) moodustatud rühmade määratlustest kinni pidada, et Soome ja Soomest sadu kordi väiksema, kuid keeleliselt erilise Võrumaa kohanimistu leksikaalseid ehituskive saaks paremini võrrelda ning võrdluses tekkinud ideid edasise uurimise huvides ära kasutada.

4.2. Ruumisuhteid väljendavad täiendosad

Atribuutide ja eristava funktsiooniga lihtnimede rühmad on esitatud iga rühma produktiivseima liikme arvukuse järjestuses. Esimesse rühma on koondatud attributeerivad kohaadverbid ja -postpositsioonid, aga ka mõned nimisõnad. Need on nimisõnad, mis väljendavad kohanimedes põhiliselt ruumisuhteid, nt “Otsa talu sellepärast, et paikneb küla otsas”.

Tabel 5. Ruumisuhteid väljendavad täiendosad AVKAs.

Jrk nr	Koht üldjärjestuses	Täiendosa (või üheosalise nimena) esinev sõna	Esine-mis-arv	Pluss am nimed	Pluss üle atribu-teeritud	Tähendus, kommentaar
1.	1.	ala	326	361	363	
2.	2.	mäe	319	378	378	‘ülemine’
3.	~36.	ede	44	45	45	‘esi’
4.	~36.	taga	44	44	44	
5.	~39.	vahe	40	54	54	
6.	~64.	perä	31	31	33	‘pära’
7.	~79.	kolk	26	32	39	‘nurk’
8.	~165.	ots	16	38	38	

4.2.1. Ala-

Ala- võib esineda atribuudina tavalises liitnimes, nt *Alajärv* (Plv Väimälä), *Ala-mõts* (Räp Ruunamõisa), ja ka üheosalise talunimena *Ala* (sageli ellips *Ala-tarõst*). See on kõige levinum nimeelement täiendina, mille ülesanne on olnud jagunenud ja juurdetekkinud nimeobjektide täpsem eristamine – hargtäiendina. Hargtäiendi funktsioonis esineb *ala-* vähemalt 287 korda, nt külanimed *Ala-Haankasõ* (Vas), *Alapõdra* (Urv Liinamäe), talunimed *Ala-Matsi* (Har Saru), *Ala-Rikandi* (Plv Mõrgi). Miks just *ala-* ja selle vastandsõnaks kujunenud *mäe-* on kõige levinumad hargtäiendid Võrumaal, seda pole lihtne seletada. Sage-duselt järgmisi hargtäiendeid *vahtsõ-* ‘uue’ ja *väikene ~ väiku* leidub AVKAs umbes 60, *ede-*, *taga-*, *suurõ-* jmt esinevad hargtäiendina u 30 juhul. Oma osa on siin Võrumaa künklikul reljeefil, mis lubab sageli kohtade kõrgusevahet eris-tajaks kasutada, aga igal juhul peab olema tegemist ka keskse nimemoodustus-malliga, mis on olnud produktiivne pika aja jooksul. Heaks näiteks on korduvalt jagunenud talude nimed Lõuna-Tartumaalt: *Ala-Mäelooga* ja *Mäe-Mäelooga* (Rõn Hellenurme). Ka Soomes on *ala-* ja *ylä-* ruumisuhtesõnadena esikohal, kuid jäävad üldjärjestuses alla ‘suurt’ ja ‘väikest’ tähendavatele atribuutidele (Kiviniemi 1990: 150, 156). See-eest Läti Vidzeme puhul piisab pilgust topo-kaardile, et veenduda: *lejas-* ‘oru’ ja *kalna* ‘mäe-’ on kõige levinumad talu-nimede hargtäiendid.

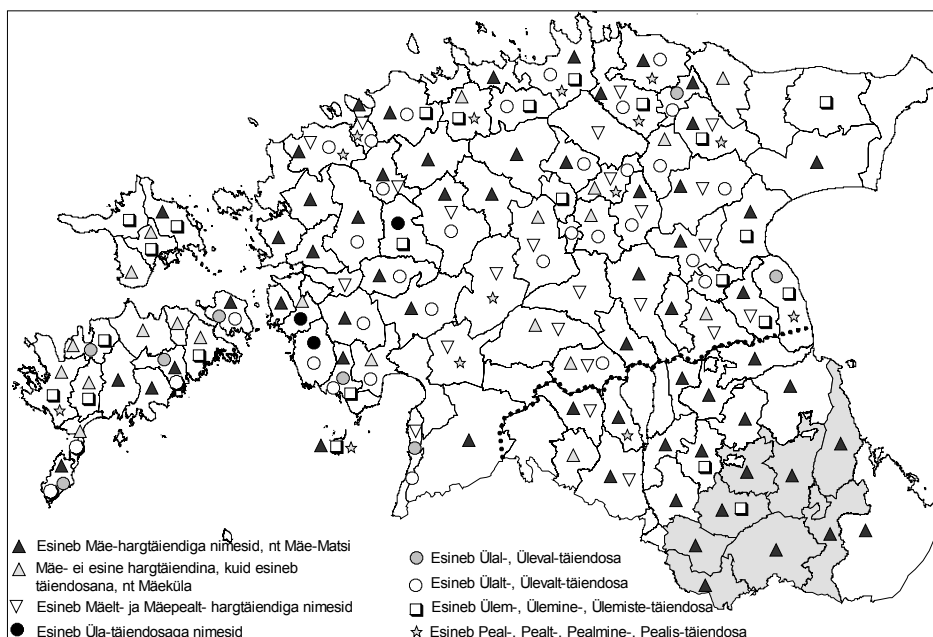
Lõuna-Eestis nimesid kogudes kordub sageli situatsioon, et algselt ühte kuulunud naabertalusid teatakse olevat eristatud täienditega *ala-* ja *mäe-*, aga kumb on kumb, seda ei mäletata ja ka pilk nende talude asendile ei aita motiveeritust taastada – mõlemad paiknevad umbes samal kõrgusel. Sageli on taluõue ümberpaigutamine nime motiveeritusele vastu töötama hakanud, kuid mõnikord pole see traditsioonilist kasutust muutnud: *Ala-Hargi* talu asetseb kõrgemal kui *Mäe-Hargi* (Urv Liinamäe). Vahel võib *ala-* ja *mäe-* eristus olla tekkinud ka kahe talu põllumaade, mitte hoonete paiknemise järgi. Mustjõe-äärses Saru ridakülas (Har) tähendab *ala-* ja *alanpuul* peamiselt jõge mööda allavoolu ehk läänesuunda, *mäe-* ja *mäelpuul* – ülesvoolu. Taluõuede kõrgused maapinnal ei mängi nende *ala-* ja *mäe-* eristuses Sarus mingit rolli.

4.2.2. Mäe-

Enamasti on tegemist koha suhtelist asendit näitava täiendsõnaga, onomastilise tähendusega 'ülemine'. See võib esineda tavalises liitnimes, nt *Mäenurm* 'ülemine põld' (Vas Kurõ), üheosalises talunimes *Mäe* (talurühmas kõige kõrgemal asuv, sageli ellips *Mäetarõst*). Kõige levinum on *mäe-* hargtäiendina – vähemalt 255 nimes, nt külanimed *Mäe-Haankasõ* (Vas) *Mäe-Suhka* (Rõu Haani), talunimed *Mäe-Matsi* (Har Saru), *Mäe-Pitsimäe* (Urv Koigu).

Mäe-täiendosa taga võib olla ka maastikuapellatiiv *mägi*, näiteks nimedes *Mäesaar* (mäel asuv metsasaar, Rõu Pindi Mäessaarõ), talunimi *Mäe* (mäe otsas asuv või mäega talu), üksikjuhtudel ka isikunimi. Selliseid rahvapäraseid nimesid ei ole aga hinnanguliselt rohkem kui paarkümmend. Suulises pruugis mitte kasutatavad ametlikud talunimed *Mäe* (59) võivad olla motiveeritud nii maastikusõnast kui ka tähendusest 'ülemine'.

Sõna *mägi* genitiivi tähendusmuutus, nii et sellel on maastikus tähendus 'üleval, ülemine', on tuntud mitmel pool eesti keelealal. Eesti kohanimedes on EKI kohanimemekogu põhjal levinud erinevad sõna- ja vormivaliku mallid (vt kaart 1, *ala-* kohta vt ka Pall 1977: 208). Kaardile 1 märgitud *Mäe*-hargtäiendi levikuala peaks kindlalt näitama, et neis kihelkondades on selle sõna suhtelist asukohta märkiv toponüümiline tähendus tuntud. Põhja-Eestis on esinemine sporaadiline, ent mitte hõre, tühjaks jäävad vaid kirderannikumurde ala ja noorema asustusega Vahe-Eesti. Kuid viimases esineb separatiivset *Mäelt*-hargtäiendit. On silmatorkav, et kihelkondi, kus esineb küll *Mäe*-täiendosa, ent ei esine sellega moodustatud hargtäiendeid, on vähe ja need paiknevad kõrvuti hargtäiendi levilaga. Need nimed – *Mäeküla*, *Mäepere* – on tüüpilised suhtelist asukohta näitavad nimed. Vaid üle kogu Saaremaa levinud *Mäe põld* võiks olla tüüpiliselt maastikukoha naabruses paiknemisest motiveeritud nimi, sest Saaremaal nimetatakse sageli mägedeks väikese ulatusega ülesharimata kõrgendikke põldude vahel (Alas 2008: 147).



Kaart 1. Kõrgemal asumise väljendamine Eesti kohanimesedes EKI kogu põhjal.

Tartu- ja Võrumaal on *ala* ja *mäe* kasutamine ainuvaldav. Kuid kohe teisel pool lõunaestli keelepiiri on muude kõrgemal olemist näitavate sõnamoodustusmallide mitmekesisus väga suur. Võib näha ka põhjapoolsete mallide levikuid Mulgimaale. Võru keeles on välja kujunenud järjekindel kasutustava. Riivilil olevaid asju eristatakse küll *all* ja *ülle*, aga maastikus on isegi väikese kaldega kartulimaal *alaots* ja *mäeots*, kõrgemal paiknevale viidatakse sõnaga *mäel*, koplise koju tullakse *mäele* ja jõge mööda minnakse *mäelepool*. Grammatiseerumine on kohati läinud maastikust kaugemalegi, ka särgil võib olla *alapuul* ja *mäepuul* 'ülemine pool' (Harglõ, EMS *ala*¹).

Mulgimaalt on teateid veidi teistsugusest arengust, nimelt et allatiiv *Mäele* tähendas alati suundumist kas popsi majapidamise juurest või põllult peremehe majapidamise juurde, sõltumata maastikusituatsioonist. Läti kohanimesedes esinevad *lejas-* 'oru-' ja *kalna-* 'mäe-' sümmeetrilise näitena maastikusõnade üldistumisest ruumisuhtesõnadeks, nt talunimed *Lejas Vecumkalni* ja *Kalna Vecumkalni* (Cirgaļos). Läti keeles on enam grammatiseerunud sõna *leja* 'org', mille lokatiivivorm *lejā* tähendab ka väljaspool maastikku 'alla', nt *lejā* 'trepi alla', *lejup*, *uz leju* 'allapoole'.

4.2.3. Ede- ja taga-

Ede-sõna esineb hargtäiendina 34 korda 44-st, nt külaosa *Ede-Kõnd* (Räp Kõnnu), talunimed *Ede-Harju* (Rõu Krabi), *Ede-Rüäsilla* (Plv Vana-Koiola), mäenimi *Ede-Tuubri* (Rõu Pillardi). Esineb ka harilikke liitnimesid, nt põld *Edenurm* (Räp Meerapalo), heinamaa *Edekolk* (Har Jaanusõ). Muid selle sõna vorme, mis vastaksid põhjaeesti *Ees*- ja *Eest*-alguliste kohanimedele, Võrumaa rahvapärases nimistus ei esine, v.a perekonnanimedest *Eensalu* ja *Eenmaa* saadud uued talunimed. Samatüveline adjektiivikujuline numeraal *edimäne* on andnud kolm nime, nt metsaosa *Edimänesaar* (Kan Pikäjärve). Häälikuliselt vahepealne on sekundaarnime *Edijärve suu* 'soo' (Rõu Halla) esikomponent.

Taga-sõna esineb atribuudina ka harilikes liitnimes, nt *Tagajärv* (Plv Hatiku), põld *Tagatasanõ* (Urv Rimmi), aga peamiselt on tegemist siiski hargtäiendiga: AVKAs 29 korda 44-st. Nt külaosa *Taga-Kõnd* (Räp Kõnnu), talunimed *Taga-Markusõ* (Urv Oekülä), *Taga-Tikuta* (Rõu Krabi), mäenimi *Taga-Tuubri* (Rõu Pillardi). Lahtiseks jääb maa-alanimede *Tagamõts* (AVKAs 4, tõenäoliselt leidub rohkem) süntaktiline struktuur. *Tagamõts* näib olevat olnud nende nimede käibeletuleku ajal apellatiivse liitsõnataustaga nimi, see sõna on tähendanud talu või küla maade kõige kaugemat, piiripealset osa, pigem karja- ja alemaad kui tõelist metsa. Sama tähendusega on olnud *perämõts*. Tänapäeval on mõlemad tajutavad kui harilikud liitnimed.

4.2.4. Vahe-

Kõige korduvam nimi *Vahesuu* 'soo' (11) on tavaliselt soo mitme võrdselt olulise põlluala vahel. Küllalt palju leidub ka hargtäiendit (12 nime 39-st), nt talunimi *Vahe-Virulasõ* (Rõu Tsooru). Võib märgata, et *vahe*- sobib skaalat iseloomustavaks atribuudiks nii kaugus- kui ka kõrgussuhetes: talud *Ala*-, *Mäe*- ja *Vahe-Lukatsi* (Plv Varbusõ), *Ede*-, *Taga*- ja *Vahe-Harju* (Rõu Krabi). *Vahe*-atribuutide hulka ei ole arvatud *vahete*, nt *Vahetenurm* (Urv Raguli), sest see võib küll väljendada sedasama vahel olemise ideed (vrd metsanimi *Soiõvahete* Räp Suvähavva), aga olla ka lühenenud liitsõnast **vahetee*.

4.2.5. Perä-, kolga-, otsa-

Nimisõnaga *perä* attributeeritud nimed (31) kuuluvad siia gruppi, sest *perä* 'tagumine ots' määratleb vaid koha suhtelist asendit. Ilmekas näide on järvedekolmik *Ähijärv*, *Vahejärv*, *Peräjärv* (Krl). *Perä*-atribuut sisaldab lisaks asukohamääratlusele tagumises sopis ka emotsionaalset värvingut, mis sellega kaasas käib. Võrumaa *Peräjärved* (8) on kõik väikesed ja mudased järved suuremate järvede lähedal. Muid liitnimenäiteid: *Peräkülä* (Plv Varbusõ), soosaar

Peräpass (Räp Meerapalo), mets *Peränokk'* (Plv Suukülä). Hargtäiendina esineb see sõna harva, nt külaosa *Perä-Aravu* (Räp).

Sõna *kolk* 'nurk' semantikat Võrumaa kohanimedes on kirjeldatud põhiosade käsitluses (3.2.2.5). Atribuut *kolk* on liitnimedes suhteliselt haruldane, nt *Kolga-mägi* (Rõu Haani Kirbu), valdavalt esineb see sõna talunimena. *Kolga* talusid leidub AVKAs 13, koos ametlikega 21. Rahvasuus tuntud talunimed kuuluvad tavaliselt vanadele taludele, mille maid iseloomustab nurkmise asend küla või mõisavalla maadel. Samas pole kunagi tegemist tervikliku piirkonna kõige kaugema nurgaga. Nt talunimi *Kolga* (Kan Karstmõisa), *Kolgatarõ* (Krl Patuperä).

Otsa-nimedest esineb AVKAs vaid üks kaheosaline viljelusnimi *Otsaniit* (Kan Palava), kõik muud on asustusnimed. Nimi *Otsa* kuulub 16 vana talu juurde, lisaks leidub 20 ametlikku pruuki kuuluvat *Otsa*-talunime. Hea näide, kus talunimi *Otsa* on motiveeritud nii talu asendist kui ka ühe mõisavalla talude loendamise traditsioonist, pärineb Uibumõisast (Plv): kruntimisaegsel kaardil *Otsa 1*.

4.3. Adjektiivsed täiendosad

Olen siia rühma koondanud nii sõnaliigilt adjektiivid kui ka need substantiivsed atribuudid, mis eristavad kohta üksnes ja vaid omaduse alusel, nagu näiteks värvinimetustega ühte sarja kuuluv *kulla*-, tähendusega 'kuldne'. Kiviniemi (1990: 149) on märkinud, et paljud maastiku- ja pinnasesõnadki iseloomustavad kohti omaduse alusel ja on raske teha vahet, millal *kivi*- atribuut väljendab omadust 'kivine' ning millal üksikute kivide kohapeal leidumist. Selles mõttes võiksid pinnast iseloomustavad sõnad *savi*, *liiv*, *muda* jt kuuluda kokku ka omadussõnaliste atribuutidega. Nende esitamist koos maastikusõnadega on põhjendatud osa 4.4 alguses. Ainus siia rühmitatud pinnast iseloomustav sõna on *raba*, sest leidub täiesti erinevaid materjalitüüpe, mida lõunaestikeelne omadussõna *raba* (üldkeeles 'habras, pude', nimedes peamiselt 'mäda, läbipääsmatu') võib iseloomustada. Pika kaalumise järel arvasin siit rühmast välja ka sõna *raud*, sest see atribuut (esineb 23 korda) näib olevat väga erinevate nimeandmispõhimõtete tulemus ja nimedes *Raudmägi*, *Raudnurm* väljendatud põhimõte 'maa, mis on kõva nagu raud' ei pruugi olla kõige üldisem (vt 4.11).

Tabel 6. Adjektiivsed täiendosad AVKAs.

Jrk nr	Koht üldjärjestuses	Täiendosa (või üheosalise nimena) esinev sõna	Esine-mis-arv	Pluss am nimed	Pluss üle atribu-teeritud	Tähendus, kommentaar
1.	3.	suur	144	144	151	
2.	4.	väikene, väiku, väikse	130	148	149	
3.	5.	korgõ	103	104	108	‘kõrge’
4.	6.–7.	vana	97	105	105	
5.	14.	vahtsõ(nõ), uuvõ-	74	107	107	‘uus: uue’
6.	16.	pikk: pikä	69	70	70	57 <i>pikk</i> -atribuuti ja pooled 24 <i>pikä</i> -atribuudist
7.	27.–28.	tsõõrik, ümärik, hõõrik	51	51	54	
8.	~31.	must	47	47	49	
9.	~59.	kuld	34	35	35	
10.	~75.	valgõ	27	28	28	‘valge’
11.	~92.	süvä, sükäv	24	24	25	‘sügav’
12.	~92.	palanu	24	24	24	‘põlenud’
13.	~100.	lakõ	23	28	28	‘lage’
14.	~100.	raba	23	23	23	‘mäda, läbipääsmatu’
15.	~140.	hall, hahk	18	18	21	
16.	~165.	verrev	16	16	16	‘punane’
17.	~175.	kõvvõr	15	15	15	‘kõver’
18.	~190.	külm	14	14	14	
19.	~240.	mädä: mädä ~ mää	12	12	12	‘mäda’
20.	~300.	pistü	10	10	10	‘püsti(ne), järsk’

4.3.1. Suur ja väikene (väiku-, väikse-)

suur: *suurõ* võib esineda tavalistes liitnimedes, nt heinamaa *Suuraetu* (Krl Koe-mõtsa), *Suuroja* (Vas Kahkva), *Suurõmägi* (Rõu Haani Lutika). Hargtäiendina esineb see 32 korda, nt külanimi *Suurõ-Ruuga* (Rõu), talunimed *Suurõ-Haki* (Vas Oro), *Suurõ-Assi* (Kan Tammõ), loodusnimed *Suur Kõrbjärv* (Rõu Kasa-ritsa), *Suur Haudusmägi* (Räp Pääsnä). Kui asustusnime teiseks nimeelemen-diks on maastikusõna, nt talunimedes *Suurõsõõru* ja *Suurõniidü*, siis ei ole *suur* nime atribuudiks – kui nimekooslus just ei näita teises elemendis sisalduva nime primaarsust (vrd *Suurõ-Sulõndu* (Ote Aiaste), mis on üks Sulõndu taludest, mitte loodusnime **Suursulõndu* võrse).

On ootuspärane, et atribuut *suur* on produktiivne just harilikes liitnimedes: *Suursuu* ‘soo’ (22), *Suurniit* (14), *Suurmägi* (11). Põhiosaks olev maastiku-apellatiiv võib tähistada igasuguse suurusega objekti, aga kui leidub eritermi-

neid, on nende tähenduseks reeglina väike vastav objekt. Et nimeobjektide suuruskaala ülemise otsa jaoks eristamineid pole, ongi suurt tähendavad atribuudid väikest tähendavatest sagedasemad (Kiviniemi 1990: 151). Väikest tähendavad atribuudid (130) esinevad põhiliselt hargtäienditena, need aitavad nimetada kohti juba nimetatud kohtade naabruses, nt *Saarjärv* ja *Väikene Saarljärv* (Krl), *Otsu* ja *Väiku-Otsu* talu (Urv Kerikuküla).

Asjaolu, et mõnede vähemalt esmapilgul primaarsete liitnimede atribuudid on genitiivis: *Suurõmägi*, *Suurõsuu* (2), näitab seda, et käändes ühilduv adjektiivne atribuut on üldistunud genitiivikujule ka kohanime nominatiivis. Algse nominatiivse atribuudiga nime kasutamist tuleb lihtsalt väga harva ette võrreldes genitiivi ja tagasõna konstruktsiooniga (algsest: *Suursuu*, kus?: *Suurõsuu pääl*). Ka kinnistunud nimekuju *Suurõsuu* puhul on võimalik, et partitiivis öeldakse *Suurtsuud*. Kui adjektiivse nimeosa ühildumise normi tajumine keelekollektiivis hakkab nõrgenema – protsess, mis Võrumaal eesti kirjakeele ühildumatu kohanimemalli mõjul kahtlemata käib –, siis pääseb mõjule onomastilise süsteemi taotlus kasutada kohanime täiendosa kogu aeg ühtemoodi kujul, kannab see ju kohanime äratundmises ja mõeldud kohaga kokkuviiimises kõige tähtsatat ülesannet. Ühildumine ei jää siiski korrapealt ära, kuid üldistama hakatakse enamkasutatud vormi. Adjektiivi *suur* puhul on see variant realiseerunud vaid mõnes AVKA märknimes, kuid vastavaid *pikä*-nimesid (*Pikämägi*, *Pikässaar* jt) on Võrumaal juba rohkem kui kümme. (Vrd Pall 1977: 49–50, 1997: 27).

AVKA märknimedes leidub 61 korda adjektiivi *väikene*, nt *Väikene Kotikmägi* (Urv Tinu), külaosa *Väikene Laaksaar* (Räp Meerapalo). Neist vaid 12-s on tegemist hariliku liitnimega, nt *Väikenevõsu* (Rõu Varstu). Talunimedes sagedane genitiivne *väikse*- (20), nt *Väikse-Nakatu* (Krl), *Väikse-Hauka* (Kan Valgjärve) näib olevat omane Lääne-Võrumaale. Kesk- ja Ida-Võrumaal on eelistatud atribuuti *väiku*-, millel puuduvad eraldi nominatiivi- ja genitiivivorm¹⁵, nt *Väiku-Kõrbjärv* (Rõu Kasaritsa), talunimi *Väiku-Vilga* (Kan Ihamaru). See sõnavorm esineb ka harilikel liitnimedes, nt *Väikupalo* (Kan Kindapalo), *Väikumägi* (Urv Rimmi). Üheosalised talunimed *Väiku* ja *Väiko* (4) koonduvad Vahtsõliina khk põhjaossa ja on isikunimelist päritolu.

4.3.2. Korgõ

See täiendosa (103) esineb 85 korda nimes *Korgõmägi*, mis ongi suure sageduse põhjuseks. Nime *Korgõmägi* erinevatest tekkemotiividest on lähemalt kirjutatud peatükis 5.1. *Korgõmägi* on andnud ka hulgaliselt sekundaarnimesid ja olnud eeskujuks analoogilistele siirdnimedele (vt 4.13). Üheosalisi nimesid ja hargtäiendeid *korgõ* ei esine, muudest selle atribuudiga nimedest võiks näiteks tuua

¹⁵ Atribuuti *väiku*- võib üldistades pidada ka käändumatuks nimeelemendiks, kuid suulises pruugis esineb siiski partitiivivorme: *Väiku-Kõrbjärv*, PART *Väikut Kõrbjärve*.

karjamõisa ja küla nime *Korgõmõisa* (Vas Orava), *Korgõpinnär* ‘-peenar’ (Har Hütü), *Korgõsaar* (8) ja *Korgõperv* (5).

4.3.3. Vana ja vahtsõ- (vahtsõnõ)

Täiendosaga *vana* leidub harilikke liitnimesid, nt *Vanasild* (Krl Mähkli), karjamõisa ja küla nimi *Vanamõisa* (Rõu Viitinä). Veel arvukamalt on hargtäiendeid, nt mõis ja küla *Vana-Koiola* (Plv), taluase *Vana-Kolga* (Urv Liinamäe). Üheosalist talunime *Vana* AVKAs ei esine, küll aga leidub sellist asunikutalu ametlikku nime ja talu perekonnanimest pärinevat rööpnime. Atribuutide arvu määratlemisel on probleemiks liitsõnana esineda võivad nimed. Neist on 11 talunime *Vanatarõ* loetud liitnimeks ja arvestusse sisse jäetud, kuid olemasoleva talu endised õuekohad (talusisesed mikrotoponüümid) *Vanatarõ*, *Vanausaid* on loetud üheosalisteks nimedeks (funktsioon A või B). Nimekoosluste arengu läbinägemine võib just nimeelemendi *vana* puhul raskeks osutuda. Näiteks metsa nimi *Vanapalu* hiljaaegu hävinud Palu talurühma lähedal (Krl) lubab oletada nimeahelat, kus “vanana” on mõistetud esmalt talu või taluaset, hiljem on nimi kandunud teele *Vanapalu tii* ja metsale, kust tee läbi läheb. Juhul kui peaks olema tegemist talunimedest varem tekkinud metsanimedega, tekib küsimus kordumatu nime *Vanapalu* tekkimise aegsest maastikutsituatsioonist – mida siin sõnaga *palu* tähistati (vrd 3.2.1.10, *palu* kui apellatiivne põhiosa)?

Täiendosa *vahtsõnõ* ‘uus’ esineb valdavalt hargtäiendina genitiivikujul *vahtsõ-*, nt mõis ja küla *Vahtsõ-Roosa* (Har), talunimed *Vahtsõ-Hino* (Kan Hino), *Vahtsõ-Riiumõtsa* (Rõu Jaama). *Vahtsõ-* on andnud rohkem hargtäiendeid kui *vana-*, mis on talude kui nimeobjektide jagunemise loomulik tagajärg. Talunimed *Vahtsõtarõ* (11) moodustavad väheste harilike liitnimede enamuse, veel esinevad näiteks *Vahtsõmõisa* (Räp Laanõ), *Vahtsõnõ luht* (Rõu Savioru). Harilikes liitnimedes esineb nii *Vahtsõnõjärv* (Räp Verioramõisa) kui ka üldistunud genitiivse atribuudiga *Vahtsõjärv* (Rõu Kasaritsa), genitiivi üldistumine on selle atribuudi puhul valdav, vrd 4.3.1.

Talunime hargtäiendit *uvvõ-* ‘uue’ esineb AVKA märknimedes 10 korda, mõned neist Lääne-Võrumaal on küllalt vanad rahvapärased nimed, nt *Uvvõ-Väinä* (Urv Lusti). Ka paljudest ametlikul kujul eesti kirjakeelde tõlgitud *uue*-atribuudiga nimedest kasutatakse tänapäeval rööpselt kuju *uvvõ-*, nt *Vahtsõ-Antsla* ~ *Uvvõ-Antsla*. Tartumaaliku muredetaustaga hargtäiend *vastsõ-* on omane vaid Karula kihelkonnale, nt talunimi *Vastsõ-Lüüdi* (Krl Ringiste).

4.3.4 Pikk ja tsõõrik

Kõige korduvamad nimed nominatiivse atribuudiga *pikk* (57) on *Pikkniit* (13), *Pikkmägi* (11) ja *Pikksaar* (12). *Pikk-* on sobinud igat liiki kohtade eristajaks. Üheosalistes talunimedes *Pikä* on eeldatavasti tegemist isikunimedega ja need

pole siia rühma arvatud. Siia rühma on hinnanguliselt arvatud pool atribuutidest kujul *Pikä-* (12). Nimed *Pikämägi* (5) ja *Pikässaar* (2) jt on peaaegu kõik primaarnimed, kus genitiivne täiendosa on kinnistunud kohakäänetes kasutamise mõjul: **Pikkmägi*, kuhu? *Pikämäe pääle* > *Pikämägi* (vrd 4.3.1). Genitiivse sekundaarnime mõjul on võinud tekkida nimi *Pikäjärv* < mõisanimi *Pikäjärve* < **Pikkjärv* (Kan).¹⁶

Atribuut *tsõõrik* 'ümmargune' esineb 49 nimes. Kõige korduvam nimi on *Tsõõriksuu* '-soo' (24). Kuigi Võrumaa looduses esineb palju ümaraid vorme, on korrapäraselt ümar kuju siiski harvaesinev nähtus – seega väga sobiv koha eristaja. Korrapäraselt ümmargust kuju on looduses võimalik näha vaid objektile ülalt alla vaadates, just sellega seletubki nime *Tsõõriksuu* suurem sagedus (*Tsõõriksaar* esineb 5, *Tsõõrikmägi* 9 korda). Samatähenduslikest atribuutidest esineb veel *Ümärilmägi* (Rõu Paganamaa) ja *Hõõrikmägi* (Urv Vaabina Selli). Viimane peaks olema assotsiatsiooninimi samas Vaabinas leiduvate Tsõõrikmägede eeskujul. *Tsõõri-* atribuudiga nimed *Tsõõriaid* (Har Saru), *Tsõõrimägi* (Kan Tiido) ja korduv *Tsõõriplats* on teist algupära. Need on kohad, kus tehti *tsyryi* 'ringmängu' – 19. saj lõpu peopaigad. Välistada ei saa ka kahe eraldi nimeandmispõhimõtte leksikaalse realiseerumise segunemist.

4.3.5 Must, valgõ, kulla-, hahk, verrev

Must (47) on ootuspäraselt kõige arvukam värvinimetus atribuudina. Kõige korduvam nimi on *Mustjärv* (12). Ka *Mustsaar* ~ *Mustassaar* (9) on tüüpiline nimi. *Must* on ka Soome ja Skandinaavia kohanimesedes kõige levinum värvinimetus. Põhjenduseks on toodud, et leidub eriti palju objekte, mida võib erinevatel põhjustel nimetada mustaks, kuid samaliigilisi objekte alati valgeks nimetada ei saa (Kiviniemi 1990: 152). See kehtib ka assotsiatsiooninimesedes. Näiteks üle soo paistev *Mustsaar* ei põhjusta naljalt vastandnime **Valgõsaar*, kuid taimestikust motiveeritud nime *Valgõsuu* või *Verrevsuu* 'punane soo' kõrvale võib varieeritud nimi *Mustsuo* tekkida takistusteta. Keelelise assotsiatsiooni keeleväliseks argumendiks võib osutuda sood ümbritsev tume mets, soovet värvus või mõni muu sobiv detail.

Talunime *Musta* puhul on põhjust eeldada, et tegemist on isikunimest lähtunud nimega. *Musti* ja teiste *musti*-alguliste talunimede puhul on isikunimelähtelisus peaaegu kindel. Isikunimest lähtuvaid võib esineda ka muude värvus-atribuutide hulgas. Keerulist nimeahelat eeldab palataliseeritud atribuudiga

¹⁶ On võimalik ka ette kujutada, et 17. saj paikkonnas asunud küla *Lotwin* üks peremehi *Picka Pap* (1624/27, *Picke Paap* 1638) võis saada oma lisanime järvenime elliptilisest kujust ja nimeahel võiks välja näha nii: **Pikkjärv* > **Pikä* talu > *Pikä järv* ~ *Pikäjärv* > *Pikäjärve* mõis. Lähikonnas on olemas talunimi *Ala-Pikä* ja hüdronüüm *Alapikä järv*, nii et nimeahel on andnud ka võrreldava kõrvalharu.

Valgjärv ja mõisa ning valla nimi *Valgjärve* (Kan). Varasemad mainimised heidavad sellele hääldusnüansile valgust:

1582	mõis <i>Wittensehe</i>	küla <i>Walgi</i>
1624/27	<i>Walgri moysa</i>	<i>Walgikuelle</i>
1638	<i>WalJerwe</i>	<i>Walgekyl</i>

Nimenäidete põhjal võib oletada, et järvenime ja inimrühma nime kaudu on tekkinud *i*-tüveline (algselt mitmusetunnust sisaldav?) külanimi ja see omakorda on mõjutanud järve ning mõisa nime hääldust: *Valgjärv* > *Valgi* küla > (**Valgi järv*) > *Valgjärv*.

Atribuut *kulla-* (34) esineb peamiselt nimes *Kullamägi* (24). Kuigi nende nimede kohta on tekkinud suurel hulgal varandusega seotud legende, on tõenäoline, et nime *Kullamägi* on antud värvuse või mingi positiivse omaduse seose alusel. Tegemist on selgekujulise mallinimega, mille atribuut on olnud hästi produktiivne ka regivärsilise rahvalaulu parallelismide loomisel. Looduses esinenud nimevaliku põhjust võiksid avada paar nimemalli ümberkujundavast jõust puutumata jäänud nime *Kõllamägi* (Rõu Utessuu, Krl Latika). Teistsugust, rahvajuttude püsimoitiivist inspireeritud nimeandmispõhimõtet võiks eeldada nimedes *Kullahaud* (Vas Nuh'a) ja *Kullakaiv* (Plv Miiastõ).

Kui *Hahknurm* (Krl Rebäse) ja *Hahksuu* (Plv Vanakülä) on selgelt värvinimetust sisaldavad nimed, siis palju arvukama *hall-* ja *halli-*atribuudi (16) päritolus ei saa olla kindel. Esineb mitmeid soonimesid *Hallisuu*, *Hall'niit* (7), kuid ka *Hallimägi* (4) pole üksiknimi. Külanimed *Hallimäe* (Rõu Vana-Roosa, Rõu Haani) ja mitmed talunimed *Halli* lubavad oletada, et tegemist võib olla olnud isikunimega.

4.3.6 *Palanu*

Palanu 'põlenud' (24) on kõige korduvam partitsiipne atribuut Võrumaal, mis esineb peamiselt liitnimedes *Palanusuu* (10), *Palanumägi* (5) jt, üks kord ka üheosalise metsanimena *Palanu* (Har Hindsikä). Verbivormid on Võrumaa kohanimistus suhteliselt haruldased¹⁷, seetõttu pole neist saadud atribuutidest eraldi rühma moodustatud (vrd Kiviniemi 1990: 157–158). *Palanu* ja substantiiv *palandu* (vt 3.4.5) võivad omavahel sama nimeandmispõhimõtte alusel varieeruda, sellise varieerumise tulemust võib esindada ka siin mainitud *Palanu* 16 terminnime *Palandu* kõrval. Elementi *palo* ~ *palu* sisaldavad nimed ei kuulu praeguse oletuse kohaselt sama nimeandmispõhimõtte alla (vrd 3.2.1.10).

¹⁷ Näiteks üks *külmäni*- ja kaks *tapõtu*-nime, *Juubnu* t, *Tulnu* t, sellest varieeritud *Olnu* t, võib-olla ka talunimi *Arinu*, deverbaltuletised *Puumisõkallas*, *Laastu-lüümisesuu*. Atribuudi esikomponendina: *Tsaetukivikunt*, *Löütüjaanisuu*.

Aktiivi (personaali) oleviku partitsiibiga moodustatud nimesid, mis on kõige levinumad partitsiipsed nimed Soomes (Kiviniemi 1971: 9), leidub Võrumaal mõni üksik. Näiteks talunimed *Suurõ-Palava* ja *Väiku-Palava* (Kan Jõksi) võiksid olla tekkinud valmis omadussõna *pallav* 'tuline' ja isikunime vahendusel. Leidub üks terminnimi *Sulgva* (Krl Rebäsemõisa). Nii põhja- kui ka lõunaeeesti keeles täidab personaali oleviku partitsiibi funktsiooni sageli *ja*-deverbaaltuletis (nn *muneja kana* nähtus). Selliseid nimesid leidub: *Kumisõjamägi* (Rõu Sännä), põllu osa *Hellikargaja* (Plv Adistõ).

4.3.7. *Raba*

Täiendosa *raba* (23) leidub tervelt 20 korda nimes *Rabasuu*, lisaks on kaks *Rabamäge* (Vas Muraski, Kan Kaagri) ja üks *Rabakopli* (Kan Kaagri). Ükski Võrumaa *Rabasuudest* pole tüübilt raba ehk kõrgsoo, tegemist on keskmiste või väiksemate soodega, kus kasvab mets ja mida keelejuhid on iseloomustatud sellega, et pinnas seal on *raba*, st mäda, petlik, läbipääsmatu. Sõna *raba* peamine tähendus võru keeles on 'habras', nt *raba kivi*, *rabas lännü rõivas*. Sellega seoses tekib küsimus, kuidas on motiveeritud *Rabamägi*? Kaagri *Rabamäe* puhul võib olla tegemist täiendosavõrsega primaarnimest *Rabakopli*. Muraski *Rabamägi* on nimi, mis pärineb kunagi lätikeelsest külast, kuigi lätipärasemaks pidas seal sündinud keelejuht sama objekti nime *Silirovamägi*. Igaks juhuks võiks võrdluseks kõrvale võtta ka külaosa nime *Ravvanurmõ* ~ *Ravanurmõ* (Vas Illi) ning mäenime *Rabadumägi* (Rõu Kurgjärve).

4.4. Loodusterminid ja pinnasesõnad täiendosadena

Selles täiendosade rühmas esineb eelkõige sama sõnavara, mis moodustab loodusnimede põhiosasid. Rühmaga on Kiviniemi (1990: 126) eeskujul liidetud pinnast iseloomustavad sõnad. Pinnasesõnad võinuks rühmitada ka eraldi või panna kokku adjektiivsete atribuutidega, kuid asjaolu, et need sõnad tähendavad kohapeal leiduvat loodusainest, mis koos kohanime põhiosaga (nt *Liivamägi*) loob regiooni üldiselt tundva inimese jaoks selgeid konnotatsioone (ettekujutused tüüpilisest taimestikust, maa kasutamisevõimalustest jne), teeb pinnasesõnad funktsioonilt maastikuterminite sarnaseks. Eristava edasiandmise mõttes ei ole atribuutidel *liiv* ja *liivak* mingit vahet.

Sagedasemad puuliigist tuletatud metsanimetused (nt *kõivistu*) olen esitanud taimenimetustega alapeatükis 4.6. Nii olen teinud Kiviniemi eeskujul (1990: 130), kuigi selliste metsanimetuste leksikaalse erirühma võinuks mõistelise läheduse alusel paigutada ka siia.

Tabel 7. Maastiku- ja pinnasesõnad täiendosadena AVKAs.

Jrk nr	Koht üldjärjestuses	Täiendosa (või üheosalise nimena) esinev sõna	Esine-mis-arv	Pluss am-nimed	Pluss üle atri-buteeritud	Tähendus, kommentaar
1.	8.	savi	95	103	112	
2.	13.	järv: järve	77	106	106	
3.	16.–17.	saar: saarõ	66	150	152	enamasti 'metsasaar'
4.	20.–21.	kivestü	61	68	74	'kivine koht'
5.	34.	liiv: liiva	45	63	66	
6.	~36.	laan: laanõ	44	92	95	'laas'
7.	~39.	palo ~ palu	40	57	65	'kuiv männimets'
8.	~45.	ruus: ruusa ~ kruus: kruusa	38	55	57	
9.	~45.	kund: kunnu ~ kond: konnu	38	40	46	'kõlbmatu maa; mets; jõeluht; kõrgendik luhas'
10.	~47.	läteq: lätte, allikas	37	110	112	
11.	~62.	viira	32	32	34	'ääremaa?'
12.	~70.	org: oro ~ oru	28	78	78	
13.	~75.	mõts: mõtsa	27	68	73	'mets'
14.	~75.	suu	27	48	48	'soo'
15.	~75.	muda: mua	27	27	27	
16.	~92.	kivi	24	24	24	tähendus 'kivi'
17.	~100.	liivak: liivagu ~ liivaku	23	33	33	
18.	~100.	varik: varigu ~ variku	23	31	33	'varjuline mets'
19.	~122.	viro ~ viru	20	20	21	(tähendus pole selge)
20.	~130.	palandu	19	19	19	'põlenud koht'
21.	~140.	aro ~ aru	18	20	20	
22.	~175.	kand: kannu	15	17	17	'kõlbmatu maa, kõrgendik soos'; harva: 'känd'
23.	~190.	land: lannu ~ lanna	14	14	15	'väike veekogu'
24.	~190	pari	14	14	15	'padrik'

Siin rühmas esitatud atribuutide hulgas pole sagedustabeli absoluutset tippu, aga sageduskõver langeb suhteliselt aeglaselt. Struktuuritüüpidest on esikohal harilikud liitnimed, üheosaliste asustusnimede seas leidub palju analoogilisi siirdnimesid. Nimeandmispõhimõtet on selle rühma kohanime puhul suhteliselt lihtne kindlaks teha.

4.4.1. Savi

Sõna *savi* on Võrumaa kohanimistus kõige produktiivsem pinnast iseloomustav atribuut. Vastandatribuuti *liiv* esineb poole vähem. *Savimägi* (56) on AVKAs korduvuselt kolmas mäenimi. Talunime *Savi* leidub 7 (koos ametlikega 15).

Võrumaa pinnase iseloom on vahelduv. Valdavalt on pinnas liivane, kuid saviseid kohti leidub samuti palju. Savimaad on raske harida, savisel pinnal on vihmade ilmaga raske liikuda. Sellest johtuvalt on pinnase savisus näiteks teetõusul pälvinud rohkem nimeandjate tähelepanu kui liivasus. Hea on võrrelda *savi* ja Soome täiendosades levinumat loodussõna *kivi* (Kiviniemi 1990: 129). Savisust (nii nagu kivisust Soomeski) võib esineda väga paljudes kohtades, kuid see on nimeandjate meelest siiski veel tähelepanemist väärt. *Savi* viitab küll üksnes pinnasele, mitte maastikuesemetele, aga raskendatud maaharimine ja raskendatud liikumine on teinud pinnase savisusest olulise kohta individualiseeriva omaduse. Osa *savi*-nimedest põhineb ka savivõtukohal, kas telliste tooraineks või lihtsalt ehitustöödeks. See võib olla isegi ülekaakukam nimeandmis- põhimõte selliste nimede, nagu *Savioja* (3), *Savisuu* ‘-soo’ (3) ja *Saviorg* (2) puhul. Atribuudi pikaajalist produktiivsust näitab ka sekundaarnimede ja mallipõhiselt moodustatud nimede suur hulk: *savimäe* esineb eristava nimeosana 47 korral.

4.4.2. Järv ja saar

Sõna *järv* puhul on kõige korduvamad nimed *Järvemägi* ~ *Järvmägi* (24) ja *Järvesuu* ‘soo’ (12). Kuna Võrumaa järved on enamasti väikesed ja üksteisest kaugel, on loomulik anda järveäärsetele kohtadele nimesid vaid sõna *järv* täiendosaks kasutades. Sekundaarnimesid, kus atribuudiks on järve nimi tervikuna, leidub harilikult vaid siis, kui tegemist on vähemtähtsaga mitmest kõrvutiasuvast järvest, nt *Peräjärve mägi* Ähijärvel (Krl), *Kokrjärve mägi* Saarjärvel (Krl). Nimesid *Järvemägi* on raske pidada sekundaarnimedeks, olemasolevate nimede põhiosavõrseteks (sm *perusosaliittynäinen*). Põhiosavõrse puhul, mille moodustumise ahel (*Mustjärv* > ~~*Mustjärve mägi*~~ > *Järvemägi*) on küllalt ebaharilik, peaks olema võimalik näidata, et *Järvemägi* on eraldi võtteski silmapaistev objekt, nime tuntakse sama laialt kui järve nime ja mägi võinuks vabalt saada ka teistsuguse nime. Võrumaa *Järvemäed* ja Põlva kihelkonna lääneservas kilomeetrite pikkuselt mööda Ahja jõe orgu kulgev *Jyymägi* ‘jõemägi’ on pigem propriaalseks vahelduseks pikematele kirjeldavatele sõnaühenditele *järveviirne kallas*, *jõeviirne kallas* või *järveviirne nurm* (= *järveviirne mägi*). Nimedest *Järvesuu* (9) ja *Järvsuu* (3) täpselt pooled asuvad järve ääres, pooled aga on sood, mida teatakse kui kinnikasvanud järvi. Nimede *Järvemägi* ja *Järvesuu* levikut Võrumaal analüüsitakse peatükis 5.7.

Atribuudi *saar* tähenduseks on valdavalt ‘soo- või metsasaar’. *Saarõmägi* (13) on tavaliselt olnud mägi, mille lael kasvab metsasaar. Sagedasemad nimed

on veel *Saarõsuu* (5) ja *Saarõniit* (5). Talunimi *Saarõ* (koos ametlikega 98 korda) on üldse kõige korduvam kohanimi AVKAs. Suur osa neist taludest on asunikutalud, mille ametlikke nimesid rahvas ei kasuta. Et asunikutalud ehitati peamiselt lagedale mõisapõllule, oli metsasaare lähedus nime valimisel sobiv eristaja. Osa asunikutalude nimedest võib olla motiveeritud ka kirjakeelsest puunimetusest *saar* (vanas lõunaestli keeles *saarna*). Kuna *Saar* on väga levinud perekonnanimi, sisaldab täiendosade kogum kindlasti ka isikunimel põhinevat motiveeritust.

4.4.3. Muud pinnaseterminid

Võrumaa kohanimedes on atribuut *kivestü* (61) kivise pinnase näitamiseks produktiivsem kui *kivi*, mis esineb atribuudina küll 48 nimes, aga vähemalt pooltel juhtudel on kohanime tekkimise ajal tähendanud veskit (vrd 4.5.4). Leidub harilikke liitnimesid, nt *Kivestümägi* ~ *Kivestmägi* (9), *Kivestüvarik* (Plv Alakülä), *Kivestniit* (Vas Tsorona), suurimas osas on tegemist üheosaliste talunimedega *Kivestü* (25). Terminnimedena esinevad mõned küla viljelusnimed, mis on motiveeritud maapinna kivisusest, nt maa-ala *Kivestü* (Räp Pindi). Ilmselt pärineb talunimemall algselt just sellistest maa-alanimedest, kuid hiljem on mallinime ametlikuks nimeks antud ka muude seoste alusel, näiteks *Kiveste* uue talu hoonete lähedale jäänud suure kivi järgi (Urv Liinamäe Horma). Huvitav on see, et esmapilgul *kivestü* tähendust kattev põllunimi *Kivivõrõndik*, metsanimi *Kivivõrõtõ* (Kan Mügrä) ning ka teine *Kivivõrõtõ* (Kan Koorastõ) on kõik muinasaegsete kivikalmete kohad. Koorastõ nimekobaras leidub ka esisilbi *a*-d sisaldav häälikkuju, *Kivivõrõtõ* taga algav mets *Varõtõpalu*.

Liiv (45) ja *liivak* (23) on produktiivsuse poolest vastupidises suhtes kui kivisust näitavad sõnad, *liivakut* leidub poole vähem. Nimenäiteid: *Liivamägi* (22), metsaosa *Liivakärk* (Plv Mäni), *Liivalaht* (Räp Laaksaarõ), *Liivakmägi* (5), *Liivakunurm* (Urv Vaabina Keema). Omapärane on ametliku talunime *Liivamäe* (40, peamiselt asundustalud) suur levik. See võiks näidata, et kuigi kombinatsiooni *Liivamägi* individualiseeriv võime kohanimena on osutunud palju nõrgemaks kui kombinatsiooni *Savimägi* oma, on talunimi analoogilise siirdnimena ometi levima hakanud, nimeteppe ajendiks nii teised *Liivamäe* talud kui ka *Savimäe* talud.

Põhiosad *savistu* ja *savik*, nt *Savistumägi* (Vas Pütsepä), esinevad *savi* kõrval (vt 4.4.1) täiesti tühisel määral. *Ruusa-* või *kruusa-*, *muda-* või *mua-* esindavad samuti keskseid pinnasemääratlusi. Nimenäiteid: *Ruusamägi* (14), *Kruusapalo* (Võn Kooskora), *Mudajärv* (8), järvesopp *Mudanulk* (Vas Hino), *Muasild* (Urv Puka). Mõni *mua*-nimi võib olla sinna siirdunud ka *muu*-nimede rühmast, nt *Savimuumägi* (Vas Misso Kurõ) võiks olla olnud **savimuu*-alguline (*muu* 'koristatud põld' kohta vt Faster 2005: 85). Nimed *Muamägi* (4) ja *Mudamägi* (2) ei vaja siiski hämarduva viljelussõna *muu* abil seletamist, sest tegemist on olnud põllunimedega ja neis on mudasus paika eristava joonena isegi tõe-

pärasem kui *muu*. *Muu* jääb maha peale igakordset kartulivõtmist, linakitkumist jne.

4.4.4. *Laan* ja *mõts*

Laan 'laas' esineb peamiselt talunimedes *Laanõ* (17, koos ametlikega 65), kuid ka harilikes liitnimedes *Laanõniit* (4), *Laanõmägi* (4), mets *Laanõkurm* (Plv Karilatsi). Lisaks asundustaludele leidub seda atribuuti küllalt palju ka vanade talude nimedes. Oluline on juhtida tähelepanu asustusnime illatiivimallile '*Laandõ*', mis on identne loodusermini illatiiviga. Sõna onomastiline tähendus pika perioodi jooksul moodustunud kohanimede atribuutides pole üheselt selge. Lisaks metsale võib siin leiduda ka väikeste veekogudega seostamist (vt 3.2.2.10 *laan*). Asustusnimedes on selle sõnaga rõhutatud asustuse perifeersust. Näiteks külaosa *Laanõnukk* (Plv, Mõtstõ) ei asu metsas, vaid on lihtsalt kõrvaline, samuti ei asu kõik uued *Laanõ* asundustalud naabertaludest metsasemates kohtades. Sama kehtib ka atribuudi *mõts* 'mets' (27) kohta – mitte kõik seda sisaldavad nimed ei ole nime saanud metsas või endises metsas paiknemise järgi, vaid sageli lihtsalt talu, küla või mõisavalla kaugemal ääremaal paiknemise järgi, nt *Mõtsamägi* ja *Mõtsamäe* talu (Rõu Viitinä Härämäe), talunimed *Mõtsa* (Urv Vaabina Haava, Urv Sõmmõrpalo Annõmõisa).

4.4.5. *Palo* ja *palandu*

Palo ~ *palu* 'kuiv männimets' (40) puhul on üsna palju harilike liitnimede atribuute, nagu *Palomägi* (18), *Palojärv* (8), *Palokülä* (3) jne. Üheosalist talunime *Palo* ~ *Palu* tuleb ette 13, koos ametlikega 33 korda. Nime motiveerituse osas on huvitav jälgida *Palojärvi* – kui mõni neist ei paikneks palu-tüüpi metsas ja oleks soojärv turbapinnases, võiks oletada hoopis põlemise motiivi, vrd *Palanulomp* (3), *Palanusuu* (10). Praegu ei saa küll öelda, et mõne Päljärve puhul ei sobiks nimeandmispõhimõttena asukoht metsas, mida nimetatakse *palo*. Ka kõige soisema kaldaga Päljärve puhul Lutsu külas (Plv) on kohalikud elanikud nimetanud järve ümbritsevat soomännikut *paloks*, teateid järve tekkimisest soo põlemisel ei ole ma kohanud. Nimede atribuutosade vaatlus jätab püsima põhiosade käsitluses juba välja öeldud seisukoha, et lõunaeeesti metsatermin *palo* ei ole sama algupärane kui Lõuna-Soome kohanimistus esinev *palo* 'põlenud koht' (vrd 3.2.1.10).

Palandu 'põlenud koht' (19) esineb lisaks eristavaks nimeosaks olemisele 16 korda terminnimenä *Palandu* ja paaril korral kohanime põhiosana: *Mäepalandu*, *Tsidsõpalandu*. Liitnimesid: *Palandumägi* (4), *Palandsuu* ~ *Palandusuu* (7), *Palanduhump* (Vas Karadsimäe). Tuntav on nimisõna ja partitsiibi (vrd 4.3.6) täielik samaväärsus nimeosana: *Palanusuu* ja *Palandusuu* ~ *Palandsuu*, *Palanumägi* ja *Palandumägi*. Nende kahe atribuudi varieerimisest ühe ja sama koha

nimes siiski teateid pole. Atribuut *paland-* (8), nt *Palandsuu* (5) ei pruugi olla *palandu* liitnimemoodustuses välja jäetud vokaaliga, vaid see võib olla moodustatud ka põhjaeestipärasest personaali mineviku partitsiibist *põlen(u)d > põlend ~ paland* (vrd võrupärane *palanu*).

4.4.6. Läteq ja allikas

Olen kaks samatähenduslikku atribuutosa *läteq* ja *allikas* kokku arvanud, ehkki teine neist on Võrumaa rahvapärasest kohanimistus võõras ja levinud vaid asundustalude eesti kirjakeelsetes nimedes. Lõunaeesti sõna *läteq* 35 (63) [63] on levinud väga mitmesugustes kombinatsioonides, nt *Lättemägi* (12), *Lätteniit* (12), org *Lättevang* (Plv Himmastõ). *Lättekraav* (Urv Vahtsõ-Antsla) on ojaga rööpne kraav, mis rajati mõisaajal puhta vee allikast kalatiikidesse juhtimiseks. Ametlike talunimede *Lätte* (29) ja *Allika* (*Alliku*, *Halliku*, *Hallika*) (44) suur koguarv näitab, et eriti just 1920. aastate asundustalude nimetamisel on allika olemasolu saanud oluliseks nimeandmismotiiviks. Seda võib seletada olukorraga, et kui mõisamaast jagatud krundi piires leidis allikas, valiti esialgne elukoht just selle lähedusse. Talude üheaegse rajamise ajal, kui kaeve polnud veel kaevatud, käisid ka naabrid allikal vett toomas ja seetõttu tundus allika olemasolu talu eriliselt hästi individualiseeriva tunnuseks. *Allika*-nimede puhul pole võimatu ka soovnime motiiv sarjast *Õnnemäe*, *Külluse* jt.

4.4.7. Kond ~ kund, kand ja aro

Atribuudid *kond ~ kund* (38) ja *kand* (15) on ühed läbiuuritud Võrumaa maastikusõnade hulgas, millest on kirjutanud näiteks Pall (1977: 125–126, 1997: 40–46) ja Faster (2005: 91–96). Fasteri järeldest võib refereerida, et algupäraselt on tegemist kahe erineva sõnaga, kuid tähendusliku läheduse tõttu on sõna *kand* hämardudes toimunud hulgaliselt rahvaetümoloogilisi üleminekuid tänapäevalgi apellatiivselt kasutusel olevale sõnale *kond ~ kund* ‘kõlbmatu maa, jõeluht, mets’. Seda on juhtunud nii kohanimede järel- kui ka esikomponentides. Seega võib oodata, et *konnu ~ kunnu* atribuutide tänapäevane märgatav ülekaal peaks vanemate kirjalike allikate juures taanduma ja maad andma *kannu*-atribuudile. Atribuutide arvestuses olen pidanud oluliseks, et türevokaal oleks *u* või *o*, sest ainult nii on sõna *kund* Võrumaalt apellatiivselt registreeritud. Atribuut türevokaaliga *a*, näiteks nimes *Kunnamõts* (Plv Võromõisa) või talunimedes *Kunna* (3) pole arvesse läinud, ehkki on tõenäoline, et tõlgendus loomanimetuseks ‘konn’ ei vasta nende nimede algupärasele tähendusele. Nimenäiteid: *Kunnumägi* (7), *Konnumägi* (4), talu *Kunnu* (4, koos ametlikega 7), madal koht *Kunnutsori* (Vas Orava Soe), *Konnulomp* (Ote Sirvaste), *Kundlump* (Plv Lutsu). Nime struktuuri poolest on omapärane Lääne-Harglõ popsikohtade ematalust eristamine järgneva

hargtäiendiga *-konnu*, sest nende asukohaks on Koiva jõe kond: *Limpri-Konnu*, *Loosu-Konnu*, *Järve-Konnu*.

Nimeelemendi *kanna-* pole AVKAs üldse registreeritud. Pall (1997:45) on varem märkinud, et nii Lääne- ja Põhja-Eestis kui ka Lõuna-Eestis esinevad teineteisest eraldatud *-kand*, *kanna-*, *kannu*-nimede levilad. Aga ainus *a*-tüvevokaaliga näide Lõuna-Eestist *Kuusekannamets* (Se) ei ärata usaldust, sest sisaldab esikomponendina puunimetust (vt allpool). Täiendosade *kannu-* (15) Võrumaal esinemise juures on oluline, et nende nimede puhul ei paista ühelgi juhul välja kindel motiveeritus puu kännust. Kannu taludki (9) on valdavalt vanad talud, mille puhul motiveeritus kännuga (võru keeles samamoodi *kand: kannu*) ei näi tõepärane. Kannu küla nime (Plv Timo) aitab küll mõtestada kohalik pärimuslugu suurest metsast ja järele jäänud kändudest, aga tõepärasem nimealus on siiski maastikusõna. Liitnimenäiteid: *Kannumägi* (Urv Rimmi), soosaar *Kannusaar* (Krl Lüllemäe), külaosa *Kannukülä* (Räp Vilustõ).

Kändudele viitab puunimetust sisaldav liitsõnaline atribuut, nt *Kõokannulohk*, *Kadajakannumägi*, või kände täis ala nimetus *kannistik* > *Kannistiku* talu. Ükskõik kas Setumaa *Kuusekannamets* sisaldab maastikusõna või mitte, otsustav on siiski jääda üldistuse juurde, et vastavuses soome sõna *kanta* ühe tähendusega 'kitsas maariba kahe veekogu vahel, neeme algus, maariba soode vahel, maariba põldude vahel, kannas' esineb Põhja-Eestis nii *kand: kanna* kui ka *kand: kannu*, Lõuna-Eestis aga ainult *kand: kannu* (Faster 2005: 93).

aro ~ *aru* (18) esineb atribuudina liitnimedes nagu *Arukülä* (Krl), *Arumägi* ~ *Aromägi* (5), *Aromõts* (Räp Naha), *Arusuu* (Urv Urvastõ), *Aroniit* (Vas Noodaskülä), *Arutarõ* (Urv Kassilaanõ) ja talunimedes *Aro* ~ *Aru* (2, koos ametlikega 5). Lõunaeeesti apellatiivsest sõnavarast kadunud sõna on siinsetes kohanimedes põhiosana (determinandina) veel säilinud, kuid just nende nimede kaudu ilmneb, et eestikeelne üldtähendus 'kuiv kõrgem maa' ei sobi kokku näiteks nime *Miilaro* (Plv Hatiku) soisevõitu objektiga, küll aga soome murretes ja karjala keeles tuntud madala maa tähendustega (Faster 2005: 90). Nimeelemendi levik asustusnimede järelkomponentides keskendub Põhja-Võrumaale: *Puskaru*, *Ihamaru* (Kan), *Puntaro*, *Ull'aro* (Plv). Et nende kohtade näol (kõik peale soise *Miilaro*) on tegemist tänapäeval põllustatud aladega, siis võib Wiedemanni määratlust *fruchtbares, trocken gelegenes Land, trockene Wiese* (Wiedemann 1973 *aro*) tingimisi ka Võrumaale sobivaks pidada, kuigi kunagise nimeandja vaatenurka nimeobjektidele ei õnnestu vist enam taastada.

4.4.8. Viira ja viro

Atribuuti *viira* pole tegelikult maastikusõnana registreeritud. Suhteliselt arvukas esinemine kohanimede esikomponentides (32 korral) ja ka näide esinemisest põhiosana: *Hargi viira* – peamiselt Hargi talule kuulunud maa-ala Pahtpää külas, teise nimega *Viiranukk* (Räp), lubavad oletada, et tegemist on olnud perifeerse maa-ala nimetusega, samasugusega nagu *mõts* või *perä*. Apellatiivne

võrdlus sõna *viirg* lääne-eestilise genitiiviga (*viirg*: *viira*) tekitab semantilisi raskusi, sest tähendused 'rida, riba, veerg' (Wiedemann 1973 *wīr*, *wīrg*) ja tähendus 'äär' ei ole sünkroonis ühendatavad. Küll on võimalik, et *viir*: *viiru* (läänemurdes *viir*: *viira*) tänapäevatähendus on hilise semantilise arengu tulemus ja sel ajal kui nii Kagu- kui ka Edela-Eestis tekkisid *Viira*-asustusnimed, oli sõna tähendus seotud ikkagi ääremaaga.

Teine võimalus on, et *viira*-sõnas on tegemist hämardunud alepõletamis-terminiga. Seda võiksid toetada primaarnimed *Viiramägi* (Rõu Kasaritsa), *Viiraorg* (Urv Vaabina). Maastikuterminite rühma arvamine ei pruugi olla õigustatudki, samas pole *viira* näol kindlasti tegemist olnud ka nii universaalse suhtelist asendit näitava apellatiiviga nagu *perä*. *Viira* semantika kohanimedes läheb hästi kokku vana rahvakeelse terminiga *viirpoolinõ* 'pops, saunik' (KVVE 2005: 55), kuid häälikuliselt seda sõnaga *viir*: *veere* siiski ühendada ei saa.

Kohad, mida nime *Viira* all tuntakse, on enamasti just suuremate külade ääremaad, kus varem leidis ka popsimajapidamisi, nt Himmastõ ja Adistõ ühine popsiküla *Viiraperä* (Plv). Valdavalt on tegemist üheosaliste asustusnimedega: üks väike *Viira* mõis Põlva kihelkonna (Kirumpää lossilääni) idapiiril, kaks *Viira* küla mõisapiiridel (Plv Mooste, Plv Kiuma), 7 talu mõisa või küla piiridel. Kohakäänetes kasutatakse neid nimesid sageli tagasõnaga: *Viira pääle*, *Viira pääl*. Huvitav on paikkonnanimi *Virakatsi* Vahtsõ-Antsla mõisamaade ja mõisast läände jäävate talumaade piiril, kahel pool laugeveerulist orgu (Urv). Tsooru mõisa (Rõu) saksakeelne nimi *Fierenhof*, mille tänapäevani püsinud nimevõrseks on metsanimi *Viirapalu*, on alguse saanud külast nimega *Virro*, mis 1419. a kulus *Tsoro* vakuse juurde (LGU I, 207). Sama küla mainimised 1627 *Wihrokulla* ja 1638 *Wirrikyllo* (Uustalu 1972: 25) lubavad oletada o-tüvelise sõna algupära selles *viira*-nimes.

Viro ~ *viru* (20), sageduselt 20. loodussõna Võrumaa kohanimede atribuutides, on tähenduselt täielikult hämardunud. Seda, et tegemist on kunagise loodussõna ja mitte näiteks Virumaalt tulnud inimese lisanimega, näitab esmalt juba *viru*-elemendi esinemispilt kohanimedes, mis Virumaa piirist kaugenedes langeb, lõunaeeesti keele tuumikalal aga järsult tõuseb, kusjuures *viru*- on ka mitmete loodusnimede atribuudiks. Probleemi on kirjeldanud ja levikukaardiga varustanud juba Pall (1977: 198–199). Võrumaal leidub 5 *Viromäge*, *Virulomp* (Kan Valgjärve Mähä), *Virosild* (Plv Karilatsi), *Virooja* (Plv Karilatsi). Ootamatut *s*-elementi sisaldab talunime *Virukülä* katastrikaardi nimi *Virsuküla* (Urv Tabõrilaanõ). Huvitavad on ka pikemate atribuutidega nimed *Virunioja* (Urv Vana-Antsla Savi) ja *Viruslaan* (Krl Vissi). Viimane on pigem atribuut haruldasest apellatiivist *virus* või *viruskuru*, registreeritud tähendusega 'ahjutagune, pime nurk'. Osasid *viru*-atribuute ühendab vesi, mistõttu pole võimatu *Virulombi*, *Virosilla* ja *Virooja* sidumine soome murrete apellatiiviga *viruttaa* 'pesta (peamiselt pesu)'. Sõna on selles tähenduses tuntud ka eesti murretes, kuid vähemalt tänapäeval mitte Lõuna-Eestis. Teine võimalik apellatiivne lähe on Wiedemanni sõnaraamatus esinev keerise tähendus: *viru* 'Wirbel, Wasser-

wirbel, Wasserhose' (Wiedemann 1973 *viru, viruma*). Kuid Võrumaa *viro*-topoformandi etümologiseerimine polegi käesoleva uurimuse ülesanne. Oluline on teada, et täiendosa on sobinud mägede ja veega seotud kohtade nimedesse. Virumaaga ühendab Võrumaad aga vähemalt kolme põlistalu nimi *Virulasõ ~ Virolasõ*.

4.5. Kultuurmaastikuterminid ja artefaktide nimetused täiendosades

Rühmast on välja jäetud mõned liitapellatiivid, mis esinevad arvestataval määral iseseisva proopriumina ja ei pruukinud liitnime atribuudiks saamise ajal tähistada enam seda, mida nad apellatiivsel tasandil tähendavad, nt *vanatarõ*, *vanaussaid*. Enamasti ei saa olla kindel, kas nimevalikule *Vanatarõmägi* oli aluseks mäel leidunud hoone või valmis kohanimi *Vanatarõ*. Selgetähenduslikud artefaktide nimetused liitsõnaliste atribuutide hulgas, nagu *viinakoda*, on sisse jäetud.

Maavarade ja loodusest hangitava tooraine nimetused olen esitanud koos nende hankimisest märku andvate artefaktide nimetustega. Kiviniemi on ainesõnade ja artefaktide vahel varieeruvad põhiosad paigutanud leksikaalsesse rühma *Konkreetsete kultuuritoodete nimetused* (1990: 146). Mina olen lähtunud sellest, et nimeandja jaoks on näha olnud mingi rajatis, mis püsivalt kohapeal leidub, kuigi nime moodustamisel on kasutatud üksnes ainesõna (lähemalt 4.5.11).

Tabel 8. Kultuurmaastikuterminid ja artefaktide nimetused täiendosadena AVKAs.

Jrk nr	Koht üld-järjestuses	Täiendosa (või üheosalise nimena) esinev sõna	Esine-mis-arv	Pluss am nimed	Pluss üle atribu-teeritud	Tähendus, kommentaar
1.	9.	piir: piiri, raja	92	144	147	
2.	19.	kuup: kooba	63	64	64	'koobas, maakelder'
3.	22.	kalm, kalmatu, matus	58	66	66	<i>matus</i> 15 nimes
4.	~25.	sulg: sulu, sulõndu, lüüs: lüüsi	54	55	57	'pais'; <i>lüüs</i> 19 nimes; <i>Lüüs</i> on ka sagedane isikunimi
5.	33.	rist	46	47	47	'kabelikoht' või 'risttee'
6.	~49.	sann: sanna	36	36	37	'saun'
7.	~49.	torn: torni	36	36	36	
8.	~54.	sild: silla, purrõq	35	49	49	
9.	~54.	riih: rehe ~ rihe	35	42	43	'rehi'
	~54.	kerik: kerigu ~	35	36	36	'kirik'

Jrjk nr	Koht üld-järjestuses	Täiendosa (või üheosalise nimena) esinev sõna	Esine-mis-arv	Pluss am nimed	Pluss üle atribuuteeritud	Tähendus, kommentaar
10.		kerko				
11.	~64.	liin: liina	31	31	32	'linnus, linn'
12.	~67.	mõisa	29	29	29	
13.	~84.	tõrvaahu, tõrva-	25	26	26	värvusseos nimedes: <i>Tõrvoja</i>
14.	~92.	puustus	24	24	24	'kasutamata, tühi' < vn <i>nycmouu</i>
15.	~92.	keller: keldre	24	24	24	'kelder'
16.	~92.	viinakoda, viinavabrik	24	24	24	
17.	~92.	kivi	24	24	24	'veski', koos <i>veskiga</i> 5. kohal
18.	~100.	kääbäs: kääpä	23	27	27	
19.	~100.	turvas	23	25	25	üksikud nimed pinnase järgi
20.	~110.	kuul: kooli	22	40	43	
21.	~115.	veski	21	32	32	koos <i>kiviga</i> oleks 'veski' 5. kohal
22.	~122.	haud	20	20	22	üksikud nimed loodusobjektide järgi
23.	~130.	kõrts: kõrdsi	19	23	23	
24.	~175.	nurm: nurmõ	15	44	46	'põld'
25.	~175.	jaam: jaama	15	23	23	
26.	~190.	kopli	14	55	56	
27.	~190.	savikoda, savilüüv	14	18	18	
28.	~190.	küün: küüni ~ küünü	14	17	17	
29.	~190.	sõõrd: sõõru	14	14	16	'alemaa'
30.	~190.	lubi, kalk	14	14	14	üks nimi Kalgipäälne

4.5.1. Piir

Nii kultuur- kui ka loodussõnavara rühmas langeb produktiivsemate atribuutide esinemisarv aeglasemalt kui järgnevates. Atribuudiks olevad sõnad on sagedased nii esi- kui ka järelkomponentides. See võiks kehtida ka sageduselt esimese atribuudi *piir* kohta, mis talu mikrotoponüümides esineb väga paljude põllunimede põhiosana (naabri nimi +*piir*, nt *Neimanipiir* Urv Liinamäe Horma). Põhikaardi jaoks tehtud välitöö käigus pole seda tüüpi põllunimesid fikseeritud ja AVKAs neid ei leidu.

Piiri-atribuutide puhul on olulisim nimeandmispõhimõtte objekti paiknemine mõisapiiril või selle läheduses. Ametlikku talunime *Piiri* leidub 55 korda, nende

hulgas on ka vähemalt 15 tsaariaegse talu nime. Nimesid nagu *Piirimägi* (17), *Piiriorg* (10), *Piirisild* (8) leidub põhiliselt mõisapiiride juures. Liigendatud maastikuga Karula kõrgustiku alal, kus talude piirid kulgevad tavaliselt küngastevahelisi niite mööda, leidub mitu juhtumit, kus kahe talu piiride kokkupuutumine põllumaal on motiveerinud talusisese nime *Piirimägi*. Piiride tähtsusest traditsioonilises Eesti külamaastikus ja talupiiridega määratud kohatunnistusest on tabavalt kirjutanud semiootik Ülle Pärli (2004): “Talude ajal oli kogu külamaastik nimetatud-identifitseeritud (Kangro talu, Kangro tee, Kangro heinamaa, Kangro mets, Kangro soo). Nimetamine, mis ongi ühtlasi piiritlemine, seega identisuse loomine, objekti ajas kestva samasuse tunnistamine, tõi esile küla sisemise korrastatuse. Külamaastikul liiguti pidevalt piire ületades, läbi “võõraste” paikade.”

Lõunaeeesti keeles varem tundmatu sõna *raja*, mida esineb vaid 14 asundus-talu ametlikus nimes, on enamasti samuti piirist motiveeritud. Tähelepanuta ei saa jätta ka võimalust, et sõnavaliku seisukohast võib olla tegemist kirjandusliku siirdnimega Oskar Lutsu “Kevade” ja “Suve” Raja talu põhjal.

4.5.2. Kuup, keller, haud

Sõna *kuup* ‘koobas’ on üks levinumaid mikrotoponüümide atribuute. Liigitus kultuursõnavara hulka põhineb arusaamal, et nimesdes *Kuupõmägi* (31) ja *Koobamägi* (19) nähakse seda kohta kui mäge, kuhu saab kaevata või kuhu on kaevatud kartuli ja juurvilja hoidmise koopaid. Hilisemal ajal on samadesse soodsa pinnasega kohtadesse rajatud ka kapitaalseid kivikeldreid. Kivist keldritki on Võrumaal nimetatud *kuup* (EMS *koop*¹). Looduslikke koopaid esineb Võrumaal väga vähe ja neid nimetatakse siis pigem sõnaga *uus* või *uun*, nt kuulus veerikka allikaga koobas *Mereuun* (Plv Varbusõ). Talunimena esineb *Kooba* vaid 3 korral. Talunimesdes on võimalik nime motiveeritus mingist eba-harilikust, koopataolisest eluasemest.

keldre- ja *keldri-*nimesid esineb 2,5 korda vähem. Nende puhul on valdavalt tegemist mäenimedega, *Keldremägi* ~ *Keldrimägi* (21), kuigi näiteks ka Põlva *Keldrekaal* ‘-kael’ on paljudele tuntud koht.

Sõna *haud* ‘auk’ esineb atribuudina peaaegu ainult mitmuslikult, vaid üks nimi 20-st on ainsusliku atribuuduga: *Havvasaar* (Räp Varõstõ). Enim levinud on *Haudumägi* (16). Siin on valdavalt tegemist kohtadega, kus maapinnas leidub inimtekkelisi süvendeid, vahel kruusa võtmise kohti, vahel ülalpool mainitud keldrikoobaste asemeid. Ainsuslik *-havva-* on küllalt sagedane liit-sõnalise täiendosaga nimede teise elemendina, nt *ruusahavva-*, *tõrvhavva-*, *soehavva-* ‘hundiaugu’.

4.5.3. *Kalm, kalmõq, kalmatu, matus, kääbäs*

Kalm (tavaliselt 'üksikmatus') mille mitmuse genitiiv `kalmõ langeb kokku sõna *kalmõq* 'kalme' ainsuse genitiiviga, maa-ala nimetus *kalmõtu* ~ *kalmat* ~ *kalmatu* (kõiki neid kokku 43), *matus* (15) peamiselt nimedes *Matusmägi* – nende sõnade omavahelist suhet tuleks selgitada matmispaikade vanust ja väljanägemist ning kaasnevat pärimust arvestades. Järgnev lühiülevaade põhineb üksnes nimede võrdlemisel. Selget eristust matmiskoha väljanägemise põhjal, mis on olemas atribuuti *kääbäs* sisaldavate nimede korral, siin ei ole. *Kalm* algulisi nimesid leidub rohkem Ida-Võrumaal, *matus*-nimesid lääne pool. Lääne-Võrumaal võib *Matusmägi* ~ *Matusõmägi* olla nii mõisnike perekonnasurnuaed kui ka keskaegne külakalmistu, kus hauatähised puuduvad. Ida-Võrumaal on vanemaid, mäletamatust ajast pärinevaid matmispaiku nimetatud vaid sõnatüve *kalm* erinevaid tuletisi kasutades. Ida-Võrumaal võib ka veel mäletatava matmisajaga surnuaia nime põhiosa olla *kalm*-tüveline: *Kõlõstukalmõq*: (Räp Jaama), *Vannukalmõtõ* (Vas Kerkomõisa).

Vanemaid matmispaiku on siiski ka Lääne-Võrumaal valdavalt nimetatud tüve *kalm* tuletisi kasutades. Kohanimeatribuutide morfoloogiline mitmekesisus on silmatorkav, sõnade nimetava käände vormid on raskesti rekonstrueeritavad. Põhiosaga -mägi leiduvate nimede näitel: *Kalmmägi* (Rõu Kasaritsa Raudsepä), `Kalmamägi (Rõu Meeliku, Rõu Mäe-Suhka), `Kalmõmägi (6), *Kalmatmägi* (Rõu Trolla), *Kalmatõmägi* (Räp Süvähavva, Plv Vanakülä), *Kalmatumägi* (Räp Leevaku), *Kalmõtmägi* (3), *Kalmõtõmägi* (5), *Kalmõtumägi* (3). AVKA nimede põhiosadena esinevad sõnad *kalmõtu* ja *kalmat*, nt loomade matmispaik *Härgikalmat* (Räp Kahkva Võika). Neist *kalmat* on idavõrulik ja sellele leidub täpne vaste vadja keeles *kalmad* ning soome ingerimurretes *kalmat* (EMS *kalmat*, SSA *kalma*). Üle Võrumaa levinud sõna *kalmõtu* (EMS *kalmet*) esindab seda tüülitulist tuletisetüüpi, millest Paul Ariste arvates on pärit paljud eesti *tu*-lõpulised kohanimed ja mis on algkujul (<*-tto <*-ttai) märkinud kellegi või millegi tüüpilist esinemist vastavas kohas (Ariste 1965: 95, vt ka Pall 1977: 100–101). Pall on viidatud kohas toonud võrdluseks mõningaid soome keele apellatiive, nt *pyhättö* 'pühapaik', olgu siis nüüd neile lisatud ka suhteliselt harilik lõunaeesti sõna *kalmõtu*.

Matusepaikade küllalt suur osatähtsus kohtade nimetamisel seostub otseselt Võrumaa elanike pikaajalise paiksusega ja varajase uusajani püsinud külakalmistute traditsiooniga (Valk 1999: 19–22). Valk (1999: 23) on esile tõstnud keskaegsete külakalmistute ja *kabeli*-sõna sisaldavate toponüümide suurt kattuvust Tartumaal (87 külakalmistut nimega *Kabelimägi*). Veidi vähem silmatorkav on see Mulgimaal. Võrumaalt on Valk leidnud vaid üksikuid näiteid. Et see nimemall Võrumaalt praktiliselt puudub, kinnitavad ka AVKA andmed, mis on kogutud hiljem kui need, mida on kasutanud Valk. AVKAs leidub vaid üks nimekobar: *Vanakapõl'*, *Kapõlimägi*, *Kapõlisuu* '-soo' (Urv Kerikukülä) ja üks üksik nimi *Kabõliasõq* (Urv Rimmi). Viimane on kaardistatud ka Valgu mater-

jalis. Tartumaa nimemalli mõjusid piirialal esindab ka mõisaaegse loomade matmiskoha nimi *Tõprakapõl'* (Plv Mooste).

Kääpad on maastikus hästi nähtavad muinasaegsed hauatähised, mis võivad olla olnud kohanimedele tekkimise motiiviks ka siis, kui otsene matusepärimus on katkenud. Selle täiendosaga nimesid leidub 23, tüüpilised on *Kääpämägi* (4), *Kääbäspalo* (2) ja *Kääbästepalo* (2). Seda põhiosa sisaldavas nimes *Neläherräkääbäs* pole tegemist matusepaigaga, vaid kahe kihelkonna ja nelja mõisa vahelise piirikupitsaga (Räp Siilamõtsa). Ka kõigis talunimedes *Kääpä* (koos ametlikega 6) ei pruugi olla tegemist matusepaigast motiveeritud nimega. Et tüüpilised kääpad paiknevad metsas, siis on loomulik, et nimede põhiosadena domineerivad *-palo*, *-mõts* ja *-saar*, mitte nii ülekaalukalt *-mägi*, nagu *kalmu*-nimedes. Kääbastest möödumise kartust võiks peegeldada teenimi *Ülekääbastetii* (Plv Vanakülä). Erandlikult artibuteeritud nimi on *Kalmõtökääpäq* (Plv Rosma), mille puhul pakub huvi teada saada nime kujunemislugu – kumb termin on siin olnud primaarne?

4.5.4. *Sulg, sulõndu, lüüs, kivi ja veski*

Mõlemad *sulg* ja *sulõndu* nimetavad kohta, kus saab vett paisutada. Võimalik, et paiguti (Põlva, Urvastõ ja Kanepi khk) on *sulg* olnud mõistetav paisu ja *sulõndu* paisutaguse veekoguna. Sellele viitab *sulõndu(sulõngu)*-elementi sisaldavate nimede ülekaal, kaasa arvatud üheosalised terminnimed. Seevastu Ida-Võrumaa lõunaosas (Rõugõ ja Vahtsõliina khk) leidub muude *sulu*-nimede hulgas ka kümmeveekogunime liigisõnaga *sulg*. Karulas leidub lisaks muudele üks personaali oleviku partitsiipi sisaldav (?) nimi *Sulgva*, mis tähistab maa-ala, tõenäoliselt samuti ajutise veekogu aset. Pärimusteadete põhjal on vee paisutamist kasutatud kevadel töötavate väikeste veskite käitamiseks. Paisutamisel võis olla ka niidu väetamise ning niisutamise eesmärk. On isegi võimalik, et *Sulõndu*-nime sai niit, mille puhul nähti potentsiaali seal vett paisutada, kuigi tegelikult seda kunagi ei tehtud. Teisisõnu, nimi võis sündida ka assotsiatsioonist mujal nähtud samanimeliste kohtadega.

Sulg-tüve sisaldavaid nimesid ei leidu AVKAs Rāpinā kihelkonnas ja pea-aegu mitte ka Harglõ kihelkonnas (üks *Sulõngu* kihelkonna idapiiril). Seevastu jätkub levik üle Võrumaa piiri Otepää kihelkonnas. Nimeelemendi leviku iseärasused võivad seletuda ka Rāpinā ja Harglõ maastikuga, kus vee kogumiseks sobivaid kohti on vähem kui mägisel alal. Täiesti võimalik, et neis kihelkondades on veski sisseseadmist tüüpiliselt ette kujutatud suurema ettevõtmisena ja kasutatud on pigem laenatud oskusõna *lüüs*. Sakslastelt laenatud *lüüs* (kesk-alamsaksa *sluse*) leidub 19 rahvapärases nimes. Apellatiivsel alusel tekkinud nimede näiteid esineb Rāpinā (*Jürilüüsiorg*), Põlva (*Lüüsipäälne*) ja Harglõ (*Lüüsisild*) kihelkonnas. Osalt on *lüüsi*-nimede aluseks kindlasti ka perekonnanimi *Lüüs*. Kolmes kohas (Vas Orava Luuska, Räp Kahkva, Räp Vilustõ) esineb vene keelest laenatud paisu tähendavat terminnime *Plotina*.

Kõige levinum kombinatsioon *Sulumägi* (10) on tüüpiliselt mägi, mille jalami ja talule ligemale jääva mäe vahel on kunagi pais olnud ja mis asub kodu poolt vaadates üle sulu. Seda nime esineb põhiliselt Lõuna-Võrumaal. Sama nimeandmispõhimõtet esindavad ka nimed *Sulõndumägi* ~ *Sulõndusmägi* (4).

kivi-atribuudiga nimed jagunevad nendeks, kus nimetekke motiiviks on kivide esinemine, ja nendeks, kus motiiviks on veski olemasolu (*kivi* üks vananenud tähendusi, vt ka 3.2.2.9 *kivi*). Eristus on kerge siis, kui veski kohta on kindlaid teateid. Näiteks talunimed *Kivi*, mida koos ametlikega leidub 17, jagunevad selgelt kahte kategooriasse: vanad, veskist motiveeritud nimed ja asundustalude või jagatud talude uued ametlikud nimed, kus võib olla rakendatud mitmesuguseid sõna *kivi* põhitähendusega haakuvaid nimeandmis põhimõtteid. Nimedest *Kivimägi* (7) on mõned kindlasti motiveeritud kunagisest tuuleveski olemasolust, kuigi see ei paista nii hästi välja kui nimedes *Tuulõ-kivimägi* (4). Kõik kolm nime *Kivioja* on motiveeritud veskitest, samamoodi *Kiviora*-nimekobar (Vas Misso), tõenäoliselt ka enamik nimedest *Kivis(s)aar* (6), *Kiviorg* (4), *Kiviniit* (3), *Kivikülä* (3). Üle jäävadki peamiselt artefaktid *Kivisild*, *Kivirehe* jms ning maa ja vee piiril paiknevate objektide nimed, kus on näha motiveeritus ehitusmaterjalist või paiga kivisusest. Nime motiveeritus üksikute kivide esinemisest jääb Võrumaal küllalt vähearvukaks, ehkki ka selliseid näiteid leidub: *Kivijärv* (Plv) suure kiviga kaldal.

Atribuut *veski* 21 (32) [32], päritolult kontamineerunud liitsõna *vesikivi* (EEW 2000 *veski*), esineb tänapäeval nii vesiveskitest kui ka tuuleveskitest motiveerituna. Nimi *Veskimägi* (5) on enamasti motiveeritud tuulikust, talunimedes *Veski* (4, koos ametlikega 15) leidub motiveeritust mõlemast artefakti tüübist. Tuulikust motiveeritud *Veski*-nimed peavad Võrumaal olema suhteliselt noored, sest veel 17. saj revisjonides on vesiveskeid nimetatud valdavalt sõnaga *kivi*, kuigi leidub ka sõnadele *veskivi* ja *veski* vastavaid kirjanekuid. Nt Vahtsõliina loetleti 1638. a vesiveskeid: *Thomas Lüttke weszky*, *Tam Hansz kywy*, *Andri Kywi*, *Nodas Rein Kywi*, *Oraw Jürgen Weszky*, *Rebbesz Kywi*, *Laszwa Kywi* (LMR 1638: 160). Tuuliku *veskiks* nimetamine saab olla toimunud märgatavalt hilisemal ajal, siis kui leksikaalne eristus *ves(i)ki(vi)* ja muul jõul töötava *kivi* vahel oli täielikult hämardunud.

4.5.5. Rist, kerik

Atribuut *rist* esineb 46 nimes, sealhulgas 33 nimes *Ristimägi*. Esialgu mitmuslikuna tunduv artibuut *Riste-* (7) on tavaliselt tekkinud liitsõnast *risttee*, kus ülipikk *e* nime keskmises elemendis pole mitte *i*-sarnaseks kõrgenenud, vaid hoopis rõhutus positsioonis lühenenud. Võimalik, et ka osa *Ristimägedest* on motiveeritud hoopis ristteega. Pärimumsteateid katolikuaegsetest ristidest pole AVKAs eraldi kogutud ega nimeandmete le lisatud. Nimede *Ristimägi* kontsentratsioon on Võrumaa kihelkondadest kõige suurem Rõugõs. Millegagi ristiolemise järgi on nimetatud küllalt mitmeid soid *Ristsuu* ~ *Ristisuu* (4). Ka selline

üksiknimi nagu *Ristinukk* (Urv Lõõdla) on tekkinud järve kaldajoont iseloomustavana – järvelt vaadates tundub olevat tegemist veekogu otsaga, ent järv jätkub siiski pärast käänakut ja seda varjavat maanina.

Atribuut *kerik* esineb 35 nimes. *Kerigumägi* ~ *Kerikumägi* ~ *Kerkomägi* (17) on levinuim selle atribuudiga nimi. Olles tavaliselt motiveeritud tõelise kiriku või kabeli kunagise asukohaga, ei saa mainimata jätta siiski ka redutseerunud nime võimalust **Kerikutiimägi* 'kirikutee-'. *Kerikutii* on väheste AVKAs registreeritud teede nimede hulgas üks levinumaid (5). Tüüpiline *Kerikutii* on liikluses tähtsuse kaotanud kõrvaline tee, st tee, mille endisaegset otstarvet mäletatakse ja rõhutatakse just nime abil. Ka nimi *Kerikuasõq* ~ *Kerikukotus* on korduv (5). Võimalik, et lisaks kirikutele, kirikuteedele ja kiriku omandile (nt *Keriksaar* Krl Lüllemäe), on kohanimesedes leidnud märkimist ka mõisapiiridega mitte kattuvad kiriku mõjupiirid, nt nimes *Kerikoja* Karula ja Urvastõ khk piiril Vana-Antsla mõisa sees.

4.5.6. *Sann, riih ~ rehe, küün*

Kõige levinumad kõrvalhoonete nimetused kohanimeatribuutides on ootuspäraselt need hooned, mis paiknevad väljaspool traditsioonilist taluõue nelinurka. Rehi (35) esineb ülekaalukalt nimes *Rehemägi* ~ *Rihemägi* (27), saun (36) on andnud nii nimesid *Sannamägi* (18), *Sannasaar* (7), kui ka *Sannasuu* '-soo' (5), küüni (14) järgi on nimetatud rohkem heinamaid (*Küünisuu* 3, *Küüniniit* 2) kui mägesid küüni naabruses paiknemise järgi (2). Üsna mitmed asundustalud (7) on saanud ametliku nime *Rehe*, seda siis, kui talu maadele on jäänud suur mõisarehi. Leidub ka siinses arvestuses kajastamata asundustalude ametlikke nimesid *Savirehe*, *Kivirehe*. Kõrvalhoonete nimetustest moodustatud kohanimeatribuudid on enamuses koondunud Karula kõrgustiku minikuplite alale, kus nimetamisvajadus on eriti suur ja künkaharjad ümbritsevad taluõue kohati lausa poolkaares, nii et mäenime tuletamine selle naabruses paiknevast hoonest osutub küllalt piltlikuks lahenduseks.

4.5.7. *Torn*

Atribuut esineb 36 korda, neist 29 korral nimes *Tornimägi*. Nii Tornimägedele kui ka nimede *Tornikunt* (Plv Mõtstõ), *Tornimõts* (Plv Moostõ), *Torninurm* (Plv Karilatsi), *Tornitükk* (Plv Saarjärve) ja *Tornitsiht* (Plv Mamastõ-Mõtsanuka) puhul on valdavaks nimeandmismotiiviks triangulatsioonitorni olemasolu. Need olid puust tornid, millest esimesed üksikud püstitati W. Struve ja C. Tenneri juhitud meridiaanikaare triangulatsiooni käigus aastatel 1816–1852, suurem osa aga üheverstalise kaardi mõõdistustöödeks 19. ja 20. saj vahetusel. Torne uuendas sõjavägi 1970. aastateni, nii et AVKA välitööde ajaks 21. saj vahetusel olid neist püsti veel üksikud. Üksikuid neist tornidest on rahvakeeles nimetatud

Tähttorn, levinuim apellatiivne nimetus on *kaarditorn*. Muudest tornidest on nimede aluseks võinud olla veel riigimetsa tulevalvetornid.

Kuna torne ehitati iga piirkonna kõige kõrgematele mäetippudele, millel pidi ka enne nimi olema, siis on selge, et *Tornimägi* on asendanud mitmesuguseid muid nimesid. Hea näide tõenäoliselt kahekordsest nime vahetumisest on Saru mõisa maade (Har) üks kõrgemaid tippe, mis on saanud varauusaegse mallinime *Jaanimägi*, tõenäoliselt mitte esimese nime ajaloos. Kõrval asunud Mikuni talu on saanud rahvakeelse nime *Jaanimäe*, kuid mäe enda nimi on 20. sajandil uuesti vahetunud – Tornimäeks. Struve-aegne triangulatsioonitorni koht Harglõ Essemäel kannab tänapäeval nime *Lipumägi*, mõõdistuse ajal registreeritud nimi *Mariomäggi* (Mets 2002) on üle kandunud kõrvalasuvale tipule Essemäe kõrgendikul: *Marjumägi*.

4.5.8. *Sild, purrõq*

Atribuut *sild* esineb 32 rahvapärases nimes ja lisaks veel 14 üksnes ametlikus talunimes *Silla*. Esineb paljudes kombinatsioonides: *Sillamägi* (7), *Sillaniit* (4), *Sillasuu* ‘-soo’ (3), *Sillakõsõsaar* (Krl Andsi), talunimi *Sildu* (Kan Tiksi); vahel ka nii muutunud kujul, et keeleline liigitus *silla*-nimede hulka muutub eba-kindlaks: *Sil’kestemägi* (Räp Kurõkülä), vrd *Sillakõsõ mägi* (Har Mõnistõ Sarapuu). Talunime *Silla* leidub koos ametlikega kokku 18 korral. Talunimedes konkureerib *Sillaga* sama motiivi alusel nimetatud *Sillaotsa* (28).

Harvaesinev atribuut on *purrõq* ‘purre’, mis esineb Võrumaal kolmes nimes ja valdavalt ühes kombinatsioonis: *Purrõtõsuu* ‘-soo’ (Har Ubajärve, Räp Hundilaanõ) Sama nime esineb mitmel korral ka Setumaal.

4.5.9. *Liin*

Atribuut *liin* esineb 31 nimes, kõige levinum kombinatsioon on *Liinamägi* ‘linnamägi’ (20). Kolm korda esineb nime *Liinumägi* (Vas Noodaskülä, Ote Sirvaste, Krl Madsa), korra *Liinusmägi* (Urv Kerikukülä). Need viimased ja ka suurem osa Liinamägedest on linnusekohad, kuid osa Liinamägesid ja Kandsimägesid Karula kõrgustiku ja Haani kõrgustiku kõige künklikumal alal on ka kujuassotsiatsiooni järgi antud nimed – mäed, mis on järsunõlvalised ja pealt tasased nagu tõelised Liinamäed (Saar 2004a:16). *Sibula Liinamägi* (Krl Sibula) on aga asukohaseose alusel antud põllunimi teise Liinamäe-nimelise metsase mäe külje all (Saar 2004a: 17). Ka *Liinatsuu* (Plv Karilatsi) asub ühe Liinamäe külje all. Sõna *liin* tänapäevatähendust ‘linn’ sisaldab nimi *Liinatii* (Plv Koiola Kroonumõts).

4.5.10. Mõisa, puustus

Atribuut *mõisa*- esineb 29 nimes, kõige levinum kombinatsioon on *Mõisamägi* (10), järgnevad *Mõisaniit* ~ *Mõisaniidüq* (3) ja *Mõisajärv* (2). Põllunimes *Mõisakands* (Kan Kaagri) on motiiviks Kaagri vanamõisa ase. Kui muude *mõisa*-nimede motivatsioon on läbipaistev, siis *Mõisamägede* puhul seda öelda ei saa. Mõnel juhul võib nimeandmismotiiviks pidada mäe paiknemist külast mõisa poole suunduval teel, kuid enamasti võiks tegu olla vana viljelusnime muutunud semantikaga, vrd soome *moisio* 'tarastatud maatükk, metsapõld'. Semantilist muutust on lähemalt käsitletud põhiosade peatükis 3.2.2.3.

Puustus (24) esineb eristava nimeosana 11 üheosalises talunimes ja 3 küla- või paikkonnanimis *Puustusõ*. Nimesid *Puustusmägi* on 4. Olemas on ka kaks *Puusta*-nimekobarat (Räp Toolamaa, Plv Vanakülä). Seda atribuuti leidub rohkem Ida- ja Lõuna-Võrumaal, Kanepi khk leidub vaid üks tänaseks kadunud nimi *Puustusmõts* (Liismiti), Urvastõs Vaabinas *Puustusõ* talu nimekobar. Huvipakkuv võrdlus võiks olla, et sama sõna esineb 1638. a revisjonis tühja talu tähistava saksa keelde laenatud terminina *Pustus* Põlva, Vahtsõliina ja Rõugõ kihelkonnas, kuid mitte kusagil Põlvast lääne ja loode pool. Seda liigisõna pole kasutatud ka Räpinä puhul, kuid siiski on liigisõnaga *Pustus* märgitud mõningaid kohti Võnnu kihelkonnas (LMR 1638).

4.5.11. Tõrv, turvas, lubi, viinakoda, viinavabrik, savikoda

Maavarade ja loodusest hangitava tooraine nimetused olen esitanud koos nende hankimisest märku andvate artefaktide nimetustega. Seda põhjendab tõdemus, et näiteks nimedes *Turbasuu* '-soo' (19) on alati tegemist soodega, kus toodeti või toodetakse turvast ja sellele vastavalt on mingi osa soo pinnast (olnud) artefaktistunud: tänapäeval freesturbavälja tehismaastik, enne II maailmasõda tihe kraavitus, turbapätside hunnikud ja turbakuurid. *Tõrv*-nimede puhul (25) võime märgata samasugust asja – *Tõrvamägi* (9) on ikka koht, kus nime kasutajate teada paiknes tõrvaahi ja nimed *Tõrvaahokunt* (Plv Holvandi) ning *Tõrva-havvapalo* (Plv Taivaskua) väljendavad sama asjaseost pikemas sõnastuses.

Tõrva-arvestusse pole ma kaasanud nimesid, mis sisaldavad täendosana sõna *tõrvas*, nt *Tõrvassaar* (2), külanimi *Tõrvasõ* (Har Taheva), sest neis on nime motiveeritus tõrvatootmisest vähetõenäoline. Sõna *tõrvas* tähenduseks on eriliselt vaigune, tulesoetuseks sobiv puu ja algupärase nime tekkimisega seotud tähelepanu on pälvinud koht, kus neid leidub. Ka üksikud *tõrv*-nimed ei pruugi olla motiveeritud tõrvaahjudest, nt *Tõrvoja* (Rõu Pindi Kõrgassaarõ) puhul on tõepärane ka rahvalik nimeseletus oja eriliselt tumedast veest.

Ka *lubja*-nimede puhul on *Lubjamägi* (9) ja *Lubjaahomägi* (3) 'lubjaahjumägi' eespoolkirjeldatuga sarnases seoses. Lubja põletati Võrumaal põllult korjatud lubjakivitükkidest, vaid Mõnistes leidub looduslik lubjakivikiht ja vastavalt ka negatiivse pinnavormi nimi *Lubjahaud* (Har Tämälse). Sealsamas

leidub ka *Kalkahu* nimekobar, kuid ei leidu primaarseid *kalk*: *kalgi*- ‘lubi’ nimesid (vrd Plv Lutsu soosaar *Kalgipäälne*).

Atribuudid *viinakoda*, *viinavabrik*, *viinaköök* (24) olen esitanud siin rühmas, kuid genitiivse atribuudi *viina* olen siit välja jätnud, sest kuigi näiteks nime *Viinaorg* (3) puhul on tõenäoliselt tegemist puskariajamise kohtadega, pole neis kohtades näha olnud ei hooneid ega püsivat sisseseadet.

4.5.12. *Kuul’, kõrts, jaam*

Atribuudi *kooli* 22 (40) puhul on kõige levinum rahvapärane kombinatsioon hoonenimi *Koolitarõ*, mida võib pidada ka üheosaliseks terminnimeks. Ametlikku, suulises pruugis mittekasutatavat talunime *Kooli* leidub 16 korral, *Koolimaa* 5 korral. Loodusobjektide liitnimedest äratavad huvi kaks lähestikku paiknevat nime *Koolimägi* (Kan Karstmõisa Mügrä ja Poll’a), mida rahvapärimus seostab vanade kalmistutega ja milles võiks seetõttu olla jäädvustatud homonüümne sõna **kool* surma tähenduses. *Koolimägi om kuuljido perrä* (Mügrä, Frieda Eglit).

Kooli, kõrtsi ja (posti)jaamaga tuleb välja süntaktilis-semantilise struktuuri mudeli üks nõrk koht: on raske, kui mitte võimatu otsustada, kas talunimed *Kooli*, *Kõrdsi*, *Jaama* on koha (algupärast) liiki väljendavad (funktsioon A) või talu teistest taludest eristavad (funktsioon B). Tavaliselt on kunagine ühiskondlik hoone ümber ehitatud või lammutatud, kuid nimekasutuses figureerib ikkagi apellatiivilähtene pruuk: *Tulõ kävvü koolimaja man, kõrdsi man, jaaman* ‘tuleb käia koolimaja juures, kõrtsi juures, jaamas’. *Kõrdsi*-nimede muid näiteid: *Kõrdsijärv* (2), *Kõrdsikands* ‘-ase’ (Vas Orava Soe), neem *Kõrdsinyna* ‘-nina’ (Räp Mehikuurma), mets *Kõrdsipalukõnõ* (Har Mõnistõ Konnukülä). *Jaama*-nimede näiteid: *Jaamamõisa* (Räp), *Jaamaorg* (Vas Plessi). *Jaamaniit* (Har Kalli) on motiveeritud postijaamast, *Jaama niidüq* ‘niidud’ (Urv Sõmmõrpalo Mustassaarõ) aga hoopis raudteejaama asulast *Jaam*.

4.5.13. *Nurm, kopli, sõõrd*

Nurm ‘põld’ esineb eristava nimeosana kokku 46 AVKA nimes, millest siiski vaid 15 on suulises kasutuses. Suhteliselt levinud on keset lagedat mõisapõldu ehitatud asunikutalu ametlik nimi *Nurme* (28). Huvipakkuv on kitsa levikuga nime *Nurmmägi* (6) motiveerituse probleem. Neid nimesid leidub üksnes Karula kuplistiku alal, kuid väljaspool Võrumaad ka Otepääl. Võimalik, et osa nimedest *Nurmõmägi* (5) on samuti algupäraselt olnud *Nurmmäed*. Tüüpiline *Nurmmägi* on ühe kuplistikul paikneva talu viljelussüsteemis kõige laiaulatuslikum mägi, võimalik, et algne põlispõld väiksematele küngastele taanduvate alemaade vahel; samuti võib tegu olla mitmeks väljaks jagatud põllualaga ühe talu viljeluses või ajaloolises mitme talu vahel jagatud lapimaaviljeluses (Saar

2004a: 15). Viimasel juhul oleks tegemist mitmusliku nime **Nurmimägi* lühenemisega. Nimede *Nurmmägi* levik kitsal alal on üsna kindlaks tõendiks selle kohta, et mõned neist on antud juba olemasolevate nimede eeskujul, ilma et esialgu nähtaval olnud maakasutuslikud eeldused peaksidki täidetud olema.

Kopli-nimedest 14 (55) on kõige levinumad rahvapärased nimed *Kopliniit* (5) ja *Koplimägi* (4). Suurest hulgast ametlikest talunimedest *Kopli* (41) on vaid üksikud rahvapärases kasutuses, ülejäänud on enamasti asundustalude nimed. *Kopli*-motiivi produktiivsus asundustalude nimedes on seletatav mõisate jagamiseelse maastikupildiga, kus mõisanurmede vahel leidis kindlasti ka karjakopleid.

Syyrd: sõõru 'ale' esineb iseseisva eristava nimeosana vaid nimedes *Sõõrumägi* (8) ja talunimedes *Sõõru* (5), peale selle mõningates võrsnimedes, nt *Sõõru karjäär* (Urv Lümätü). *Sõõru*-elementi sisaldavaid nimesid leidub kõikjal Võrumaal, va Räpinä khk, pisut tihedamad alad on Harglõ, Karula ja Urvastõ. Nimede levik ei ütle muidugu midagi tuleviljeluse hilisaegse leviku kohta, sest teatavasti võidakse nimes kasutada just koha hästi erilist tunnust. Muudest tuleviljelusega seotud sõnadest esineb Võrumaal kohanimedes *kütüs* 'kütis', nt *Kütisemägi* (Vas Sandi, Vas Kerigumäe) ja *Kütüskurm* (Räp Laaksaarõ). Ka osa *küti*-nimesid võib olla seda algupära, vrd *Kütissaar* (Kan Piigastõ) ja *Kütisaar* (Krl Litsmõtsa). Hämarunud alepõletustetermini võimalusele olen viidanud ka *viira*- ja *viru*- nimede puhul (4.4.8).

4.6. Taimenimetused ja maastik taimeliigi järgi täiendosades

Rühma on koondatud puunimetused, puunimetustest tuletatud metsanimetused ja muud sagedasemad taimenimetused. Eraldi kultuurtaimede rühma pole välja tooma hakatud, sest kultuurtaimede nimetustega on moodustatud suhteliselt vähe kohanimesid (vrd Kiviniemi 1990: 135).

Selles täiendosade rühmas võib näha, et üksnes ametlikus kasutuses olevate talunimede suhteline osa on küllalt suur. Puunimetused on olnud 1920. aastatel suurest mõisaväljast eraldatud asundustalude kõige eelistatumad ametlikud nimed. Mõnikord on nimeandmise taga olnud tõeline motiveeritus üksikust puust või metsatukast krundil, kuid sageli võib juba katastrikaardiltki näha, et maamõõtjad on kasutanud nimede allikana lihtsalt sellist mõisteklassi, milles leidub küllaldaselt hulgal elemente ja elementide (puuliikide) omavaheline eristamine on selge.

Tabel 9. Taimenimetused täiendosadena AVKAs.

Jrk nr	Koht üldjärjestuses	Täiendosa (või üheosalise nime-na) esinev sõna	Esine-mis-arv	Pluss am-nimed	Pluss üle atri-buteeritud	Tähendus, kommentaar
1.	6.–7.	tamm	97	159	161	
2.	11.	kõiv, kask	86	149	151	<i>kask</i> 2 (46) [46]
3.	~25.	haab	54	67	70	
4.	27.–28.	petäi, mänd	51	88	89	<i>mänd</i> 23 asunikutalu nimes
5.	~54.	uibu, õunapuu	35	69	69	<i>õunapuu</i> 3 asunikutalu nimes
6.	~59.	haavistik, haavik	34	46	46	
7.	65.	kuus	31	55	57	‘kuusk’
8.	~70.	lepp	28	41	42	
9.	~79.	maasikas	26	32	32	
10.	~84.	sokk	25	27	27	‘soohein?’; osa nimesid isikunimelist algupära
11.	~100.	tuum, toomingas	23	46	47	<i>toomingas</i> 1 (5) [6]
12.	~100.	pähn, lõhmus, pärn	23	80	81	<i>pärn</i> 32 asunikutalu nimes
13.	~110.	pai	22	45	45	‘paju’, osalt veekogu tähendus
14.	~115.	mari	21	21	23	
15.	~130.	pedästik, männik	19	53	53	<i>männik</i> 32 asunikutalu nimes
16.	~130.	katai, kadak	19	27	27	<i>kadak</i> 4 asunikutalu nimes
17.	~130.	sarapuu	19	24	25	
18.	~140.	pihl, pihlak, pihlapuu	18	52	52	
19.	~140.	kanarik, kanarbik	18	22	23	<i>kanarbik</i> 2 asunikutalu nimes
20.	~155.	naaris	17	17	18	‘naeris’
21.	~155.	tilk	17	17	19	‘osi’, osalt isiku- ja kohanimedest
22.	~175.	lauk	15	16	17	osalt isiku- ja kohanimedest
23.	~190.	kõivistik, kaasik	14	46	46	<i>kaasik</i> 2 (28) [28]
24.	~190.	sipul	14	14	15	isiku- ja kohanimest, kujuvõrdlus

4.6.1. *Tamm, kõiv, kask, lepp, tuum ‘toomingas’, pähn, pärn, lõhmus*

Levinuim puunimetus Võrumaa kohanimede täiendosades on *tamm*, seda leidub kõige rohkem nii kirjalikul kujul sündinud ametlikes talunimedes *Tamme* ~ *Tammõ* (60) kui ka suulise pruugi nimedes. Nimenäiteid: *Tammõmägi* (30), *Tammõlump* ~ *Tammõlomp* (7), *Tammõniit* (6), *Tammõorg* (6), *Tammõnurm* (Rõu Vana-Laitsna Vungi), metsanimi *Tammõvarik* e *Tammõpaks* (Urv Ruhi-ku). *Tamme* kui kõrgelt väärtustatud puuliigi kohapeal leidumine on andnud alust koha nimetamisele ka siis, kui pole tegemist eriliselt silmatorkava üksik-puu või puuderühmaga. Väike osa *tammõ*-atribuudiga kohanimedest võib põhineda ka perekonnanimel *Tamm*, mis on kõige levinum eestlaste perekonnanimi (EKK 2007: 480). Sõna esineb ka hargtäiendina: *Tammõ-Lauri* – üks Lauri taludest, mis asub suure tamme juures (Urv). *Tammõ-Lauri* naabertalu nimi *Lepä-Lauri* on näide vastandusseose põhjal loodud nimest. Ametlike talunimede paiknemist analüüsides selgub, et *lepp* ja *lepi* ongi asundustaludele nimede andjate jaoks töötnud kui vastandnimed sõnu *tamm* ja *tammik* sisaldavatele nimedele. *Tamm* on väärispuu, püsivuse ja põlisuse sümbol, rahvusromantiline sümbol, seetõttu on seda eriti sageli kasutatud asundustaludele ametliku nime andmisel. Kui muud puunimetused saavad kaalutletud talunimeks enamasti printsiibi “kohapeal leiduv” alusel, siis *Tamme* puhul tuleb arvestada ka soov-nime printsiipi: istutatakse noor tamm ja antakse talule nimi.

Lõunaestikeelne *kõiv* ja kirjakeelne *kask* esinevad erinevates nimekihi-stustes. *Kõiv* figureerib peamiselt loodusnimedes *Kõomägi* (23), *Kõivõmägi* ~ *Kõivamägi* (13), *Kõivumägi* ~ *Kõivomägi* (8), *Kõossaar* (14), samal ajal esineb vaid üks *Kasemägi* (Krl Rebäse) ja üks rahvapärane vanatalu nimi *Kase* (Plv Kauksi). See viimane eksisteerib üksnes kõnekeelse nimena, ei tulene teada-olevalt perekonnanimest ja kuna talu asub küla ääremaal, siis on alust oletada nime pärinemist hääbunud või laenuna esinenud viljelusterminist (vrd soome *kaski* ‘alemaa’). Rahvapäraseid talunimesid *Kõo* ~ *Kõivu* esineb kõigest 5, samal ajal kui uusi ametlikke nimesid *Kõo* ~ *Kõivu* on AVKAs 19 ja uusi ametlikke nimesid *Kase* koguni 44. Tänapäeval on katastriüksuste nimede *Kase*, *Kasesalu* jms arv jätkuvalt tõusuteel.

Genitiivse atribuudiga *toomõ*- ‘toominga’ leidub küllalt vähe liitnimesid, nt *Toomõmägi* (4), *Toomõorg* (4), kuid nimi on olnud produktiivne uutes talu-nimedes *Toome* (17). Ida-Võrumaale omase pärna nimetusega *pähn* leidub AVKAs 15 rahvapärast nime ja 19 ametlikku talunime *Pähna*, esimeste hulgas on liitnimesid *Pähnämägi* (3), *Pähensaar* (Räp Toolamaa Laanõ). Leidub ka mitmuslik külanimi *Pähni* (Rõu Vana-Roosa). Ülemaalise levikuga pärna sünonüüm *lõhmus* on andnud 8 rahvapärast nime, nt mets *Lõhmuskund* (Kan Kaagri), *Lõhmussaar* (Räp Vinso). Eesti kirjakeelest laenatud *pärn* esineb üks-nes uutes ametlikes talunimedes *Pärna* (32). Teatud reservatsioonidega võib öelda, et need puud, mis eesti ärkamisaegsetes lauludes tihedamat mainimist leidsid, on leidnud koha ka mõisaasundustalude ametlikes nimedes.

4.6.2. Haab, haavistik

Kiviniemi Soome kohanime põhjal tehtud tähelepanek, et haab on kohanime-tribuutides üllatavalt sage puuliik, leiab kinnitust ka Võrumaal. Kui Kiviniemi (1990: 132) toob peamise põhjendusena selle, et tegemist on Soomes küllalt vähe esineva puuliigiga, siis Võrumaal on looduslikud olud teised ja haaba ning haavikuid leidub palju. Peaksin olulisemaks teist Kiviniemi põhjendust (1990: 132), miks haab on äratanud nimeandjate tähelepanu: see puu eristub muudest hõlpsasti, eriti kui neid kasvab ühes kohas rohkem. See, miks nimesid *Haavamägi* (9), *Haavassaar* (8), *Haavist(iku)mägi* (11) leidub silmatorkavalt sageli, põhjendub keeleväliselt haava omadusega hakata kasvama põllu servas ühe-liigilise puistuna, nii et kaugelt vaadates on ühtlaselt hallide tüvede dominant isegi selgemini eristuv kui kasetüvede kirju värv, mis torkab silma pigem lähedalt vaadates. See, kas mõni puuliik on tavaline või vähelevinud, ei mängi nimetekkes nii suurt rolli kui puu või puuderühma visuaalsed omadused.

4.6.3. Petäi, mänd, uibu

Täiendosa *petäi*: *pedäjä* ‘mänd’ esineb 51 AVKA nimes, sh 35 nimes *Pedäjämägi*, mis on kõige levinum puunimetusega attributeeritud mäenimi. Veel nimenäiteid: talunimi *Pedäjä* 5 (19), *Pedäjänyna* ‘-nina’ (Räp Laaksaarõ), *Pedäjäsuu* ‘-soo’ (Kan Hoboala), *Pedäjätarõ* (Vas Kliima). Viimase näite puhul on nimi saadud hoopis levinud perekonnanimest *Pettai* (vana kirjaviis). Isikunimi on võinud olla ka mõne muu sellesse levikkonda kuuluva nime aluseks. Eesti kirja-keelne *mänd* esineb uuemate talude ametlikes nimedes *Männi* (17), mugandatud kujul *Männä* (6).

Täiendosa *uibu* ‘õunapuu’ esineb 35 rahvapärases nimes ja lisaks veel 32 üksnes ametliku pruugi talunimes *Uibu* ~ *Uibo*. Nimenäiteid: *Uibumägi* (28), *Uibunurm* (2), *Uibujärv* (Plv Uibumõisa), *Uibumõisa* <? *Uibu(järve) mõisa*.

Nii *petäi* kui ka *uibu* on levinud peamiselt mäenimede, Võrumaa mõistes siis enamasti põllunimede atribuutidena. Üksiku männi kasvamajätmine kruusasele nurmenõlvale või põllupeenrle on olnud Võrumaa talurahva traditsioonilises maastikukujunduses hästi tüüpiline, vastavalt sellele leidub palju ka puu nähtavalolekust motiveeritud nimesid. Õunapuu põllu ääres on olnud samuti tugev paiga markeerija, seda juba sellepärast, et sügisel pidasid õuntest lugu nii karjalapsed kui ka kariloomad.

4.6.4. Maasikas, mari

Maasikas 26 (32) on kõige levinum marjanimetuse Võrumaa kohanimes. *Mustika*-nimesid esineb 7, *molohka* ja *murak*- ‘murakas’ nimekobaraid 5, kuid neistki vaid üks kindlalt apellatiivse täiendosaga, vaarikat tähendava sõnaga

atributeeritud kohanimesid pole registreeritud. *Maasika*-nimede näiteid: *Maa-sikmägi* ~ *Maasikamägi* (13), *Maaškasaar* (Vas Misso Põdramõtsa), *Maaške-laan* (Plv Kauksi), *Maasikaorg* (Urv Antsla). Viimane neist on sekundaarnimi Maasika talu nimest, vastavate talunimede *Maasika* ja *Maaška* (4, koos ametlikega 11) aluseks on aga korduvalt isikunimi.

Taiendosa *mari* esineb genitiivsel kujul *marja* ~ *maša* 21 nimes. Nimedes *Marjasuu* ~ *Mašasuu* ‘marjasoo’ (4) on nimeandmismotiiv läbipaistev, *Marja-mägi* ja *Mašamägi* (16) võivad olla aga mitut algupära. Kõigepealt on oluline ja nimekasutajate poolt mitmel korral selgitatud *Marjamäe*-nime motiveeritus marjade, eeskätt maasikate leidumisest (vrd *Maasikmägi*). Võimatu pole ka mõne *Maarjamäe*-nime ümberkujunemine. Need *Marjamäed*, mis paistavad silma kui ümbruskonna kõige kõrgemad mäed, nt Otepää Sihva *Marjamägi*, Krl Koemõtsa *Marjamägi*, Rõu Viitinä *Mašamägi* ja ka Harglõ Essemäe *Marju-mägi*¹⁸ – kõigi nende puhul on võimalik oletada nime väga suurt vanust ja pärinemist hoopis vanemast keelvormist, vrd mordva keeltes *mar* ‘mägi, kün-gas’ (*mar*-nimede kohta Venemaal vt Ahlquist 1997). Kõrvutuseks *marja*-atri-buudi levikkonnaga võiks välja tuua ka tähendussisult läbipaistmatu *maristo*-nimeelemendi, nt mets *Maristo* (Räp Kahkva Kürsä), talunimi *Maristo* (Rõu Pindi Otsa), talunimi *Maristlaanõ* (Rõu Sännä Hurda).

4.6.5. Mitme leksikaalse rühma vahel jagunevad atribuudid *sokk, pai, tilk, lauk, luht*

Sokk: *soka* (25) on kohanimede täiendosades kõige korduvam taimenimetus, mille täpset tähendust võru keeles pole enam õnnestunud registreerida. Etümo-loogiliseks võrdluseks sobib saami *soahkki* ‘vaivaskoivu’. Rahvalauludes kor-dub püsiväljend *suuhn soka all* ‘soos soka all’, mille alusel on arvatud, et tege-mist on sooheina või kuluheinaga. Kui vaadelda korduvaid nimesid, siis saab selgeks, et valdavalt on tegemist talunimega *Soka* (12 pluss 2 üksnes ametlikku) ja võrsnimedega talunime alusel *Soka suu* ‘-soo’ (3), *Soka org* jne. Vaid üksi-kud nimed on registreeritud primaarnimekujuliselt: *Sokasuu* (Kan Trongi, Urv Raguli), *Sokamägi* (Rõu Haani Villa), *Sokkoja* (Räp Suvähavva). Nende puhul on motiveeritus taimest tõenäoline¹⁹. Kuid talunimede puhul on tõenäoliseks vaheastmeks olnud isikunimi. Võib märgata, et Võrumaal käänatakse ka mujalt Eestist pärit inimeste perekonnanime *Sokk* türevokaaliga *a* – *Soka*, kuigi üld-

¹⁸ Struve-Tenneri triangulatsiooni dokumentides 19. saj I poolest on triangulat-sioonipunkti nimi *Mariomäggi* (Mets 2002). Praegu kannab geodeetilise punktiga mäetipp nime *Lipumägi*, ajalooline nimi *Marjumägi* on suulises kasutuses üle kantud naabertipule samal kõrgendikul.

¹⁹ Vajab uurimist, kas väike, raudtee ehitamise ajal kinni aetud Soka järv (Plv Holvandi) on ikka sekundaarnimi talunime *Soka* suhtes või on talunimi saadud järvenimest. Järv asus küll talu tagamaadel, nii et talu nimetamine naabrussuhte alusel pole eriti tõenäoline.

eestiline tava on *Sokk*: *Soku*, nii nagu isaslooma nimetuse *sokk* puhul. Viimase tähendusele vastab vanapärases võru keeles *sikk*, mis käändub aga samuti *a*-liselt, *sika*, mitte *siku*. On tõenäoline, et isiku- ja asustusnimes *Sokk* on segunenud mitu tähendust, sünkroonilise nimeteaduse seisukohast tulekski seda vaadelda kui väljakujunenud antroponüümi.

Atribuut *pai* võib olla tähendanud nii paju kui ka väikest veekogu (Faster 2005: 69). Ametlikes talunimedes *Paju* ~ *Pajo* ~ *Paiu* (23) on eristavaks nimeosaks kasutatud tõenäoliselt üksnes puunimetust. Rahvapärased kohanimeatribuudid, mida leidub 22, sisalduvad nimedes *Paiuniit* (3), *Paiu* t (3), *Paiusaar* ~ *Pajussaar* (2), *Paiusild* (2), *Paiukõrts* (Har Mõnistõ), *Paiulont* (Krl Kibõri). Kui võrrelda sõna esinemist veekogude või soiste kohtade nimede põhiosana, siis seda leidub üksnes Ida-Võrumaal Meerapalost Tsiistreni, läänes Vagula järveni. Uue paisjärve *Paiujärv* (Urv Vht-Antsla Kärstnä) nimi on kindlasti motiveeritud kaldal kasvavatest suurtest remmelgatest. Puukujulise paju e remmelga võrukeelne nimetus *raag* aga on andnud nimesid *'Raagumägi* (Räp Kahkva), *Raag-sild* (Vas Suukülä), *Raaniit* (Kan Tiido).

Eristav nimeosa *tilk* (17) esineb vanades talunimedes *Tilga* (8), külanimedes *Tilga* (Vas Loosi, Har Harglõ, täiendatud kujul *Ala-* ja *Mäe-Tilga* Rõu Haani). Talunimede aluseks on olnud talupoja lisanimi, vrd ka talunimi *Tilgo* ~ *Tilgu* (3 nimekobarat). Kallasmaa on siin osutanud vanemale eesti isikunimele *Tiilik* < alamsaksa *Tilcke* (1996: 429). Kuid liitnimedes *Tilkniit* (Kan Kruutusõ Rooba, Plv Karilatsi), *Tilganiit* (Urv Rimmi, Kan Tiido) ja *Tilgasuu* (Krl Iiperä Pormeisteri) on atribuut saadud taimenimetusest *tilk* 'osi'. Atribuuti *osja* ~ *oša* leidub AVKAs 9 loodusnimes.

Pole võimatu, et mõnede talunimede *Soka* ja *Tilga* aluseks on siiski selline talupoja lisanimi, mis on motiveeritud inimese elukoha taimestiku iseärasustest. Kohad, kus paistab silma pikk kuluhein või väljakurnatud alemaale iseloomulik osi, tunduvad maaviljelejate kogukonna jaoks kindlasti halvas mõttes erilised ja seeläbi ka pilkavaks lisanimeks sobivad.

Eristav nimeosa *lauk*, mis käändub võru keeles *a*-liselt, gen *lauga*, seostub tänapäeval eelkõige laugu kui taimega. See peaks olema suhteliselt noor laensõna (vrd sks *Lauch* 'porrulauk'). Talunimed *Lauga* (6) ja külanimi *Lauga* (Plv Tsolgo) sisaldavad tõenäoliselt hoopis isikunime. Loodusobjektide liitnimesid on vähe, nt *Laugamägi* (2), needki võivad olla sekundaarsed. *i*-listes nimedes *Laugimägi* ja *Laugissaarõq* '-saared' (Krl Kaika, Krl Saartjärve) esineb hoopis maastikusõna *lauk*, vrd eesti kirjakeele *laugas*, sama näib olevat ka neljas talunimes *Lauksilla* (Krl, Urv) ning nimes *Lauksaar* (Krl Kaku). Sama maastikusõna *a*-list varianti võib oletamisi pidada ka *lauga*-nimede aluseks, vrd mitmusliku järelkomponendiga talunimi *Linalaugõ* (Räp Võika) ja Saaremaa põllunimi *Lauga* (Kallasmaa 1996: 170).

Eristav nimeosa *luht* esineb 11 rahvapärases nimes ja 16 ametlikus talunimes *Luha*. Rahvapäraseid talunimesid *Luha* on AVKAs kõigest 2. Liitnimede objektide analüüs näitab, et ehk isegi rohkem kui maastikutermin *luht* on atribuudiks saanud tänapäeval hämardunud tähendus *luht* 'luhahein, teatud laadi

rohi': "Konnuhain om lambahain, a suutõ seen ei kasuq muud ku luht." (Har Tahevamõisa Kalju Raudsepp). *Luhasuu* (Rõu) on suur soo, kus pole kunagi heina tehtud, *Luhamägi* (Räp Linte, Krl Mändiku, Krl Pormeistri) on kõigis neis kohtades selline nimeobjekt, mille nimesaamine naabruses paikneva luhahainamaa järgi ei ole tõenäoline.

4.6.6. Kultuurtaimede nimetused

Kultuurtaimedest mahub eespool esitatud sagedusloendisse vaid *naaris* 'naeris' (17). *Sipul* 'sibul' (14) esineb eristava nimeosana põhiliselt talunimedes *Sibula* (mille puhul on tõenäoline pärinemine isikunimest) ja talunimede võrsnimedes. Leiduvad küll mõned nimed, mille semantika lubab seostamist taime kasvu-kohaga, nt *Sipul'suu* (Rõu Vana-Laitsna Söödü), soosaar *Sipul'mägi* (Krl Käärikmäe). Võimalik, et *Sipul'mägi* on ka hoopis kujuassotsiatsiooni alusel antud nimi, kuna tegemist on teravatipulise künkaga.

Naeris ja kaer on ainsad kultuurtaimed, mis on Võrumaal rohkem kui mõnel korral nimeandjate tähelepanu köitnud. Soome kohanimistus on kultuurtaimede esipaar samasugune, üksnes kaera-nimesid leidub rohkem kui naeri-nimesid. Soome materjalist nähtub, et kultuurtaimede nimetused on saanud kohanime-atribuutideks siis, kui tegu on maa ühekordse kasutamisega või kui viljeldud kultuur ise on haruldane (Kiviniemi 1990: 135). Võrumaa *naeri*-nimede näiteid: *Nakrimägi* (5), soosaared *Nakrisaar* (3), *Naarissaar* (Kan Ahijärve soo), 'Naarisaar' (Räp Haavamõisa), mets *Nakrikund* (Vas Põnni). Nimede koondumine metsa ja soosaatele peegeldab kunagist naeriviljeluse eripära, naereid külvati alemaale või heinamaal üle põletatud kuhjaasemele (Pille Tomson suuliselt). Vrd ka talunimi *Nakriniidü* (Har Laurimäe).

Kaara-nimed 11 (13) on teistsuguse olemusega, peamiselt on tegemist asustusnimedega: *Kaaramõisa* (Har Taheva), talunimi *Kaara* (3, koos ametlikega 5), *Kaaramägi* (3). Külanime *Kaarataudsa* (Rõu Haani) puhul on tõenäoline, et *kaara*- pole hargtäiend, vaid külanimi põhineb terviklikul isikunimel. Omapärase leksikaalse sisuga on tõesti kaerakasvatusega seostuv nimi *Kunnu-Kaarolõmägi* 'kaer-õle-mägi' (Rõu Viitinä Härämäe).

4.7. Metsloomad ja metsloomanimetustest isikunimed täiendosades

Taas näitab esimene esinemisarv suulises kasutuses olevaid kohanimed, teine liidab sellele ametlikud talunimed, kolmas ka jagunenud või täpsustatud kohtade algupäraste nimede atribuudid. Sama loomaliigi või muu mõiste leksi-kaalselt erinevad nimetused on kokku liidetud.

Tabel 10. Metsloomanimetused täiendosadena AVKAs.

Jrk nr	Koht üldjärjestuses	Täiendosa (või üheosalise nime-na) esinev sõna	Esine-mis-arv	Pluss am nimed	Pluss üle atri-buteeritud	Tähendus, kommentaar
1.	12.	susi, hunt	84	88	95	
2.	16.–17.	repän	66	69	75	‘rebane’
3.	~25.	kurg	54	57	58	
4.	~39.	siug, huss	40	40	41	‘madu’
5.	~43.	põdõr	39	43	47	‘põder’
6.	~43.	varõs	39	42	43	‘vares’
7.	~47.	kähr	37	40	44	‘mäger’
8.	~54.	haugas, kull	35	40	42	<i>kull</i> 11 (14) [14]
9.	~54.	kahr, karo ~ karu	35	36	39	
10.	~43.	part’s	32	34	35	põhiliselt metspart
11.	~67.	orrav	29	32	35	‘orav’
12.	~67.	ritsik	29	30	34	‘rohutirts, kilk’
13.	~75.	kogõr	27	27	28	‘koger’
14.	~79.	jänes	26	27	28	
15.	~92.	kiiss, kusk: kusõ	24	25	28	‘kiisk’; <i>kusõ</i> esineb vaid ühes nimekobaras
16.	~110.	kakk	22	22	26	<i>Kaku</i> t jms, <i>Kakkorg</i> teist algupära < <i>vii kakut</i>
17.	~122.	tsirk	20	22	22	‘lind’
18.	~155.	kunn	17	18	19	‘konn’
19.	~165.	luts	16	17	19	
20.	~175.	piho ~ pihu	15	15	16	‘peoleo’
21.	~175.	teder	15	20	20	
22.	~175.	parm	15	16	18	
23.	~190.	kägu	14	16	16	
24.	~190.	udras	14	14	15	‘saarmas’
25.	~190.	harak	14	14	14	‘harakas’

Suur osa kõigist loomanimetustest on saanud kohanimeatribuutideks isikunimede kaudu. Kõige selgemini paistab inimreferendile põhinev nimeandmine välja siis, kui loomanimetus esineb põhiliselt talunimedes ja nende talunimede võrsnimedes. Enamlevinud nimesid vaadeldes saab välja selgitada ka teisi olulisi nimeandmispõhimõtteid, mis avalduvad kohanimedes loomanimetuste näol. Esimesel neljal ülaltoodud pingereas võiksid need olla järgmised: hundil seotus erakorraliste sündmustega, rebase puhul urgude leidumine nime saavates kohtades, ussi ja kure puhul märgade kohtade nimede attributeerimine nende loomanimetustega.

4.7.1. Susi, hunt, kahr, karo

Eristav nimeosa *susi*: *soe* esineb 69 nimes. Võru keeles küllalt uus sõna *hunt* esineb 15 rahvapärase nimes. Talunimesid *Soe* on päris palju (18). Lisaks leidub põlistalude ja külade abstraherunud nimesid, mis seda elementi sisaldavad ja algselt lisanime kujul ilmnevad: *Soeri* < *Soe-Jüri*, *Soena* < *Soenyna* ‘-nina’, mitmuslik külanimi *Sutõ* (Vas Loosi) jne. Paljudes nimedes on võimalik ka otsene motiveeritus metsloomast, nt *Soesaar* (9), *Soemägi* (10), *Soesuu* ‘-soo’ (6), mets *Susivarik* (Urv Vaabina), *Soekraav* (Krl Kirbu), *Hundiraotu* (Vas Orava Kõvõra). Viimane neist on teadaolevalt koht, kus jahimehed lasksid maha rekordsuure hundi. Kuna ümbruskonnas leidub *Soe* talu- või lisanimi, siis nt *Sutõorg* (Plv Miiastõ), *Soelump* (Plv Tännässilmä), *Soesaar* (Krl Püssä) võiksid olla kunagisest maakasutusest motiveeritud. Metsloomale, vahel ka era- korralisele juhtumile viitavalt jäävad silma pigem liitsõnalise atribuudiga nimed *Soesitasuu* ‘-soo’ (Vas Sandi), *Soeoosõmägi* ‘-uru-’ (Plv Taivaskua), *Soendamägi* < *Soeoondõmägi* ‘-urgude-’ (Plv Viiraperä), *Soepojaorg* (Krl Peräjärve), *Soetapõlusõmägi* ‘-tapluse-’ (Krl Rebäsemõisa). Liitsõnalise atribuudiga *soe-havva* ‘hundiaugu’ esineb AVKAs tervelt 11 nime.

Kohati on *soe*- atribuudil emotsionaalse võrdluse väärtus. Nende nimede sünnil on olnud oluline üksnes koha ääremaastaatus: heinamaade piirkond *Soe-laani* (Urv Vana-Antsla Aladi), uuem külanimi *Hundilaanõ* (Räp) ja assotsieeruvad kohanimed *Hundilaanõ* poole viival teel *Hundisild*, *Hundisuu* (Räp Suuhara). Need on arvatavasti sekundaarnimed, kuid võivad sama hästi ise olla assotsieeruva külanime tekkimise motiiviks. Esineb vastandnimede paare, nt soosaarte nimed *Soesaar* – *Lambasaar* (Räp Suuhara), mille puhul võiks ehk paikkonna nimevara diakrooniliselt uurides isegi kindlaks teha, kumb nimi on teise suhtes primaarnimeks.

Eristav nimeosa *kahr* esineb 26 AVKA nimes, *karu* ~ *karo* aga 9 nimes. Põhja-Võrumaa *Kaaru*-nimesid (6) pole arvestusse kaasa haaratud, kuigi nt Plv Kaaru küla Kaaru talu vanakirjaviisiline nimi katastrikaardil on *Karro*. Põlva ja Rāpinā kandi kõige korduvamas õuekoera nimes (1990. aastatel) vaheldus kutsumine *Kaaro* ja *Karo* ka sama peremehe suus. Siiski, pika *a*-ga *Kaaru*-kohanimed kohalikud elanikud ‘karu’ tähendusega ei seosta.

Kahru-nimede näiteid: *Kahrumägi* (4), *Kahrusuu* (4), *Kahrusaar* (3), talunimi *Kahru* (3), külanimi *Kahru* (2), niit *Kahruvang* (Räp Niidsiku), metsad *Kahrutukmõ* (Plv Tilsa Mäni) ja *Kahruvardja* (Räp Lepikeste). Mitmekesised, vahel lausa unikaalsed põhiosad *Kahru*-nimedes iseloomustavad nimede suuremat vanust ja nimeandmispõhimõtete mitmekesisust. Leidub ka lühenenud talunimesid, nt Urv Kuldri *Kahruni* < *Kahru-Hinni*.

Karu-nimede hulgas leidub 2 vana talunime: *Karo* (Plv Kiisa), *Karu* (Krl Korijärve). Muud nimed on sekundaarsed *Karu küün*, *Karu mõts* (<pn), ka Plv Mõtsstõ *Karoniit* sisaldab ilmselt samas külas varem leidunud talunime *Karo*. Täielik asustusnimelähtesus lubab *Karu* ~ *Karo*-nimed tegelikult *Kaaro*-nimede tagasi viia ja otsida nende algupärast etümoloogiat isikunimede hulgast,

vrđ nt sm *Kaarlo*, vn *Gavril* jne.²⁰ Nii seletub rahuldavalt ka see tõsiasi, et võru keele alal, kus vanapärasest keelekasutuses on olnud tuntud üksnes apellatiiv *kahr*: *kahru*, esineb vanu *Karo*-asustusnimesid.

Kiviniemi (1990: 139) on Soome *karhu*-nimede arvukuse kohta (2. koht rebase järel) leidnud, et kuigi looma ennast liigub vähe, on tema mütoloogiline positsioon kõrge ja pärimus karuga kokku puutumisest ning talvepesa paikadest salvestub väga kergesti kohaliku keelekogukonna kohanimesse. Võrumaal ei paista karu pesapaikade roll nimeandmismotiivide hulgas kuidagi välja, kuigi nt Setumaal leidub kaks metonüümset metsanime *Kahrupesä* (Mikitämae ja Lutõpää). Kui oletada, et isikunimefoon on atribuutidel *susi* ja *kahr* enam-vähem sama suur, siis maastikul liikuva tegelasena on *susi* Võrumaal kahtlemata olulisem olnud. Võrumaa talupojakultuuril pole olnud ka nii tugevat kütikultuuri tausta nagu Soomes.

4.7.2. Repän, kähr, teder

Neid täiendosi sisaldavates nimedes on üheks oluliseks motiiviks kohapeal leiduv: rebaseurud, *kähri* 'mägra' urud, tedre mängupaigad.

Eristav nimeosa kujul *rebäse*, *rebäste*, *rebäs*- esineb 66 nimes. Levinuim nimi on *Rebäsemägi* ~ *Rebästemägi* (23). Siin on tavaliselt tegemist mägedega, milles nimeandmise ajal on leidunud rebaseurge, seega siis selge ja ühese nimeandmispõhimõttega. Talunimesid *Rebäse* ~ *Rebäste* leidub 20 (koos ametlikega 23). Loomanimetused on talunimedeks saanud valdavalt isikunimede vahendusel. Võib leida ka assotsiatsooninimede paare, nt *Kahru* 'karu' – *Rebäse* (Urv Liinamäe), kus viimane on nime saanud üksnes Kahru talu kõrval paiknemise alusel. Muid nimenäiteid: *Rebäsemõisa* (Rõu Viitinä, Krl), Karula *Rebäsemõisa* sekundaarnimi *Rebäsejärv* (täiendosavõrse), *Rebäseoja* (Plv Paidra), *Rebäsevõsu* (Har Saru Matsimäe), viimane on tõenäoliselt moodustatud kas talu- või perekonnanimest.

Eristav nimeosa *kähr* 'mäger' esineb 37 nimes. Korduvaim nimi on *Kähri-mägi* (20), motiveeritud mägraurgudega mäe sees. Seesama nimeandmispõhimõtte on soosaarte nimedel *Kährisaar* (3). Lisaks loendatutele leidub 9 nime atribuutidega *kähri* 'haudõ-', *kähriuru*-, *kährioondõ*- jms. Asustusnimedest *Kähri* (3 talu, koos ametlikega 6, kaks küla) on enamused saadud arvatavasti isikunime kaudu, kuid võimatu pole ka nimeahel **Kährimägi* > **Kährimäe* t > *Kähri* t.

Eristav nimeosa *teder* esineb 15 nimes. *Tedremägi* (8), *Tedirmägi* (Rõu Kasaritsa Soe), *Tedresaar* (Räp Hundilaanõ) võiksid olla motiveeritud tetrede mängupaikadest. Talunimed *Tedre* (3, koos ametlikega 8) peaksid põhiliselt isikunime kaudu tekkinud olema.

²⁰ Rāpinā Kurōkūlā vanad talunimed *Kaaro* kajastuvad nt 1670. a vakuraamatus kui *Kauro Paap* ja *Kauro Thomas* (Roslavlev 1974: 29), mis on selgelt kokkuviidav ristiname *Gavril* mugandusega.

4.7.3. Kurg, siug, huss, part's, kunn

Eristav nimeosa *kurg* esineb 54 nimes. Kõige levinum kombinatsioon on *Kurgsuu* ~ *Kurõsuu* 'soo' (11). Algupärast *Kurgsuud* esineb lisaks veel ümber-
tõlgendatud kujul: *Kurk'suu* (Urv Vaabina), keelejuhi seletuses – kurgikujuline
soo. Talunimesid *Kurõ* esineb 9, koos ametlikega 11. Vahel võib selline talu-
nimi olla motiveeritud soonimest või lihtsalt asukohast mingi (teise nimega) soo
ääres. Vanade talunimedede puhul oleks õigem öelda, et talunimele aluseks olnud
talupoja lisanimi võis olla motiveeritud nii isikuomadustest kui ka elukohast
vegisel maal. Veel nimenäiteid: *Kurõmägi* (7), *Kurõsaar* (4), *Kurgsaar* (Räp
Suurõ-Viirksu), *Kurõkülä* (Räp), *Kurgjärv* (Rõu Haani, Vas Põnni), *Kurõpalo*
(Rõu Pindi Lasva). Viimane nimi on seoses naabrusnimega *Kotkapalo*. Palju
leidub talunimedest moodustatud sekundaarnimesid.

Vanade *Kurõ*-nimede puhul võib tulla arvesse veel ka hoopis teist algupära
isikunimel põhinemine. Isiku lisanimeks on võinud saada sõna, mille vasteks on
soome murrete *kurki* 'kurivaim, kurat, tont', käibel olnud kui sõimusõna ja
keerdnimetus, nt *mettän kurki* 'karu' (SSA *kurki*²). Võimalik, et kure suur popu-
laarsus soonimede attributeerimisel põhinebki oma algupärasel kujul selle
hämardunud sõna ümbertõlgendamisel, et vanemates *Kurgsuu*-nimedes võiks
peituda hoopis kurjale jõule viitav nimeandmismotiiv.

Eristav nimeosa *siug* 'madu' esineb 21 nimes, samatähenduslik *huss* 'madu,
uss' 19 nimes. Kõige levinum kombinatsioon on *Hussisuu* ~ *Ussisuu* '-soo' (14)
ja *Siusuu* ~ *Sivvusuu* (8). Veel nimenäiteid: *Siugõmägi* (3), *Siusaar* (Vas Sandi),
Sivvusaar (Räp Raadama, Räp Aravu), *Hussilohk* (Kan Karaski). Asustus-
nimesid otse nende sõnadega attributeerides moodustatud pole, kuigi leidub
üksikuid loodusnimede põhjal moodustatud sekundaarnimesid, nt *Siusaarõ* talu
(Vas Sandi).

Part's 'part' esineb eristava nimeosana 32 nimes, neist kõige sagedasem
kombinatsioon on *Pardsilump* ~ *Pardsilomp* ~ *Partslomp* (11). Seda võidakse
Võrumaal mõista ka apellatiivse liitsõnana: *Tuu ei olõq järv, tuu om üts pardsi-
lump*. Talunimesid *Pardsi* leidub 4, koos ametlikega 6, *Pardsipalu* ~ *Pardsipalo*
(3), *Pardsioja* (Urv Vana-Antsla Pardsa), *Pardsisuu* (Kan Ihamaru). Mõisanimi
Pardsi (Plv) pärineb aga hoopis omaniku perekonnanimest *Bartch* (*Bartsch*)
(Uustalu 1972: 254).

Kunn ~ *konn* esineb eristava nimeosana 17 nimes. Talunime *Kunna* leidub 3,
nime *Kunnaland* samuti 3 (*land* 'väike järv'), lisanäiteid: *Kunnajärv* (Kan
Mõndsi), *Kunnjärv* (Rõu Viitinä Jugu), 'Kunnõjärv' (Kan Erästvere Püssümäe),
Kunnalomp (Räp Raigla), *Kunnamõts* (Plv Võromõisa, Rõu Pindi Pille). *Kunna-
mägi* (Kan Mõndsi) on põhiosavõrse Kunnajärve nimest, teine *Kunnamägi* koos
oma nimekobaraga (Urv Vana-Antsla Savi) näib aga primaarnimena. *Kunna-
nimede* hulka tundub olevat segunenud mingi osa *kunnu*-nimedest (vrd. 4.4.7),
tõenäoline näide oleks Võromõisa *Kunnamõts*. Nimeobjektide järgi vahet teha
pole enam võimalik, sest isegi veekogunimi *Kunnaland* võib vabalt olla nii

“land, kus elab ainult konni” kui ka “land, mis asub kunnus (kasutamata maal, põlismetsas)”.

Esitletud neljas põhiosamõistes avaldub kõige selgemini nimeandmismotiiv, mis ei seostu niivõrd nende loomade leidumisega nime saavas kohas (erand on ehk *Siugõmägi* ‘usside-’), kuivõrd määratlusega, et tegemist on vesise paigaga, mis erinevalt muudest samaliigilistest ei kõlba inimesele, vaid nimetatud loomale. Soodest võidakse teha heina, aga *Kurgsuust* leiab endale midagi vaid kurg. *Kunnõjärves* saavad elada vaid konnad ja *Pardsilump* ei ole ei veekogu ega ka maakasutust võimaldav koht. Samasse nimeandmismotiivi klassi võiks arvata ka allpool käsitletud *Kogrõjärve*. Nagu kure ja konna puhul mainitud sai, võib neis nimedes olla peidus ka hoopis teistsuguse algupäraga atribuute.

4.7.4. Põdõr, orrav, jänes, udras

Siia gruppi on jäänud need loomanimetused, kus ei paista välja ülekaalukat kombinatsiooni, mis oleks kindlasti motiveeritud looma apellatiivsest nime-tusest. Eristav nimeosa *põdõr* ‘põder’ esineb 39 nimes, neist arvukaimad on *Põdrasuu* ‘-soo’ (6) ja *Põdramägi* (6). Külanimi *Põdra* esineb 2 korda, talunimi *Põdra* 5, koos ametlikega 9 korda. Veel näiteid: neem *Põdõrnyna* ‘-nina’ (Kan Koorastõ Suurjärv), *Põdrasild* (Räp Kahkva), *Põdraniit* (Räp Pindi). Üks nooremaid nimesid *Põdrakivi* (Kan Ala-Musti) on antud maanteeäärsele kivile, mida ehtis tsemendist põdrakuju. Leidub ka põhiosale järgnevat hargtäiendit: perekonnanimega attributeeritud talunimi *Villaku-Põdra* (Urv Vana-Antsla Hangunukk), üks Villaku taludest.

Eristav genitiivne nimeosa *Orava* esineb 29 nimes, nt talunimi *Orava* (7, koos ametlikega 10), 2 külanime (Vas Orava, Kan Vana-Piigastõ) ja üks mõisa-nimi *Orava* (Vas), *Oravamägi* (6), metsatukk *Oravõsaar* (Har Koikkülä), metsatukk ja surnuaed *Oravasaar* (Vas Misso), *Oravaniit* (Krl Kibõri). On küll tõestamata, aga siiski mitte võimatu, et mõni Võrumaa *orava*- nimedest põhi-neks vooluveeterminil *ora*, nii nagu Võn Kastre *Veriorava kraav* < *Veriora*, vrd ka *Oravaujamägi* ‘-oja-’ (Vas Hürsi). Orava mõisale ja vallale nime andnud Orava küla puhul on siiski näha isikunimeline algupära: *Oraff Lauer* 1624/27 (Roslavlev 1965: 78).

Eristav nimeosa *jänes* esineb 26 nimes, nt *Jänessemägi* ~ *Jänesmägi* (10), talunimi *Jänesse* ~ *Jänese* (6), *Jänesniit* (2), külaosa *Jänesseliin* (Räp Raigla), mets *Jänessepalo* (Räp Suvähavva). Niidunimes *Jänesejalg* (Har Mõnistõ Põldõ) pole tegu ilmselt vanast maajaotusterminist kujunenud põhiosaga *-jalg* (vrd Tarvel 2001), vaid võrdlusnimega, kõige tõenäolisemalt lihtsalt väikese metsaheinamaa kitsust ja käänulisust metafooriks vormiva nimega.

Udras ‘saarmas’ esineb eristava nimeosana üksnes vanades talunimedes *Utra* (6) ja nende võrsnimedes.

4.7.5. *Varõs, haugas, kull, kakk, tsirk, piho, kägu, harak*

Linnunimetused on selline rühm kohanimeatribuutides, mis on kindlasti pärvinud ka nimede igapäevaste kasutajate tähelepanu rohkem kui mõni teine leksi-kaalne rühm. Linnunimetuste statistikat Lääne-Virumaa kohanimedes (kõik nimeelemendid) on teinud sealne staažikas kohanimetuskoguja Eduard Leppik. Tema esikümme näeb välja selline: *kurg* 30, *kull* 30, *kukk* 24, *ööbik* 18, *vares* 15, *teder* 10, *kotkas*, *kägu*, *part* 8, *pääsuke* 7 (Leppik 2002: 17). Nagu näha, ei ole kohanimistus sagedasemate linnunimetuste loendid väga erinevad, Võrumaa esinelik *kikas* 'kukk', *kurg*, *varõs* ja *haugas*(+ *kull*) ilmnevad ka põhjaeesti keelelalal.

Eristav nimeosa *varõs* 'vares' esineb 39 nimes, neist talunimes *Varõssõ* ~ *Varõsõ* 11, koos ametlikega 15 korda, muid näiteid: *Varõssõmägi* (3), *Varõssuu* 'soo' (3), soostuvad veekogud *Varõsjärv* (Urv Sõmmõrpalo Mustassaarõ) ja *Varõsjärveq* '-järved' (Rõu Haani), metsaosa *Varõskund* (Vas Illi). Ihamaru *Varõssõpalo* (Kan) kohta on teateid vanemast nimekujust *Varõtõpalo* (vrd 4.4.3). *Varõtõ* küla (Räp Palo) kohta liigub rahvasuus legend, et nimi oli ennemalt *Varaste*. Tõenäoliselt on legendi aluseks vana kirjaviisi väärtõlgendus ja kirjalikult jäädvustatud nimi sisaldas Rāpināle iseloomulikku, tänapäevani püsinud lisanime *Vaara* (> **Vaarastõ*). Roslavlevi (1974: 15) andmeid, et *Varõtõ* küla mainimised 17. saj on seotud hoopis *vir*-alguliste nimekujudega, tuleks kontrollida. Võimalik, et autor on segi ajanud *Varõtõ* küla ja Virosi talurühma.

Eristav nimeosa *haugas*: *hauka* esineb 24 nimes, võru keeles uuemaks sõnaks peetud sünonüüm *kull* aga 11 nimes. Talunimi *Hauka* esineb 8, koos ametlikega 10 korda, *Haukamägi* ~ *Haugastõmägi* ~ *Haugamägi* ka 8 korda. Veel nimenäiteid: külaosad *Haukanukk* (Kan Põlgastõ) ja *Haukakolk* (Plv Mamastõ), metsaosa *Haukasaar* (Har Saru Palukülä) ja niit *Haukasaar* (Räp Võõpso), mets *Haukalaan* (Räp Jõevaara). Nimeandmismotiivides võib märgata nii isikunimelisi kui ka apellatiivseid algeid. *Kulli*-nimede näiteid: *Kullisaar* (3), liivakivipaljand *Kullimüür* (Plv Himmiste), mitmed sekundaarnimed isikunimede põhjal, nt *Kulli*-nimekobar Udsalis – talu, sild, luht (Urv Vaabina). Rõu Haani *Kulliperä*-nimekobara puhul pole isikunimelist alust teada, kuid selle olemasolu on apellatiivi uudsuse ja muude *kulli*-nimede taustal küllalt tõenäoline. Vana talunimena *Kulli* Võrumaal ei esine, kuigi isikunime alusel võiks seda ette tulla (vrd Pall 1969: 91).

Kakk esineb eristava nimeosana 22 nimes, neist 7 on vanad talunimed *Kaku*. Sellepärast on väga tõenäoline Kallasmaa (1996: 74) viide isikunimele *Kack(e)*, nt Stoeckele viitavalt 1419 *Kake Teyvassone*. Veel nimenäiteid: *Kakusuu* (2), heinamaa *Kakulaan* (Krl Peräjärve), metonüümne orunimi *Kakupesä* (Plv Eostõ Kitsõruusu). Kuid *Kakkorg* (Kan Piigastõ) on keelejuhi teatel *vii kakut org* 'vee kistud, uuristatud org' ja sama võib oletada ka teise sätkoru nime *Kakuorg* (Plv Alakülä) kohta.

Tsirk 'lind' esineb eristava nimeosana 20 korral, 8 talunimes *Tsirgu* ja 4 nimes *Tsirgumägi*. Veel näiteid: roostik *Tsirguruu* (Räp Piirissaar), *Tsirgusaar* (Vas Misso Hino järv), *Tsirkjärv* (Rõu Rogosi Pausakunnu).

Piho ~ *pihu* 'peoleo' (15) on tänapäeval Võrumaal häärdunud apellatiiv, mida seostataksegi eelkõige isiku- ja kohanimedega. Et tegemist ongi vana isikunimega, näitab kollektiivsufiksiga külanimi *Pihostõ* ~ *Pihosi* (Räp Miiksi), 1624/27 revisjonis *Pigositz* (Roslavlev 1965: 68). Selle atribuudiga leidubki AVKAs vaid asustusnimesid *Piho*, *Pihu* ja nende võrsnimesid.

Eristava nimeosaga *käo* leidub 14 nime, nt talunimi *Käo* (7, koos ametlikega 9), *Käomägi* (2), *Käopalo* (Plv Kiumamõisa), *Käosaar* (Vas Kärinä). *Käo*-kohanimedes võib leida nii isikunimelist kui ka apellatiivset alget.

Eristava nimeosaga *harak* leidub samuti 14 nime, nt *Harakmägi* ~ *Haragumägi* ~ *Haragamägi* (4), talunimi *Haragu* ~ *Haraka* (3), *Haraksuu* 'soo' (2), *Harakumõts* (Urv Vaabina), *Haraksaar* (Räp Veriora Laho).

4.7.6. *Ritsik, parm*

Putukanimetused esinevad valdavalt asustusnimedes ja nende võrsnimedes, mis viitab isikunimelisele pärituolule. Eristav nimeosa *ritsik* 'rohutirts, kilk' genitiivsel kujul *ritsike*, *ritsikä*, *ritsiku*, *ritška* esineb 29 nimes, neist 9 talunimes, millest omakorda 6 on Räpinä khk *Ritška* talud. Räpinäs kuulub *Ritška* traditsiooniliste lisanimede raudvara hulka. Haavapää külas kutsuti jagunenud *Ritška* talu peresid naljatlevalt *Tarõ-Ritškaq* ja *Välä-Ritškaq*. Sellise nimetamise taga on tagasimõtlemine sõna kahele ennistähendusele 'kilk' ja 'rohutirts'. Lisanime tegelik taust võiks olla isikunimi *Rits* < *Fritz* < *Friedrich* (Rajandi 1966: 64), mis on varakult ümber tõlgendatud, sest *Ritsi*-elemendiga nimedest leidub AVKA- s vaid *Ritsimäe mõts* (Urv Oekülä). Võib-olla leidub *ritsika*-nimede hulgas ka mõni üksik apellatiivsel alusel moodustatud nimi, nt *Ritsikaniit* (Urv Vaabina Liiva).

Eristav nimeosa *parm* esineb 15 nimes, nt 2 talu ja 2 metsavahikohta *Parmu*, *Parmumägi* (2), *Parmupalu* (Har Mõnistõ). Lisaks leidub Räpna khk lisanimi *Parma*, sellenimeline küla ja 7 *Parma* talu. Näib, et vähemalt idapoolsete *Parmu*-nimede algupära ongi sama mis *Parmadel*, näiteks *Parmu* metsavahikohast (Vas Misso) üle Pedetsi jõe Petserimaal asuvat Kotska küla ja Eesti-Vene-Läti piirinurgas olevat metsa nimetatakse kohalikus vene traditsioonis *Парма*.

4.7.7. *Kogõr, kiiss, luts*

Kalanimetustega attributeeritud veekogunimesid on vähe, ka *Lutsu jõgi* ja *Kiisa järv* (Plv) on sekundaarnimed külanimede suhtes. Ainsat erandit kujutab endast *kogõr* 'koger' (27), mis esineb just järvenimede atribuudina. *Kogrõjärv* ~

Kogõrjärv (13) on tüüpiline väikese ja umbekasvanud järve nimi, kust pole võimalik saada muud kala peale mudamaitselise kogre. Seega vastab *Kogrõjärve* nimi idee poolest Soomes laialt levinud *kalaton*-nimedele nagu *Kalatonlampi*, *Kalattomanjärvi*. 1624/27 aasta Antsla mõisa järvede loendis leidub veel mõlemaid: *Kogri Jerw*, *Kallato* (Roslavlev 1965: 105). Tänapäevaks on viimane nimi teisenenud kujule *Kallõtõ järv*. Plv Vana-Koiola *Kallatumajärv*, mida on kinnikasvamise tõttu hakatud kutsuma ka *Kallatumasuu*, sisaldab arhailist *tumagenitiiviga* nimekuju. Võib näha, et sõnavaraliselt on *kalaton*-nimemall kadunud ja nimedki läbipaistmatuks muutumise tõttu teisenenud, ent püsivat keelevälist nimemalli täidab nüüd leksikaalsemantiliselt *Kogrejärve*-tüüp. Nimede *Kogrõjärv* ~ *Kogrejärv* levikukaart (kaart 11) näitab, et uuendus on lähtunud lõunaest keelealalt ja levinud sealt ka Põhja-Tartumaale.

Muid nimenäiteid: talunimi *Kogrõ* (6), peaaegu alati järve järgi nimetatud; *Kogrõsuu* ‘-soo’ (2), ka kinnikasvanud järved; *Kogrõmägi* (Rõu Pindi Rusima), struktuuri järgi otsustades peaks see olema kadunud veekogunime täiendosavõrse.

Kiiss ‘kiisk’, vanapärasemalt *kusk* (24) esineb peamiselt talunimedes *Kiisa*. Külanimed *Kiisa* (Plv Koiola, Urv Vahtsõ-Antsla) on samuti tekkinud talunimedest, Põlvas 1624/27 *Kyse Hanns* (Roslavlev 1965: 57). *Kusk*: *kusõ* esineb vaid ühes mikrotoponüümis, veekogunimes *Kusõlomp*, mille täiendosavõrseks näib olevat paikkonnanimi *Kusõkurm* (Plv Koiola *Kiisa*). Aga kuna tegemist on *Kiisa* küla osaga, siis ei aita siingi kalanimetusel põhinevast rahvalikust nimeseletusest, samahästi on võimalik arhailisena tunnetatud apellatiivi *kusk*: *kusõ* väljamängimine *kiisa* vastu naabrus- ja hierarhiasuhte alusel. *Kiisa*-asustusnimed omakorda põhinevad isikunimel *Kies*, *Kys* (Pall 1969: 67, Kallasmaa 1996: 100).

Kiisa-nimedest äratav tähelepanu veel korduv *Kiisaniit* (4), mille atribuudi leksikaalne algupära võiks olla midagi muud kui isikunimi või kalanimetus.

Eristav nimeosa *luts* esineb 16 nimes, nt talunimi *Lutsu* (5), talunimest arenenud külanimed *Lutsu* (4), nt tänapäeval kõige suurem *Lutsu* küla (Plv) 1627. aastal *Ludtze Jaak* (Roslavlev 1965: 57), *Lutsuorg* (Rõu Rogosi Naapka), *Lutsupalu* (Har Mõnistõ). Talunimedes on tegemist laenatud isikunimega, vrd sks *Lutz* < *Ludwig* (Kallasmaa 1996: 194). Nii *Kiisa* kui ka *Lutsu* puhul on võimalik laenulist algupära lisanime produktiivsuse kasv tänu kalanimetuseks tõlgendamisele: “Luine nagu kiisk, libe nagu luts”.

4.8. Koduloomad ja koduloomanimetustest isikunimed täiendosades

Taas näitab esimene esinemisarv suulises kasutuses olevaid kohanimesid, teine liidab sellele ametlikud talunimed, kolmas ka jagunenud või täpsustatud kohtade algupäraste nimede atribuudid. Sama loomaliigi või muu mõiste leksikaalselt erinevad nimetused on kokku liidetud.

Tabel 11. Koduloomanimetused täiendosadena AVKAs.

Jrjk nr	Koht üldjärjestuses	Täiendosa (või üheosalise nime-na) esinev sõna	Esine-mis-arv	Pluss am-nimed	Pluss üle atri-buteeritud	Tähendus, kommentaar
1.	15.	<i>kikas, kukk</i>	70	76	79	<i>kukk: kukõ 8 (10) [11]</i>
2.	20.–21.	<i>kits</i>	61	61	64	osalt ka metskits
3.	~25.	<i>kari</i>	54	58	61	<i>Karijärv</i> ja <i>Karioja</i> teist algupära
4.	~31.	<i>sikk</i>	47	48	52	
5.	~39.	<i>kass</i>	40	40	41	
6.	~84.	<i>oinas</i>	25	26	26	
7.	~92.	<i>härg</i>	24	24	24	
8.	~92.	<i>lammas</i>	24	24	24	
9.	~115.	<i>tsiga</i>	21	21	21	‘siga’
10.	~122.	<i>pull</i>	20	20	20	
11.	~140.	<i>hurt</i>	18	18	20	
12.	~140.	<i>vars</i>	18	18	18	‘varss’
13.	~155.	<i>hani</i>	17	17	17	
14.	~190.	<i>krants</i>	14	14	14	osalt tähendusest ‘pärg’
15.	~240.	<i>hopõn</i>	12	12	12	‘hobune’

4.8.1. Kikas, kukk

Eristav nimeosa *kikas* ‘kukk’ esineb 62 nimes. Sõna võib olla saanud sagedaseks kohanimeatribuudiks vaid isikunimede vahendusel, nt talunimed *Kikka* (24, koos ametlikega 28). Kolmandik neist talunimedest on noored, perekonnanime järgi antud nimed. Peale nende leidub talunimesid läbipaistmatuks lühenenud *kikka*-komponendiga: *Kikati* < *Kikka-Tiidu*, *Kikri* < *Kikka-Jüri*. Ka kaheosaliste nimede hulgas – nt *Kikkamägi* (6), *Kikkasaar* (4), taluase *Kikkakands* (Räp Sarvõmäe), *Kikkajärv* (Rõu Krabi), *Kikkasild* (Krl Iiperä Tatriku) – leidub enamasti isiku- ja talunimedest moodustatud sekundaarnimesid. On küll võimalik, et mõni üksik loodusnimi on moodustatud ka tedrekukele viitavalt.

Miks see lind on saanud nii sagedaseks isikut iseloomustavaks nimeks, et ületab Võrumaa kohanimestus kõik teised loomanimetused peale hundi? Võrdlevalt, Soome loomaatribuutide edetabelis on *kukko* küll sees, aga suhteliselt taga (Kiviniemi 1990: 142). Ilmselt on tegemist vana isikunimetraditsiooni ja uusaegse tõlgenduse koosmõjuga. Ka Soomes on võinud olla *Kukko* ‘kukk’ 16. sajandil isiku individuaalnimeks (Kepsu 1987: 54). Komidel on olnud ‘kukk’ suhteliselt levinud isikunimi (suuliselt Janne Saarikivi). Kuid lisaks vanale kihistusele äratav tähelepanu ka Liivimaa traditsioon, kus kas või kõnekäänd “rikas nigu Riia kikas” näitab inimese kukega võrdlemise arhetüüpselt tugevat alust. Ka Lätis hakkab isikunimel *Gailis* põhinevaid talunimesid ja muid *Gailis*-kohanimesid silma küllalt palju (Latvijas vietvārdi I: 289–291).

Eristavat nimeosa *kukk*: *kukõ* esineb 8 nimes, kuid ainult ühes vanas talunimes *Kukõ* (Plv Adistõ) ei põhine see külarahvale teadaolevalt peremehe perekonnanimel. Nimenäiteid leidub Lääne-Võrumaal: *Kukõlaan* (Urv Andsioja), *Kukõmägi* (Har Kalli). Lõuna-Eestis pandud perekonnanime *Kukk* ennistähendus võib olla ka *kukk*: *kuku* ~ *kukk*: *kuki* 'käbi', kuid tänapäeval on perekonnanime tüvevokaal tänu nime sisu ümbertõlgendamisele muutunud *e*-ks või *õ*-ks. Kuna *Kukk* on samuti sageliesinev perekonnanimi, siis tekib Võrumaal juurde ka selle baasil moodustatud kohanimesid.

4.8.2. *Kits, sikk*

Ka selles grupis sisalduvad ülekaalukalt isikunime kaudu tekkinud kohanimedele atribuudid. Eristavat nimeosa *kits* leidub 61 nimes. Küllalt arvukas on talunimi *Kitsõ* (10). Mõned nimed nagu *Kitsõsuu* (8), *Kitsõsaar* (5), *Kitsõniit* (4) võivad olla motiveeritud ka otse loomanimetusest. Huvipakkuvad on kaks Põhja-Võrumaa heinamaanime *Kitsõpõrgu* (Plv Varbusõ, Kan Kruutusõ Tsombo). Sellist apellatiivset võrdlust ei esine, seega võib tegu olla ka ümbertõlgendatud nimega. Esineb ka sõnast *kits* moodustatud deminutiivi sisaldavaid nimesid, nt *Kidekülä* (Urv Kuldri Tsiksi).

Eristavat nimeosa *sikk*: *sika* leidub 47 nimes. Talunime *Sika* (11) kõrval leidub suhteliselt arvukalt nime *Sikamägi* (11) ja arvatavasti epeksegeetilist nime *Sikksaarõmägi* (4), lisaks veel *Sikasaar* (Räp Sillapää). Produktiivsuse ja nimeobjektide võrdlemise põhjal avaneb viimati mainitud nime seos *Siksälä*-nimedega (7). Võrdlusaluse tähendus 'sikuselg', mis *Siksälä*-nimelistes maastikuobjektides ilmekalt avaldub – tegemist on pikkade teravaharjaliste liivaseljan-dikega, analoogne nimi on *Hobõsõsälg* –, on mõjutanud ka muude *sika*-nimede andmist, vähemalt on kõik *Sikksaarõmäed* samuti järsunõlvalised ja liigendatud maastikukohad. Muid nimenäiteid: *Sikasuu* (5), külanimi *Sika* (5), mets *Sikalaan* ehk *Sikasoolik* '-soolikas' (Kan Karaski), niit *Sikapai* (Räp Kõnnu).

4.8.3. *Kari, vars, hopõn*

Eristavat nimeosa *karja* ~ *kaŗa* leidub 54 nimes, peamiselt just liitnimedes. Kõige harilikum nimi on *Karjasuu* ~ *Kaŗasuu* '-soo' (20), sellele järgneb *Karjamägi* ~ *Kaŗamägi* (6). Kolm korda leidub nime *Karjasild*. Nime *Kaŗasuu* nii sage esinemine viitab sellele, et püsikarjamaadena kasutati just soid, mis muuks otstarbeks ei kõlvanud, samal ajal kui kõik mineraalmaal paiknevad loomade karjatamise kohad olid kas üliväikesed või ajutise iseloomuga (Tomson 2007: 60). Terminnimesid *Kaŗatii* (3) ja *Karjatannum* '-tanum' (Krl Korijärve Matu) pole arvestusse kaasatud.

Atribuudid *vars* 'varss' (18) ja *hopõn* (12) on suhteliselt vähearvukad ja esinevad ainult liitnimedes, mitte üheosaliste asustusnimedena. Selline peakski

olema olukord nende loomanimetustlike atribuutidega, mida isikunimedena eriti ei esine. Nimi *Varsamägi* (6) on kõige tavalisem, rohkem leidub ka nime *Varsa-kopli* ‘-koppel’ (3), mida võiks pidada ka liitsõnast moodustatud üheosaliseks nimeks, kuid samas on see nimi ikkagi eristanud üht koplit teistest.

Nimesid atribuudiga *hobõsõ-* ja *hobo-* ~ *hobu-* leidub eriti vähe. Kui võrrelda Soome arvuka esinemusega (Kiviniemi 1990: 142), siis on põhjus osalt ka selles, et apellatiivilähedast nime *Hõbõstõkopõl'* on AVKAs registreeritud vaid üks kord. Juurde on loetud ka kolm nime *Huumägi* ja üks *Huusaar* (kõik Vahtsõliina khk), mille kuulumine hobust tähendava atribuudipesa juurde pole tegelikult päris kindel. Vrd siiski *Huuhannamägi* ja *Huuhanna sild* (Vas Misso Siksälä).

4.8.4 Härg ja pull

Semantiliselt lähedased ja võrreldava sagedusega *härg* (24) ja *pull* (20) esinevad eristavate nimeosadena erinevalt. *Pulli* esineb peamiselt talu- ja külanimena (5+5) ning asustusnimedest saadud nimevõrsetena. See viitab selgelt isikunimelisele päritolule, ehkki *Pullilätte* nimekobar (Har Vaskpalu) ja *Pullisuu* ‘-soo’ (2) võivad olla ka apellatiivset algupära. *Härä*-nimede hulgas on harilikke liitnimesid loodusnimedena tunduvalt rohkem: *Häräpedästik* (Vas Preeksa), *Härätsori* (Vas Orava Põltsamaa), heinamaa *Härgimagahus* (Vas Hainasuu). See näitab, et *härg* on atribuudiks saanud peamiselt apellatiivselt tasandilt, kuigi leidub ka isikunimel põhinevaid talunimesid, nt kaks *Härä* talu (Vas Haañkasõ).

4.9. Eesnimed ja muud isikunimed täiendosades

Alapeatükis käsitletakse lisaks selgekujulistele eesnimedele ka neid kohanime-atribuute, mida ei saa pidada muuks kui kunagiseks isikunimeks või isiku lisanimeks, seda isegi tegelikke nimeandmismotiive tundmata. Näideteks sobivad genitiivne *Musti*, mille isikunimelisust markerib *i*-tüvevokaal, ja *Härm*, mille atribuudiks saamine apellatiivse homonüümi tasandilt (*härm* ‘ämblik’) ei tohiks olla kuigi tavaline. Ühest algnimest kujunenud erinevad nimevariandid on sagedusloendis esitatud omaette, välja arvatud siis, kui lähedast variantsust esineb ka tänapäeva kõnekeeles (nt kirjalik talunimi *Hansi* võib olla kasutusel häälduskujul *Andsi*). *Jaani*-algulistest kohanimedest ei ole siia rühma liigitatud *Jaanimägi* (89), sest selle puhul on nime lähtumine jaanitulekohast ka tänastele nimekasutajatele läbinähtav. Võiks küsida, kas nii toimides ei rikuta leksikaal-semantilise liigitamise põhimõtteid. Otsustavaks saab siiski arusaam, et nimes *Jaanimägi* on kasutatud apellatiivistunud atribuuti, nii nagu väljendis *nädal enne jaani* või liitsõnas *jaaniõlu*. Apellatiivistunud *jaani*-atribuuti on käsitletud alapeatükis 4.12.

Tabel 12. Isikunimed täiendosadena AVKAs.

Jrk nr	Koht üldjärjestuses	Täiendosa (või üheosalise nimena) esinev isikunimi	Esine-mis-arv	Pluss am-nimed	Pluss üle atri-buteeritud	Tähendus, kommentaar
1.	29.	Hanss: Hansi ~ Andsi	49	49	54	<i>Hansi 34, Andsi 15</i>
2.	51.–57.	Piitre	35	45	46	
3.	66.–68.	Paap	29	32	34	
4.	~84.	Mikk	25	29	32	
5.	~92.	Jaan	24	26	29	nimed, mis pole <i>Jaanimägi</i>
6.	~100.	Härm	23	25	26	
7.–9.	~115.	Ants: Andsu ~ Andso	21	21	22	
7.–9.	~115.	Toots	21	23	23	
7.–9.	~115.	Musti	21	22	23	
10.	~130.	Märt	19	19	23	
11.–14.	~140.	Kärsnä ~ Kärstnä	18	19	20	
11.–14.	~140.	Rein	18	19	20	
11.–14.	~140.	Andri ~ Andre	18	19	19	
11.–14.	~140.	Hindo ~ Hindu	18	18	18	
15.–17.	~155.	Mats	17	18	25	
15.–17.	~155.	Matu	17	18	20	
15.–17.	~155.	Laur ~ Laar	17	17	24	
18.	~165.	Jaaska ~ Jaska	16	17	17	
19.–22.	~190.	Jakap ~ Jakob	14	16	23	
19.–22.	~190.	Peedo ~ Peedu	14	15	16	
19.–22.	~190.	Paal	14	14	16	
19.–22.	~190.	Ott	14	14	15	
23.–30.	~220.	Toomas	13	18	18	
23.–30.	~220.	Mihkli ~ Mihkle	13	18	18	
23.–30.	~220.	Ann ~ Annõ	13	15	16	
23.–30.	~220.	Tiit	13	15	17	
23.–30.	~220.	Vassil	13	13	14	
23.–30.	~220.	Tanõo	13	13	13	
23.–30.	~220.	Peep	13	13	13	
23.–30.	~220.	Makõ	13	13	13	
31.–34.	~240.	Hino ~ Hinu	12	13	15	
31.–34.	~240.	Lalli	12	12	15	arvatavasti isikunimi
31.–34.	~240.	Meos	12	12	14	
31.–34.	~240.	Pikk: Pikä	12	13	14	hinnanguliselt pooled 24 <i>pikä</i> -atribuudist

Jrk nr	Koht üldjärjestuses	Täiendosa (või üheosalise nimenä) esinev isikunimi	Esine-mis-arv	Pluss am nimed	Pluss üle atri-buteeritud	Tähendus, kommentaar
35.–43.	~265.	˚Villem	11	15	15	
35.–43.	~265.	Hanni ~ Anni	11	14	14	
35.–43.	~265.	Juhan	11	14	14	
35.–43.	~265.	˚Kaarli	11	14	14	
35.–43.	~265.	Ivvan	11	13	16	
35.–43.	~265.	Andrus ~ Andrõs	11	13	14	
35.–43.	~265.	Ando ~ Andu	11	11	11	
35.–43.	~265.	Juusa	11	11	20	arvatavasti isikunimi
35.–43.	~265.	Sell	11	11	11	arvatavasti isikunimi
44.–46.	~300.	Hinni ~ Hinno ~ Hinnu	10	10	14	
44.–46.	~300.	Jaak	10	10	11	
44.–46.	~300.	Jüri	10	10	10	

Isikunimelised atribuudid on välja selgitatud pisut madalama tasemeni kui muud, sest nende kaudu avaneb väliste kultuurimõjude pilt Võrumaa kohanimestule kõige ilmekamalt. Võib näha, et Võrumaa kohanimede isikunimeline alus on tervikuna küllalt alamsaksailmeline, sagedusloendi etteotsa satuvad vähesed ortodoksi traditsioonile omased nimemugandused (*Jaaska, Paal, Vassil, Tanõo* ja *Ivvan*). Kui analüüsitud oleks üksnes vanade talude (vakutalude) nimesid, siis pilt sellest palju ei muutuks. Ida poolt laenatud isikunimevara esineb Võrumaal nii vanemas kui ka nooremas kohanimistus, nii asustus- kui ka loodusnimedes küllalt ühtlasel määral. Silma paistab ortodokssete nimede suurem osakaal Ida-Võrumaa kohanimistus, kuid täiesti ilma ortodokssete näideteta pole ka ühegi Lääne-Võrumaa piirkonna isikunimelist päritolu kohanimed.

4.9.1. *Hansi, Andsi, Andsu, Hansu, Jaani, Juhani*

Pealkirjas loetletud genitiivvormidest (liitnime atribuut või talunimi) esimese nelja aluseks on *Hanss, Ans, Ants, Ants* ja viimaste saksapärase alusnimi *Hans*. Kõik need variandid on tagasi viidavad põhininele *Johannes* (Rajandi 1966: 88–89). Kohanimede põhjal võib märgata, et Võrumaa idapoolses osas on eelistatud tüvevokaale *o* ja *u*, nagu talunimedes *Andsu* ja *Andso*, samas kui Lääne-Võrumaal on ülekaalus *i*-tüvelised asustusnimed *Hansi* ja *Andsi*. *Hansu* on eelmainitustest kirjakeelsem nimi, mida esineb kõikjal ja mis vastab 19.

sajandi dokumentides kõige tavalisemale kirjakuju *Hanso*. Saksa *Hans* tundub Võrumaa pruugis olevat arenenud kahes suunas: *Ants*: *Andsu*, mida Rajandi (1966) nimetab eesti talupojanimeks, ja saksa nime jälgendav *Hanss*, kus võõrnime mallikohane *i*-tüvevokaal on põhjustanud palatalisatsiooni. Edasiarendusena tekkis ka siin *t*-d sisaldav (*H*)*ants*, millest on saadud läänevõrulik genitiiv *Andsi* (vrd Rätsep 2002: 139). Antsla mõisa ehk Antsmõisa talupoegi on kutsutud *hantsmameheq*. Siin tundub nimetuse alguses olevat sekundaarne, tähelepanu taotlev *h*. Antsla saksa keele daativis nime *Anzen* varane mainimine aastal 1405 viitab sellele, et sarnane ilma *h*-ta nimi oli Eestis tuntud juba enne ristiusustamist. Võimalik, et Soome *Anssi*, mida on peetud muinassaksa nime *Anselm* muganduseks (Vilkuna 2003: 36), on omanud paralleeli ka eesti isikunimevaras. Saksa nimi *Hans*, mis levis keskajal, võis mitme erineva häälikuarengu alla sattuda just varem tuntud nime olemasolu tõttu.

Kogu selle levikkonna nimevara koosneb asustusnimedest, nende sekundaarnimedest ja isikunimede alusel moodustatud kohanimedest, mis pole enamuses enam eesnimed olnud, pigem lisanimed ja perekonnanimed, nt *Hansi* t (20), *Andsu* t (5), *Andsi* t (3), *Andsisuu* (Rõu Vana-Roosa Alakülä), *Andsitarõ* (Urv Hangukukk).

Jaani-kohanimesid, mis pole *Jaanimäed*, on AVKAs 24, neist talunimesid *Jaani* on 7 (koos ametlikega 13). Nimenäiteid: *Jaanimõisa* (Plv Mooste), *Jaani-sild* (Räp Raadama), talunimi *Vadilastõ-Jaani* (Räp Toostõ Vadilastõnukk). Leidub ka üksikuid teisi näiteid peale *Jaanimägede*, kus *Jaani*-alguline nimi on motiveeritud jaanitule tegemisest, nt mäel asuv parkmets *Jaanimägi* (Rõu Rogosi).

Isikunimi *Jaan* on Johannesele tagasi viidav alamsaksa ja skandinaavia muganduste *Jahan*, *Jahn* jmt kaudu (Vilkuna 2003: 93; Rajandi 1966: 86).

Atribuute ja talunimesid kujul *Juhani* esineb AVKAs 11 (koos ametlikega 14). Siin on tuntav just eesnimelähtesus ja nimede suhteline noorus: *Juhanimõts* (Räp Suuhara), talunimi *Andsi-Juhani* (Krl Vana-Antsla Andsi).

Johannese-põhinimest arenenud isikunimesid leidub Võrumaa kohanimistus teisigi, näiteks õigeusu traditsioonist pärinevad talunimed ja atribuudid *Ivani* (11), *Ivaski* (10), mis leiavad käsitlemist koos muude õigeusu nimedega (4.9.14).

4.9.2. Piitre, Peedo ~ Peedu, Peebu

Põhinimest *Peter* (*Petrus*) arenenud nimede hulgas on Võrumaal levinuim *Piitre* (35), mis on ka nimetavas käändes genitiivikujule üldistunud. Kolmanda välte tõttu on pikk *e* kõrgeenenud *i*-ks ja tüvevokaaliks on *meistre*-tüübi eeskujul saanud *e*. Nõrgaastmelist kuju *Piidre* AVKAs atribuudina ei esinegi, küll leidub seda varianti Lõuna-Tartumaa kohanimeses. Võrumaa näiteid: talunimi *Piitre* (3, koos ametlikega 10), *Piitrekivi* (Vas Tika), *Piitrepalo* (Räp Haavapää).

Peedu, idavõrulikult *Peedo* (14) on samuti mugandus algvormist *Peter* (Rajandi 1966: 142), tõenäoliselt germaani vaheastme kaudu (vrd ingl *Pete*). Näiteid: talunimi *Peedu* ~ *Peedo* (8), *Peedusaar* (Krl Mägiste). Lisaks harilikule *Peedule* esineb Võrumaal ka kohanimeatribuuti *Peedso* ~ *Peedsi* (7) ja *Peede* ~ *Peedi* (6).

Tõenäoliselt samuti *Peter*'ist lähtunud *Peep* (Rajandi 1966: 142) esineb Võrumaa suulises pruugis vahel ka *i*-ks kõrgenenud *e*-ga kujul *Piip*. Ürikutes leidub sageli kirja pilti *Pepe*, nt 1627. a revisjoni *Kebell Peep* (Roslavlev 1965) on 1638 *Kebell Pepe* (LMR 1638) (Har Saru). *Peebu* (12) ja *Peebo* (1) esineb peamiselt talunimedena, vahel ka liitnimedes: *Peebumägi* (Vas Pedejä). Tõenäoliselt tuleks nendega liita ka kaks *Peebe*-nime, *Peebekont* (Plv Uibumõisa Palo) ja talunimi *Peebe* (Vas Möldre).

4.9.3. *Paabu*

29 korda atribuudina või talunimena esinev *Paap* on tõenäoliselt mugandus algvormist *Fabian* (Rajandi 1966: 62). Rajandi on nimetanud seda nime tüüpiliselt lõunaeestiliseks. Kohanimistu alusel võib kinnitada sama, sest mujal Eestis *Paap* ilmselt sageduselt kolmas ristinimi kohanimedes ei oleks. Kõige enam leidub talunime *Paabu* (8, koos ametlikega 10), muid näiteid: *Paabu mägi* (Plv Mamastõ), *Paabuniit* (Kan Hurmi). Ka talunimed *Paabe* (Räp Toostõ) ja *Paabi* (Vas Kiviora) võiksid pärineda nimetava kujust *Paap*.

4.9.4. *Miku, Mihkli ~ Mihkle*

25 korda atribuudi või talunimena esinev *Miku* on genitiiv isikunimest *Mikk* või *Miku*, mille algupära võib olla kolmesugune. Kanoonilise seisukoha järgi on tegemist mugandusega vana testamendi prohvetinimest *Micha*, eesti pruugis *Mikeus* ja *Mika*. Kuid kahtlemata on *Mikk* olnud ka üheks *Michaeli* (*Miikael*) muganduseks (Rajandi 1966: 132). Võrumaal tuleb arvesse ka kolmas võimalus: *Nikolaus* > vn *Nikolai* > loodevene *Mikola(i)* > *Mikk*. Nii kutsutakse tänapäevalgi Setumaal Nikolaiks ristituid valdavalt *Mikk* (*Miko*). Võimalus, et keskaegses Riias ristinimede populaarsuse esiviisikus olnud *Nikolaus* (autorile suuliselt Renäte Silina-Piņķe) mugandus Võrumaal talurahvanimeks slaavipärast tuletuskäiku mööda, tundub küllalt tõenäoline, sest Nikolause muid traditsioonilisi mugandusi, nagu *Nigula*, *Niklusõ*, (*K*)*laasi* ja *Klaossõ*, leidub Võrumaa kohanimedes vähe ja neistki suur osa põhineb hilistel perekonnanimedel.

Miku-nimede näiteid: *Mikumägi* (8), talunimi *Miku* (6), *Mikualonõ* (Plv Mõtstõ), *Mikusmägi* (Rõu Haani Villa). Viimases näites esinev *s* võib näidata nime algupärast kuulumist just Nikolause mugandite hulka, kuid tõenäolisemalt

on see siiski *ne*-adjektiividest tekkinud *s*-atribuudimall, vrd *Tammismägi*, *Haudusmägi*, *Tapusmägi*.

Mihkli ~ *Mihkle* esineb atribuudi või talunimena 13 korda, nt talunimi *Mihkli* (7, koos ametlikega 11), *Mihklimägi* (Rõu Haani Jaanimäe). Talunimedena esinevad ka *Mihka* (Kan Kaagri), *Mihkali* (Urv Kõlbi) ja *Mihko* (Vas Misso Kurõ). Elanike perekonnanimega langeb kokku talunimi *Mikali* (Krl Arukülä). Selle talunimega ühist algupära on ilmselt ka metsanimi *Miskalaan* (Krl Arukülä).

4.9.5. Härmä

23 korda atribuudi või talunimena esinev *Härm* (vanemates kirjapanekutes sageli *Herm*) on kahtlemata mugandus germaani isikunimest *Hermann* (Rajandi 1966: 77; Pall 1969: 288). See on tekkinud juba alamsaksa keeles (Rätsep 2002: 139). *Härm* esineb Võrumaal põhiliselt talunimena *Härmä* (11, koos ametlikega 13), muid nimenäiteid: *Härmämägi* (2), *Härmägi* (Rõu Verijärve), *Härmäjärv* (Rõu Rogosi), *Härmäluht* (Har Tahevamõisa). Pole võimatu, et mõne liitnime taga peitub ka sõna *härm* üks kahest apellatiivsest tähendusest: 'härmatis' või 'ämblik'. Tänapäeval ei tajuta *härmä*-nimeelementi enam kui isikunime, sünkroonilise tajumise mõttes ei kuulu *Härmä*-asustusnimed kokku läbipaistvate isikunimelist päritolu nimedega, vaid selliste talunimedega nagu *Käüsü*, *Makõ*, *Selli* jt, millel on keeles apellatiivsed vasted: *käüss* 'käis', *makõ* 'magus' jne.

4.9.6. Toodsi, Tiidu

21 korda esinev atribuut või talunimi *Toodsi* (kirjapanekutes harilikult *Tootsi*) põhineb isikunimel *Toots*, mida pandi eesnimeks veel 19. saj alguseski. Isikunime on arvatud pärinevat germaani põhinimest *Theoderich*, mille üks levinumaid mugandumisviise oli *Dietrich* > *Diet(her)* > eesti *Tiit*. *Theo*-algulistest nimedest tekkis juba saksa keeles ka arvukalt teisi mugandeid, millest Rajandi (1966: 165) on tõstnud esile *Teuzo* kui võimaliku alusnime eesti nimele *Toots*. Nime *Toots* päritolu täpsemaks selgitamiseks tuleks läbi analüüsida ka sellised toponüümideks ja perekonnanimedeks muutunud individuaalnimed nagu *Tauts* ja *Tõuts*. *Toodsi* esineb Võrumaal peamiselt talunimena (11) ja külanimena (3), kuid leidub ka liitnimesid: *Toodsimägi* (Rõu Kasaritsa Soemõtsa), *Toodsi oja* (Urv Rimmi).

Tiidu esineb eristava nimeosana 13 korda, neist talunimena *Tiidu* 5 korda. Liitnimenäiteid: *Tiidu järv* ~ *Tiidujärv* (3), *Tiidu mägi* (Krl Kaika Härmä).

4.9.7. *Musti, Makõ, Pikä*

Need võiksid olla tavalisemad lisanimed, mis pole olnud individuaalnimed, vähemalt mitte kristlike ristinimede perioodil. 21 *Musti*-nimest 7 on talunimed, liitnimenä esineb nt *Mustimägi* (4), *Mustipalu* (Har Saru).

13 *Makõ*-nimest 4 on talunimed, lisaks veel 5 korral *Makõ mägi* ~ *Makõ-mägi*, *Makõlaan* (Kan Karaski) jm. Vajab täiendavat uurimist, kas lisanimi *Makõ* seostub apellatiivse tähendusega *makõ* ‘magus’ või on see siiski hüpo-korism mõnest kristlikust eesnimest, vrd soome *Make* < *Markus* (Vilkuna 2003: 126), samuti vene *Makar*.

Võrumaal leidub vähemalt 9 talunime *Pikä*. Talu puhul on lähtumine lisa-nimest *Pikk* semantiliselt kõige sobivam. Vähem usutav, kuigi samuti võimalik oleks *pikk*-atribuudiga loodusnime ellips talunime moodustamisel, nt **Pikkmägi* > *Pikä* t (vt ka 4.3.4).

4.9.8. *Märdi, Matsi, Matu*

Võrumaa kohanimede puhul on oluline teisendi *Märt*: *Märdi* (19) domineeri-mine, teisend *Mart* on andnud vaid paar uuemat talunime. Alüksne läti-võru kakskeelsete elanike pruugis vastab lätikeelsele nimele *Mārtiņš* võrukeelne *Märt*. Võrdluseks võiks tuua ka võrukeelse sõna *mārdisant* ‘mardisant’. Lisaks *Märdi*-nimedele leidub Võrumaal ka *Märdäni* talurühm (Urv Koigu), kus on säilinud -n nagu põhinimes *Martin(us)*.

Rajandi (1966: 126–128) on *Matsi* ja *Matu* puhul osutanud võimalusele, et ka need talupojanimed võivad kuuluda põhinime *Martinus* juurde, kuigi pea-mised põhinimed neile on Piiblist pärinevad *Mattheus* ja *Matthias*. Eristav nimeosa *Matsi* (17) esineb peamiselt talunimedes, aga ka nimedes *Matsimägi* (2), *Matsisaar* (Räp Hundilaanõ). Põlvas esineb talunime *Matša* (2) ja Räpinäs *Matše* (2), lisaks on Karulas olemas *Madsa* nimekobar. Talunime *Madissõ* leidub AVKAs 5 korral, *Madi* esineb 3 asustusnimes. Leidub ka üks *Mad’ussõ* (Kan Karstmõisa) ja üks *Matt’usõ* (Urv Vaabina) nimekobar. *Matu* (17) esineb eristava nimeosana üksnes asustusnimedes ja nende sekundaarnimedes, *Mati* nimekobaraid on 2 (Har Saru, Plv Suukülä).

4.9.9. *Kärsnä ~ Kärstnä, Reinu ~ Reino, Oti*

Eristav nimeosa *Kärsnä ~ Kärstnä* (18) on Võrumaal esindatud peamiselt talu-nimedena (15). Traditsiooniline kirjpilt on olnud *Kersna ~ Kerstna*. Rajandi (1966: 97) mainib seda nime üksnes kui naisenime < *Kristina*, kuid on selge, et ka mehenimele *Kärstnä* leidub alamsaksa vaste *Karsten ~ Carsten*, mille põhi-nimeks on *Christian*.

Rein esineb eristava nimeosana samuti 18 korral, nt talunimedes *Reino* (6), *Reinu* (3), *Reinomägi* (Räp Võukülä), salkoru nimes *Reinotsori* (Rõu Kasaritsa Kolereino). Eesnime alusnimeks on saksa-alamsaksa käibenimi *Rein*, mis põhineb omakorda mitmetel germaani nimedel, nagu *Reinhard*, *Reinhold* jt (Rajandi 1966: 147).

Oti-nimed (14) põhinevad eesnimel *Ott*, mille alusnimeks ristiniimena on küll saksa *Otto*, lühendvorm vanasaksa nimedest *Ottokar*, *Ottomar* jt, kuid mis on samas ka vana karule viitav lisanimi (Rajandi 1966: 140). Talunimesid *Oti* leidub AVKAs 9, muudest nimedest võiks näiteks tuua metsaosa nime *Otikolk* (Rõu Kasaritsa Palomõtsa).

4.9.10. Andri ~ Andre, Andrusõ ~ Andrõsõ, Ando ~ Andu

Põhinimest *Andreas* saadud muganditest on kõige arvukam *Andri* levikkond 18 atribuudi või üheosalise talunimega. *Ando* (11) puhul jätab Rajandi (1966: 25, 28) lahtiseks, kas eesti nimi on mugandunud põhinimest *Andreas* või *Antonius*. Käibenimede *Anto*, *Antto* ja *Antti* vastamine mitmele erinevale põhinimele on ilmne ka Soomes, kuigi soome traditsioon loeb *Anto* ja *Antto* Antoniusse muganditeks (Vilkuna 2003: 36–37). *Andri* kerge domineerimine Võrumaa kohanimistus võrreldes nimedega *Andrus* ja *Andrõs* (kokku 11) on ilmne märk idakiriku mõjust käibenimede kujunemisele.

Nimenäiteid: talunimed *Andri* (6), *Andre* (4), *Andri järv* (Rõu Vana-Saalussõ), talunimed *Andrusõ ~ Andrussõ* (7), *Andrõsõ ~ Andrõssõ* (3), *Ando ~ And'o* (6), *Andomägi* (Plv Kauksi). Pole selge, kas talunimed *Handu* (Har Mõnistõ Liivaku) ja *Hando* (Rõu Kasaritsa Palomõtsa) kuuluvad põhinime *Andreas* või *Antonius* juurde (vrd Rajandi 1966: 28).

4.9.11. Hindo ~ Hindu, Hino ~ Hinu, Hinni ~ Hinno

Germaani päritolu põhinime *Heinrich* paljudest mugandustest (vrd Rajandi 1966: 73–74) on Võrumaa kohanimeses kõige arvukamad need, mis ei sisalda järelosist *-rik* (*-rek*). Viimastest leidub Võrumaal vaid neli *Hindriku* talu. Ilma *rik*-ita talunimenäiteid: *Hindo* (10), *Hindu* (Urv Viselä), *Hinda* (Vas Noodaskülä), *Hindi* (Vas Loosi), *Hino* (4), *Hinni* (3), *Hinno* (Kan Põlgastõ Roosi). Muid nimenäiteid: *Hindoorg* (Plv Tännässilmä), *Hinomägi* (Urv Sõmmõrpalo), *Hino järv* (Vas Misso), *Hinni org* (Rõu Nursi). Kindlalt ei saa öelda, kas ka sellised nimed nagu *Hin(d)sa* ja *Hindsikä* kuuluvad otse põhinime *Heinrich* muganduste juurde või on tegemist mitmest tüvest kontamineerunud nimedega nagu talunimi *Hinuri* < *Hinu-Jüri* (Urv Kerikukülä). Soome isikunimeparalleelid *Hintsa* ja *Hintikka* (Vilkuna 2003: 80), lubavad siiski oletada, et tegemist on otseste mugandustega. Ka haruldased nimed, nagu talunimi *Hine* (Plv

Võromõisa), *Hendsikolk* (Har Harglõ) jmt, seostuvad tõenäoliselt Heinrichi mugandustega.

4.9.12. *Lauri, `Tuuma*

Laurentiuse muganditest on Võrumaa kohanimestus sagedaseim *Laur* (16). Assimileerinud diftongiga variant *Laar* esineb nimes *Laarimägi* (Plv Kooskora). Talunime *Lauri* esineb 8 korda, kuid lisaks sellele on olemas ka päris mitmeid jagunenud talude nimesid *Ala-Lauri*, *Mäe-Lauri* jne. Muudest Laurentiuse teisenditest esineb vähesel määral perekonnanimedest saadud kohanime-tribuute *Looritsa* ja *Loorentsi*. Ka *Luurtsasuu* (Võn Noorits-Mõtsküla) ja *Luurioja* (Kan Jõksi) on moodustatud sama põhinime haruldasematest muganditest.

Põhinime *Thomas* eestipärane variant *Toomas* on andnud genitiivse atribuudi *`Tuuma* (13), milles esineb reeglipärane pika *o* kõrgenemine kolmandas vältes. Suulises pruugis tuntud talunimesid *`Tuuma* on AVKAs 6, liitnimedest võib näiteks tuua *`Tuumamägi* (2) ja *`Tuuma saar* (Räp Kahkva Lepikeste).

4.9.13. *Jaaska ~ Jaska, Jakapi ~ Jakobi, Jaagu*

Jaaska või *Jaska* (16) lähtub vene deminutiivist *Яуа* (*Яука*), mille aluseks on *Jakov* ja põhinimeks *Jakob(us)* (Rajandi 1966: 87). Võrumaal esineb talunime kujul *Jaaska* vähemalt 3 korda ja kujul *Jaska* samuti 3 korda. Muid nimenäiteid: *Jaskapalu* (Krl Vissi), *Jaaskaoja* (Urv Liinamäe).

Peaaegu sama arvukas on läänekiriku traditsioonist pärinev *Jakob* (*Jakap*) (14). Alamsaksa algupära *Jaak* (Rajandi 1966: 86; Rätsep 2002: 140) esineb Võrumaal veidi harvemini (10) ja peamiselt liitnimedes. Talunimesid: *Jakapi* (11), *Jaagu* (2). Liitnimesid: *Jakapi järv* (Urv Kuldri), *Jaagukivi* (Räp Vinso), *Jaagumõts* (Krl Korijärve), *Jaagusuu* (Plv Tännässilmä).

4.9.14. *`Paali, Vasila, Tanño, Ivani, Ivaski*

Selles rühmas esitatakse põhiliselt ortodoksi traditsioonist pärinevaid nimesid. Põhinime *Paulus* mugandeist esineb Võrumaa vanemates talunimedes üksnes kolmandaväelteline genitiivne *`Paali*, mis põhineb nominatiivil *Paal*. Nime-mugand võiks pärineda ortodokssest vormist *Pavel*, mis on kreeka originaalile *Pavlos* 'väike' isegi lähemal kui laialt tuntud latiniseeritud nimekuju. *`Paali* talusid leidub 9, liitnimedest nt *Paaloja* (Rõu Tsooru Savira), *`Paali mõts* (Kan Erästvere Koigõra).

Läänelikku nime *Paul* sisaldavad vaid 20. sajandi talunimed ja viljelusnimi *Pauli kopli* (Vas Orava Tegova). Omapärane on uuema ametliku talunime

Laanepauli (Rõu Luhamõtsa) seostamine maamõõtjale meeldinud peretütre nimega *Pauli* (< *Pauliine*).

Vassil: *Vasila* esineb eristava nimeosana 13 korda, nt talunimi *Vasila* (7), *Vasilamägi* ~ *Vasila mägi* (5), *Vasilaorg* (Rõu Viitinä Aabra). Sama algupära isikunimel põhineb ilmselt ka metsaosa nimi *Vassakolk* (Vas Noodaskülä), kuigi atribuudi apellatiivne homonüüm on *vass*: *vassa* 'vaks'. Tänapäevalgi levinud isikunimemugandit *Vassó* Võrumaa kohanimeses registreeritud pole.

Vene alusnimi *Vassili* on pärit kreeka põhinimest *Basilides* (ladina *Basilius*) (Rajandi 1966: 36, 176). Huvitav on märgata, et üldsoomelise *Pasi* kõrval on v-liselt algavad nimed tuntud ainult Ida-Soomes (Vilkuna 2003: 143). Kas ka Võrumaal esineb selle isikunimepesa *p*-lisest kujust saadud kohanimesid? *Pasilamäeq* '-mäed' (Krl Rebäse) on kindlasti sama algupära, kuid talunimesid *Passi* (3) on arvatud baseeruvat hoopis põhinimel *Sebastian* (vrd Pall 1969: 174).

Tanño esineb eristava nimeosana 13 korda, neist talunimeses *Tanño* koguni 12 korda, lisaks veel tiiginimi *Tanñosulg* (Vas Joora). Muganduse põhinimeks on *Daniel*, venepoolseks alusnimeks *Данііл*. Pärinemist läänekiriku või ortodoksi traditsioonist ei saa tegelikult häälduskuju põhjal kindlaks teha, lihtsalt kõik *Tanño* talud asuvad Ida-Võrumaal (Vas, Rääp, Plv). Sama algupära on ka eristavad nimeosad *Tanni* (4) ja *Tani* (3), nt *Tanisild* (Har Lannamõtsa). Eristav nimeosa *Tanila* (5) esineb 4 talunimes ja niidunimes *Tanila kolk* (Har Mõnistõ Kuudsi).

Ivvan: *Ivani* esineb eristava nimeosana 11 korda, nt talunimena *Ivani* (8), *Ivani kuustik* (Plv Pragi Koiola), *Ivani mägi* (Rõu Vana-Roosa Alakülä). Alusnimeks olevat vene nime peetakse kas mugandunuks põhinimest *Johann(es)* või osalt ka iseseisvunuks muinasnimest *Ivor* (Rajandi 1966: 85). Oma alusnimest *Ivan* kaugemale mugandunud *Iva* esineb esikomponendina talunimeses *Ivaandsu* (Urv Vahtsõ-Antsla Kraavi) ja *Ivalombi* (Rääp Vilustõ).

Ivaski esineb eristava nimeosana 9 korda, nt talunimi *Ivaski* (6), *Ivaskitarõ* (Urv Koigu Aalupi). Nimi pärineb *Ivani* deminutiivist *Иваушко*.

4.9.15. *Lalli*, `Meosõ ~ `Meossõ, *Hanni*, *Juusa*

Selles rühmas esitatakse läbipaistmatuid, vahel tundmatu algupäraga isikunimesid, millel puudub apellatiivne homonüüm (vrd 4.9.7). Eristavat nimeosa *Lalli* (nominatiiv *Lall'*?) esineb AVKAs 12 korda, neist talunime *Lalli* 5. Ka muud nimed on asustusnimelähtesed, nt *Lalli kuus* 'kuusk' (Vas Tsorona Lalli), *Lalli mägi* (Kan Magari). Soome eesnime *Lalli* puhul on tõenäoliselt tegemist algupärase muinasnimega, mis on nihkunud üheks *Lauri* mugandustest (Vilkuna 2003: 113). Genitiivne *Lalli* Eesti kohanimeses võiks olla samuti nii vana oma algupära (Stoebke 1964: 42) kui ka *Laurentiuse* mugandus.

Meos, genitiivis `Meosõ või `Meossõ esineb eristava nimeosana 12 korda, enamasti talunimedena (5) ja nende võrsnimedena, nt heinamaa *Meosõ kolk*

(Har Harglõ). Veel 19. saj alguses eesnimena pruugitud isikunime põhinimeks on *Bart(h)olomeus* (Rajandi 1966: 35). Mugand *Meus* ~ *Meos* on sündinud juba alamsaksa keeles (Rätsep 2002: 141). Soome eesnimedes Bartolomeuse *m*-algulist mugandit ei tunta (Vilkuna 2003: 44).

Hanni, vahel ka *h*-kaoliselt *Anni* esineb eristava nimeosana 11 nimes, neist talunimed *Hanni* (5) ja *Anni* (Har Koikkälä Aheru). Liitnimed on talunimepõhised, nt *Hanni järv* (Urv Vaabina Hanni). *Hann* või *Ann* on vaieldava päritoluga mehenimi ja hilisem lisanimi, mille üheks algupäraks on ilmselt kristluse-eelne isikunimi, kuid mis kindlasti on olemas ka germaani keeltes *Johannese* mugandusena, vrd flaami keskaegne *Han(n)* (Rajandi 1966: 71). Kallasmaa on pooldanud *Johannese* muganduse etümoloogiat (1996: 24–25). Ajalooliste kirjapiltide järgi on raske tõmmata piiri nimede *Hann* ja *Haañ* vahele (> külanimed *Haani*, *Haañkasõ*), tõenäoliselt ongi vastavat germaani keelte mugandust võidud lõunaeesti keeles omaks võtta ka pika vokaaliga kujul.

Juusa esineb eristava nimeosana 11 korda, neist talunimena *Juusa* 8. Ka muud nimed on asustusnimed. Eesnime või lisanime päritolu pole teada, vrd vene Юша ~ Юшка.

4.9.16. `Villemi, `Kaarli, Jüri

Uuemad isikunimed `Villem ja `Kaarli (nominatiiviks üldistunud genitiivikuju) on andnud põhiliselt talunimesid, kuid ka liitnimed `Villemisuu (Kan Ihamaru) ja `Kaarlimõisa (Plv Kiuma) on näidetena olemas. `Kaarli esineb põhiliselt jagunenud talude nimedes hargtäiendina, nt *Hangu-`Kaarli* (Urv Vana-Antsla Hangunukk).

Jüri on puhta eristava nimeosana suhteliselt väheesinev (10), sest rahvapäraseid talunimesid *Jüri* leidub vaid üks (Plv Eostõ). Sellest jääb mulje, et ka liiga tavalist isikunime pole enam heaks koha eristajaks peetud. Paljudes talunimedes on *Jüri* (vanapärane hääldus erinevates Võrumaa kohtades ka *Juri*) kandunud nimeelemendiks, nt talunimed *Jürihani*, *Jürimäe*, *Kuldijüri*. Liitnimenäiteid: *Jürimägi* (4), deminutiivne *Jürikeseoja* (Kan Vana-Piigastõ Tiksi).

4.9.17. Naisenimed Annõ, Mari, Maarja, Marõt

Kui *Maria* erinevad mugandused kokku võtta, juhib ka Võrumaal see naisenimi, kuid ühe veidi varieeruva nimena on *Ann* ~ *Annõ* kõige tavalisem. Seda eristavat nimeosa esineb 13 nimes. Nime *Annõmõisa* esineb rohkem kui talunime *Annõ*, kõik kolm asuvad Urvastõ kihelkonnas ja kannavad ka saksa keeles *Anne*-, mitte *Anna*-algulist nime (*Annenhof*) (Richter 1909). Muid nimenäiteid: *Annõlump* (Vas Orava Kliima), *Annõläteq* (Krl Saarljärve), *Annõtarõ* (Urv Rimmi). Konsonantlõpulise nominatiiviga esineb vaid üks nimi *Annjäär* (Rõu Kasaritsa Soemõtsa).

Eristavat nimeosa *Mari* (harva *Marin*) esineb 9 korral, nt *Marimägi* (2), *Marinamägi* (Rõu Kasaritsa), *Mariniit* (Kan Valgjärve Möldre), *Maritarõ* (2). Eristavat nimeosa *Maarja* ~ *Maa'ra* esineb 5 korda, nt *Maarjamägi* (Räp Linte), *Maa'ramägi* (Vas Loosi), *Maarjaniit* (Vas Kerepäälse).

Eristavat nimeosa *Marõt* esineb samuti 5 korral, kõik need kitsal alal Karula kõrgustikul ja sellest lõunas: *Marõdasaar* (2), *Marõt(i)mägi* (2), org *Marõdat-särk* (Har Saru Hürüvä). Saksapäraseks alusnimeks on *'Margret*, põhinimeks *Margareta* (Rajandi 1966: 122).

Naisenimede puhul oli oodatav, et need ei märgi kohanimedes põhiliselt omandit, vaid on sageli mägede, lätete, lompide jms nimede atribuutideks. Need nimed võivad olla tõenditeks kunagistest kultuskohtadest, seda tõenäolisemalt kui põhiliselt possesiivsusega motiveeritud mehenimed. Huvitav on tähele panna, et *Maarja*-nimed kontsentreeruvad tugevamini Vahtsõlina linnuse ümbrusse – *Maria* kui linnuse kaitsepühak – ja nime *Marõt* leidub kohanimedes (ühe erandiga) vaid Vana-Antsla mõisa maal.

4.10. Inimese apellatiivsed nimetused

Võrreldes inimese apellatiivsete nimetuste pingerida Võrumaal Soome kohanimistu põhjal koostatuga (Kiviniemi 1990: 145), võib näha vähemalt ühte olulist erinevust, vt tabel 13. Soome sedalaadi nimistus on esimese kümne sees terve rida sõnu, mis tähistavad vanu inimesi: *ukko*, *akka*, *ämmä*, *äijä*, *vaari*. Kaija Mallat (2007) on oma uurimuses naisenimetustest Soome kohanimedes leidnud sõnu *akka* ja *ämmä* sisaldvates nimedes erinevaid ajaloolisi kihistusi, erinevaid nimeandmispõhimõtteid, mütologiseeritust, vastavate nimede olulist positsiooni kohalikes süsteemides (Mallat 2007: 170). Võrumaa leksikaalselt võrreldavate nimede *Esändämägi* (4) ja *Emändämägi* ~ *Imändämägi* (2) kohta pole selgitatud, kas nende tekkimise motiiv tuleneb lihtsalt maakasutussuhetest või jääb alles ka rahvausundiga seotud tõlgendamisvõimalus.

Võrumaa edetabel sisaldab põhiliselt ameti- ja elukutsenimetusi, teise grupina eristuvad rahvuste nimetused. Levinumaid nimenäiteid: talunimi *Sepä* (17, koos üksnes ametlikega 46), *Sepätarõ* (5), talunimi *Saksa* (11), talunimi *Raudsepä* (14), talunimi *Rätsepä* (10), talunimi *Küti* ~ *Kütü* (6, koos ametlikega 14), talunimi *Möldre* ~ *Möldri* (6), talunimi *Kubija* ~ *Kubja* (4), *Vahimägi* (8), talunimi *Roodsi* (4), heinamaa *Kuninga 'kopli* (5), talunimi *Kangru* ~ *Kangro* (9), *Rüüvlimägi* (5), talunimi *Türgü* (5).

Sõna *sepp* tähenduse muutumine viimastel sajanditel algsest 'meistrist, oskajast' (SSA *seppä*) üksnes rauatöömeistrilt tähistavaks sõnaks kajastub piltlikult ka Võrumaa kohanimedes. *Raudsepä* on peamiselt vanade vakutalude nimi, samas kui 20. saj tekkinud uute talude ametlikeks nimedeks on sama motiivi alusel saanud juba *Sepä* (ametlikus kirja pildis *Sepa*).

Tabel 13. Inimese apellatiivsed nimetused täiendosadena AVKAs.

Jrk nr	nimetused	Esine- mis- arv	Pluss am nimed	Pluss üle atribu- teeritud	Kommentaariid
1.	sepp	33	61	65	
2.	saks	25	25	25	
3.	raudsepp	23	29	30	
4.	rätsep	20	22	22	
5.–6.	kütt	18	26	26	
5.–6.	möldre ~ möldri	18	19	22	‘möllder’
7.–8.	juudas ~ juudalinõ	17	17	18	võrdlev, harva inimest tähistav
7.–8.	sant	17	17	17	
9.	kubijas ~ kubjas	16	16	18	
10.– 11.	vaht’: vahi	15	21	22	
10.– 11.	ruutś: roodsi	15	17	18	‘rootsi’
12.– 13.	esä, esänd	14	14	14	‘isa, isand’
12.– 13.	kuningas	14	15	15	
14.– 16.	juut	13	13	13	
14.–16	haidak ~ aidak	13	13	14	‘haidukk’
14.–16.	venne ~ vinne	13	13	14	‘vene’
17.– 19.	kangru	12	12	16	‘kangur’
17.– 19.	rüüvli	12	12	12	‘röövel’
17.–19.	varas	12	12	12	
20.– 22.	papp	11	11	12	
20.–22.	köstri ~ köstre, keistre	11	11	11	‘köster’
20.– 22.	türgü ~ türgi	11	11	11	

Juudas: *Juuda* on eristav nimeosa, mis esineb üksnes ühe vanatalu algse nime-na (Räp Miiksi Aravu), kuid on sageli kasutust leidnud halvustava või hoiatava suhtumise väljendamiseks mingi koha suhtes. Kaks *Juudajärve* on mõlemad väikesed ja mudased järved, ka *Juudasuu* ‘-soo’ (Plv Kitsõruusuu) ja mets *Juudakund* (Vas Vahtsõliinamõisa) mõjuvad hoiatavate nimedena, ristiusu mõjul demoniseeritud kivikalme kannab nime *Juudaliin* ‘-linnus’ (Kan Põlgastõ).

Sandi-nimede motiveeritust jälgides võib leida sõna vanemat, tänaseks kadunud tähendust 'kerjusemunk, munk' < ladina *sanctus* (EEW 2000 *sant*). Nimedest *Sandimägi* (4) ja *Santõmägi* (2) on mitmed keskaegsed külakalmistud, ka mitmuslik kalmenimi *Sandikalmõq* tekkinud tõenäoliselt selle tähenduse alusel, kuigi tänapäevased rahvalikud nimetõlgendused eelistavad rääkida maetud kerjustest.

Etnonüümidest on esikohal *saks*, mis esineb väga suurel määral talunimena *Saksa*. Liitnimed nagu *Saksaniit* (2), *Saksamägi* (Vas Misso Kurõkivi), *Saksa-suu* (Rõu Pindi Tiri), *Saksasild* (Rõu Kangsti) on tõenäoliselt motiveeritud koha kasutusest, kuid talunimede puhul võiks arvata, et talupoja lisanimi on vahel antud lihtsalt silmatorkava, teistest erineva ülalpidamise eest (vrd küla sepp *Sakssepp*, kes torises liiga lihtsate tööde peale ja leiutas vabal ajal igiliikurit (Urv Liinamäe Horma).

4.11. Inimkultuuri esemed ja ained

Sellesse rühma on koondatud eristavad nimeosad, kus nimekasutajate jaoks on esiplaanil atribuudi või üheosalise nime leksikaalne tähendus mingi konkreetse asjana (kehaosa, ese, tavaline aine). Nimeandmispõhimõtete poolst on selline kooslus kahtlemata kirjum kui ükski eelnenud rühm, kindlasti leidub siin palju võrdluse alusel antud nimesid.

Tabel 14. Inimkultuuri esemed ja ained täiendosadena AVKAs.

Jrk nr	nimetused	Esine- mis- arv	Pluss am nimed	Pluss üle atribu- teeritud	Kommentaariid
1.	kunń	53	53	53	'kühm, käbi', võrdlusnimed
2.	raud	23	25	25	osalt perekonnanimest, osalt adjektiivne
3.	muna	22	23	25	sageli võrdlus
4.	konds, kunds	19	22	22	'(jala)kand', võib olla isikunimest <i>Kunze</i> jms
5.–6.	hark	17	17	19	võib olla isikunimest
5.–6.	nahk	17	17	17	palju sekundaarnimesid
7.–9.	küpär	16	16	16	'kübar', mäenimesdes võrdlus
7.–9.	kell	16	16	18	vahel kiriku kellamehest
7.–9.	pakal	16	17	17	'takk'
10.–11.	punn	14	15	16	sageli isikunimest
10.–11.	viin	14	14	14	
12.	kukk: kuku	13	13	14	'käbi', mäenimesdes võrdlus
13.–14.	kärn	12	12	17	sageli isikunimest
13.–14.	kask: `kaska	12	12	14	'kasukas', sageli isikunimest

Sõna *kunn*: *kunni* on tänapäeva võru keeles tuntud eelkõige inimkeha iseärasust kirjeldava sõnana, see tähendab munajat kühmu näiteks käel või kaelal. Murde-sõnaraamatus on registreeritud ka teisi tähendusi (vrd EMS *kunn*¹). EMS ei anna väikese kõrgendiku tähendust, kuid ka selles tähenduses olen sõna *kunn* kuulnud kohanimesid kogudes, kui keelejuhil on vaja olnud kirjeldada maastikku. Primaarsetes kohanimeses esineb see sõna ainult kombinatsioonis *Kunnmägi* või *Kunnimägi*, neist kaks korda mitmusliku objektiga nimes *Kunnmäeq* ‘-mäed’. Lähemalt *Kunnmägede* kohta vt kõige sagedasemate mäenimede käsitlusest (5.1). Nimi *Kunnimägi* (Krl Ringiste) võib kuuluda nii nende, hästi tavaliste mäenimede kui ka *kuninga*-atribuudiga kohanime juurde.

Eristav nimeosa *raud*: *ravva* esineb 23 nimes, nt talunimi *Ravva* (4), *Raudjärv* (3), *Raudoja* (4), *Raudmägi* (2). Iseseisva semantika kaotanud nimeelemendina, nt talunimes *Raudsaarõ*, külaosa *Ravvanurmõ*, esineb seda sõna samuti päris palju. Nimeandmispõhimõtet on raske määratleda, võib oletada, et vee kogudel on see seotud vee rauarikkusega, mägedel aga näiteks hoopis pinnase kõvadusega. Talunimes *Ravva* on tegemist isikunimelise algupäraga.

Eristav nimeosa *muna* esineb peamiselt nimedes *Munamägi*, mida leidub Võrumaal 19, vt 5.1.

Rahvapäraseid talunimesid *Kundsa*, *Kundša*, *Kondsa*, *Konsa* on kokku 9 ja peaaegu kõik liitnimed on olemasolevate talunimede suhtes sekundaarsed, v.a ehk *Kundsamägi* (Urv Rimm). Seega võinuks selle eristava nimeosa paigutada ka isikunimelist algupära atribuutide rühma, kus mõnel nimel on kasutajate jaoks tajutav apellatiivne tähendus olemas, antud juhul *kunds* ‘(jala)kand’. *Kundsa*-nimede tegeliku algupära otsimiseks sobiks ehk mõni *Konradi* mugandus, nt *Kunze*. Kuna ka *Hargi* on küllalt vana talupoja lisanimi, siis samamoodi ei pruugi sõna *hark* oma apellatiivse tähenduse kaudu kohanimesid andnud olla.

Naha-nimedest äratavad lisaks vanadele asustusnimedele tähelepanu *Nahasild* (Rõu Haani Vaalimäe), *Nahksilla* sekundaarnimede kobar (Plv Kiisa Kusõkurum), *Nahkoja* (Krl Väherü), järelkomponent *-naha* nimes *Tsianahajärv* e *Tsianahk* (Rõu Kasaritsa Soemõtsa). Võrreldavate nimede valguses võiks ka *Nahajärv* (Urv Truuta) olla motiveeritud järve looduslikest omadustest. Kuigi rahvapärimus seostab seda kunagise kaubaalevi *Nahaliin* asukohaga, pole sealt asula jälgi leitud.

Kübärä-nimed on põhiliselt isikunimelist päritolu, kuid vähemalt mõnes nimes *Küpärmägi* (3) on tegemist ka kujuassotsiatsiooniga.

Sõna *pakal*: *pakla* ‘takk’ esineb peamiselt talunimedes, aga huvipakkuv on ka nime *Paklasuu* ~ *Pakalisuu* (4) kordumine. Siin võib olla tegemist kunagise heinamaa võrdleva nimetamisega assotsiatsiooni ‘väheväärtuslik hein – väheväärtuslik linaprodukt’ alusel.

Atribuudi *viin*: *viina* oleks võinud paigutada ka *tõrva*-atribuudiga ühte rühma 4.5, sest kohati on *Viinaorg* (3) või *Viinassaar* (Krl Tätä) sama motiveeritusega nagu *Viinakuaorg* (4), võimalik, et otseselt pikemast nimest redutseerunud, vrd ka *Viinaksuu* < **Viinakuasuu* (Kan Tammõ Suuna). Kuid *viina*-

nimedes leidub ka teistsugust motiveeritust ja nimekasutajad tunnevad neis nimedes ära eelkõige ainesõna.

4.12. Inimese hingeline ümbrus

Jaanimägi (89) on kõige korduvam rahvapärane kohanimi Võrumaal, vt tabel 15. Jaanimäed on mäed, kus jaanilaupäeval on tehtud tuld. Jaanitule jaoks on valitud silmapaistvalt kõrgeid mägesid, need on maastikus kesksed kohad ja juba antud nimed säilivad hästi ka pärast tuletraditsiooni muutumist. Seega on Jaanimägedele nimede andmine olnud motiveeritud pigem kultuursõnavarast pärit mõiste *jaanituli* atribuudiks seadmisega redutseeritud kujul kui mäe eristamisega isikunime abil (vt ka 5.1).

Tabel 15. Inimese hingeline ümbrus täiendosades AVKAs.

Jrk nr	nimetused	Esine- mis- arv	Pluss am nimed	Pluss üle atribu- teeritud	Kommentaariid
1.	Jaani(mägi)	89	89	91	tähendussisult <i>*Jaanitulõmägi</i>
2.	põrgu	16	16	16	
3.	muso ~ musu ~ musi	13	13	13	
4.	moona	13	13	13	
5.	riid	11	11	12	
6.	lust	10	10	10	sageli hoopis pn
7.	hirm	7	9	9	harilikult isikunimest
8.	surm	7	7	8	

Atribuut *põrgu* esineb loomuliku võrdlusena sügavate reljeefikohtade nimedes *Põrguhaud* (3), *Põrguorg* (2), *Põrgu'katla* (Vas Raudoja). Heinamaanimeses *Põrgusuu* (2) ja *Põrgukolk* (Krl Vana-Antsla Liiselaan) on esiplaanile seatud koha eraldatust.

Muśomägi ~ Muśumägi ~ Musimägi (10), kaks korda ka *Musisaar* – see on üks kõige tavalisemaid külapidude paiga nimesid. Seda esineb traditsioonilises kohanimistus peaaegu kõikjal Võrumaal, vaid Loode-Võrumaal (Kan, Urv) on levinum olnud apellatiivilähedane nimi *Tsõõriplats* – see on korduv nimi, millest on AVKAs registreeritud üksnes väike osa.

Atribuuti *moona* esineb nimedes *Moonamägi* (5), *Moonaniit* (2). Nime-andmispõhimõtte peaks olema maakasutussuhete uurimise kaudu selgitatav. Mõnikord on kindlaks kohanimeks saanud ka asustustermin *Moonamaja* (3).

Nimesid atribuudiga *riid*: *riiu* leidub mitmesuguste kasutatavate objektide hulgas: mets *Riiuvarik* (Kan Kruutusõ Ala-Häätarõ), *Riidjärv* (Har Taheva

Matimäe), *Riidmägi* (Rõu Haani Purka), *Riidniit* (Kanepi Hurmi Lautsuja). Sellised nimed on andnud päris palju sekundaarnimesid, nt *Riidmaa* (< *Riidmäe*?) nimede levikkond.

surma-nimed on oma tekkelt tavaliselt sündmusepõhised, kuid korduvat nime *Surmaorg* (3) võib olla antud ka võrdluse põhjal – org, millest läbi-sõitmine või -saamine tekitab hirmu, vrd piibellik apellatiiv *hüdaorg*.

4.13. Kohanimed, analoogilised siirdnimed ja vastavad liitapellatiivid

Järgnevas tabelis on esitatud nii eristava nimeosana ettetulevad primaarsed kohanimed (vahel fiktiivsed) kui ka liitsõnad, mis võivad iseseisvate kohanimedena esineda: *suusaar* ~ *Suusaar*, *kõossaar* ~ *Kõossaar*, *vanaussaid* ~ *Vanaussaid*, *vanatarõ* ~ *Vanatarõ*.

Tabel 16. Kohanimed ja vastavad liitapellatiivid täiendosadena AVKAs.

Jrk nr	nimed ja nimetused	Esine-mis-arv	Pluss am nimed	Pluss üle atri-buteeritud	Kommentaariid
1.	Savimäe	36	47	47	
2.	kõossaarõ, Kõivsaarõ	27	46	46	
3.	Korgõmäe	25	46	46	
4.	Liinamäe	21	21	21	märgatav osa paarist asulanimest moodustatud
5.–6.	suusaarõ, Soiõsaarõ	19	32	32	
5.–6.	Jaanimäe	19	26	26	
7.	vanaussaia	18	19	19	hämarduv kultuur-maastikutetermin
8.	Korgõsaarõ	17	21	21	
9.	sillaotsa	16	32	32	
10.	Piirimäe	15	21	22	
11.–13.	Kauksi	14	15	16	põhiliselt asulanimest moodustatud
11.–13.	Vahtsõliina	14	14	14	põhiliselt asulanimest moodustatud
11.–13.	Liivamäe	14	43	44	
14.–18.	Piirioja, Piirioja	13	17	17	
14.–18.	Kõomäe, Kõivumäe	13	14	14	
14.–18.	Tagamõtsa	13	14	14	
14.–18.	vanatarõ	13	13	13	
14.–18.	Sõmmõrpalo	13	13	13	põhiliselt asulanimest moodustatud

Sagedusnimekirjast pole üritatud kõrvaldada sekundaarnimesid (nt läbipaistmatu asulanime *Kauksi* põhjal moodustatud), sest need on nii või teisiti toimiv osa igast kohanimekooslusest. Pigem tuleks väita, et sekundaarnimesid leidub AVKAs suhteliselt palju vähem, kui neid on tegelikult kasutuses. Vähema kui 13 esinemisjuhu korral hakkab ka AVKAs ühest või paarist asulanimest saadud võrsnimesid ette tulema päris rohkelt.

Nimematerjali analüüsides jääb ka mulje, et osa talunimede kohanimetajulisi atribuute pole kunagi olnud iseseisvad kohanimed – need on moodustatud otse asustusnime atribuudiks. Sageli on selline asustusnimi isegi rahvapärases käibes juurdunud. Iga *Korgõmäe* talu juures pole enne talu rajamist olnud sellise nimega mäe, atribuut on tekkinud produktiivse nimemalli põhjal ja võiks isegi öelda, et talunimi *Korgõmäe* tähendabki eelkõige talu kõrge mäe otsas, mitte talu, mis on rajatud Korgõmäe naabruses. Sama kehtib *Savimäe* talunimede suhtes. Siin tuleb enamasti samuti oletada, et nimeandmismotiiviks on olnud vaid maapinna savisus, kuid *Savimäe* on tundunud enam kohanimetajane talunimi kui lihtsalt *Savi* või *Saviku*, seda enam, et talu on ju hakanud asuma savise mäe otsas. Kiviniemi (1975: 49–52) on niimoodi tekkinud kohanimedid nimetanud *analoogilisteks siirdnimedeks*. Kohati on analoogiamall asulanimestus üldiseks muutunud, näiteks mõnes piirkonnas Kesk-Soomes on näivalt metonüümseid *mäki-lõpulisi* talunimesid kindlasti rohkem kui mägede nimesid. Seda tendentsi võib täheldada ka edelapoolisel Võrumaal, kus nii ajalooliselt kui ametlikult Sarapuu talu kannab kõnekeelset nime *Sarapuumäe* (Har Koikkülä) ja samamoodi Kikka talu *Kikkamäe* (Rõu Krabi Paganamaa). Ka Haani kõrgustiku *mäe-lõpulised* külanimed on analoogiamõjulised: ametlikult *Käpa*, kõnekeeles *Käpämäe* küla (Rõu Saalussõ).

Võrumaa kohanimistu atribuudid *Liinamäe*, *Jaanimäe*, *Piirimäe*, *Kauksi*, *Vahtsõliina*, *Piiraja* ja *Sõmmõrpalo* on moodustatud sajaprotsendiliselt olemasolevatest kohanimedest. **Sillaots* seevastu ei esine üldse kohanimena, kuid samas pole tegu ka mõistliku liitapellatiiviga (vrd *sillatala*, *sillapea*). *Sillaotsa* on alati lihtsalt talu või heinamaa silla juures, silla otsa juures. Niimoodi liigitub *sillaotsa* oma tegelikult ülesandelt atribuutide *mäealusõ*, *palopäälse* juurde. Kõige tavalisemast lõunaestikeelsest kohamääratlusest *silla man* 'silla juures' ei saa moodustada atribuuti, *man* ei ole adjektiivituletusele alluv sõna. Niimoodi täidab *Sillaotsa* selle lünga kohalikus nimemudelil välja kujunenud vahenditega, samal ajal kui keele apellatiivne sõnavara opereerib sõjanduses ja ehitusterminoloogias sõnaga *sillapea* (kas soome keele *sillanpää* eeskujud?).

Nagu näha, ei ole selle eristavate nimeosade rühma puhul sugugi lihtne kindlaks teha, kas tänapäevane liitüveline atribuut on olnud kohanimi või mitte. Liitapellatiivide puhul on võimalik tõlgendada neid väikese kasutajaskonna terminnimedeks, pärisnimedena tunduvates atribuutosades esineb päris palju analoogilisi siirdnimesid. Kasutaja jaoks polegi tähtis, milliste vaheastmete kaudu nimi tekkinud on, tema näeb siin eelkõige kaheelemendilisi asustusnimesid ja asustusnimede võrsnimede atribuute.

4.14. Käsitletud atribuutide statistika

Märknimesid, mille eristav nimeosa kordub vähemalt 14 korda, on kokku u 8050 ehk 34% kõigist märknimedest. Vähemalt nii palju korduvate atribuutide hulgas on:

looduse- ja pinnasetermineid	16%
taimestikusõnu	15%
adjektiive	12,5%
kultuurmaastikutermineid ja artefaktisõnu	12,5%
ruumisuhtesõnu	12%
metsloomanimetusi	10%
koduloomanimetusi	6%
leksikaalselt selgeid isikunimesid	5,75%
kohanimesid ja vastavaid liitapellatiive	3,5%
sõnu inimkultuuri esemete jaoks	2,75%
inimese apellatiivseid nimetusi	2,5%
inimese hingelist ümbrust väljend. sõnu	1,5%

Kui nihutada atribuudi kordumise piiri allapoole, kasvaks kohe isikunimede ja kohanimede osa ning väheneks ruumisuhtesõnade ja adjektiivide osa. Kogu Võrumaa kohanimistu vastav statistika võiks tulla hoopis teistlaadne. Etümo- loogiliselt analüüsitud materjalis oleks aga koha- ja isikunimedest moodustatud nimesid kokku juba kindlasti üle 50% (vt ka 5.6).

5. KÕIGE HARILIKUMAD NIMED JA NIMEMALLIDE LEVIKUD

Selles peatükis esitatakse lühidalt arvukamate objektiliikide kõige harilikumad nimed ja nende süntaktilis-semantilise analüüsi tulemused. Produktiivseid nimeandmispõhimõtteid on enamasti käsitletud juba erinevaid atribuute analüüsivas 4. peatükis. Siin on ajaloolise Võrumaa kohanimeandmeid võrreldud EKI kohanimekogu andmetega. On vaadeldud, kuidas Võrumaal kõige tavalisemad kohanimed või nende ennistähenduslikud analoogid on levinud mujal Eestis.

5.1. Kõrgendike nimed

Kõik Võrumaal levinumad kõrgendikunimed kuuluvad ühte struktuuritüüpi: artibuut + *mägi* (vt tabel 17). Kõige harilikumate mäenimede nimeandmispõhimõttena domineerib kohapeal leiduv – see, mida nime andnud keelekollektiiv on võinud mäel või selle naabruses näha. Muidugi on võimalik, et mõne *Kerikumäe* nimi pole motiveeritud seal asunud kirikust või kabelist, vaid naabrusuhtest *Kalmat-* või *Matusmäega* ja paarist suurest kivist, mis on andnud alust ettekujutusele kirikust kui kunagi olnust või isegi üksnes potentsiaalsest artefaktist. Selline nimetekke mehhanism on keelekollektiivile omane juba seetõttu, et igaüks oskab ette kujutada kohanimed, kus atribuudi denotaati sellel kohal enam näha ei ole. Tuntud on osa *Liinamägede* nimeteke ettekujutusliku seose alusel (vt 4.5.9). Seega võib mäel asuva ette kujutamine sujuvalt üle minna mäe topograafilise omaduse sõnaliseks väljenduseks.

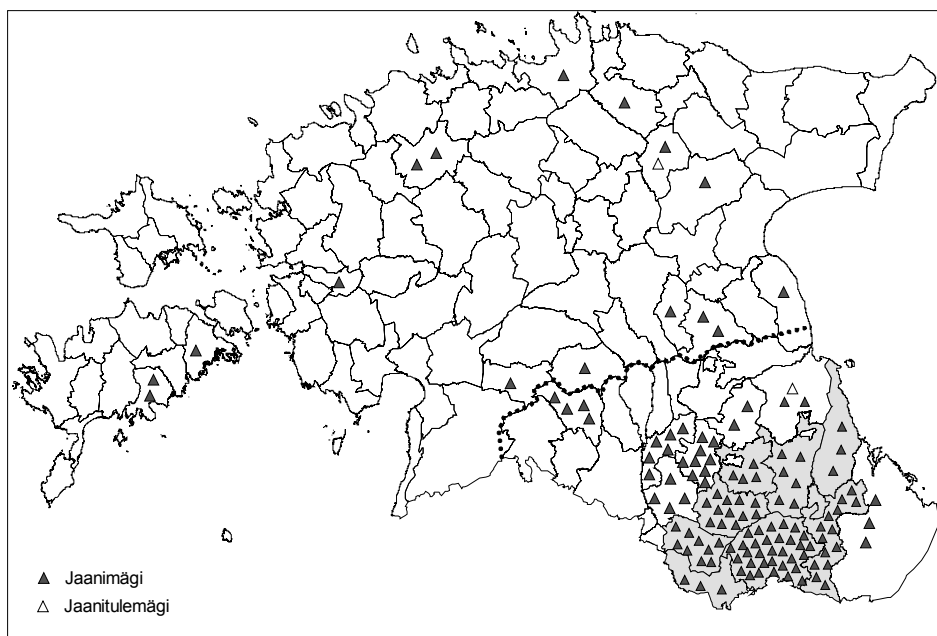
Pinnase omadused ei ole fookuses siis, kui Savimägi on saanud oma nime hoopis mäeküljel asuva savilöövi (tellisetease) järgi. Kuid muidu on kolm tunnetuslikult olulist pinnasetüüpi – savi, liiv ja kruus (*ruus*) – arvukamate Võrumaa mäenimede hulgas esindatud.

Koha asukoht ei ole kõige harilikumate kõrgendikunimede hulgas eriti levinud nimeandmispõhimõte, aga kui analüüsida kõrgendike nimede korpus tervikuna, on kombinatsioon talunimi + *mägi* ülekaalukalt kõige harilikum kombinatsioon üldse (vrd Kallasmaa 2000: 70).

Tabel 17. Kõige tavalisemad kõrgendikunimed Võrumaal.

Jrk nr	Nimi	Arv AVKAs	Nime struktuur	Valdav nimeandmis-põhimõte	Artibuudi sõnaline realiseerumine
1.	Jaanimägi	89	2CA	kohapeal leiduv, sündmus	eesnimi
2.	Korgõmägi	85	2CA	topograafiline omadus	adjektiiv
3.	Savimägi	56	2CA	pinnase omadus	pinnasetermin
4.	Kunimägi ~ Kunnimägi	51	2CA	topograafiline omadus	ese võrdluse alusel
5.	Pedajämägi	35	2CA	kohapeal leiduv	puunimetus
6.	Ristimägi	33	2CA	kohapeal leiduv või muutunud nimekuju	inimkultuuri ese
7.	Kuupõmägi	31	2CA	kohapeal leiduv	artefaktinimetus
8.	Tammõmägi	30	2CA	kohapeal leiduv	puunimetus
9.	Tornimägi	29	2CA	kohapeal leiduv	artefaktinimetus
10.	Uibumägi	28	2CA	kohapeal leiduv	puunimetus
11.	Rehemägi ~ Rihemägi	27	2CA	kohapeal leiduv	artefaktinimetus
12.	Järvemägi ~ Järvmägi	25	2CA	koha asukoht	maastiketermin
13.	Kullamägi	24	2CA	?	ainenimetus
14.	Rebästemägi ~ Rebäsemägi	24	2CA	kohapeal leiduv	loomanimetus
15.	Kõomägi	23	2CA	kohapeal leiduv	puunimetus
16.	Liivamägi	22		pinnase omadus	pinnasetermin
17.	Keldremägi ~ Keldrimägi	21	2CA	kohapeal leiduv	artefaktinimetus
18.	Ruusamägi ~ Ruusmägi	21	2CA	pinnase omadus	pinnasetermin
19.	Kährimägi	20	2CA	kohapeal leiduv	loomanimetus
20.	Liinamägi	20	2CA	kohapeal leiduv, topogr. omadus	artefaktinimetus
21.	Koobamägi	19	2CA	kohapeal leiduv	artefaktinimetus
22.	Munamägi	19	2CA	topograafiline omadus	ese võrdluse alusel
23.	Palomägi ~ Palumägi	18	2CA	koha muu omadus, sündmus?	maastiketermin
24.	Sannamägi	18	2CA	kohapeal leiduv	artefaktinimetus
25.	Kerikumägi ~ Kerkomägi	17	2CA	kohapeal leiduv	artefaktinimetus
26.	Piirimägi	17	2CA	koha asukoht	kultuurmaastiku-termin

Võrumaa kõige harilikum kõrgendikunimi *Jaanimägi* esindab kogu Eesti kohanimistut vaadeldes selgelt lõunapoolse Võrumaa ja Lõuna-Tartumaa kõrgustikualade nimemalli (vt kaart 2). Kuigi jaanituletraditsioon, tule tegemine võimalikult kõrgesse kohta ja ümberkaudu paistvate tulede loendamine on kuulunud piirkondlike kommete hulka peaaegu kõikjal Eestis, on küla kõige kõrgema mäe nimetamine Jaanimäeks tüüpiline just neil Kagu-Eesti kõrgustikualadel. Ainsad arvukalt *Jaanimäe*-nimesedeleid sisaldavad kihelkonnakogud Tartumaalt on Otepää ja Rõngu. Oma välitööandmete põhjal võin kinnitada, et Setumaal leidub vaid mõni üksik Jaanimägi, nii nagu seda kajastab EKI kohanimekogugi. Huvipakkuv on *Jaanimäe*-nimede puudumine neljas Mulgimaa kihelkonnakogus viiest, mis võib küll olla põhjustatud EKI kohanimekogu Mulgimaa osa vähesest esinduslikkusest.

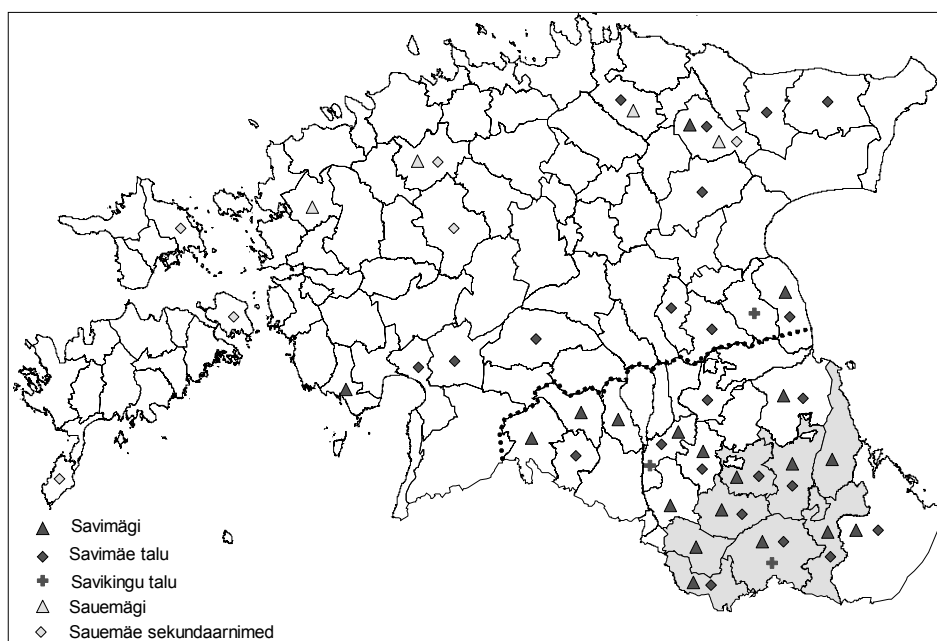


Kaart 2. Nime *Jaanimägi* levik EKI kohanimekogu ja Võrumaal AVKA andmete põhjal.

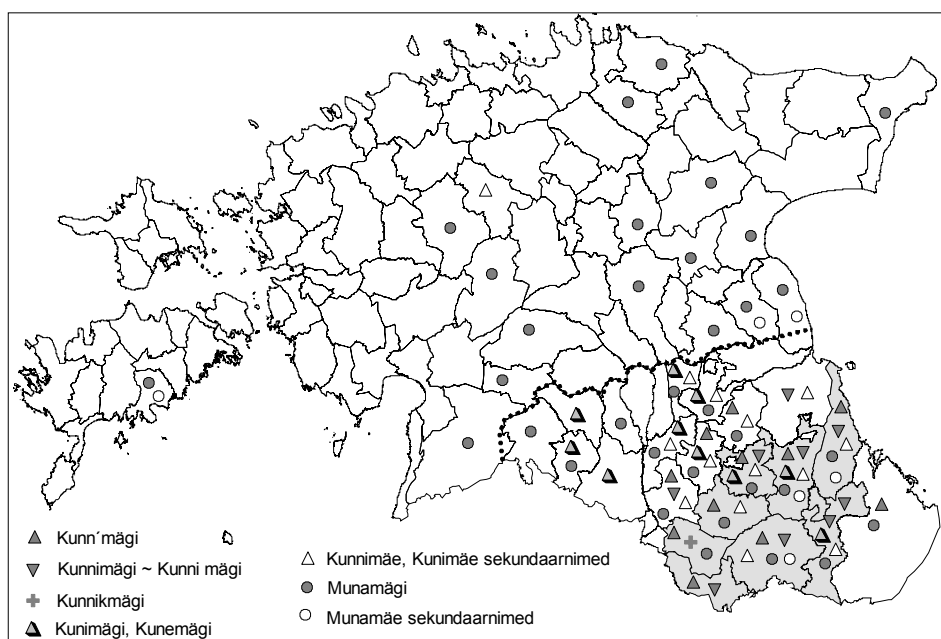
Korgõmägi on Võrumaal erakordselt produktiivne kombinatsioon, eriti kui võrrelda seda Soome kohanimekoguga, kus kõige harilikumate mäenimede hulka kuulub *Isomäki* või *Suurimäki* ja nime *Korkeamäki* leidub nendest poole vähem (Kiviniemi 1990: 175). *Korgõmäe* motiveeritust saab seletada vaid eriti liigendatud maastikus tekkiva olukorraga, kus ühes vaatesuunas paistab korraga mitu mäe ja üks neist on teistest kõrgem. Teine, keelejuhtidelt mitmeid kordi kuuldud nimeseletus on selline, et *Korgõmägi* sai nime sellest, et seal töötades tekkis tunne, nagu oldaks tõeliselt kõrgel. Selline tunne võib tekkida siis, kui

suhteliselt tasase laega mäel on kõrged järsud nõlvad ja mäel viibides ei ole võimalik näha jalamit. Niimoodi tekkinud Korgõmäe nime motiveeritus ei paista välja kõrgusjoontega topograafiliselt kaardilt, vaid seda tuleb kohapeal viibides tajuda.

Nime *Savimägi* ja sellest võrsunud või analoogilise siirdnimena tekkinud talunime *Savimäe* puhul on kaardil 3 toodud ka sama sõna lääneestilist vormi *sau*: *sau*e sisaldavad vastavad nimed. Nagu näha, kuulub kombinatsioon ‘savi’ + *mägi* tüüpiliselt lõunaestli keelealale, esinedes Võrumaal kõikjal, Tartu- ja Mulgimaal vähem järjekindlalt ning mujal Eestis sporaadiliselt. Talunimesid *Savimäe* võib pidada “liivimaalikeks” – neid leidub ka Pärnumaal ja Põhja-Tartumaal. Läänepoolses Põhja-Eestis pole kõrgendikud ja põllud kuigi sageli *Savimäe* või *Sauemäe* nime saanud, seevastu leidub seal arvukalt *Saueaugu*-komponenti sisaldavaid nimesid.

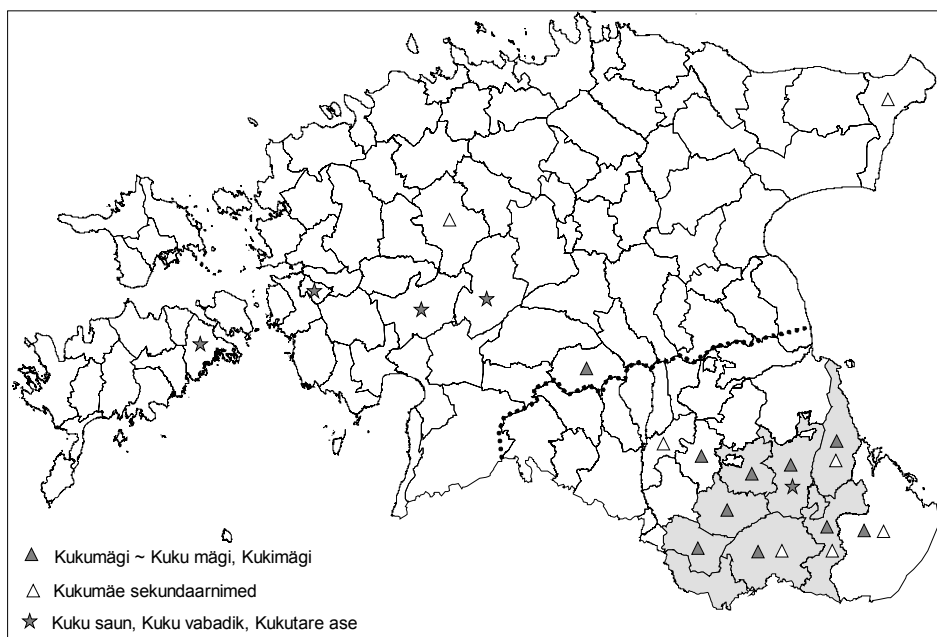


Kaart 3. *Savimägi*, *Sauemägi* ja nende sekundaarnimed. Sümboliga on märgitud kihelkonnad, kus vastavat nime esineb (esinemisarv on täpsustamata).



Kaart 4. Nimede *Kun(n)imägi* ja *Munamägi* levik Eestis. Sümboliga on märgitud kihelkonnad, kus vastavat nime esineb (esinemisarv on täpsustamata).

Võrumaal ülisagedase mäenime *Kunimägi* või *Kunnimägi* levik jätkub vana Uandimaa keskosas ja Mulgimaal nimedega *Kunimägi* ja *Kunemägi* (vt kaart 4). Nende atribuutide leksikaalset ühendamist võimaldab teadaolev murdegeo- graafia: võrulikule sõnale *kunn* 'kühm, käbi' vastab läänepoolses lõunaeeestis *kuni* või *kune* 'käbi, ümmargune asi' (EMS *kuni*¹, *kunn*¹). Väljaspool lõunaeeesti keeleala piiri seda sõna kohanimedes ei leidu. Nime *Munamägi* seevastu leidub peaaegu kõigil eesti murdealadel, kuigi põhiline levik on taas liivimaalik. Võimalik, et lähemal uurimisel avalduks paljude *Munamäe*-nimede siirdnime- loomus, st et see nimi on hakanud levima alles siis, kui Suur Munamägi on saanud tuntuks Eesti kõrgeima tipuna.



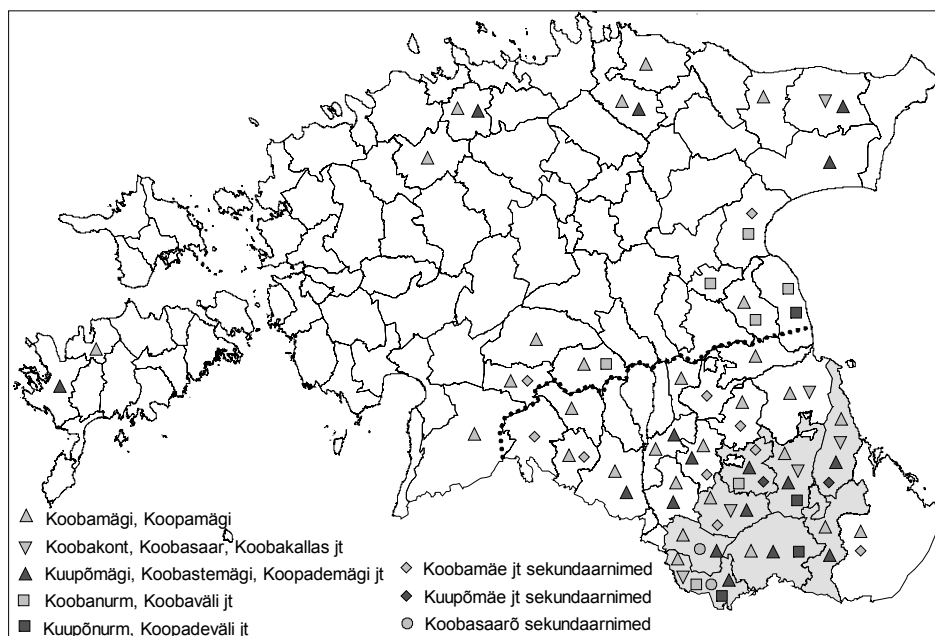
Kaart 5. *Kuku-* ja *kuki-*atribuudiga nimede levik Eestis. Sümboliga on märgitud kihelkonnad, kus vastavat nime esineb (esinemisarv on täpsustamata).

Kuku-element Eesti kohanimesdes võib olla erinevat algupära. Võrumaal ja Otepääl esinev nimi *Kukumägi* (AVKAs 10) liitub peaaegu alati mäe teravatipulise kujuga. 20. sajandi nimekasutajad seostasid seda *kukk*: *kuku* lõunaestiliku tähendusega 'käbi'. Tõenäoliselt on seda nime ka antud mäe kuju käbiga võrdlemise alusel. Nimetüübi tekkeseletuseks sobib siiski paremini vanem ja laiema levikuga läänemeresoome sõna **kukku* (soome murrete *kukku* 'tipp, anumatäie kuhi jm', karjala (ja soome) *kukkula* 'mägi, mäehari, järsk mägi, katusehari jm', vadja *kukkula* ~ *kukkala* 'pealagi, pea', muuhulgas ka lüüdi *kukkuraine* '(männi)käbi' (SSA *kukku*). Etümoloogiline sõnaraamat SSA on paigutanud lõunaestis käbi-sõna *kukk*: *kuku* märksõna *kukka* alla (SSA *kukka*). Siin on ilmselt kokkujuhtivaks peetud semantilist arengut, mida näitab *u*-lise tüvevokaaliga sõna lõunaestis registreeritud tähenduste ahel *õie sigimik*, *pung*, *linakupar*, *käbi*. Kuid sama hästi on võimalik, et lõunaestis *kukk*: *kuku* on kõigis oma tähendustes kokku viidav **kukku*-sõna 'pea'-tähendusega, millega on omakorda seotud põhjapoolsete sugulaskeelte maastikusõna tähendus.

Lääne-Eestis ja Saaremaal tuleb sõna *kuku* esile just popsikohtade nimedes, mille alusel seda võiks seostada isikunimega, isikunime aga omakorda kägu tähendava sõnaga *kuku* või omadussõnaga *kuku* 'hea, kukupai'. Tõsi, viimase tähenduse levik kuulub valdavalt lõunaestis keelelale. Saaremaa Põide nimekobar tugineb juba 16. sajandil kirja pandud talupoja nimele *Hanß Kuck*. Ka

Saaremaa *Kuke*-nimedes leidub *o* või *u* tüvevokaaliga kirjapanekuid (Kallasmaa 1996: 129).

Mitmuslik *Kuupõmägi* ja ainsuslik *Koobamägi* annavad AVKAs kokku 60 märknime. Atribuudi motiveeritust on käsitletud peatükis 4.5.2. Üle-eestiline levikukaart (kaart 6) näitab, et kõrgendikke, kus tõenäoliselt võis asuda keldrikoobas, on selle sõna erinevate murdevariantidega nimetatud lõunaeeesti keelealal, Kesk-Viljandimaal ning Põhja-Eesti rannikul (vrd Soomes tavaline *Kuoppamäki*). Võrumaa paistab silma *kooba*-atribuudiliste primaar- ja sekundaarnimede suure mitmekesisusega. Puhtalt viljelusobjektide (*nurm*, *väli*) nimede attributeerimine koobast tähendavate sõnadega on vähesel määral levinud Võrumaal ja Põhja-Tartumaal.

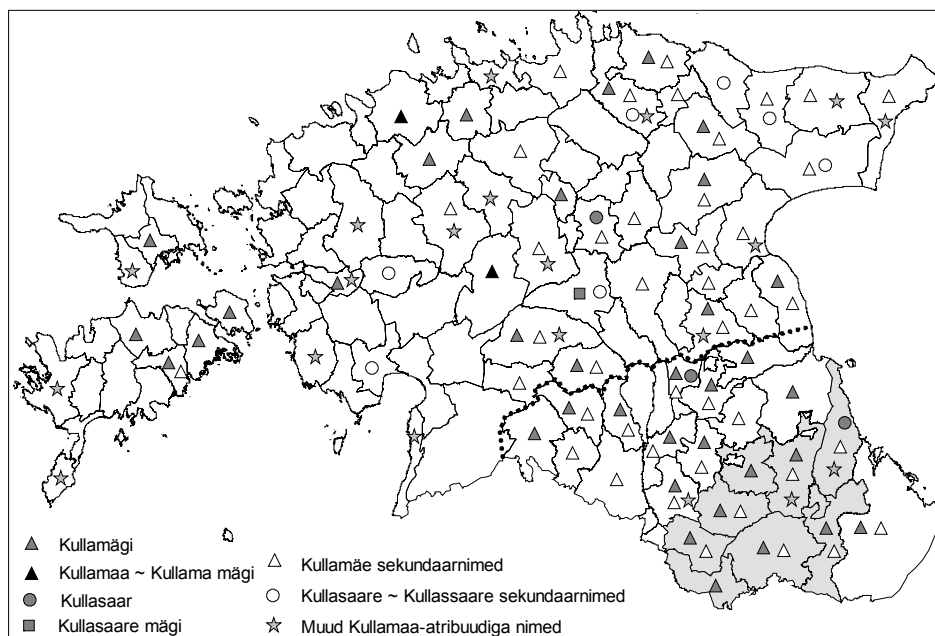


Kaart 6. Koopad mõnede Eesti kohanimetüüpide täiendosades. Sümbooliga on märgitud kihelkonnad, kus vastavat nime esineb (esinemisarv on täpsustamata).

Esimene nimi Võrumaa mäenimede sagedusloendis, mille tüüpiline motiveeritus ei ole läbinähtav, on *Kullamägi*. Atribuutide käsitluses olen *kulla*-paigutanud värvust tähistavate adjektiivsete atribuutide alla (4.3.5). Kui vaadelda *kulla*-atribuudi levikut kõrgendike nimedes ja vastavates sekundaarnimedes (kaart 7), siis võib küllalt ühtlase leviku taustal märgata, et *Kullasaar* ja vastavad sekundaarnimed ei kuulu lõunaeeesti nimistusse. *Kullamaa*-nimesid leidub rohkem Põhja-Eestis. Seda nimeosa võib pidada *Kullamäe* kulunud variandiks – nagu ilmekalt näitab Väändrast kogutud nimi *Kullamaa mägi* –, kuid sekundaarnimede puhul tuleks veel arvestada nimesiirde võimalusega *Kullamaa*

kihelkonnast (selle nime algupärane kuju oli samuti *Kullamäe* (Johansen 1952)) või ametliku talunime valimisega positiivse assotsiatsiooni pärast.

Ühtlane levik ja kulumine viitavad sellele, et *Kullamäe*-nimed ei ole hakanud levima hiljaaegu. Võimalik, et neis sisaldub algupäraselt mingi teine, häärdunud ja tänaseks kindlakstehtamatu nimeelement.



Kaart 7. Nimede *Kullamägi* ja *Kullasaar*, nende sekundaarnimede ja muutunud *Kullamaa*-komponendiga nimede levik. Sümboliga on märgitud kihelkonnad, kus vastavat nime esineb (esinemisarv on täpsustamata).

5.2. Talude nimed

Kõige harilikumate talunimede süntaktiline struktuur on ühesugune – need kõik on üheosalised (vt tabel 18).

Nimi täidab kohti teistest samaliigilistest eristamise funktsiooni ja liigisõna *talu* on juurdemõeldav. Kõige levinum talunimi, mis näitab kohta (tekkeaegset) liiki, on *Kõrdsi* (6, koos ametlikega 11). Süntaktiliselt kaheosalistest talunimedest on arvukaimad *Vahtsõtarõ* (11) ja *Vanatarõ* (10, koos ametlikega 11). Hargtäiendiga talunimedest kordub kõige enam *Ala-Lauri* (5). Sufikseerimine pole Võrumaa rahvapärastes talunimedes peaaegu üldse levinud, mõned korduvad näited võib siiski leida: *Kallastõ* (2, koos ametlikega 14), *Mägiste* (2, koos ametlikega 13).

Tabel 18. Kõige tavalisemad talunimed Võrumaal.

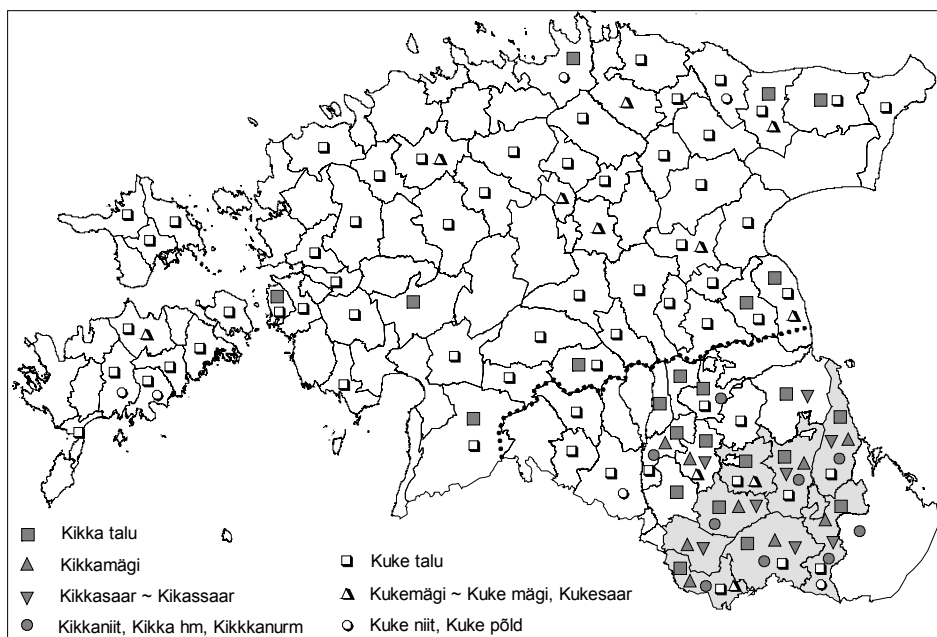
Jrk nr	Nimi	Arv AVKAs (rahva-pärased)	Koos üksnes ametli-kega	Nime struktuur	Valdav nimeandmis-põhimõte	Atribuudi sõnaline realiseerumine
1.	Savimäe	28	40	1C	asukoht	kohanimi
2.	Kivestü	25	33	1C	pinnase omadus	pinnasetermin
3.	Kikka	24	28	1C	eluase, omand	lisanimi
4.	Rebäse ~ Rebäste	20	23	1C	eluase, omand	lisanimi
5.	Hansi	20	20	1C	eluase, omand	eesnimi, lisanimi
6.	Soe	18	20	1C	eluase, omand	lisanimi
7.	Laanõ	17	65	1C	asukoht	loodustermin
8.	Piiri	17	55	1C	suhteline asukoht	kultuurmaas-tikutetermin
9.	Sepä	17	46	1C	eluase, omand	lisanimi
10.	Otsa	16	36	1C	suhteline asukoht	ruumijaotussõna
11.	Korgõmäe	15	32	1C	asukoht	kohanimi
12.	Kolga	15	21	1C	suhteline asukoht	ruumijaotussõna
13.	Kärstnä ~ Kärsnä	15	15	1C	eluase, omand	eesnimi, lisanimi
14.	Saarõ	14	98	1C	asukoht, kohapeal leiduv, eluase	loodustermin, isikunimi
15.	Oro ~ Oru	14	64	1C	asukoht, kohapeal leiduv	loodustermin
16.	Raudsepä	14	18	1C	eluase, omand	lisanimi

Süntaktiliselt üheosalistes talunimedes on tunnetuslikult oluline leksikaalne koosnemine kahest (*Savimäe*, *Korgõmäe*, *Raudsepä*) või ühest elemendist. Nimeandmisel kasutatud motiivid on – võrreldes näiteks enamlevinud määnimedega – palju vahelduvamad ja tabelis esitatud näitlik nimeandmispõhimõte pole kindlasti ainus, mille alusel üht või teist nime on moodustatud.

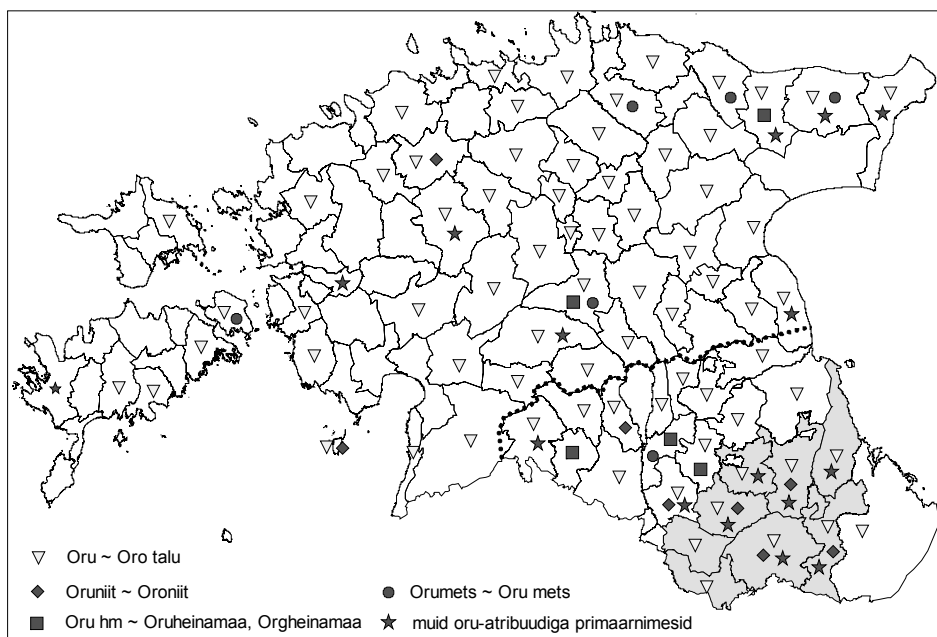
Näiteks talunime *Kivestü* puhul on lisaks tabelis pakutud analüüsivõimalusele olemas ka teine arvestatav võimalus, et *Kivestü* on olnud juba kinnistunud loodus- või viljelusnimi ja siirdunud talunimeks pärisnime tasandilt. Vastupidiselt sellele ei saa *Savimäe* ja *Korgõmäe* puhul sugugi kindel olla, et talunime eelkäijaks on vastav loodusnimi – tegemist võib olla ka analoogilise siirdnimega (lähemalt sellest 4.13).

Silmatorkavalt oluline korduvate talunimede nimeandmispõhimõte on koha suhteline asukoht: *Piiri*, *Otsa*, *Kolga*. See näitab, et ka suulises nimekasutuses kajastub taotlus tajuda ühe piirkonna (tavaliselt mõisa) talusid ruumilise süsteemina.

Kui vaadata mõne kõige levinuma talunime levikut üle Eesti, siis osutub huvitavaks *Kikka*- ja *kuke*-nimede levik (kaart 8). Võrumaal 24 talunime atribuudina esinev *kikas* on lõunaeesti sõna, millele põhjaeesti keelealal vastab *kukk*. Peamiselt isikunimede põhjal sündinud talunimed *Kikka* on levinud väljaspool sõna traditsioonilist leksikaalset leviala. Silma paistab erinevus lõunaeesti keeleala sees: Mulgimaalt pole *Kikka*-nimesid registreeritud (ka apellatiivina on *kukk* Mulgimaal harilikum sõna olnud kui *kikas* (EMS *kikas*¹, *kukk*¹)).



Kaart 8. *Kikas* ja *kukk* mõnedes kohanimetüüpides. Sümboliga on märgitud kihelkonnad, kus vastavat nime esineb (esinemisarv on täpsustamata).



Kaart 9. *Oru*-atribuudiga nimede levik. Sümboliga on märgitud kihelkonnad, kus vastavat nime esineb (esinemisarv on täpsustamata).

Talunimed, mida on antud kirjakeelsetena, on levinud palju laiemalt kui sedasama sõna atribuudina sisaldavad loodusnimed. AVKAs leidub arvukalt ametlike talunimesid, nt *Pärna*, *Männiku*, *Nõmme* jpt, mida Võrumaa rahvapärase kohanimistus isegi nimeelementidena ei esine. Samalaadse näite pakub talunime *Oru* levikukaart – talunime esineb EKI kohanimetuskogus valdavas enamuses kihelkondades (kaart 9), muuhulgas ka Lääne-Eestis, kus sõna *org* pole kohaliku maastikusõnana tuntud või vähemalt mitte kohanimistus produktiivne. Lääne-Eestis kohtub talunime *Oru* siiski küllalt harva. Muid *oru*-atribuudiga kohanimetusi leidub kõige järjekindlamalt Võrumaal ja Ida-Virumaal, kus see sõna ongi kohanimistus keskne üldtermin ja laialdaselt kasutusel (vrd 3.2.1.6).

5.3. Soode ja niitude nimed

Soo- ja niidunimed on pandud ühte tabelisse (tabel 19), sest üleminek üht tüüpi nimeobjektist teiseks on nende puhul sujuv, ehkki põhimõtteliselt on tegemist erineval viisil nimetatud paikadega.

Kõige tavalisemad soo- ja niidunimed on kõik primaarse liitnime struktuuriga, nagu mäenimedki. Kuigi eriti niidunimede hulgas leidub üheosalisi nimesid küllalt palju, on ka nende mitmekesisus suur ja korduvana küünib esile üksnes niidu kohta pruugitav terminnimi *Kopli* ~ *Kopõl'* (6), mida talu tasandil mikrotoponüümina võiks Võrumaalt registreerida ka mitmeid või isegi kümneid kordi rohkem, kui seda praegu AVKAs leidub.

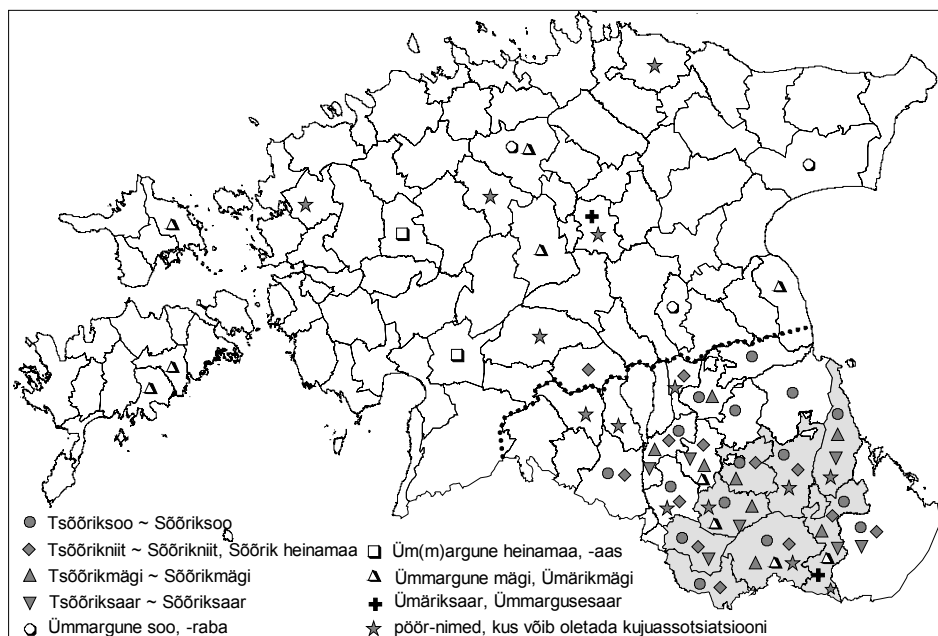
Tabel 19. Kõige tavalisemad soo- ja niidunimed Võrumaal.

Jrk nr	Nimi	Arv AVKAs	Nime struktuur	Valdav nimeandmispõhimõte	Atribuudi sõnaline realiseerumine
1.	Tsõõriksuu	23	2CA	topograafiline omadus	adjektiiv
2.	Suursuu ~ Suurõsuu	22	2CA	topograafiline omadus	adjektiiv
3.	Kařasuu ~ Karjasuu	20	2CA	kasutus	loomanimetus
4.	Rabasuu	20	2CA	pinnase omadus	adjektiiv
5.	Turbasuu	19	2CA	kasutus	pinnasetermin
6.	Hussisuu ~ Ussisuu	14	2CA	kohapeal leiduv	loomanimetus
7.	Suurniit	14	2CA	topograafiline omadus	adjektiiv
8.	Järvesuu ~ Järvsuu	12	2CA	asukoht	maastiketermin
9.	Lätteniit	12	2CA	kohapeal leiduv	maastiketermin
10.	Lakõsuu	12	2CA	koha muu omadus	adjektiiv
11.	Vahesuu	11	2CA	suhteline asukoht	ruumijaotussõna
12.	Kurgsuu ~ Kurõsuu	11	2CA	kohapeal leiduv, hinnang	loomanimetus
13.	Kuusõniit	9	2CA	kohapeal leiduv	puunimetus
14.	Maaniit	9	2CA	pinnase omadus	maastiketermin
15.	Palanusuu	9	2CA	sündmus	verbipartitsiip

Nimeandmispõhimõtete määramise kohta on oluline mainida, et kõik *Turbasuu* Võrumaal on tõesti kohad, kus on turvast kaevandatud (4.5.11). Turbasamblasust rakendavad motiivina nimed *Sammõlsuu ~ Samblasuu* (8). Erinevalt mäenimedest on tüüpiline, et soo või niidu pinnasest motiveeritud nimed pole attributeeritud pinnaseterminitega – *Rabasuu* on adjektiivselt *raba* ‘mäda, ebakindla’ pinnasega soo ja *Maaniit* on niit mineraalmaal, vastandina rohkem levinud sooniitudele. *Järvesuu* nimeandmispõhimõte võib olla peamiselt kahe-sugune: soo järve ääres ja kinnikasvanud järv, st soo, mille eelkäijaks on olnud järv. Ka *Lätteniit* võib olla antud nimeks (a) niidule, kus on late (allikas), (b) niidule, mille maapind on märg ja lätene.

Kõige harilikum soonimi *Tsõõriksuu* on leidnud käsitlemist osas 4.3.4. Kaart 10 näitab, et nimeobjektide ümar kuju on produktiivne nimeandmismotiiv peamiselt just lõunaeeesti keelealal. Suures osas sõltub see arvatavasti maastikust – künklikul alal on korrapäraselt ümaraid objekte rohkem ja neile saab kõrgemalt pilku heita. Et sood saaks nimetada ümmarguseks (tsõõrikuks), peab see olema silmaga haaratavalt väike. Ümmargust kuju väljendava ja väljendanud sõnavara kohta võib kaardil 10 näha, et (*t*)sõõrik on ainult lõunaeestis esinev nime-

komponent. Peamiselt põhjaeestiline *ümmargune* on kujul *ümarik* kasutusel ka Võrumaal, seda küll ainult kõrgendike nimedes: *Ümarikmägi* (Rõu Paganamaa). Eestis leidub ka mõningaid kujuassotsiatsiooniga *pöör*-nimesid, nt *Püürdsuu* (Räp Orava-Rõsna), mida võiks sõnavaraliselt võrrelda Soome *pyöreä*-nimedega.



Kaart 10. Nimeobjektide ümar kuju mõnedes kohanimetüüpides. Sümboliga on märgitud kihelkonnad, kus vastavat nime esineb (esinemisarv on täpsustamata).

Võrumaal sageduselt teine *Suursuu* on vastavuses Soome kõige korduvama soonimega *Isosuo*, *Suurisuo* (Kiviniemi 1990: 178). Võrumaa nimedes paistab samuti selgesti välja, et *Suursuu* on kohalike nimekasutajate jaoks prototüüpne soo, see, mida võidaks nimetada ka lihtsalt *Suu*, kui poleks teisi väiksemaid soid, mis jagavad viljeldavat maad ja kust on tulnud igapäevaselt üle ja ümber käia. Samal ajal on *Suursuu* harilikult ühe inimese nimereviiri piiriks (vrd Kiviniemi 1990: 83).

Karjasuu ~ *Karjasuu* on nimi, mille motiiv peitub tavaliselt kruntimiseelses maakasutuses. Kirjanduses küla karjametsadeks nimetatud maa-alad olid Võrumaal harilikult soised, vooluveest kaugemal asuvad ja seetõttu ka kehvema heinakasvuga paigad kui niitudeks eraldatud maa (vrd Tomson 2007: 60).

Lisaks arvukale soonimele *Hussisuu* ~ *Ussisuu* leidub AVKAs ka 8 *Sivvusuu* ~ *Siusuu* nime.

5.4. Järvede ja lompide nimed

Enamlevinud järvede ja lompide nimede loendis esineb kaht tüüpi objektide nimesid (tabel 20).

Tabel 20. Kõige tavalisemad järvede ja lompide nimed Võrumaal

Jrk nr	Nimi	Arv AVKAs	Nime struktuur	Valdav nimeandmis-põhimõte	Atribuudi sõnaline realiseerumine
1.	Kogrõjärv	14	2CA	kohapeal leiduv, hinnang	kalanimetus
2.	Mustjärv	13	2CA	pinnase või vee iseloom	adjektiiv
3.	Pardsilump ~ Pardsilomp	11	2CA	kohapeal leiduv, hinnang	linnunimetus
4.	Palojärv ~ Palujärv	8	2CA	koha asukoht	maastikutetermin
5.	Peräjärv	8	2CA	suhteline asukoht	ruumijaotussõna
6.	Mädäjärv	7	2CA	pinnase või vee iseloom	adjektiiv
7.	Mudajärv	7	2CA	pinnase või vee iseloom	pinnasesõna
8.	Tammõlump ~ Tammlump	7	2CA	kohapeal leiduv	puunimetus
9.	Pikkjärv ~ Pikjärv	6	2CA	topograafiline omadus	adjektiiv
10.	Kõvvõräjärv ~ Kõvõräjärv	6	2CA	topograafiline omadus	adjektiiv

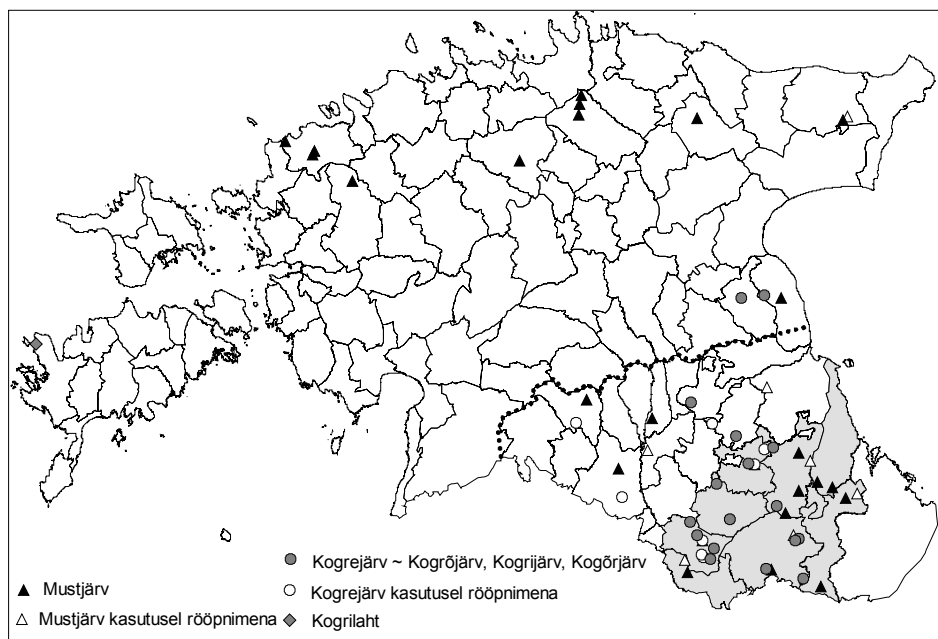
Kogrõjärv, *Peräjärv*, *Mädäjärv* ja *Mudajärv* on harilikult järverühma väiksemate järvede nimed, mis on antud, kasutades eelkõige selliste vähemtähtsate objektide varieeritavaid nimeandmismudeleid. Sama kehtib nime *Pardsilump* kohta, mille objekt ei kuulu küll tavaliselt järverühma, aga mis on ikkagi antud juba valmis nimena veekogule, mida ei saa nimeandjate meelest ei järveks, sooks ega muuks kindlalt kategoriseeritavaks objektiks nimetada. Väljendit *pardsilump* võidakse kasutada ka apellatiivselt, märkimaks, et tegemist on jalgsi läbipääsmatu, kuid veekoguna ebatüüpilise alaga. Seda veekogunimede tüüpi võiks Valdek Palli poolt tuntuks kirjutatud näite alusel nimetada *Umbjärv*-tüübiks (vrd Pall 1977: 45). Toodagu näiteks vähem produktiivseid *Umbjärv*-tüüpi veekogude nimesid Võrumaalt: *Perätjärv* (3), *Pütäljärv* (3), *Linajärv* (3), *Juudajärv* (2), *Põrgujärv* (2), *Kakõnujärv* (2), *Umbjärv* (2). Esinemisarvudele ei tasu muidugi suurt rõhku panna, sest seda tüüpi nimed on peaaegu alati varieeritavad. Keelejuhid nimetavad neid järvekesi pigem nii, nagu nad harjunud on, ja Mädäjärvede piirkonnast Juudajärvede piirkonda elama asunud inimene võib

harva kuulda nime enda jaoks tähendusseose alusel kergesti ümber kujundada.

Ebatüüpiliste, tähtsusetuks peetavate veekogude traditsioonilist nimetamist Eestis tuleks üldse põhjalikumalt uurida. Kuna tegemist on tavaliselt väga väikeste veekogudega, siis ei saa suurt osa neist nimedest kätte järvenimede GIS-andmebaasist, kasutada tuleks kohanimetähekirja ja murrete sõnavarakogu, sest piiripärisnime ja üldnime vahel on selles kohanimistu valdkonnas eriti muutlik.

Teine tüüp on nn normaalsete järvede nimed: *Mustjärv*, *Palojärv*, *Pikkjärv*, *Kõvvõrjärv*. Nende puhul on nimeobjekti omadus, mis on andnud aluse nimevalikuks, enamasti tänapäevalgi selgesti tajutav. Võrumaa *Palojärvede* ja *Palujärvede* puhul uurisin põhjalikumalt, kas mõne järve nime tekkemotiiviks ei võiks olla soo põlemine, kuid selgus, et kõigil juhtudel võib Palojärve ümbritsevat metsa *paloks* nimetada (4.4.5).

Nimede *Kogrejärv* ja *Mustjärv* reaalsete objektide levikukaart 11 näitab, et Mustjärvi leidub Eestis just nendes kohtades, kus järved paiknevad rühmadena ja nimetamisvajadus on sellest tingituna suurem. Paikkonna keelelise eripära mõju sellele läänemeresoomelisele kohanimemallile ei paista olevat märkimisväärt. Sellistest kohtadest võib leida ka teisi tavalisemate nimedega järvi. Kogrejärvi leidub aga üksnes lõuna- ja Põhja-Tartumaal. Levikupildi järgi võiks tüübi sünnialaks pidada Lääne-Võrumaad, nimede arvatava vanuse kohta vt 4.7.7.



Kaart 11. *Mustjärved* ja *Kogrejärved* Eestis (Keskkonnaministeeriumi info- ja tehnokeskuse GIS-andmebaasi põhjal, kaardil on järvede tegelikud asukohad).

5.5. Muud nimeobjektid

Kõige korduvad volulvete nimerd AVKAs on *Piiraja ~ Piirioja* (10), *Verioja* (7), *Ura ~ Ura oja* (5), *Kivioja*, *Raudoja* ja *Soeaja* (3). Huvitaval kombel leidub nime *Mustoja* Võrumaal vaid kahes kohas.

Korduvuselt paistavad silma veel saarte, tavaliselt siis metsasaarte nimerd: *Kõossaar ~ Kõosaar* (14), *Pikksaar ~ Pikässaar* (14), *Suusaar* (11), *Soesaar* (10), *Haavassaar ~ Haavasaar* (8), *Korgõsaar* (8), *Mustsaar ~ Mustassaar* (8), *Sannasaar* (7), *Kivis(s)aar* (6), viiel korral *Kitsõsaar*, *Kurõsaar*, *Lambasaar*, *Oinasaar*, *Suursaar*. Neist nimerdest *Kõossaar* ja *Suusaar* omavad apellatiivset homonüümi. *Kõossaar* esineb kohanimena üksnes väikese kasutajaskonnaga nimesüsteemides.

Kui saarte nimerd on Võrumaal tavaliselt metsaosade või põldudevaheliste väikeste metsade nimerd, siis muudest metsanimedest küünib sagedusloendis esile üksnes *Kasumõts* (9), lõunaeeetilik metsanimi, millel on samuti apellatiivne homonüüm ajaloolise maakasutuse terminoloogias. Ka *Palandu* 'põlenud koht' (16) on tavaliselt metsaosa nimi.

Orgude nimerdest on Võrumaal kõige harilikumad *Süväorg* (14), *Piiriorg ~ Piirorg* (10), *Tammõorg* (6) ja *Suurorg* (5) ja *Pümmeorg* 'pime-' (5).

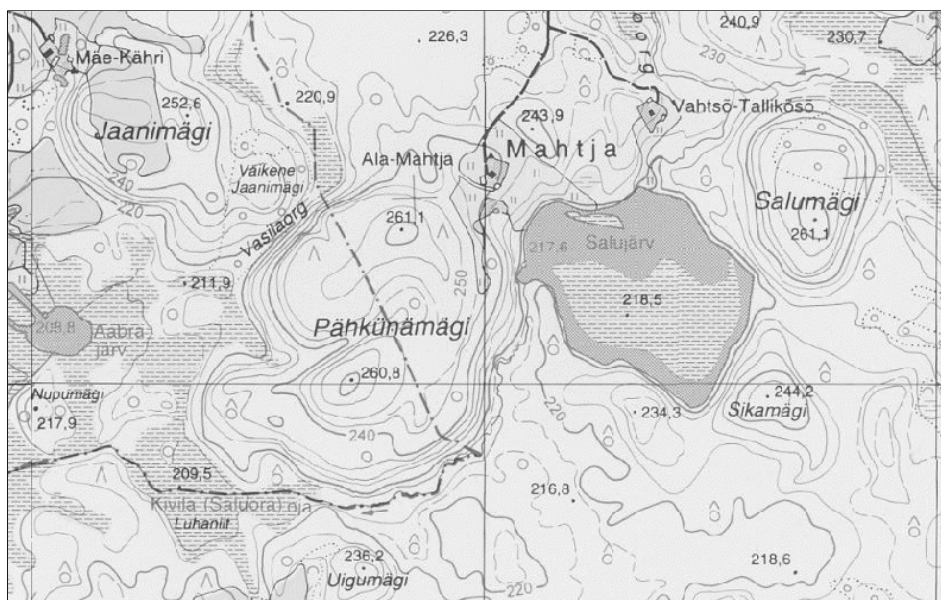
Võrumaa külade, külaosade ja muude rahvapäraste asustusüksuste nimerdest korduvad rohkem *Alakülä* (10), *Pilpakülä* (7, pluss üks lühenenud *Pilpa*), *Mäekülä* (7) ja *Kelmikülä* (6), *Laanõ* (5), *Pulli* (5). Neli korda korduvad talust suuremate asustusüksuste nimerd on *Kallastõ*, *Lauri*, *Lutsu*, *Raudsepä*, *Rebäse ~ Rebäste*, *Sika*, *Tammõ* ja *Vadsa*. *Alakülä* ja *Mäekülä* esileküündimine näitab veel kord, et ruumiliigenduse kõige levinum mudel Võrumaal on mingi maa-ala määratlemine kõrgussuhte alusel (vrd 4.2.1, 4.2.2). *Pilpakülä* ja *Kelmikülä* on pilkenimerd, mille levimist on suunanud omaaegsed lühiealised nimemudelid, nt *Pilpaküläde* puhul assotsiatsioon asundustalude harjumatul kiire kerkimisega tühjale kohale.

Erinevate nimeandmispõhimõtete domineerimine eriliigiliste kohtade nime-tamisel paistab kõige korduvamate nimerde juures hästi välja, sest teistest koha-nimerdest saadud võrsnimesid ei ole nende hulgas kuigi palju. Kui kõige harilikumate mäenimerde nimeandmispõhimõttena on domineerinud kohapeal leiduv, soode ja orgude nimerdes aga objekti enda omadused, siis see on mõis-tetav nii nimeandja vaatepunktist lähtudes kui ka objektide hulka arvesse võttes. Nime vajavaid mägesid leidub lihtsalt palju rohkem (Võrumaa oludes on mägi ja põld tihti üks ja seesama) ja kõngaste endi omaduste alusel neile kõigile hästi eristuvaid nimesid tekitada ei saa. Enamlevinud talunimerd näitavad, et kuigi talunimerde valdav motiveeritus lähtub elaniku nimerd, on kohalike talunime-süsteemide ülesehitamiseks sageli ära kasutatud ka paikkonna ruumijaotust iseloomustada võivaid sõnu *kolk*, *ots* jt. Sellelt aluselt moodustatud talunimi on sageli elujõulisem kui elanike vahetumise tõttu arbitraarseks muutuvad lisa-nimerd-talunimerd.

5.6. Sekundaarsete ja mittesekundaarsete nimede suhe

Kohanimesid 1998. aastal andmebaasi sisestama asudes polnud ma veel jõudnud mõistmisele, et nimede süntaktilis-semantiline struktuur selgub eelkõige kohalike koosluste analüüsimisel ja on sünkroonias kõige selgemini ette kujutatav vahetult pärast välitöö tegemist mingil piiratud alal. Diakroonilise uurimise abil lisanduvad teadmised korrigeeriks saadud pilti juba suhteliselt vähe, peamiselt vanemate nimede osas. Plaan viia struktuurianalüüs läbi tagantjärele, kogu andmebaasi mahukat materjali võrreldes, osutus pisut naiivseks. Loomulikult oli struktuurianalüüs ka nüüd teostatav ja uurimuse tuumaks olev nimeosade sagedusanalüüs sellel põhinebki, kuid süntaktilis-semantiliseks saab tehtu juures nimetada ikkagi vaid nimeobjekte jälgivat põhiosade analüüsi. Täiendosade analüüs ei küüni tavaliselt sügavamale nimeosa leksikaalsest tõlgendamisest. Täiendosad on küll eristatud ja analüüsile allutatud, ent paljalt keeleliste tunnuste põhjal pole sageli võimalik öelda, kas apellatiivikujulise täiendosa näol on nime moodustades tegemist olnud apellatiiviga, kohanime või selle osaga, isikunime või selle osaga. Näiteks sobib hästi soosaare nimi *Soesaar* (Krl Püssä), kus kõik variandid on võimalikud – läheduses leidub nii Soe talu kui ka põline perekonnanimi *Susi*.

Toodagu lisaks näide *salu*-nimekobarast Viitinäst (Rõu). Artibuutide loendamisel on *Salujärv*, sellest välja voolav *Saluoja* (vanema nimega *Saluora*) ja järve kaldal paiknev *Salumägi* (kaart 12) loetud kõik *salu*-atribuuti sisaldavateks nimedeks, vaid sedasama elementi sisaldav külanimi *Saluora* on kõrvale jäetud, sest see nimi on järelkomponendi ja objekti suhte alusel igal juhul sekundaarne ja nimesüntaksis üheosaline. On loomulik eeldada, et kolmest *salu*-atribuudiga nimest vaid üks on primaarne ja ülejäänud on moodustatud varem olemas olnud nime atribuudi liitmisega teist kohta märkivale põhiosale (soome *määriteliittynäinen*, eesti keeles sobiks ehk öelda *täiendosavõrse*). Paraku ei ole selle alaliigi sekundaarnimed keeleliselt primaarnimedest eristatavad. Nimeobjekte jälgides või nimedega kaasas käivat pärimust analüüsides võib vahel küll primaarsus-sekundaarsussuhteid päris hästi tajuda, kuid antud juhtumil tuleks konstrueerida mitu võistlevat hüpoteesi. Näiteks võimalus, et järve kaldal paiknev *Salumägi* oli kunagi ammu, kui **salo* oli lõunaeesti keeles veel saart tähendav sõna, saar praegusest suuremas järves ja oja sai nime järve järgi. Või on siiski primaarne vanapärane ojanimi *Saluora*? Ühe variandi eelistamisel pole mõtet enne, kui on kontrollitud sama koosluse nimesid võimalikes varasemates kirjapanekutes. Kas needki otsustamiseks piisavalt teavet annavad, selgub tagantjärele.



Kaart 12. Salujärv, Saluora, Salumägi.

Siiski oleks vaja saada AVKAs sisalduvate kohanime primaarsus-sekundaarsussuhetest umbkaudset kvantitatiivset pilti, kas või selleks, et kõrvutada seda Kiviniemi (1990: 160–161) koondatud tulemustega 20 väikeselt alalt Soome eri osadest.

Kiviniemi sai teavet sekundaarnimede osakaalu kohta valitud nimematerjali põhjal. Ta kogus kohanimeuurimise arvutiseminaris tehtud analüüsides ja diplomitöödest kokku nn võrdlusmaterjali, u 8300 nime, milles erinevad uurijad on üritanud nimede täiendusi liigitada nende tegeliku süntaktilis-semantilise sisalduse alusel. Sellest materjalist tuli välja, et u 33% vaatlusalustest nimedest sisaldab teise koha nime ja u 12% sisaldab isikunime. Seega, pärisnimelist päritolu atribuutide kogumäär võrdlusmaterjalis oli 45%. Miljoneid sedeleid sisaldava Soome kohanimekogu põhjal tehtud täienduste sageduse mõõtmine oli Kiviniemil niikuinii vaid esikomponentide mõõtmine, mis ei andnud teavet nimede süntaktilise sisalduse ega tegeliku tausta kohta. Kui ka mõõdetud materjali kvantiteedisuhteid korrigeeriti vastavalt eeldusele, et pärisnimelist päritolu atribuute võiks ka selles olla 45%, siis selgus kõrvutusest võrdlusmaterjaliga, et kahe erineval viisil saadud materjali jagunemine sõnasemantilistesse klassidesse langes üldjoontes kokku, vaid taime- ja loomanimetusi sisaldavaid nimelemente oli kohanimekogust mõõdetud tulemustes suhteliselt ligi kaks korda rohkem kui võrdlusmaterjali vastavaid atesteeritud täiendusi. Sellest järeltas

Kiviniemi, et küllap taime- ja loomanimetusi sisaldavad kohanimed on andnud rohkem sekundaarnimesid²¹ (Kiviniemi 1990: 160–161).

Sekundaarsuse määra väljaselgitamiseks Võrumaa kohanimeses otsustasin vaadelda lõike tähestikuliselt järjestatud andmebaasist, valides välja sellised esikomponendid, mille puhul mitmeti tõlgendatavuse probleem oleks väiksem. Kui erineva elemendiga algavate nimede puhul peaksid primaarsus- ja sekundaarsussuhte näitajad pärast mitmeid proove hakkama lähenema mingile keskmisele, siis pole täpsem arvestus selle kohanimestu parameetri osas enam vajalik. Seda sellepärast, et kogumismetoodika vähimgi muutmine võiks niikuinii põhjustada sekundaarnimede osakaalu tõusu või vähenemise korraga kümnekonna protsendi ulatuses.²²

1. Märknimesid, mis algavad elemendiga *pikk* või *pikä*, on AVKAs 150. Neist primaarsena näivaid liitnimesid (nagu *Pikksaar*), sh ka käändes kasutamise mõjul muutunud tüübist *Pikämägi*, *Pikässaar*, *Pikäsild*, on 67 (45%).

Samadest nimedest on struktuuris sisalduvate tunnuste alusel sekundaarseks liigituvaid nimesid, st nimesid, mille atribuudiks on terve teine kohanimi (*võrs-nimi*, soome *kokoliitynnäinen*) 64 ehk 42,5%. Nimesid, mida võib liigitada isikunimest pärinevaks on 16 ehk 10,5%. Siia alla olen liigitanud kõik 10 talunime *Pikä*, sest motiveeritus millestki muust kui kunagisest isikunimest pole nende puhul üldse tõenäoline. Ka talu- ja külanimi *Pikäreinu* (Kan Valgjärve) on isikunimelist päritolu, kuid seda, kas nimeahela alguses on **Pikk Rein* või sama mõisa mõnest teisest *pikä*-nimeelemendiga talust pärit **Pikä Rein*, ei saa nime enda põhjal näha.

Kokku sisaldavad elemendiga *pikk* või *pikä* algavad kohanimed AVKAs vähemalt 53% teistest nimedest moodustatud nimesid. Diakrooniline uurimine tooks ilmselt välja asjaolusid, mis seda arvu suurendaksid. Samas võiks lähem uurimine ka näidata, et osa näilisi sekundaarnimesid on tegelikult analoogilised siirdnimed.

²¹ Kommentaariks võiks lisada, et küllap mõjutas tulemust ka see, et kohanimekogu mõõdeti 900 produktiivsema esikomponendi osas. Kohanimede atribuutidena esineb suhteliselt väike arv taime- ja loomanimetusi, liiki täpselt määratlevad nimed nagu **Aasnurmikämägi*, **Hoburästasaar* või **Karihiirepalu* tunduvad lausa süsteemivastastena, sellistest leidub vaid üksikuid näiteid: *Kitsõuibumägi* (Vas). Maastikusõnade osas pole atribuudivaliku sõnavarapiirang nii range, isikunimede osas pole seda üldse olemas. Sellest järeldub, et 900 produktiivsema esikomponendi hulka mahtus ehk ära suurem osa taime- ja loomanimetustest, mida Soome kohanimeses üldse esineb.

²² AVKA nimekogu, mis on saadud põhikaardi jaoks tehtud välitööde käigus, sisaldab suhteliselt vähem sekundaarnimesid, kui neid tegelikult küla tasandil kasutatavates kohalikes nimekooslustes tarvitusel on. Kõrvalasuvate talude nimede põhjal moodustatud loodus- ja viljelusnimed, mille kirjutamine kaardile polnud vajalik, on AVKAs-s selgelt alaesindatud, võrreldes näiteks Soomes harrastatud kogumismetoodikaga. Üldiselt on selge, et mida põhjalikumaks kogumistööga minna, seda rohkem tuleb materjali hulka sekundaarnimesid.

2. Märknimesid, mis algavad elemendiga **palo** või **palu** on AVKAs 151. Neist primaarsena näivaid liitnimesid tüübist *Palomägi* on 48. Küla- ja talunimed *Palo* või *Palu*, mida on 36, samuti metsa tähistavad terminnimed *Palo* ~ *Palu* (2), liigituvad samuti vähemalt näiliselt primaarnimede hulka. Kokku on seega 86 primaarnime, ehk 57%, mis pole siiski nii usaldusväärne number nagu näite *pikk* puhul, sest talu- ja külanimed võivad olla saadud loodusnimedest, mõni ehk ka isikunimest. Neid mitte arvestades oleks primaarnimesid 33%.

Samadest nimedest on struktuuris sisalduvate tunnuste alusel teist kohanime sisaldavateks 45 tükki (30%). Vahel on info sellest andmebaasi jäädvustunud vaid nime põhiosa lahkukirjutamise kaudu: *Palo laut*, *Palu mõts*. Isikunime sisaldavateks hindasin 10 nime (6,5%), sealhulgas nt ka hargtäiendiga talunimed *Palu-Augusti* ja *Palu-Hilda* (Urv Vaabina), sest kuigi vanatalu nimi on siin olnud *Palu*, võivad autentsed seda tüüpi talunimed tekkida vaid isikunime vahendusel.

Kokku sisaldavad *palo* ~ *palu*-elemendiga algavatest nimedest vähemalt 36,5% teist kohanime või isikunime. Nagu näha, jääb selle elemendi puhul tunduvalt suurem osa nimedest kindlalt primaarseks või kindlalt sekundaarseks määratlemata.

3. Märknimesid, mis algavad elemendiga **piir**, on AVKAs 218. Neist primaarsena näivaid liitnimesid tüübist *Piirior* on 71 (32,5%). Talunimesid *Piiri*, mis pole teadaolevalt saadud isikunimest, on 53, tõenäoliselt ongi neist suur osa motiveeritud paiknemisega piiri lähedal. Sama lugu on Piiri külaga Piirissaarel (Räp). Kokku tuleb 125 arvatavat primaarnime (57%).

piir-algulistest nimedest 76 ehk 35% sisaldavad teist sama elementi pruukivat kohanime. Silmapaistvalt sage on atribuudi *Piirimäe* (21) esinemine talunimedes ja ühes külanimes, mis lubab arvata, et vähemalt mõnel korral on tegemist analoogilise siirdnimega. Esineb ka kontamineerunud nimesid, nt *Piirikmägi* (Urv Vaabina), mis on olnud kas **Piirikink* või **Piirikunt*, enne kui on lisandunud uus liigisõna ja järgnenud atribuudi osaks saanud keskmise elemendi lühenemine. AVKast leiab märkeid vaid kahe *piir*-algulise nime pärinemisest isikunimedest, kuid tõenäoliselt on neid rohkem.

Kokku sisaldab *piir*-elemendiga algavatest nimedest rohkem kui kolmandik (36%) teist kohanime või isikunime.

4. Märknimesid, mis algavad elemendiga **savi**, on 212 (apellatiivsed liitsõnad, nagu *savikoda*, *savihaud* on siit välja jäetud, samuti maastikusõna *savik* jms). Neist primaarsena näivaid liitnimesid tüübist *Savijärv* on 82 (38,5%). Märkimisväärse osa sellest moodustab mallinimi *Savimägi*, mida AVKAs esineb 56 korda (26,5% esikomponendi koguarvust). Talu- ja paikkonnanimed *Savi*, mis pole teadaolevalt saadud muudest nimedest, esineb 16. Kokku esineb 98 arvatavat primaarnime (46%).

Savi-algulistest nimedest 102 (48%) sisaldab teist sama elementi pruukivat kohanime. Oluline osa on 40 korda esineval talunimel *Savimäe*, mis on selgekujuline mallinimi ja selles mõttes ei eelda primaarnime *Savimägi* olemasolu. Nähtavalt isikunimelist päritolu on vaid kaks nime.

Kokku sisaldavad *savi*-elemendiga algavatest nimedest 49% teist kohanime või isikunime või siis on analoogilised siirdnimed.

5. Märknimesid, mis algavad elemendiga **kõiv** (*kõo*, *kõiva*) on 179. *Kõostik*, *kõivik* jm eraldi apellatiivid pole sisse arvatud. Neist primaarsena näivaid liitnimesid tüübist *Kõomägi* on 74 (41,5%). Talu- ja külanimesid *Kõo* ~ *Kõivo*, mis pole teadaolevalt saadud isikunimest, esineb 19. Kokku tuleb 93 primaarnimena paistvat nime – 52% vaadeldutest.

Selle esikomponendiga nimedest 68 (38%) sisaldab muud kohanime, nagu näiteks talunimi *Kõivsilla*. Valdava osa nendest nimedest moodustavad *Kõivsaarõ* ja *Kõosaarõ*-algulised nimed, mida on võimalik liigitada ka teisiti: primaarne liitnimi liitsõnalise täiendosaga. Usutavam on siiski, et *Kõosaar* ja eriti *Kõivsaar* on ka ametlike talunimede valimisel olnud taustaks pigem kindlate kohtade näol kui vaid analoogiamalli osana. Analoogiamall on paremini realiseerunud puunimetuste näol: *Kõivu* talu (24), *Kase* talu (45). Teadaolevalt isikunimest on moodustatud 16 selle esikomponendiga nime: *Kõivu maja*, *Kõivumäe talu* jt.

Kokku sisaldavad *kõiv*-elemendiga algavatest nimedest kuni 84 (47%) teist kohanime või isikunime, kuid osa neist juhtumitest on kindlasti analoogilised siirdnimed või liitsõna *kõosaar* sisaldavad nimed.

6. Märknimesid, mis algavad elemendiga **kuup** ‘koobas’ on AVKAs 79. Neist primaarsena näivaid liitnimesid tüübist *Koobamägi* ja *Kuupõmägi* on 59 (ligi 75%). Talunimesid *Kooba* ja *Koobastõ* esineb 4 korral, seega on primaarnimesid kokku ligi 80%.

Kohanimest saadud nimesid (nt talunimi *Koobalaanõ*) esineb 14 (17,5%), isikunimest saaduid (nt *Koobakõsõ petäi*) vaid 2. Kokku on teist kohanime või isikunime sisaldavaid nimesid selle elemendi puhul 20%.

Kooba näol ilmnes küllalt produktiivne alguskomponent, millest pole eriti palju sekundaarnimesid moodustatud. Tegemist on tüüpilise mikrotoponüümides esineva atribuudiga. See tekitab küsimuse, et võib-olla olen siiani kontrollitavaks valinud vaid selliseid atribuute, mis on nimeahelates eriti produktiivsed, ja tegelik traditsioonilise kohanimistu keskmine võib olla hoopis rohkem primaarnimede poole kaldu. See on täiesti võimalik, sest taluõue ja seda ümbritseva ala mikrotoponüümides on ikka täheldatud primaarnimede suurt osakaalu, vastandina kaugemate alade sekundaarnimede ülekalaule (Kepsu 1990a). Igaks juhuks tuleks vaatluse alla võtta veel üks mikrotoponüümides eriti levinud nimeelement.

7. Märknimesid, mis algavad elemendiga **kari** (*kaŗa, karja*) on AVKAs 73. Neist primaarsena näivaid liitnimesid tüübist *Kaŗasuu* on 44 (60%).  heosalisi talunimesid *Kaŗa* on 5, primaarnimestruktuuriga kokku 67%.

Kohanimest saadud nimesid, nagu *Karjasilla m ts* ja külanimi *Kariss  d *, on 21 (29%). Kindlalt isikunimest on saadud kaks nime, kokku on *kari*: *karja*-elemendiga algavatest nimedest sekundaarnimesid vähemalt 31,5%.

Primaarnimedena n ivate nimede ja teistest nimedest moodustatud nimede pistelise loendamise tulemused on esitatud tabelis 21.

Tabel 21. Primaar- ja sekundaarnimede loendamise tulemused.

	pikk	palo	piir	savi	k�iv	kuup	kari	kokku
primaarsed liitnimesid	67 45%	48 32%	71 32,5%	82 38,5%	74 41,5%	59 75%	44 60%	445 42%
primaarsed üheosalised	–	38 25%	53 24,5%	16 7,5%	19 10,5%	4 5%	5 7%	135 12,5%
primaarseid kokku	45%	57%	57%	46%	52%	80%	67%	54,5%
kohanimest	64 42,5%	45 30%	76 35%	102 48%	68 38%	14 17,5%	21 29%	390 36,8%
isikunimest	16 10,5%	10 6,5%	2 1%	2 1%	16 9%	2 2,5%	2 2,5%	50 4,8%
sekundaarseid kokku	53%	36,5%	36%	49%	47%	20%	31,5%	41,5%
määratlemata	2%	6,5%	7%	5%	1%	–	1,5%	4%

Tabelist nähtub, et vaadeldud produktiivsete nimeelementide enamuse puhul jääb primaarnimede osakaal 50% lähedale ja teistest kohanimedest ning isikunimedest moodustatud nimesid on keskmiselt 45%. Samas, osa peamiselt mikrotoponüümides esinevaid nimeelemente on primaarnimede t iendosadeks keskmiselt 75%-l juhtumitest ja selgeid sekundaarnimesid on vaid paar-k mmend protsenti. Teadaolevalt isikunimedest moodustatud nimesid oli selle, suhteliselt ebaisikunimelise proovi sees ligi 5%, aga kogu Võrumaa kohanimistus võiks see arv olla muidugi hoopis suurem. Kui arvestada kokku ainult need ristnimed, mis esinevad Võrumaa kohanimedega atribuutidena rohkem kui 5 korral, siis juba neid on 950 ehk 4% AVKA märknimede koguarvust. Lisanduvad v hemproduktiivsed ristnimed, muud inimest või ametit märkivad sõnad ja suur hulk neid läbipaistmatuid atribuutosi, mis ei pärine keele kadunud s navarakihistustest, vaid on saanud kohanimedes kinnistuda põhiliselt ikka selle kaudu, et on algselt t histanud isikut, kellel on kohaga mingi suhe. Oletan, et Kiviniemi (1990: 161) põhjalikult analüüsitud võrdlusmaterjali tulemus – 12% atribuutide või üheosaliste kohanimedega aluseks on isikunimi –  letataks Võrumaal ka täiesti sünkroonilise analüüsi korral, kui tähenduselt läbipaistmatute nimedega ei tegeldakski.

Teistest kohanimedest moodustatud nimede keskmine hulk vaadeldud esikomponentide hulgas küündis 37%-ni, samal ajal kui Kiviniemi (1990: 161) võrdlusematerjalis oli see 33%. Kiviniemi (1990: 125) on kirjutanud, et tihedalt asustatud aladel küünib seda sorti nimede (sm *liitynnäiset*) hulk 20–25%-ni, aga näiteks Kolari vallas Lapimaal on neid koguni 41% kogu nimistust. Võrumaa on kuni 20. saj viimase veerandini olnud küllalt tiheda asustusega, mistõttu oleks ootuspärane teistest kohanimedest moodustatud nimede tunduvalt väiksem osakaal.

Võrumaa prooviloendustest on näha, et *savi*-esikomponendiga vormiliselt teisest kohanimest moodustatud nimede osakaal on eriti kõrge (48%). Eespool (4.13) on mainitud, et osa *Savimäe*-talunimedest peaksid olema analoogilised siirdnimed – vastavat primaarnime *Savimägi* pole talunime tekkimise ajal olemas olnud. Küllap leidub analoogilisi siirdnimesid ka teiste loendatud esikomponentide puhul: talunimedes *Piirimäe*, *Pikämäe*, *Pikänurmõ*. Samal ajal leidub prooviloenduste materjali hulgas kindlasti ka selliseid nimesid, mis on vaid näiliselt primaarnimed ja on tegelikult moodustatud primaarnime atribuudi ning uue põhiosa liitmise teel (*atribuudivõrsed*).

Tegelik teisest kohanimest moodustatud nimede määr AVKAs võib olla prooviloenduse keskmisest (37%) erinev, kuid arvatavasti mitte palju väiksem. See on tingitud sellest, et AVKA materjal sisaldab suhteliselt täieliku kogu asustusnimesid ja suhteliselt vähe selliseid loodus- ning viljelusnimesid, mis on käibel vaid talusiseselt. Viimaste hulgas võiks primaarse nimemoodustuse osa tunduvalt suurem olla. Ent ka selline kujutlus võib tekkida nimekogude põhjal, kuhu ei olegi üritatud koguda kõiki sekundaarseid kohanimesid, mida talusiseselt tarvitatakse. On üsna tõenäoline, et talupere peab *Koobamäe* ja *Karjasilda* kohanimedeks, kuid *Koobamäe kõiv* või põllunimi *Karjasillatagunõ* võivad tunduda suvalise kohamääratlusena ja jääda nimekogujale ütle mata.

Oluline on mees pidada Kiviniemi (1990: 36) üldistust, et sageli on kohalik nimesüsteem hästi teadaolevate kesksete nimede abil üles ehitatud sõnaline kaart; enamik kohti määratletakse selle alusel, missugune on nende suhe kesksete kohtadega. Tegelikult polegi hästi võimalik ette kujutada suulist kohanimesüsteemi, kus sekundaarnimede roll oleks tähtsusetu. Kirjalikul kujul võib sellise süsteemi ju luuagi, näiteks nii, et kõik tänavad uutes linnaosades nimetatakse primaarnimedega. Kuid ka sellisel juhul väärtustavad nimeandjad tavaliselt assotsiatsioone uute tänavanimede vahel, et hõlbustada nende meeldejätmist.

Igal juhul näitas primaarnimede ja nimedest moodustatud nimede prooviloendus AVKAs, et Võrumaa kohanimistu ei kujuta endast erandit tänapäevase kohanimeteooria rusikareegli suhtes. Kohanimesid, mis on moodustatud nimedest, peaks selles sünkroonilise analüüsi korral leiduma 30–50%, diakroonilise analüüsi korral veelgi rohkem.

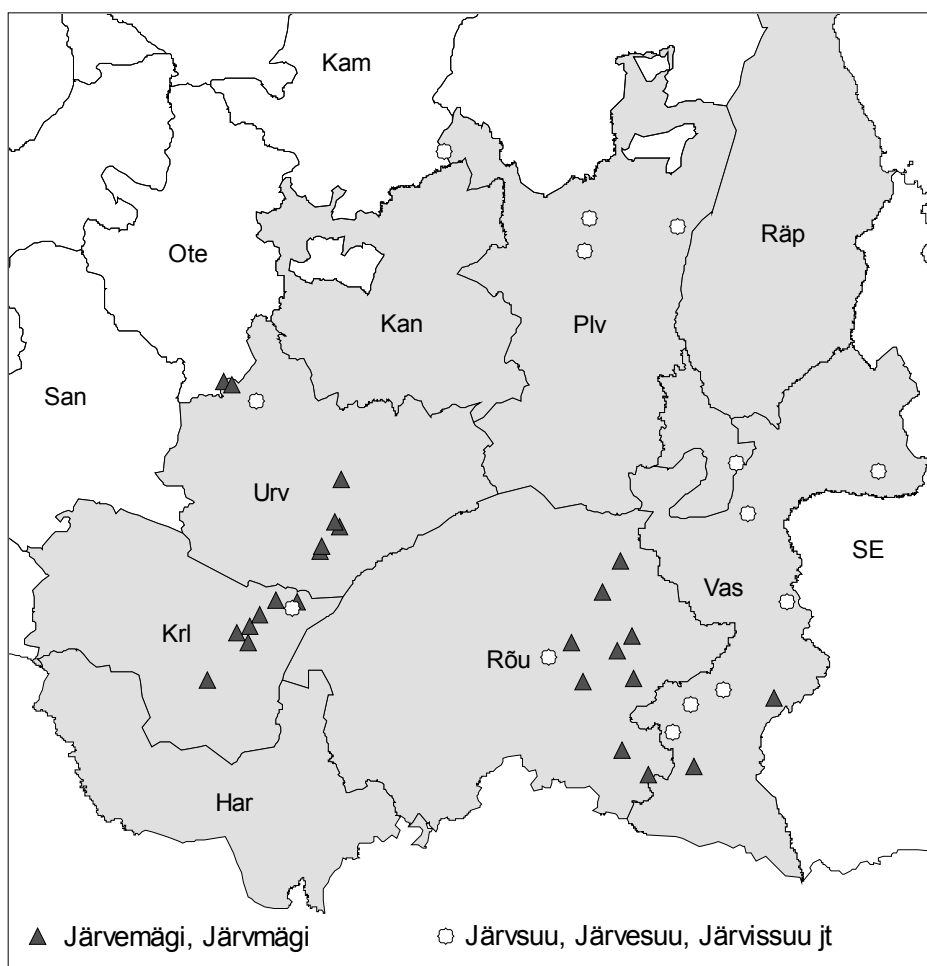
5.7. Nimemallide uurimine kartograafilises andmebaasis

Koordinaatidega varustatud kohanime korpusest on võimalik leida mitmesuguseid seoseid. Hea näide automatiseeritud andmetöötluse kasutamisest onomastikas on Antti Leino uurimus kollokatsioonidest (kõrvutiasuvate nimede paaridest) Soome ligi 60 000 järvenime korpuses (Leino 2007: 17–29). AVKA kümneid kordi väiksem ja maa-alaliselt väga piiratud materjal pole statistiliseks analüüsiks küllaldane, kuid andmebaas võimaldab ikkagi välja tuua nimede tegelikke levikuid maastikus ja esinemispilti analüüsida.

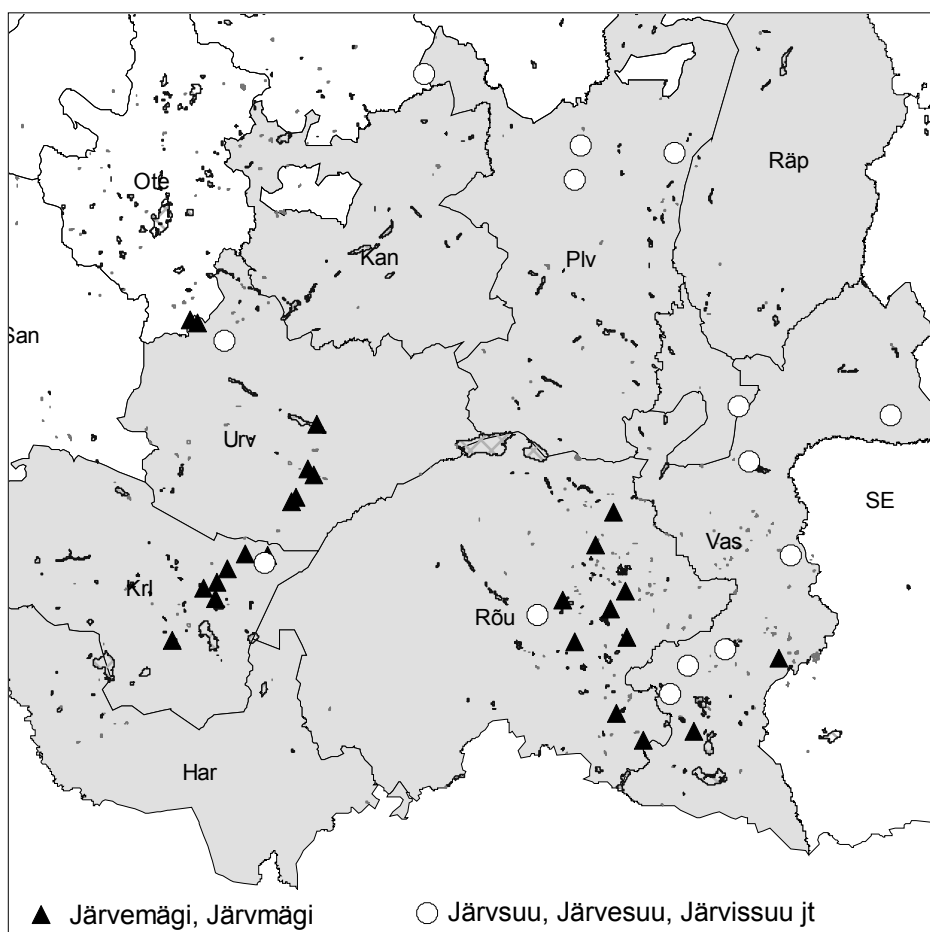
Klassikalise levikukaartide joonistamise puhul paigutatakse registreeritud kohanimed haldusüksuste (kihelkond, vald või mõis) piiridesse ja põhimõtteliselt õige levikupilt tekib ainult väga suure maa-ala jälgimise korral. Kui iga nimeobjekt on kaardil kujutatud oma tegeliku asukohapunkti kaudu, siis võime näha ootamatult tihedaid kohti sama nimepesakonna levikus (vrd Mustjärvede üle-eestiline levik, kaart 11). Selline leviku kujutamine näitab sageli palju paremini, et mallinimed koonduvad aladele, kus nimetamisvajadus on suur (vrd Kiviniemi 1977: 192) ja et nende tekkimise tingimuseks on nimeandjate omavaheline läbikäimine. Teiseks näitab nimeobjektide tegelike asukohtade kujutamine sageli ära, kas ühe või teise esikomponendi levik mingis haldusüksuses lähtub ühest nimekobarast või üksteisest sõltumatult esinevatest nimedest.

Võtame näiteks paar nimepesakonda, mille puhul on tegemist selge motiveeritusega kohaomadustest.

Nimede *Järvemägi* (21) ja *Järvmägi* (3) levik Võrumaal (kaart 13) keskendub selgelt kahte kohta: Karula kõrgustiku minikuplite alale ja Haani kõrgustiku kuppelalale. Nimed *Järvesuu* 'järvesoo' (9), *Järvsuu* (3) ja *Järvissuu* (2) on jaotunud palju ühtlasemalt. Kuna on teada, et Järvemäed võivad esineda vaid järvede kaldal ja Järvesood on kas sood, mis piirnevad järvega, või terved kinnikasvanud järved, siis on huvitav paigutada kaardipildi taustaks järvede kiht (ilma paisjärvedeta). Tulemus (kaart 14) näitab, et Järvemägede paiknemisel pole seost järvede tihedusega. Tegelikult pole kindlat seost ka piirkonna mägisusega, sest näiteks Kasaritsa, Saalussõ või Vahtsõliina keskosa maastik on küll järvederikas ja väga mägine, kuid Järvemägesid seal ei leidu.

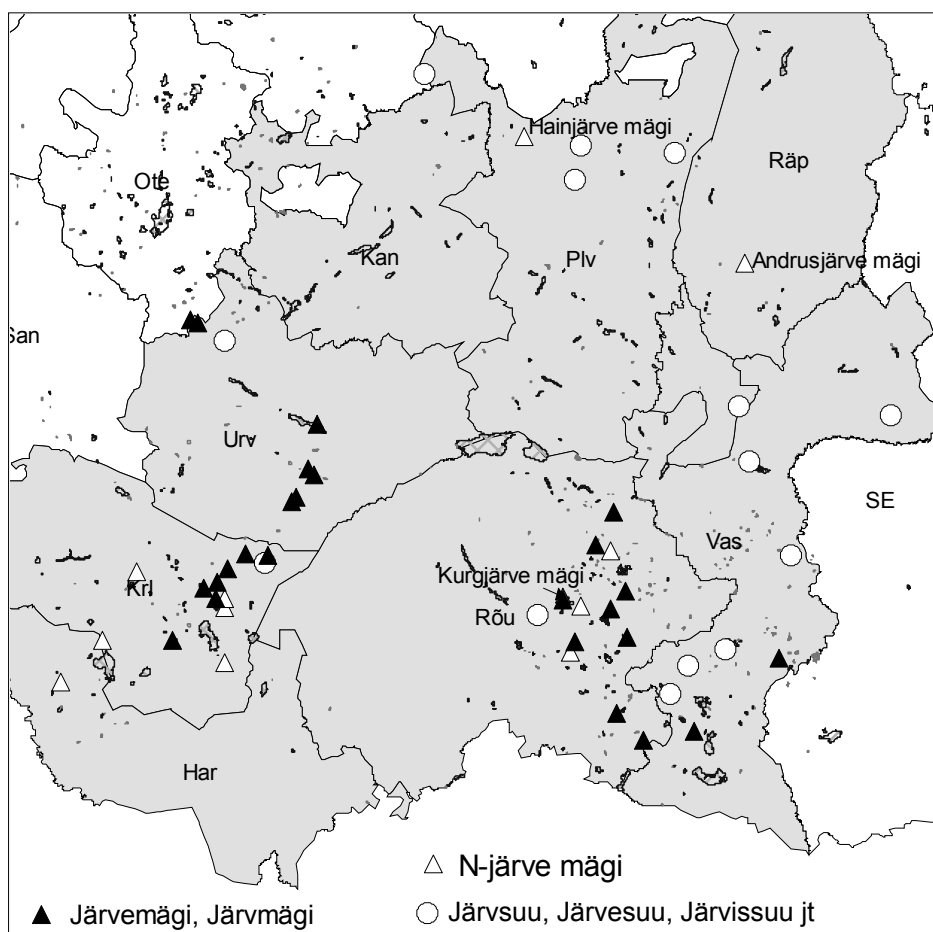


Kaart 13. Järvemägi ja Järvesuu Võrumaa kohanimistus.



Kaart 14. Nimed Järvemägi ja Järvesuu järvede kihi taustal.

Kaart 14 näitab ka seda, et Järvemäed ei paikne suuremate järvede kaldal (v.a Lõõdla ja Vaskna järv). Kõrgenenud nimetamisvajadus Karula kuplistiku eriti liigendatud reljeefiga piirkonnas on selgesti tajutav. Sealkandis leidub ka Järvemägesid, mille naabruses pole järve, nt Tiganiku, Andsi ja Mändiku talude juures (Kri). Kunagi isegi olemas olnud järved on ammu kinni kasvanud, võimalik et juba enne *Järvemäe*-nimede tekkimist. Ettekujutus, et ühe või teise soo asemel on olnud järv, kuulub kindlalt Lõuna-Eesti maastikupärimusse ja on osa kohalikust viisist maastikku näha. Kinni kasvanud järve kui suhteliselt erilist objekti võrreldes tavaliste väikejärvedega on hakatud selles kitsas piirkonnas kasutama koha eristajana.



Kaart 15. Nimetüübi *N-järve mägi* levik võrreldes nimega *Järvemägi*.

Tuleks kontrollida, kas järvede läheduses ei anta mägedele nimesid hoopis nii, et mäenime atribuudiks saab kogu järvenimi koos liigisõnaga. Levikupilt, kus paiknevad koos nii *järv*-atribuudid kui ka järvenimedest saadud atribuudid AVKAs, on kujutatud kaardil 15.

Nagu näha, ei muuda kogu järvenime atribuudina kasutavad nimed (kogu-nimevõrsed) eriti pilti, vrd eelnenud kaardiga 14. Huvitav on näha, et ainsad AVKAs registreeritud sõna *järv* sisaldavad mäenimed Põlva ja Rāpinā kihelkonnas paiknevad samuti kinnikasvanud järvede ääres. Kunagised järvenimed on säilinud nimedes *Hainjärve mägi* (Plv) ja *Andrusjärve mägi* (Rāp). Võimalik, et selline pilt näitab AVKA nimekorpuse vähest esinduslikkust sekundaarsete, järvenimest saadud mäenimede osas. Siiski on väga tõenäoline, et seal, kus kõrgendikku järve kaldal ei olda harjutud nimetama Järvemäeks, ei ole ka järvenimede suhtes sekundaarsed mäenimed eriti levinud.



Kaart 16. Kurgjärve ümbrus Eesti põhikaardil 1: 20 000 (1996).

Sekundaarne järvenimest võrsunud mäenimi ja apellatiivse atribuudiga moodustatud *Järvemägi* võivad kuuluda erineva suurusega kasutajaskonna nimevarasse. Näiteks Kurgjärve-äärse Kurgjärve talurühma (Rõu) sisemises pruugis on järveäärse kõrgendiku nimi *Järvemägi* (kaart 16). Järvest ja taludest mööduval maanteel aga leidub *Kurgjärve mägi*, mis tõenäoliselt ongi palju laiemalt tuntud kohanimi. Pole võimatu, et mõnikord on kahel erineva kasutajaskonnaga nimel üks ja sama objekt.

6. LOKAALSED NIMESÜSTEEMID

Selles peatükis püütakse välja tuua mõningaid keeleväliseid parameetreid, mis kohanimեսüsteemi kujunemist mõjutavad. Iga töösse sisse elanud kohanimе-koguja peaks iseenesest jõudma järeldusele, et paigapealse nimesüsteemi iseloom on ennustatav enne kogumistöö alustamist koha hilisajaloo (talumaa või mõisamaa), maastikusituatsiooni, majapidamiste paiknemise ja traditsioonilist maakasutust näitavate kaartide põhjal. Kõrvalekalded ootuspärasest, mis ilmnevad välitöö käigus, on peamiselt kultuurilist laadi ja siingi võib leida seaduspärasusi. Võrumaa lõikes on kõige silmatorkavam nimesüsteemide kultuuriline seaduspärasus isikunimede allutatus püsivatele talunimedele Lääne-Võrumaal ja talunimede allutatus isikunimedele Ida-Võrumaal. (Saar 1999; Faster, Saar 2002: 182–206).

Sõnastan esmalt nimesüsteemi kujunemist suunavad tegurid ning jälgin siis, kuidas need avalduvad Räpinä Kõnnu ja Põlva Mamastõ (Mammaste) küla, Vahtsõliina Haañkasõ (Hanikase) kaksikküla, Harglõ Saru küla, Urvastõ Liinamae ja Karula Kaika hajatalupiirkondade nimesüsteemides.

6.1. Viljelustele või asulatele keskenduvad süsteemid

Eesti onomastikas on nimesüsteemi mõistet kasutanud Marja Kallasmaa (2000). Tema käsitus eristab traditsioonilisel lapimaakasutusel põhinevat rohkete viljelusnimedega süsteemi (mis on eriti sageli säilinud Saaremaa külates) ja uuemat krunditalude kohanimесüsteemi, kus domineerivad talunimed ning kasutatakse peamiselt selliseid viljelusnimesid, mis lähtuvad otseselt koha paiknemisest mingi talu suhtes. (Kallasmaa 2000: 63–71). Kallasmaa (2000: 70–71) eeldab *a priori*, et viljelusnimede suur hulk on otstarbekas vaid üleribase maakasutuse ja selle tõttu suurenenud kommunikatsioonivajadusega külakogukonnas. Ta oletab, et keskmise krunditalu sees piisab oma maadest rääkimiseks üldnimede (maastiku- ja viljelusterminid) kasutamisest. Sellega tähtsustab Kallasmaa eriliselt murrangut, mis toimus talude kruntimõõtmisel 19. sajandi keskel ja mille tulemusena vana kohanimесüsteem hakkas asenduma uue, talunimekeskse süsteemiga.

Kallasmaa üldistusi on kasulik silmas pidada ka Võrumaa kohanimede analüüsimisel, kuid otseselt üle võtta neid ei saa. Saaremaa küla ja Võrumaa küla paistab eristavat Võrumaa külates jätkunud asustuse tihenemine 18. sajandil (Troska 2003: 200), mis jätkus sumbkülate laialivalgumisena 19. sajandil ja 20. saj I poolel. Nii on Põlva kihelkonna suurte külate perifeersed osad ja lahus-tükkidele ehitatud noored talud saanud nimesid ajaloolise sumbküla vanadest viljelusnimedest: *Mõtsanukk*, *Leppoja*, *Lompõpääalne*, *Punt'aro* kui Mamastõ küla osad. Teisalt pole isegi hästi säilinud arhailise viljelusnimistuga külates eriliselt suurt nimetihedust, sest maastik on Põlvas vähe liigendatud ja nime kandvad viljelused on olnud paljude talude jaoks ühised, igatühel oma tükk.

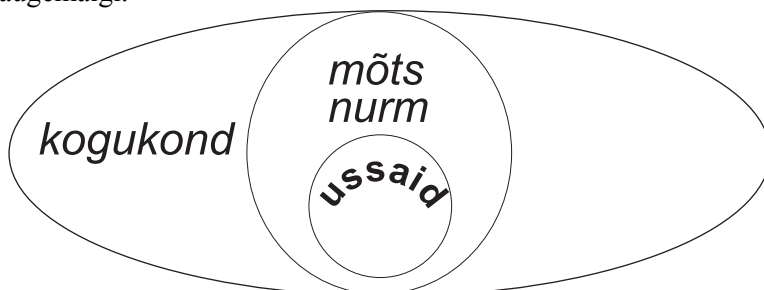
Ka krunditalu nimesüsteemis ei tulda toime üksnes üldnimedega, kui maastik on väga liigendatud, nagu see on tavaliselt lõunapoolsel Võrumaal. Nii leidub hajaasustusega Lääne-Võrumaal, kus taluõued on paiknenud juba sajandeid samades kohtades, hulgaliselt ühes talus tuntud viljelusnimesid, mille atribuutideks on oma valla talude nimed, nt *Lauriniit* ja *Saksaniit* Horma talus Liinamäel, *Tatriksaar* ja *Soesaar* Püssä-Laasi talus Kaikal. Mikrotoponüümide atribuutide hulgas leidub ka paikkonnas käibinud vanu talupoegade lisanimesid (talunimesid?), mis esinevad revisjonides ainult 17. sajandil, nt *Immismägi* Lauri talus Liinamäel – 1627 *Imsi Jack* (Roslavlev 1965: 101). Tegemist on nimedega, mis pärinevad kindlasti kruntimiseelsest maakasutusest. Võrumaa 17.–18. sajandi maakasutust on iseloomustatud kui äärmiselt liigendatud ja korrapäratut. “Kagu-Eesti külade põllujaotuste oluline eripära on see, et kõlvikud, eriti põllud polnud jagatud külasse kuuluvate talude vahel ühtlaselt, vaid eri põlluosadeks erineva suuruse ja koosseisuga rühmade kaupa. Ka hajusa asustusega aladel, nagu Rõuge kihelkonnas võib jälgida mõningaid suuremaid komplekse (nt Vana-Kasaritsa mõisas), kus talude põllualade omavaheline seotus, võsapõldude ja heinamaade paigutus ja jaotus tervikuna on võrreldav põhjapoolsete külade sarastega.” (Troska 2003: 204–205). Seega – ka hajatalude kruntimiseelne maakasutus oli põhimõtteliselt lapimaasüsteem. Lääne- ja Lõuna-Võrumaa kohanimesüsteemi iseloomustab lapimaasüsteemist üle kandunud kunagiste kasutajate nimede eriline sobivus krunditud hajatalu viljelusnimedeks. Kas vana algupäraga nimed kaovad või mitte, see pole sõltunud kruntimisest, vaid elanike järjepidevusest või vahetumisest.

Asjaolu, et Eesti Keele Instituudi kohanimekogus leidub paljudelt põhjalikult kogutud aladelt väga vähe viljelusnimesid (Kallasmaa 2000: 69–70), võib olla seletatav kogumise hilisusega – isegi eakad keelejuhid on oma tööelu elanud kolhooside ajal ja pole oma kodutalu maid ise majandanud, ühismajandis kasutusele tulnud uue nimesüsteemi viljelusnimesid aga peetakse liiga noorteks, et neist kogujale kõnelda. Täiendavaks näiteks võiks tuua Soomes tehtud nimede tundmise uurimuse, kus ühe Häme küla kahe keskealise talumehe öeldud nimedest u 25% olid viljelusnimed ja maastikunimede osa moodustas mõlemal üle 30%, samas kui ühe põlvkonna võrra vanema endise ehitusmehe ja veel vanema endise naispostiljoni nimevaras oli vaid mõni üksik viljelusnimi. Ehitusmehe nimevarast ligi poole moodustasid küla- ja talunimed, postiljonil oli neid koguni 60%. Seejuures oli kõikide nimevara küllalt suur: 120–140 kohanime (Ainiala jt 2000: 333–340).

6.2. Talurahva nimesfäärid

Kohanimesüsteemide analüüsi esimese käiguna on kasulik eristada need ulatused, mille piires saab üldse rääkida terviklikust süsteemist. Traditsioonilise taluühiskonna liikme nimereviir – nimede tundmise piirkond – jaguneb intuiitiivselt kolmeks sfääriks: õu (võru keeles *muro*, *ussaid* vmt), ühe talu maa

ehk *nurm* ja *mõts*, ning maa-ala, mille piires teatakse talude pikaajalisemaid elanikke ja mida võiks nimetada *kogukond* (vt joonis 2). Isiku vaatenurgast võib tema kogukonna moodustada üks terviklik küla, aga tavaliselt koosneb kogukond mitmest külast või ühe mõisa vallast. Liikumisteede äärseid nimesid tuntakse kaugemalgi.



Joonis 2. Taluelaniku nimesfäärid.

Õuesfääri kohanimed on enamasti identsed apellatiivse sõnavaraga. Siin kehtib tõesti reegel, et kui kindlat liiki asja on üks, nimetatakse seda üldnimega, nt *ait*, *laut*, *tall*, *sepikoda*. Et taolisel nimetamisel on kohanime funktsioon, selgub siis, kui koha otstarve muutub. Vähimad seda tüüpi kohad on toad elumajas, mille toponüümiline iseloom avaldub isegi selgemini, kui nende hoonete puhul, mida tavaliselt ei leidu mitut samast liigist. Üsna sageli on toa nimi antud selle kasutaja järgi, nt *Holdsitarõ* kunagise rentniku järgi (Madis Kõivu mälestusteraamatus) või *Imatarõ*, mis täidab hoopis sahvri ülesannet (Faster 2005: 35). Leidub isegi assotsiatiivse malli põhjal loodud toanimesid, nagu *Vanaimatarõ* kõrvaltoale tekkinud nimi *Vanaesatarõ*, kus vanaisa küll kunagi ei maganud ega töötanud. Õuel säilivad kõige paremini need kohtade nimed, millele on raske üldnimelist määratlust leida, nt vanast tallist jäänud müürijupi ja küüni seina vaheline, pealesõiduteelune panipaik *Talliots*, mis püsis nimena hoolimata sellest, et uus tall oli hoopis teises kohas (viimased näited Horma külast Liinamäel).

Toodud näidete juurde on sobiv mainida, et ettekanded ja kirjutised õuesfääri kohtade nimedest pärinevadki tavaliselt nimeuurijate isiklikest kogemustest. Alfabeetses kohanimetuskogus jäädvustatuna pakuks selline materjal üksnes sõnavaraalast teavet, pärisnimelisus avaldub süsteemi kirjeldades. Hoone nimetuste jäädvustamine on olnud etnograafide pärusmaa. Sellest valdkonnast võib tõsta esile Tamara Habichti Kagu-Eesti taluhooneid käsitlevat artiklit, milles leiduvad näited Saru küla kambrite (ühekambriliste aitade) nimetamisest (*vanamamma kammõr*, *Oti kammõr*, *tütrike kammõr*, *poja kammõr*, *sulastõ kammõr*), mida saab analüüsida ka toponomastiliselt (Habicht 1959: 141).

Õuesfääri ja talu laiema nimesfääri piiril paiknevad väravate, puude, tiikide, aiamaade jt mikroobjektide nimed, mille uurimiseks sobivat materjali Võrumaalt eriti kogutud pole. Taas on “süüdi” nende nimede apellatiivilähedus. Hooned kui dominantsed objektid on andnud alust nimedele *Laudatagunõ*,

Rehetagunõ, Kiiunitagunõ jne. Paiknemine millegi suhtes on ka *aluste, päälsete* ja lihtsalt postpositsiooniga *man* 'juures' väljendatud nimede aluseks: *Suurõ kuusõ man, Pedäjä man*.

Talusiseste kohanimed sfäär on see, mille piires toimub või on toimunud talupere regulaarne majanduslik tegevus. Puhtakujulises hajatalupiirkonnas on selle sfääri välispiiriks talu piir. Kui on tegemist taluga, millel on lahustükke, võib sama kategooria sfääri kuuluda ka suurem maa-ala. Suurest hulgast lahustükkidest koosneva talu puhul on tema kohanimesfääriks kogu küla või külaosa, kus need tükid paiknevad.

Talusfääri kohanimesüsteem kujuneb välja kiiresti, sest info vahetamine kohtade osas, kus tööl ollakse, on möödapääsmatu. Elanike vahetumise tõttu leidub selles sfääris palju noori nimesid. Soomes ühe talu nimesüsteemi uurinud Saulo Kepsu (1990a) on tõdenud, et peamises viljelustsoonis hoonete lähedal leidub rohkem primaarnimesid, muuhulgas ka tähenduselt läbipaistmatuid nimesid, talu tagamaadel on aga mõned üksikud kesksed nimed ja palju sekundaarnimesid, mis on moodustatud kesksete suhtes paiknemise alusel. Kepsul oli tegemist pindalalt suure hajataluga, mille tagamaade kasutussevõtmine on olnud hiline. Võrumaa suhteliselt väikeste talude puhul selliseid tsoone välja ei tule. Kui hajatalu kolhoosieelse majandamise nimesüsteem on säilinud, sisaldab see ühtlase ilmega nimesid piirideni välja. Pigem võib nimetamise labiilsust täheldada talu keskse põllumaa osas, kus leidub palju rööpnimesid ja võib märgata, et seda, mis on silma all, on ka talude iseseisva majandamise ajal nimetatud nii, nagu asi parajasti välja paistab (kõige ökonoomsemal võimalikul moel). Talu tagamaade kohanimed meenuvad keelejuhile tavaliselt esimesena ja nagu eespool öeldud, on nende motiveeritus sageli pärit kruntimiseelsest maakasutusest.

Maainimese nimereviiri kõige laiem, kogukondlik sfäär sisaldab rohkesti asustusnimesid, kui tegemist pole just jahimehe, riigimetsatöölise või kalamehega, kes teab nimesid metsas ja veekogudel. Märksõna *kogukond* tähendab eelkõige seda, et põliselaniku peas on olemas katkestusteta teekonnakaart ühe majapidamise juurest teise juurde ja ta teab, kes seal elab või viimati elas. Koha nimetamine võib käia talunime, isikunime või isiku hüüdnime abil, kusjuures vahel tekib uus hüüdnimi just kohapeal nähaoleva kaudu²³. Sotsioonomastilise lähenemise korral lähevad talunimedena arvesse kõik võimalused, kuidas kogukonda kuuluv inimene mingit majapidamist nimetab. Talu väljamõeldud ametlik nimi või ka ajalooline nimi, mida keegi peale omaniku ei tea, kohanimena arvesse ei lähe.

Nimistu kogukonnasfääri osa on ka see, kuidas inimene asustust liigendab: külanimed, paikkonnad, külaosad, kesksed talud ja ettevõtted. Need moodustavad nimereviiri kõige kaugemad punktid ja nende abil viidatakse sealkandis paiknevatele kohtadele, mida enam otseselt nimetada ei osata.

²³ Näiteks hüüdnimi *Mesinik* saab tavaliselt alguse sellest, et uus mees, keda keegi ei tunne, toob taluõuele mesipuud ja kogukond saab teada, et selles talus toimetab nüüd mesinik. Nime ja näo kokkuviimine toimub tõenäoliselt hiljem.

Kogukonnasfääris tuntud maastikunimed on kas suuremate objektide nimed või liikumisteede ääres paiknevate kohtade nimed. Tuntud on ka vanad peopaigad (sageli korduv nimi on *Muśomägi*) ja sportimiskohad, nt Liinamäe *Sulomägi*, kus oli suusahüppetorn. Viljelusnimedest tuntakse enim neid, mida kolhoosiajal kasutati. Vanast ajast on hästi tuntud olnud mitmete talude lahustükkidest koosnevad heinamaad.

Traditsioonilise nimistu kogukonnasfääri tuumiku moodustavad kesksete objektide terminnimed: *Mõisa*, *Koolimaja*, *Rahvamaja*, *Koorõjaam* jne. Ka siin võib leida võrdlusnimesid, nt *Rotisaal* magasiada kohta Vaabinas (Urv), või võrdlevaid siirdnimesid nagu *Valgõmaja* ehk *Kreml* Vahtsõ-Roosas (Har).

6.3. Maastik ja maakasutus

Maastik määrab paljusi selle, mida kohanimedega tähistatakse. Maastiku tähtsaim mõdetav omadus kohanimesüsteemi jaoks on liigendatus. See, mida nimedega tähistatakse, sõltub lisaks maastiku liigendatusele ka maa kasutamise intensiivsusest. Kui äärmiselt liigendatud reljeefiga ala on põllumajanduslikus kasutuses, tekivad küngastele ja lohkuudele nimed, samasuguse reljeefiga metsas aga nimesid ei vajata. Jõekäärud saavad nimed siis, kui need on heinamaadeks jagatud, kasutusest ärajäämisel muutub jõeluht möödakäijate jaoks kiiresti nimetuks ühetaoliste loogete jadaks. Analoogselt ei vaja jõe ääres heina tegev talupoeg makrotoponüüme ja annab jõele nime naaberküla järgi – jõe kui pikema veetee tähendus pole talle oluline.

Maastiku liigendatuse vastand on korrapära. Kui asetada vaadeldavad külad ja piirkonnad liigendatuse–korrapära skaalale, siis kõige liigendatum on minikuplitest koosnev maastik Kaikal. Liinamäe sisaldab väga eripalgelist maastikku Karula kõrgustiku kirdeotsa küngastest kuni küllalt tasase maani mõisa ümbruses. Haañkasõ ja Mamastõ asuvad Kagu-Eesti lavamaal, mis on liigendatud sügavatest orgudest. Seejuures Haañkasõs domineerivad orud tasase maa üle ja Mamastõs on nähtaval eelkõige tasane maa. Kõnnu asub lavamaa ja Peipsi madaliku ülemineku lauetel mäekühmudel, olles suhteliselt avatud maastikul nagu Mamastõgi. Saru paistab silma erakordse korrapäraga maastiku suurvormides – jõgi, oruveer taludega, suur põllumassiiv, mets selle taga. Mikrotoponüümid saavad siin esineda peamiselt jõekäärudes, talude lähiümbruses ja kaugemal metsas.

Maakasutus on teine kohanimekasutust oluliselt mõjutav tegur. Selle esialgne kujunemine on olnud suunatud maastikust. Maakasutuse ümberkujundamine kruntimise käigus on omakorda tekitanud erinevaid võimalusi talude kohanimesüsteemide arenemiseks.

Hajatalud äärmiselt liigendatud maastikul on krunditud nii, et piirid jooksevad mööda kõrgendikevahelisi orge, heinamaid ja soid. Kaikas kulgeb talupiiri üle põllustatud mäe nii harva, et see on olnud sobiv isegi nimeandmismotiiviks – *Piirimägi* esineb harilikel talupiiridel vaid Karula kõrgustiku aladel, muud

esinemisjuhtumid Võrumaal on motiveeritud mõisapiiridega. On tavaline, et iga nimega mägi kuulub mingi talu maa hulka ja naabrite maal teatakse vaid kõige silmapaistvamate mägede nimesid (lähemalt vt Saar 2004a). Karula kihelkond tervikuna on ka ainus kant Võrumaal, kus võib märgata põhimõttelist soovimatust kõnelda kohanimedest teistele kuuluval maal (vrd Ainiala jt 2000: 334).

Lõuna-Võrumaale eriti tüüpiline asustusvorm on hajatalust arenenud väike sumbküla (Troska 2003: 201). Sellised 4–10 talust koosnevad külad on vahelduval maastikul krunditud tavaliselt nii, et põhiosa maast on ühes tükis, kuid pika ja tagantpoolt laieneva krundi piirid lõikavad sirgelt üle maastiku-objektide. Kruntimiseelsed nimeobjektid, põhiliselt põllud liigisõnaga *-mägi* ja nendevahelised sood on jagatud mitme talu vahel. Ühe talu kohanimistusse kuuluvad ka nende objektide nimed, mille kohta öeldakse, et see või teine koht jääb tegelikult juba naabri maale. Iseloomulik on see, et talu kohanimedest saab kõnelda kui teekonnast ühelt objektilt teisele: hoonetele kõige lähema põlluala ja kaugema põlluala vahel on tõenäoliselt nimega niit või soo, põllult põllule kulgeval teekonnal jäävad kahele poole nimedega loodusobjektid. Kõige lähemal sellisele mikrotoponüümide tekkimise raamistikule on Mäe- ja Ala-Haankasõ külad, aga eriti puhtakujulisi näiteid leidub kõikjal Haani kõrgustiku aladel.

Korrapärane maastik hea põllumaaga on tavaliselt võimaldanud suurte külade tekkimist. Neid pole õnnestunud ühes tükis kruntida, rohkem on jälgitud seda, et iga talu saaks võrdse osa külalähedasest põlispõllust. Lahustükid endises võsapõldude tsoonis (Võrumaa pruugis *mõts*) on välja mõõdetud ristkülikukujulistena. Mamastõ külas on üks talu pärast kruntimist koosnenud vähemalt kolmest lahustükist (pluss heinamaad), kuid aja jooksul on lahustükkidele tekkinud uued talud. Suure küla kruntimiseelsed viljelused, mida kasutati siilumaadena, olid küllalt suured, nimesid kasutasid paljud talupered ja seetõttu on näiteks Mamastõ mikrotoponüümika vaadeldud küladest kõige vanapärasem. Läbipaistmatu esikomponendiga nimed nagu *Pirmastupõld*, *Nuustiorg*, *Preieli-suu*, *Puśakõsõniit*, *Luapedästik* on ülekaalus sõnasemantikalt arusaadavate nimede suhtes nagu *Silmäläteq*, *Hiirhannamägi*, *Sitasaar*, *Tornitsiht*. Mamastõ on ka ainus küla Võrumaal, kus kohanimena on säilinud *Vainu*, kuigi see maa pole enam küla ühisomanduses.

Kõnnu külas on kas kruntimise teel või juba enne moodustunud kolm külaosa: *Alaots*, *Mäeots* ja *Taga-Kõnd*. Neist Mäeots on ilmelt sumbkülaline, ka talukrundid on sellele vastavalt tagantpoolt laienevad, Alaots meenutab hajusat ridaküla (haguküla) ja Taga-Kõnd koosneb sisuliselt hajataludest. Talupiirid on looduses märgatavad vaid viljeluste piiride järgi. Kõnnus leidub mitmeid talu juurde kuulumise alusel moodustatud sekundaarnimesid: *Tsüpsä mõts*, *Truudsi mõts*, *Maldsimägi*, *Peedo mägi*. Omavahel võrreldud küladest meenutab Kõnnu viljelusnimistu kõige puhtamal kujul Kallasmaa (2000: 63–71) kirjeldatud talunimekeskset süsteemi. Küla ääremaad on jagatud lahustükkidest metsa- ja heinamaadeks ja nende nimedes võib kohata tõeliselt vanapärast ainet: *Laan* heinamaa nimena, *Sikapai* (niit), *Haabrahara* (soo).

Eriti korrapärane maastik on võimaldanud jätta küla talud kruntimisel ümber paigutamata ja ka talukrundid valdavalt ühte tükki. Sarus, kus kruntimiseelselt on olnud üks peamine suur väli taluderea kõrval ja üks suur jõeluht teisel pool, on maa mõõdetud jõe ja taludereaga risti olevatesse, ühelaiustesse siiludesse. Teine külaväli küla otsas on ilmselt kandnud nime **Alanurm* ja seegi on mõõdetud samas suunas. Hiljem on neile, esialgu ehk talude lahustükkidele tekkinud uued talud *Ala-Posu* (rahvakeeles *Alanurmõ*) ja *Ala-Peede*. Niimoodi ühes suunas kruntimine on olnud ilmselt kooskõlas küla traditsioonilise maakasutusega ja traditsioon on veelgi tugevnenud. Sarus pole ka 19. saj lõpus ja 20. saj ühtegi talumaad jagatud põiki ega ehitatud ühtegi talumaja külast välja. Popsiküla Sakurgi on paigutatud laia külavälja teise äärde, põllu ja metsa piirile. Sellises maakasutuse traditsioonilises seisus on loomulik, et talude järgi nimetatakse piiritanumaid ja jõeluha vahelduvaid maastikuelemente (kolgad, soodid, kaavõndud), kuid külavälja mikrotoponüümid on peamiselt apellatiivset päritolu: *Kurõoja*, *Palanusuut*, *Pallusõkraav* (kraav, mille kallast mööda mindi palvusele).

6.4. Talunimede traditsioon

Talunimede puhul on kaks võimalust: 1) traditsioonilises süsteemis on kasutatud kindlaid talunimesid ja elanikud – sh ka uued elanikud – on saanud külakeelse lisanime talu järgi; 2) talunimede muutumatuna püsimist pole oluliseks peetud ja talukohti nimetatakse nende elanike lisanimede järgi. Lisanimeks võib olla ametlik perekonnanimi, selle mugandus, suguvõsa traditsiooniline lisanimi või inimese individuaalne hüüdnimi.

Etümoloogiliselt on valdav osa talunimedest olnud esmalt peremeeste lisanimed, seejärel taluperet tähistavad nimed ja lõpuks talu elanikest sõltumatud kohanimed. Soome Valkeala valla talunimistut etümoloogiliselt uurinud Saulo Kepsu (1987: 49) on välja arvestanud, et 166 juhul 187st vakutalust on nime materjaliks isikunimi. Sotsioonomastiliselt võttes on kinnistunud talunimistu näol tegemist eriarenguga, mille lõplikku võidulepääsu Eestis võimaldas koorimiste reguleerimine talu väärtusele vastavaks ja talurahva vabastamine pärisorjusest 19. sajandi alguses. Vabastamine ilma maata tingis selle, et endistest pärustaludest, kus taluperet ja maad vaadeldi kui kokkukuuluvat tervikvara, said renditavad kinnisvaraüksused, millel pidi olema muutumatu nimi.

Just Lõuna-Eesti pakub rohkesti näiteid selle kohta, et kindlaks kohanimeks tõlgendatavaid talunimesid esineb piirkonniti palju varem, juba 16.–17. saj (Troska 1995: 13–14). Ometi esindab Põhja-Liivimaa idaserv täiesti teistsugust traditsiooni, kus talusid nimetatakse eelkõige talu elanike järgi ja vähimad kindlad asustusnimed on külanimed. Analoogiline on olukord olnud Setumaal (Simm 1967), tõenäoliselt ka Latgales ja Loode-Venemaal, kus külanimede domineerimine talunimede üle on üldtuntud. Kaugemal põhja pool on hästi tuntud Ida-Soome vanad päritavad lisanimed (sisuliselt perekonnanimed, jälgi-

tavad keskajast alates) ja noored ning peremeeste nimedest sõltuvad talunimed (Lehikoinen 1989: 489–494). Isikunimedel põhinev talunimetraditsioon Võrumaa idaservas on olnud varjatud, sest kirjalik talunimede kasutamine kinnistus 19. saj keskel kõikjal Liivimaal. Võimalik, et isikunimede primaarsus on jäänud püsima ka mõnedes paikondades Virumaal, vihjeid sellele võib leida Troskalt (1995: 67).

Traditsioonilise kogukonna lagunemine alates 20. saj keskpaigast raskendab samuti arusaamist sellest, kus “vanasti” kindlaid talunimesid on kasutatud ja kus mitte. Tõestatud näide isikunimede domineerimisest on Räpinä khk, kus vana mudel elaniku lisanime määravast osast kohtade nimetamisel säilis väga hästi. Säilimist soodustavaks asjaoluks oli, et traditsioonilised lisanimed võeti korrapäraselt perekonnanimedesse üle (Faster, Saar 2002: 182–192). Ka Võnnu kihelkonna puhul tuleb välja, et kui hajatalude nimed enamasti ongi püsivad, siis Amaste (Hammaste) külas paiknevate talude rahvakeelsed nimed on viimseni vahetunud võrreldes kruntimisaegse ametliku seisuga, mida isegi tuntakse, kuid ei kasutata (Joalaid 2000). Kasutuses olevate talunimede ebapüsivus ja põhinemine veel mäletatavatel elanike nimedel on laialt levinud ka Vahtsõliinas ja Põlva khk idaosas.

Võrumaa läänepoolses osas on 20. saj keskpaigas kasutatud juurdunud talunimesid, mis ka rahvakeelses pruugis on vahetunud harva, võrreldavas tempos külanimede jt mesotoponüümide vahetumisega. Vakutalude jagunemisel on tekkinud uusi püsivaid talunimesid ja ka olukordi, kus talunimi tähistab korraga nii vana talu kui ka tervet talurühma. Rühma kuuluvate uuemate talude nimetamine on varieeruv ja kindlaskujunenud nimetraditsioonist nende puhul rääkida ei saa. Talu elanikest on traditsiooniliselt räägitud talunime lisanimena kasutades, nt *Alapõdra Harri*, *Kahru Ruudi*, *Tammi Huugu*, *Kurõmäe Leonilla*.

Kindlad talunimed, mida on kasutatud ka elanike lisanimedena sõltumata nende perekonnanimest või päritolust, on olnud iseloomulikud mõlemale vaadeldud hajatalupiirkonnale, Liinamäele ja Kaikale. Ammu jagunenud talu puhul on perekonnanimi saanud endale eristava funktsiooni, muutunud nime hargtäiendiks ehk süntaktilis-semantiliselt põhiosa taga paiknevaks täiendosaks: *Makõ-Lüüsi* ja *Makõ-Hallõri* talud Liinamäel, *Kaika-Kaska* ja *Kaika-Koemõtsa*, *Püssä-Kohki* ja *Püssä-Laasi* talud Kaikal. Sellisel kujul talunimesid ei saa muidugi kasutada inimeste lisanimena, võimalik on öelda kas *Makõ Kusta* või *Lüüsi Kusta*. Talunimekeskse süsteemiga sobib paremini kokku uute nimede tekkimine talude jagunemisel. Näiteks kolmest Haavistu talust Kaika kandis on üks saanud rahvapärase nime *Selli* ja kaht ülejäänut eristatakse omavahel *Mäe*-ning *Ala*-atribuutidega.

Ka külades Lääne-Võrumaal on vanad talunimed tavaliselt hästi säilinud ja elanike lisanimedena pruugitavad. Näiteks võib tuua Saru küla Harglõst või Kõllõstõ küla Kanepist. Kõlbi külas Urvastõs esineb taludel rohkem rööpnimesid, sealhulgas ka isikunimesid sisaldavaid. See võib olla tingitud sellest, et algupäraselt ühte nime kandnud talud on mitmes järgus jagunenud. Mamastõ külas on 17. sajandi talunimed rohke jagunemise tõttu muutunud külaosade

nimedeks: *Haukakolk*, *Kunnakolk*, *Kurvitsa*. Üksiktalude osas valitseb siin segasüsteem lisanimepõhistest ja perekonnanimel põhinevatest nimedest.

Saru küla, mille lisanimede arengujärke 17.–18. saj on analüüsinud ka Gea Troska (1995: 89–91), paistab tänapäeval silma eriti hästi säilinud talunimedega. Saru talunimistu oli oma tänapäevakujul valmis vähemalt 18. saj lõpuks, nagu see paistab 1797. a Harglõ koguduse liikmete nimekirjast (EAA 1295: 1:214). Hiljem on lisandunud või muutunud vaid mõni üksik talunimi, nt *Linnardi* > *Kurõmäe*. Vanade talunimede kasutamine lisanimedena on viimasel ajal küll langenud, ulatudes praeguste elanike mainimise puhul 18–37 protsendini, samal ajal kui 19. saj lõpul sündinud peremehi-perenaisi mäletatakse talunime järgi 73% juhtudest. Kuid küsimustele *Kus juhtus?* *Kus see või teine elab?* vastates kasutavad tänased keskealised külaelanikud veel enamasti traditsioonilist talunime.

Saru talunimistu säilimisele on tõenäoliselt kaasa aidanud ka küla korrapärane lineaarne kuju. Selle tõttu on inimestel tänapäevalgi otstarbekas jagada mitme kilomeetri pikkune ja esmapilgul ühetaoline küla lõikudeks, kus iga vanatalu kaheks, kolmeks või neljaks majapidamiseks jagunenud hoonete, puude ja sissesõiduteede kooslus on eriline. Vanade talunimede koguarv pole suur – 19 – ja nimede meeldejätmine ridakülas on hõlbustatud kindlas järjekorras loendamise abil. Need vanatalude nimesid kandvad talurühmad ongi Saru kesksed kohanimed. Ka kohti maanteel nimetatakse nende järgi: *Kurõmäe kottal* ‘Kurõmäe talu lähedal, juures (kohal)’, *Leegust-kottal* ‘Leegustõ talu lähedal, juures (kohal)’. Iga üksiku majapidamise nimetamine võib tugevasti varieeruda, sõltuvalt sellest, kelle perega selle vanatalu järglastest rohkem läbi on käidud, keda paremini tuntakse ja omaks tunnistatakse. Tüüpiline on, et vanu talunimesid kasutatakse lisanimena emotsionaalse läheduse korral, sisserännanud peresid või muidu vastumeelseid tüüpe nimetatakse kas perekonnanime või hüüdnimega. See näitab, et vanadel talunimedel on sarulaste jaoks tekkinud omaette emotsionaalne väärtus.

Hoopis teistlaadne areng on toimunud samuti Lääne-Võrumaale kuuluvas Varstu külas (Rõu), kus kruntimisaegseid talunimesid peaaegu üldse ei kasutata. Kuigi Varstu ümbruse hajatalude nimed on tüüpilised Lääne-Võrumaa elanikest sõltumatud kohanimed, oli Varstu külas juba vähemalt 1940. aastaks kujunenud isikunimepõhine talude nimetamine. Seejuures sai ka perekonnanimest tehtud noorele talunimele liita tüüpilise talunime hargtäiendi. Eristati näiteks *Pedäjä*, *Mäe-Pedäjä* ja *Pedäjä-All’u* talusid, kõik need nimed põhinevad samal perekonnanimel.

Varstus ei ole ajalooliste vanatalude kooslused kuigi hästi märgatavad, sest maad omavate talude vahele on ehitatud hulgaliselt alevimaju. Taluõued ja põllumaad paiknevad tüüpiliselt eraldi kruntidel, nii et aleviteel liikuja ei satu korraga kohakuti talu hoonete ja põllumaakrundiga. Alevikeskkond on soodustanud alevi nimemalli ka vanade talude tänapäeval nimetamisel.

Lähemalt vaadeldud Ida-Võrumaa külates, Haañkasõs ja Kõnnus on talude nimetamine isikunimekeskne ja omavahel pisut erinev. Haañkasõs tundus esi-

algse nimekogumistöö ajal, et kõigil taludel on olemas rahvapärased nimed, mida kahjuks pole vanale katastrikaardile kantud. Katastrikaart sisaldas kruntimisaegsete peremeeste ees- ja perekonnanimesid. Süvendatud kogumise ajal ilmnis, et arvatavad vanad talunimed olid keelejuhtide poolt mäletatud kõige vanemate peremeeste lisanimed. Mõnel juhul tuli selgelt välja, et tegemist oli antroponüümiga, nt *Muna* (lisanimi), mis kuulub kokku perekonnanimega *Raud*; *Kristjani* kui peremehe isanimi ja *Jaska* kui talu ostnud peremehe enda nimi. Tuli ka välja, et esialgse kogumise käigus jäädvustatud vanemad talunimed on tänapäevases kasutuses vahetunud ja kasutatakse põhiliselt uuemate peremeeste nimede või hüüdnimede põhjal moodustatud talunimesid (Faster, Saar 2002: 199–203). Kohanimedena kõige püsivamateks osutusid krunditalude nimed: *Variku*, *Raotu*, *Kõivsaarõ*, mis olid saadud kas apellatiivi või vana viljelusnime alusel.

Kõnnu külas esineb tüüpiline Räpinä pärane nihestatus rahvapärase nimistu ja katastrikaardi vahel. Küla tuumikust kõige lõunapoolsem talu, mida tuntakse perekonnanimest pärineva *Truudsi* nime all, kannab ametlikult kruntimisaegset nime *Soe*. Sealt pärit Soed, perekonnanimega *Soesson*, on talude päriksmüümisest saadik elanud naabruses Kurõkülas. Kurõküla *Soe* talu ametlik nimi on *Kassi-Jakobi*, kuid *Kassi* lisanime siin külas ei tunta. Kõnnu rahvas seevastu teab hästi värssi “Kassi Jakob Jaagomann, Kõnnu küla misjonär”. Kõnnu küla *Kassi* talu kruntimisaegne nimi on *Miku*.

Peaagu kõiki Kõnnu rahvapäraseid talunimesid osatakse külas seletada kui konkreetsete peremeeste perekonnanimesid, nimemugandusi või suguvõsa lisanimesid, mille seos ametliku perekonnanimega jääb suulise pärimuse põhjal hämaraks: *Krigul* – *Kütt*, *Peedosk* – *Pari*. Ainult Moskva talu puhul (katastrikaardi nimi *Solna*) ei mäletata ühtegi elanikku, kelle lisanimi oleks olnud *Moskva*. Kuid naabervallas Miiksis on ka selline lisanimi kasutusel: *Sakson* – *Moskva*.

Et funktsionaalselt on tegu ikkagi kohanimedega, seda näitab kahe *Pari*-lisanimelise peremehe talude erinev nimetamine. Vanasti *Pari* Hindrikule (pn *Peedosk*) kuulunud talu nimetatakse *Pari*, *Pari* Villule (*Peedosk*) kuuluva talu puhul öeldakse aga kas *Pari Villu poolõ* või looduspõhise nimega *Korgõmäele*.

6.5. Võrumaale tüüpilised kohalikud süsteemid

Kohalike nimesüsteemide iseloomustamine muutuvate keeleväliste suuruste abil on üks paljudest võimalustest. Tõdemused, milleni niimoodi võib jõuda, pole eriti originaalsed: näiteks see, et talu õueala nimistu sõltub eelkõige paikkonnas kõneldavast keelest, viljelusnimistu aga maastikust ja maakasutusest. Kuid selline käsitlus võimaldab paremini tajuda, milles seisnevad omavahel võrreldavate nimesüsteemide erinevused. Püüan alljärgnevalt erinevusi välja tuua.

Kaika kant – iseloomulik on ülimalt vahelduv maastik ja suur nimetihedus, hajatalud (enamasti küll samanimeliste hajatalude paarid), talukrundid ühes

tükis, inimesi on kutsutud talude järgi. Inimesed teavad oma talu kohanimedid ja hoiavad hoolikalt eraldi talusisese ning kogukondliku kohanimesfääri. Läbipaistvad loodusnimed on ülekaalus, valitsevad selged nimeandmismallid talusiseste kohtade nimetamisel (Saar 2004a: 12–16). Leidub ka mikrotoponüüme, mis viitavad teistsugusele maakasutusele minevikus. Kogukonna nimesüsteemi tähtis osa on kohanimistu praeguses riigimetsas, kus leidub ka heinamaadena kasutatud lahustükke. Mets on olnud nimesid täis, osa sellest nimistust säilib metsa- ja jahimeeste pruugis.

Liinamäe – iseloomulik on vahelduv maastik ja hajatalud (taas samanimeliste talude paarid). Talukrundid on ühes түkis, inimesi on kutsutud talude järgi. Talupiir ei piira nii väga kohanimede tundmist nagu Karula Kaika puhul. Osa nimega maastikuobjekte jaguneb niikuinii mitme talu vahel. Heinamaa lahustükke on leidunud vaid ühes kohas – *Karjasuus* ‘karjasoo’. Kogukonna ühist nimevara ei leidu niipalju metsades kui taludevaheliste liikumisteede ääres ja mõisas, mida vanade talude vöönd peaaegu ringikujuliselt ümbritseb.

Saru – korrapärane maastik, suur korrapärane ridaküla. Talukrundid on ühes түkis, inimesi kutsutakse veel praegugi talunimedega. Vanad talunimed kuuluvad 2–4 majapidamist sisaldavatele rühmadele ja aitavad asustust struktureerida. Loodusnimede kõige suurem kontsentratsioon on külast kaugemal, Mustajõe luhas ja riigimetsas, kus samuti leidis talude heinamaatükke. Luha (*Konnu*) kohanimistu kasutab artibuutidena peamiselt talunimesid. Metsakohanimistu on vähemalt sama rikkalik ja maa-alaliselt kaugele ulatuv nagu Kaikagi puhul. Küla põldudetsoonis on loodus- ja viljelusnimesid vähe, selle põhjuseks on maastiku korrapärasus.

Mamastõ – korrapärane maastik, suur küla, mis koosneb väikestest sumbküla-laadsetest talurühmadest. Neil rühmadel on vanad nimed, muidu on talunimede ja isikunimede suhe vahelduv. Talud on krunditud mitme lahustükina, kaugemad neist on jagunemise teel muutunud omaette taludeks. Suurem osa loodusnimedest on tuntud kas terves külas või talurühmas, nimeobjektid ulatuvad mitme talu piiridesse. Läbipaistmatuid loodusnimesid on suhteliselt kõige rohkem. Läbipaistev ja arvatavasti noorem kohanimistu on koondunud küla hiljem asustatud tagamaadele.

Ainiala (1997: 225–229) käsitluses kohanimede kadumisest esindab Häme küla Kurhila teatavat standardi, mille suhtes Savo küla Närhilä on teistsuguses olukorras – tähendussisult läbipaistvad nimed, põllud talu ümber, vanast viljelusnimistust on kadunud suurem osa. Mamastõ võiks olla näide vastupidisest, Kurhilale sarnanevast kohanimesüsteemist, kus asustus on väga vana ja inimesed on harjunud kasutama läbipaistmatud, sageli vaid koha etikettidena toimivaid viljelusnimesid (Ainiala 1997: 231).

Haañkasõ – küllalt vahelduvas maastikus paiknevad kaks sumbküla, talukrundid on pikad ja tagantpoolt laienevad, osa talude põllumaad on lahustükides. Suurem osa loodusnimedest on tuntud terves külas, nimeobjektid ulatuvad mitme talu piiridesse. Talunimede ja isikunimede suhe on selline, et kui talu teadaolev vana nimi ei sobi praeguse elaniku lisanimeks, siis muutub ka talu-

nimi praeguse elaniku kutsumise järgi. Hüüdnimede osakaal kohanimealustena on eriti suur. Tähendussisult läbipaistvaid loodusnimesid on rohkem kui Mamastõs, ilmselt seletub see asustuse suhtelise noorusega.

Kõnnu – küllalt korrapärane maastik, hajusa ilmega küla, milles tuntakse kolme külaosa, talukrundid paiknevad põhiliselt ühes tükis. Talusid ja popsi-kohti kutsutakse peaaegu eranditult elanike lisanimedega. Erinevalt Haañkasõst teatakse hästi, et nii talude uuemad kui ka vanemad nimed on saadud elanike nimedest. Loodusnimesid on suhteliselt vähe ja neid teab kogu küla. Peamiselt on tegemist noorte talunimede põhjal moodustatud loodusnimedega. Talude metsa- ja heinamaatükid asuvad küla piiril ning nende nimevara on eripärasem, tõenäoliselt ka vanem.

Täiendavalt tuleks märkida, et kõigis vaadeldud kohtades, kus esineb kindlate talunimede traditsioon, kuuluvad need nimed kas talupaaridele või –rühmadele. Võrumaa talunimistu suhteline vanapärasus on loomulikus kooskõlas faktiga, et talude jagunemisel pole uusi nimesid eriti aktiivselt moodustatud. Koha täpsemaks määratlemiseks on kasutatud hargtäiendeid (põhiliselt *Mäe-* ja *Ala-*), kuid elanike lisanimedeks on piisanud hargtäiendita primaarsetest talunimedest. Asustuse arenedes on vanad talunimed võinud muutuda talurühmade või koguni väikeste külade nimedeks. Samasugust tendentsi just Võrumaal on täheldanud ka diakroonilisele uurimisele toetuv Troska (2003: 205).

KOKKUVÕTE

Ajaloolise Võrumaa kohanimeandmebaas (AVKA) on esimene elektrooniline ühe maakonna igaliigiliste kohanime kogu Eestis. See katab üldjoontes maaala, mille pärandkeeleks on lõunaeesti keele üks järeltulijatest – võru keel. Töö autori enda kogutud nimedest ja varem üldiselt teada olnud nimedest koostatud andmebaas, mis sisaldas analüüsi läbi viimise ajal 23674 nimega kohta ja umbes 30000 nime 4200 km² suuruselt alalt, võimaldas uurida ja välja tuua Võrumaa kohanimistu põhilisi parameetreid. Et süstemaatiline diakroonilise materjali kogumine Võrumaa nimede kohta seisab alles ees, siis ei olnud otsustavaks tegelda üksikute nimede etümoloogiatega, vaid uurida just korduvaid nimesid ja korduvaid struktuuriэлементе.

Paljusid erinevaid kohaliike ja erinevaid nimede struktuuritüüpe sisaldavat andmekogu oli võimalik analüüsida Soomes välja arendatud süntaktilis-semantilisest struktuurimudeli alusel (Kiviniemi 1975; Ainiala, Saaremaa, Sjöblom 2008: 96–101). Sellega seoses tuli otsustada, kuidas seada vastavusse Soome ja Eesti erineva morfoloogilise struktuuriga, kuid süntaktiliselt igal juhul üheosalised, liigisõnatud asustusnimed. Osutus, et Võrumaa kaheosalisest loodusnimest moodustatud genitiivse aluskäändega asustusnimed vastavad Soome samasugustele nominatiivse aluskäändega asustusnimedele, mida peetakse tekkelt metonüümseteks. Võrumaal veel rohkem tüüpilised üheosalisest isikunimest, koha erijoont väljendavast sõnast või primaarse koha liigisõnast moodustatud genitiivsetel asustusnimedel on aga Soomes kõige levinum paralleel selliste nimede näol, mis sisaldavad sufikseid *-la* või *-nen*. Selliste asustusnimede leksikaalne sisaldus on võrreldavalt sarnane. Kaheosaliste nimede struktuur Võrumaal Soomest üle võetud mudeli kohandamisel probleeme ei tekita. Lähedase koha nime või selle osa täiendosas kasutava sekundaarnime jaoks tuli luua uus eestikeelne termin *võrsnimi* (sm *liitynnäinen*).

AVKAs leiduvate nimega kohtade lühianalüüs näitas, et u 5,5 nimega kohta ja 7 erinevat nime ruutkilomeetrile sisaldavas andmekogus on ligi pooled nimeobjektidest asustuskohad: talud, paikkonnad ja külad. Kui rahvakeelsete asustusnimede osas on AVKA kogu 20. sajandi keskpaiga suhtes küllalt täielik, siis samal ajal kasutatud loodus- ja viljelusnimedest on jäädvustatud kindlasti ainult teatud osa. Küla või kogukonna tasandil tuntud nimede osas olen seda osa hinnanud esinduslikuks, talusiseste nimesüsteemide osas aga mitte. Seega on oluline rõhutada, et töös esitatud tüüpiline nimevara kuulub just külakogukonna, mitte niivõrd üksiktalude nimesüsteemi.

Nimeobjektide jaotumise osas tuleb rõhutada eripära, et suur osa kõrgendike nimedest, mida on AVKAs ligi 15% kõigist nimeobjektidest, on samal ajal ka põldude nimed. Nimega põlde, mis pole samaaegselt pinnamoe objektid, on kõigest 1,2%. Isegi talusiseste viljelusnimede põhjalik vaatlemine ei muuda seda suhet oluliselt – mäenimed toimivad viljeluste asukoha määramisel üldjuhul ikkagi süsteemi alusena.

Muude kohanime väiksem esindatus põhjalikult kogutud asustusnimede kõrval ei tohiks olla liigisõnade statistikat oluliselt mõjutanud, sest Võrumaa asustusnimed sisaldavad apellatiivset põhiosa ehk liigisõna küllalt harva.

Apellatiivsete põhiosade analüüsis selgus, et AVKA märknimede hulgas on konkurentsilt kõige sagedasem liigisõna *mägi* – üle 3300 nime, mis on rohkem kui 14% kõigist märknimedest ja ligi 30% apellatiivsete põhiosade koguhulgast. Järgnevad sõnad *suu* ‘soo’ 1130 nimega, *järv* u 550 nimega, *niit* u 540 nimega, *saar* ‘metsatukk jpm’ u 500 nimega ja *org* u 460 nimega. Vahelduva reljeefiga Võrumaa maastiku esmane liigendus kohanime loomisel on käinud kõrgussuhte alusel, sest kõiki loendi tipus olevaid sõnu saab muuhulgas liigitada kas kõrge paiga või madala paiga tähistajaks.

Võrumaa põllud on reeglina kõrgemad paigad. Kogu Võrumaale on iseloomulik põllunimede metonüümsus (*-mägi*, *-saar* jms). Keskset, põldu tähendavat liigisõna *nurm* kannab üksnes väike osa (~130) küla tasandil tuntud põllunimedest. Sõna *põld* tähendab võru keeles põhiliselt suviviljakulvi ja seda liigisõna leidub traditsioonilistes viljelusnimedes vaid paarkümmend korda, sõna *väli* Võrumaa traditsioonilises kohanimist liigisõnana ei esine.

Silma paistab apellatiivse põhiosa *saar* polüseemia, milles võib märgata kahesuunalist tähenduse arengut: soosaar > kõrgem koht metsas > metsapõld; kuid veelgi harilikumana: kõrgem koht metsas > metsatukk > igasugune taimetiku järsu muutusega ümbrusest eristuv ala, sealhulgas erandjuhul isegi madal soine ala põldude vahel.

Esimesel kaheksal Võrumaa kohanime liigisõnal on üldläänemeresoomeline levik. Sagedusnimekirjas järgnevate hulgas tuleb ette ka põhiliselt lõunaeestilise levikuga sõnu. Huvipakkuv probleem on tekkinud seoses liigisõnaga *palo* ~ *palu*, mis on metsanimedes sageduselt teine üldtermini *mõisa* järel, kuid mille sõnalised paralleelid mitmete läänemeresoomse keelte kohanimes jagunevad ilmselt kolme etümoloogiliselt erinevasse pessa.

Apellatiivsete põhiosade käsitluses õnnestus veel näidata, et Võrumaa *mõisa*-lõpulised hajatalude nimed täidavad puuduva lüli tähendusskaalal, mille ühes otsas on soome *moisio* ‘metsa tagamaale raadatud põld’ ja teises eesti ‘aadlimõis’. See võimaldab püstitada hüpoteesi, et külast eemal asuvate hajatalude nimedes leidus enne ja pärast saksa vallutust 13. sajandil küllalt sageli eraldiseisva viljeluse terminist arenenud liigisõna *mõisa*. Kui oletada, et sakslased hõivasid tänapäevases mõttes mõisate rajamiseks esialgu just suuremaid külast väljas paiknevaid hajatalusid, siis oleks sellega kirjeldatud ka sõna *mõis* tänapäevase tähenduse tekkimine.

Kui AVKA-t analüüsides jälgiti, kuidas kesksed terminid katavad eriliigiliste kohtade nimesid, selgus Eero Kiviniemi (1990: 62) avastatud seaduspärasuse paikapidavus ka Võrumaal: liitnimesid eelistatakse moodustada keskseid termineid põhiosaks kasutades. Kuna nii nime ütleja kui ka vastuvõtja panevad koha identifitseerimisel tähele eelkõige attributeerivat nimeosa, siis on ökonoomne, et liigisõna ei pretendeeri tähelepanule. Põhiosa *mägi* katab 94% kõrgendike nimedest, *suu* 77% soode nimedest, prototüüpselt vastanduvad terminid *järv* ja

lump 'tiik' katavad 72% seisuveekogude nimedest, niit 77% heinamaade nimedest, selgepiirilisi prototüüpe omavad *jõgi*, *oja* ja *kraav* 96% vooluvete nimedest. Metsade nimedes on olukord vähem tüüpiline: üldtermin mets katab 41% metsade nimedest ja eriterminid *palo*, *saar*, *laan*, *varik* jt haaravad endale küllalt suure osa. Sama seaduspära esineb Soomes veel reljeefsemalt: metsase maa kohanimedes on eriterminid *kangas* 'nõmm, palu' ja *korpi* 'laas, põlismets, soine mets' isegi arvukamad kui liigisõna *metsä* (Kiviniemi 1990: 108).

Asustusnimed, mis moodustavad Võrumaa kohanimistust peaaegu poole ja mis ka igasuguse muu kogumismetoodikaga oleks külakogukonna nimede hulgas kõige arvukam rühm, ei sisalda üldjuhul liigisõna just sellesama, ökonoomsust taotleva põhimõtte pärast. Järjekindel liigisõna puudumine annab uue üheosalise nime kuuljale presupositsiooni, et see võiks olla asustusnimi. Nii eesti kui ka lõunaeesti keeles on seda lahendust asunud toetama asustusnimede genitiivikujulisus, mis ei ole tähenduslik, aga aitab just vahet teha kõige arvukasse liigiklassi kuuluvate ja kõigi ülejäänud kohanimede vahel.

Kui AVKA märknimede analüüsimise järel sai valmis sagedusnimekiri kõige tavalisematest atribuutidest ja eristavat joont väljendavatest üheosalistest nimedest, siis selgus, et uued ametlikud talunimed, mida suulises pruugis peaaegu ei kasutatagi, on selle nimekirja esimese otsa vallutanud. Sellest seigast nähtub muuhulgas seaduspära, et kaalutletud nimeandmine, mille eesmärgiks on enamasti uutmoodi ja erilise nime loomine, omab tegelikult vähem mudeleid ja võimalusi kui spontaanne nimeteke. Kuid Võrumaa suulise kohanimistu autentse kujutamise huvides said erinevat leksikaalsemantilist liiki atribuutide tabelid ümber tehtud nii, et üksnes ametlikus pruugis leiduvaid talunimesid sagedusjärjekorras ei arvestata.

Suhtelisi kohamääratlusi *ala-* (326) ja *mäe-* 'ülemine-' (319) leidub Võrumaa kohanimede atribuutidena kõige rohkem, muuhulgas ka rohkem kui kõiki teisi suhtelisi kohamääratlusi kokku. Peamiselt esinevad need hargtäienditena, st olukorras, kui juba olemas olnud nimega koht jaguneb või uus nimi antakse samaliigilisele kohale naabrussuhte alusel. Maastikusõna *mägi* genitiivi *mäe* juurdumine kõrgussuhte märkiva grammatilise sõnana on tõenäoliselt just kohanimedest ja muudest kohamääratlustest alguse saanud muutus, mis on Võrumaal täielikult üldistunud kõrgussuhte väljendamiseks maastikusituatsioonis ja mille üldistumise märke leidis eesti ühiskeelest mõjutamata võru keeles ka muude *alumine-ülemine* suhete väljendamise juures.

Adjektiivsete täiendoste pingerida juhivad Võrumaal nagu ka Soomes *suur* ja mitmed 'väikest' tähendavad atribuutivariandid. Seejuures attributeerib *suur* tüüpilisemalt primaarseid liitnimesid ja *väike* esineb pigem hargtäienditena olemasolevatest nimedest saadud uutes nimedes. Mõned atribuudid, nagu *korgõ* 'kõrge' ja *tsõõrik* 'ümmargune', võlgnevad pingerea tippu sattumise eest tänu kindlatele nimeandmismudelitele: *Korgõmägi* (85), *Tsõõriksuu* (24). Värvusõnade pingerida on oodatult *must-valgõ-verrev* 'punane', kuid tähelepanu äratav atribuudi *kuld*: *kulla* suur sagedus, mis ületab isegi valget ja millest suure osa annab ebaselge motiiviga nimi *Kullamägi* (24).

Pinnasesõnadest on Võrumaa kohanimedele atribuutides kõige levinum *savi*. See johtub nimeandmis põhimõtete mitmekesisusest: savimaa halb haritavus, halb sõidetavus vihmade ilmaga, savivõtukohad väikeste tellisetehtaste tarbeks jms. *Savimägi* (56) on sageduselt kolmas mäenimi. Kultuurmaastiku sõnavarast leidub Võrumaa kohanimedele atribuutides kõige rohkem sõna *piir*. Järved, metsasaared, kalmed, üksikud männid, õunapuud, kohad kus leidub maasikaid, kohad kus tehakse jaanituld – need on Võrumaal nime saanud looduskohtade, peamiselt mägede kõige harilikumad eristajad. *Jaanimägi* kui kõige sagedasem rahvapärane kohanimi AVKAs (89) on olnud tüüpiline ekspansiivne nimi – seda nime kannavad paljude külade või tervete mõisapiirkondade kõige kõrge-
mad mäed, millel kindlasti olid nimed ka enne jaanitulekoha järgi antud *Jaani-
mäe* nimemoe levimist.

Küllalt palju leidub Võrumaa kohanimeses veskikohtadele viitavaid *veski-* ja *kivi-* nimesid. Näiteks kõik kolm *Kivioja* on saanud nime veskimotiivi põhjal. Sageliesinevad on ka *sulu-* ja *sulõndu-*nimed, nt *Sulumägi* (10), mis on motiveeritud väikestest ajuti töötanud taluveskitest või lihtsalt vee paisutamise võimalust pakkuvatest kohtadest. Taluhoonetele viitavatest nimedest on sagedasim *Rehemägi* (27), kuid kartuli- või naerikoobastele viitavad *Kuupõmägi* (31) ja *Koobamägi* (19) on kindlasti veel harilikumad nimed.

Sageli atribuutidena esinevatest maastikusõnadest, mille tähendus on tänapäevase võrukese jaoks hämardumise piiril, väärivad esile tõstmist *kund* ~ *kond* 'suur mets, jõeluht, kõlbmatu maa' (38) ja sisuliselt juba hämardunud sõna *kand* (15). Olulisemad etümologiseerimata atribuudid Võrumaa kohanimestus on *viira* (32) ja *viro* ~ *viru* (20). Nende kahe sõna positsioon on uurija seisukohast eritüübiline: *viira*-kohad näitavad üles ühesugust motiveeritust, tegemist on ääremaa-asustusega või maakasutusliku ääremaaga, kuid *viira*-sõnale apellatiivse vaste otsimine või muutevormist abstraherumise seletamine ei anna rahuldavat tulemust. Mitte Virumaa nimest lähtuv *viru*-sõna on küll vanemates sõnaraamatutes olemas, põhitähendusega 'keeris', kuid eriliigiliste kohtade nimede motiveerituses on raske selget ühisosa näha. Pole ühtki *viru*-nime, mille motiiv oleks objekti juures vaieldamatult esil. Võimalikud on ka *viru*-nimede teistsugused etümoloogiad, mida tuleb selgitada diakroonilises perspektiivis ja suurema uurimisala sees.

Objekti kuju millegagi võrdlemise alusel antud nimedest on kõige sageli esinevam *Kunimägi* ~ *Kunimägi* (51), kuigi sõna *kun* apellatiivne tähendus 'külm; käbi' on nimekasutajate jaoks juba hämardumas. Sama põhimõtte järgi on antud ka nimesid *Kukumägi* (10, *kukk* 'käbi') ja *Munamägi* (19). Munamägede puhul võib eeskujuks olla ka laialt tuntud Munamägi Haanjas. Kindlasti on osa nimedest *Liinamägi* (20) antud mäe kuju võrdlemise alusel tõeliste linnusekohtadega.

Loomanimetused Võrumaa kohanimeses esinevad väga suurel määral üheosaliste talunimedena ja nende võrsnimedena loodus- või viljelusobjektidel. See viitab asustusnimedeks saanud loomanimetuste isikunimelisele algupärale. Kohalikes nimesüsteemides on kindlasti tekkinud ka olemasoleva nimega

assotsieeruvaid loomanimetusi sisaldavaid nimesid, seda nii taludele kui ka loodusobjektidele. Ehtsad loomanimetused tulevad Võrumaa kohanimeses esile mitmetel tüüpjuhtumitel: rebase- ja mägraurud, kohtumine suure röövlomaga nagu hunt või karu, lisaks veel märjas või muidu viljatus kohas elava looma võrdlev-emotsionaalne mainimine: *Kurgsuu ~ Kurõsuu, Sivvusuu, Pardsilump* jt. Omapärane on Lõuna-Eestis esinev nimemall *Kogrõjärv* (14), kus väikesi ja mudaseid järvi on märgistatud nimedega, mis näitavad, et nendes ei ela ühtki väärtuslikku kalaliiki, leidub vaid kokri.

Äratuntavad isikunimed üheosalistes talunimedes ja liitnimede atribuutides jagunevad põhiliselt kahte rühma – eriti sagedased alamsaksa päritolu ristinimede mugandused ja pisut vähem levinud vene õigeusu ristinimemugandused. Ka läänepoolsest traditsioonist pärinevates nimedes on levikulisi erijooni, näiteks on selles rühmas kolmandal kohal suhteliselt omanäoline nimi *Paap* (*Fabiani* mugandus), kuid mõningad muu Eesti talunimedes hästi tavalised isikunimed on esindatud tagasihoidlikult.

Lokaalsete nimesüsteemide käsitleluses on tulnud järeldusele, et kui pidada kohanimeks kõiki mingit kohta kokkuleppeliselt tähistavaid väljendeid, siis on Võrumaa talurahval olnud kolm eripalgelist kohanime sfääri: talu õueala, oma talu majandustegevuse piirkond ja kogukond, mille piires tuntakse kõiki naabertalusid ja nende elanikke. Mõnede näidete varal on oletatud, et Võrumaa hajatalude piirkonnas toimisid lapimaasüsteemi ajast pärinevad viljelusnimed edasi ka pärast talude kruntimist. Vanade viljelusnimede kadumist on põhjustanud eelkõige ikkagi talu elanike vahetumine. Korrapärase maastikuga suurtes küldes pole viljelusnimed olnud kunagi väga palju, sest suur osa viljelustest ja nende vahel leiduvatest takistustest on mitmetele taludele ühised. Tänu paljude kasutajate olemasolule on Võrumaa suuremate külade viljelusnimistu ka keeleliselt kõige vanapärasem. Võib isegi öelda, et kuigi töös vaatluse all olnud kõige tavalisem kohanimistu kuulub pigem kogukonna kui ühe talu nimesüsteemi, paigutuvad kõige korduvad kohanimed Võrumaal peamiselt hajatalude piirkondadesse. Eriti palju leidub tavalisemaid kohanimesid liigendatud reljeefiga kõrgustikualadel, kus nimetamisvajadus on olnud alati kõige suurem ja lisaks spontaanselt tekkinud nimedele on tulnud anda nimesid ka olemasolevate eeskujude järgi või neid varieerides. Seda Kiviniemi (1977: 192–193) poolt nimemallide toimimise tõestuseks pakutud tõdemust toetavad ka Võrumaa levikukaardid – kuigi tasasema reljeefiga Põlva kihelkonna kohanimesid on kogutud väga hoolikalt ja saavutatud kogumistihedus on keskmine, paikneb suur osa korduvatest loodus- ja viljelusnimedest ikkagi Otepää, Karula ja Haanja kõrgustiku aladel.

KIRJANDUS

- Ahlquist 1997 = Альквист, Арья: Мерянская проблема на фоне многослойности топонимов. – Вопросы языкознания 6. Москва, 22–36.
- Aikio, Ante 2000: Suomen *kauko*. – Virittäjä, 612–613.
- Aikio, Samuli 2003: Inarin ja inarilaisten nimiä. – Inari – Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään. Toim. Veli-Pekka Lehtola. Inarin kunta, 96–113.
- Ainiala, Terhi 1997: Muuttuva paikannimistö. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 667. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ainiala jt 2000 = Terhi Ainiala, Johanna Komppa, Kaija Mallat, Ritva Liisa Pitkänen: Paikannimien käyttö ja osaaminen – nimitaito Pälkäneen Laitikkalassa. – Virittäjä, 330–354.
- Ainiala, Terhi, Ritva Liisa Pitkänen 2002: Onomastic Reseach in Finland. – History of the Study of Toponyms in the Uralian Languages. Onomastica Uralica 2. Edited by István Nyirkos. Debrecen-Helsinki, 81–119.
- Ainiala, Terhi, Minna Saarelma, Paula Sjöblom 2008: Nimistöntutkimuksen perusteet. Tietolipas 221. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Alas, Marit 2008: Kohanimede muutumine Pöide vallas Saaremaal. Magistritöö. Tallinna Ülikool: eesti keele ja kultuuri instituut. Käsikiri.
- Aluve, Kalvi 1976: Maakõrtsid ja hobupostijaamad Eestis. Ehitusajalooline ülevaade. Tallinn.
- Ariste, Paul 1965: *Vadja* kohanimedes. – Slaavi-läänemeresoome suhete ajaloost. Tallinn, 91–104.
- Aun, Mare 2002: Keraamika pikk-kääbaste kultuuri läänepoolse ääreala elanike matmiskombestikus I aastatuhande teisel poolel. – Keskus. Tagamaa. Ääreala. Muinasaja teadus 11. Tallinn-Tartu, 61–100.
- Aun, Mare 2005: Pikk-kääbaste ehitusest. – Setumaa kogumik 3. Uurimusi Setumaa loodusest, ajaloost ja folkloristikast. Tallinn.
- Dalberg, Vibeke 1997: Some remarks on analogical reshaping of place-names. – You name it. Perspectives on onomastic research. Studia Fennica Linguistica 7. Ritva-Liisa Pitkänen, Kaija Mallat (toim.). Helsinki, 80–85.
- Debus, Friedhelm 1985: Zur Pragmatik von Namengebung und Namengebrauch in unserer Zeit. – Der Eigenname in Sprache und Gesellschaft. XV Internationaler Kongreß für Namenforschung 13.–17. August 1984. I Verhandlungen im Plenum. Ernst Eichler, Elke Saß, Hans Walther (toim.). Leipzig: Karl-Marx Universität, 49–75.
- EEW 2000 = Julius Mägiste: Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- Eisen, Matthias Johann 1924: Eesti keelest kadunud, saksa keeles püsinud eestikeelsed kohanimed. – Eesti Keel, 67–82.
- EKK 2007 = Mati Erelt, Tiit Erelt, Kristiina Ross. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EMS 1994–2007 = Eesti murrete sõnaraamat. I/1–IV/19, Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Faster, Mariko 2005: Võru- ja Setumaa kohanimede determinandid. Magistritöö. Tartu Ülikool: eesti keele ajaloo ja murrete õppetool. Käsikiri.
- Faster, Mariko, Evar Saar 2002: Võromaa kotussõnnimist. Toim. Peeter Päll. Võro Instituudi toimõndusõq 13. Võro.

- Habicht, Tamara 1959: Taluõuest ja mõnedest kõrvalhoonetest Kagu-Eestis XIX sajandi teisel poolel. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseumi aastaraamat XVI. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 88–152.
- Hurt, Jakob 2005: Looja ees. Koost. Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa.
- Iva, Sulev 2007: Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem. *Dissertationes philologiae Estonicae universitatis Tartuensis* 20. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Joalaid, Marje 2000: Hammaste ja hambad. Ühe Lõuna-Tartumaa küla nime-traditsioonist. – *Õdagumeresoomõ piirisüämeq*. Keskused läänemeresoome piiridel. Võro Instituudi toimõndusõq 10. Toim. Karl Pajusalu ja Jüvä Sullõv. Võro, 137–146.
- Johansen, Paul 1952: Volksetymologie und Ortsnamenkunde, erläutert am Beispiel Livlands. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 56, 1–33.
- Kallasmaa, Marja 1995: Rahvaetümoloogia ja historismi printsiip onomastikas. – *Keel ja Kirjandus*, 763–766.
- Kallasmaa, Marja 1996: Saaremaa kohanimed I. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Kallasmaa, Marja 2000: Saaremaa kohanimed II. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kallasmaa, Marja 2003: Läänemurde loodus- ja viljelusnimed. Toim. Eevi Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kallio, Petri 2007: Kantasuomen konsonanttihistoriaa. – *Sámit, sánit, sátnehámit*. Jussi Ylikoski ja Ante Aikio (toim.). *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia* 253, 229–249.
- Keem, Hella 1997: Võru keel. Tallinn: Emakeele Selts, Võru Instituut.
- Kepsu, Saulo 1987: Talonnimien tutkimisesta. – *Kieli 2*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 35–73.
- Kepsu, Saulo 1990a: Yhden talon paikannimisysteemi. – *Kieliposti*, 11–21.
- Kepsu, Saulo 1990b: Valkealan asuttaminen. Valkealan historia I. Valkealan kunta. Valkeala, 87–456.
- Kepsu, Saulo 2005: Uuteen maahan: Helsingin ja Vantaan vanha asutus ja nimistö. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kiviniemi, Eero 1971: Suomen partisiippinimistöä. Ensimmäisen partisiipin sisältävät henkilön- ja paikannimet. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kiviniemi, Eero 1975: Paikannimien rakennetyypeistä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kiviniemi, Eero 1977: Väärät vedet. Tutkimus mallien osuudesta nimenmuodotuksessa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kiviniemi, Eero 1981: Namenforschung und Siedlungsgeschichte in Finnland. – *PICOS* 13/1, 609–614.
- Kiviniemi, Eero 1985: Rautalammin varhaishistoriaa paikannimistön näkökulmasta. – *Rautalammin kirja*. Toim. J. Kukkonen. Hämeenlinna, 99–129.
- Kiviniemi, Eero 1987: Voidaanko nimeämisperusteet luokitella? – *Kieli 2*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 7–34.
- Kiviniemi, Eero 1990: Perustietoa paikannimistä. *Suomi* 148. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kiviniemi, Eero, Ritva Liisa Pitkänen, Kurt Zilliacus 1974: Nimistöntutkimuksen terminologia. Terminologin inom namnforskningen. *Castrenianumin toimitteita* 8, Helsinki.
- KN 2005 = Kaupungin nimet. Kymmenen kirjoitusta kaupunkinimistöstä. Terhi Ainiala (toim.). *Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja* 134. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Koski, Mauno 2002. Kolkka. – Nime murre. Pühendusteos Valdek Palli 75. sünnipäevaks 30. juunil 2002. Koost. Marja Kallasmaa, toim. Marja Kallasmaa ja Margit Langemets. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 53–93.
- Koß, Gerhard 2002: Namenforschung. Eine Einführung in die Onomastik. Germanistische Arbeitshefte 34. Herausgegeben von Gerd Fritz und Franz Hundsnurscher. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Kull, Rein 1958: Eesti kohanime ortograafia. – Keel ja Kirjandus, 556–563.
- KVVE 2005 = Kuiss vanal Võromaal eleti. Valimik korrespondentide murdetekste VI. Toim. Helju Kaal, Mari Must, Eevi Ross. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.
- Latvijas Vietvārdi I = J. Endzelins 1956. Latvijas PSR Vietvārdi. I daļa, 1. sējums. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Izdevniecība. Rīga.
- Laul, Silvia 1986: Kas lõunaeesti murdealade kujunemine on arheoloogiliselt jälgitav? – Emakeele Seltsi Aastaraamat 30, 28–38.
- Laul, Silvia 1999. Eesti kagunurk – piiriala Pihkva ja Ordu valduste vahel. – Õdagumeresoomõ veeremaaq. Läänemeresoomõ perifeeriad. Toim. Karl Pajusalu ja Tõnu Tender. Võro Instituudi toimetised 6. Võro, 55–63.
- Laul, Silvia 2001: Rauaaja kultuuri kujunemine Eesti kaguosas. Muinasaja teadus: Ajaloo Instituut.
- Laul, Silvia, Kersti Kihno 1999: Viljelusmajandusliku asustuse kujunemisjooni Haanja kõrgustiku kaguveerul. – Eesti Arheoloogia Ajakiri 3/1, 3–18.
- Laul, Silvia, Heiki Valk 2007: Siksälä. A Community at the Frontiers. Tartu: Tartu Ülikool.
- Lehikoinen, Laila 1989: Suomen talonnimien ja sukunimien suhteesta. – Virittäjä, 489–496.
- Lehtinen, Tapani 2007: Kielen vuosituhannet. Suomen kielen kehitys kantaurlaista varhaisuuteen. Tietolipas 215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Leino, Antti 2007: On Toponymic Constructions as an Alternative to Naming Patterns in Describing Finnish Lake Names. Studia Fennica. Linguistica 13. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Leppik, Eduard 2002: Linnunimed Lääne-Virumaa toponüümikas. Imavere.
- LGU I = Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 bis 1500). Herausgegeben von Dr. Hermann Bruiningk und N. Busch. Riga 1908.
- Ligi, Herbert 1963: Põllumajanduslik maakasutus Eestis XVI–XVII sajandil. Tallinn.
- Liitoja-Tarkiainen, Ülle 2000: Hajatalud ja külad Põhja-Liivimaal 17. sajandil. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- Lindner, Thomas 2002: Ortsnamen aus indogermanistischer Sicht. – Ortsnamen und Siedlungsgeschichte. Akten des Symposiums in Wien vom 28. –30. September 2000. Peter Ernst, Isolde Hausner, Elisabeth Scuster, Peter Wiesinger (Hrg.). Universitätsverlag C. Winter Heidelberg, 9–14.
- LLLS = Līvōkiel-leŭkiel-līvōkiel sōnārōntōz. Lībiešu-latviešu-lībiešu vārdnīca. Kubbōsādi Valt Ernštreit. Rīgō 1999.
- LMR 1638 = Liivimaa 1638. a. maarevisjon. Eesti asustusala I. Kaguosa. ENSV Riigi Keskarhiivi Tartu osakonna toimetused nr. 1 (7). Tartu 1941.
- Mallat, Kaija 2007: Naiset rajalla. *Kyöpelä, Nainen, Naara(s), Neitsyt, Morsian, Akka* ja *Ammä* Suomen paikannimissä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1122. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Mellin 1798 = L. A. Mellin. Atlas von Lief- und Eestland und der Provinz Oesel. Riga und Leipzig 1791–1798.
- Mets 1999 = Aastaraamat Mets '99. Yearbook Forest 99. Tartu: Metsakaitse- ja metsauuenduskeskus.
- Mets, Uno 2002: F. G. Struve meridiaanikaar. – Geodeet 25 (49), 3–10.
- Mullonen, Irma 1994 = Муллонен, Ирма: Очерки вепсской топонимии. Санкт-Петербург: Наука.
- Nicolaisen, W.F.H 1976: Words as Names. – *Onoma* 20, 142–163.
- Nissilä, Viljo 1962: Suomalaista nimistöntutkimusta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pajusalu, Karl 1996: Multiple Linguistic contacts in South Estonian: Variation of Verb Inflection in Karksi. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 54. Turku.
- Pajusalu jt 2002 = Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg: Eesti murded ja kohanimed. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pall, Valdek 1968: Eesti kohanimede struktuurist. – Keel ja Kirjandus, 147–158.
- Pall, Valdek 1969: Põhja-Tartumaa kohanimed I. Tallinn: Valgus.
- Pall, Valdek 1971: Eesti kohanimede ortograafia päevakorral. – Keel ja Kirjandus, 138–142.
- Pall, Valdek 1976: Eesti kohanimede normimine. – Keel ja Kirjandus, 454–466.
- Pall, Valdek 1977: Põhja-Tartumaa kohanimed II. Tallinn: Valgus.
- Pall, Valdek 1991: Die Geographischen Termini in der Estnischen Mikrotoponymie. – *Linguistica Uralica* XXVII, 42–46.
- Pall, Valdek 1997: L'em' t'ne. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pitkänen, Ritva Liisa 1986: Turunmaan saariston suomalainen lainanimistö. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 418. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Päll, Peeter 1997: Eesti kohanimede õigekirjast. – Keel ja Kirjandus, 41–42.
- Päll, Peeter 2005: Võõrnimed eestikeelses tekstis. *Dissertationes philologiae Estonicae universitatis Tartuensis* 15. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Pärli, Ülle 2004: Kohanimi korrastaja ja mälu kandjana. – Sirp, 1. oktoober.
- Rajandi, Edgar 1966: Raamat nimedest. Tallinn: Eesti Raamat.
- Richter, Adolf 1909: Adolf Richters Baltische Verkehrs- und Adressbücher. Band 1 Livland. Riga.
- Roslavlev, Oleg 1965: Das Dorpater Land 1624/27. Hefte zur Landeskunde Estlands. Wolfratshausen-Waldram.
- Roslavlev, Oleg 1974: Zur Siedlungsgeschichte des Kirchspiels Rappin (Kreis Werro). Käsikirja koopia Tartu Ülikooli raamatukogus.
- Roslavlev, Oleg 1976: Siedlungsgeschichte des Estenlandes. Kirchspiel Neuhausen. Käsikirja koopia Tartu Ülikooli raamatukogus.
- Rätsep, Huno 2002: Alamsaksa päritolu eesnimedest. – Sõnaloo raamat. Tartu: Ilmamaa, 137–142.
- Saar, Evar 1999: Inemisenimmi ja kotussõnimmi läbikasumisest Räpinä kihlkunnan. – Ödagumeresoomõ veeremaaq. Läänemeresoome perifeeriad. Võro Instituudi toimõtiseq 6. Toim. Karl Pajusalu ja Tõnu Tender. Võro, 80–92.
- Saar, Evar 2004a: Karula mäenimede süsteemist. – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat III. Tartu, 11–22.

- Saar, Evar 2004b: Ajaloolise Võrumaa kohanimed andmebaas. – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat III. Tartu, 98–107.
- Saar, Evar 2007: Võrumaa erinevatest nimesüsteemidest. – Ödagumeresoomõ kodo. Läänemeresoomõ kodo. Toim. Helen Koks ja Jan Rahman. Võro Insituudi toimõndusõq 20. Võro, 87–106.
- Saar, Evar 2009: Die häufigsten Namens Elemente der Toponymie von Võrumaa im südestnischen Sprachgebiet. – Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 92 (ilmumas).
- Saari, Henn 1993: Kirjutaja eelmärkus 1992 / Sissejuhatus. – Tiiu Erelt, Olev Jõgi, Ain Kaalep, Artur Laast, Harald Rajamets, Henn Saari, Ly Seppel, Haljand Udam, Uno Ussisoo. Nimekirjutusraamat. Tallinn: Valgus, 5–44.
- Saarikivi, Janne 2001: Maastoappellatiivit proprien ja appellatiivien välisenä rajapintana: kontaktilingvistiikan ja etymologian näkökulmia. – Nimien maailmasta. Kieli 14. Toim. Kaija Mallat, Terhi Ainiala, Eero Kiviniemi. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki, 76–105.
- Saarikivi, Janne 2004: Über das saamische Substratnamengut in Nordrußland und Finnland. – Finnisch-Ugrische Forschungen, Band 58, Heft 1–3. Helsinki, 162–234.
- Saarikivi, Janne 2007: On the Uralic substrate toponymy of Arkhangelsk region: problems of research methodology and ethohistorical interpretation. – Borrowing of Place Names in the Uralian Languages. Onomastica Uralica 4. Edited by Ritva Liisa Pitkänen and Janne Saarikivi. Debrecen–Helsinki, 45–109.
- Simm, Jaak 1967: Kahelt kohanimekogumise reisilt Setumaale. – Keel ja Kirjandus, 229–232.
- Sjöblom, Paula 2006: Toiminimen toimenkuva. Suomalaisen yritysnimistön rakenne ja funktiot. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1064. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Slotte, Peter 1976: Ortnamns räckvidd; namnbruk och namnkunnande. – Ortnamn och samhälle. Aspekter, begrepp, metoder. Rapport från NORNA:s fjärde symposium i Hanaholmens kulturcentrum den 25–27 april 1975. NORNA-rapporter 10. Uppsala, 125–140.
- Slotte, Peter, Kurt Zilliacus, Gunilla Harling 1973: Sociologiska namnstudier. – Synvinklar på ortnamn. Meddelanden från Folkkultursarkivet 1. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet, 97–181.
- Sonderegger, Stefan 1985: Deutsche Namengeschichte im Überblick. – HSK 2. 2. Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. Berlin, 2039–2087.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä I–III. Päätoimittajat Erkki Itkonen ja Ulla-Maija Kulonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki 1992–2000.
- Stoebke, Detlef-Eckhard 1964: Die alten ostseefinnischen Personennamen im Rahmen eines urfinnischen Namensystems. Hamburg: Leibniz.
- Studiecirkeln 1995 = Studiecirkeln. Kulturmiljövård i skogen våren 1995. Vår namnhistoria (sjöar, fiskeplatser mm). Vår forntidshistoria (slättermyrar, tjärdalar, kolmilor mm). Kangos Byautveckling. Käsikiri.
- Šrámek, Rudolf 1973: Zum Begriff “Modell” und “System” in der Toponomastik. – Onoma XVII (1972/73). Leuven, 55–75.
- Šrámek, Rudolf 2007: Beiträge zur allgemeinen Namentheorie. Schriften zur diachronen Sprachwissenschaft, Band 16. Herausgegeben von Ernst Hansack. Wien: Praesens Verlag.

- Zilliacus, Kurt 1966: Ortnamnen i Houtskär. En översikt av namnförrådets sammanställning. Studier i nordisk filologi 55. Helsingfors.
- Zilliacus, Kurt, Michaela Örnmark 2000: Namnledslexikon. Forskningscentralen för de inhemska språken. Helsingfors. Elektroonline korpus.
- Tarvel, Enn 2001: Jalg. – Keel ja Kirjandus, 202–203.
- Tomson, Pille 2007: Ajaloolise maakasutuse mõju Karula rahvuspargi maastike, koosluste ja kaitsekorra kujunemisele. Magistritöö. Eesti Maaülikool: põllumajandus- ja keskkonnainstituut. Käsikiri.
- Troska, Gea 1995: Talunimed läbi aegade. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Troska, Gea 2003: Ajaloolise Võrumaa asulastiku iseloomulikest joontest XVI–XX sajandil. – Õdagumeresoomõ hummogupiir. Läänemeresoomõ idapiir. Võro Instituudi toimenduseq 15. Toim. Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 195–208.
- Uuet, Liivi 2002: Eesti haldusjaotus 20. sajandil: teatmik. Tallinn: Eesti Oma-valitsusliitude Ühendus, Eesti Riigiarhiiv.
- Uustalu, Koidu 1972: Lõuna-Eesti saksakeelne toponüümia (mõisanimed). Väitekirj filoloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool. Käsikiri.
- Vaba, Lembit 1989. Balti laenud läänemeresoomõ maastikusõnavaras. – Keel ja Kirjandus, 206–218.
- Valgamaa 1932 = Eesti. Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus V. Valgamaa. Toimetis A. Tammekann, A. Luha, E. Kant. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.
- Valk, Heiki 1997. Lõuna-Eesti kultuuriomapidardest 13.–17. sajandil. – Õdagumeresoomõ lõunapiir. Läänemeresoomõ lõunapiir. Võro Instituudi toimõitiseq 1. Toim. Karl Pajusalu ja Jüvã Sullõv. Võro, 118–132.
- Valk, Heiki 1999: Rural cemeteries of Southern Estonia 1225–1800 AD. Gotland University College. Centre for Baltic Studies. University of Tartu. Archaeology Centre. Visby–Tartu.
- Van Langendonck, Willy 2007: Theory and Typology of Proper Names. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 168. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Varep, Endel 1978: Maastikud. – Põlva rajoonis. Kodu-uurijate seminarkokkutulek 17. –20. augustini 1978. Tallinn, 42–53.
- Vilkuna, Kustaa 2003: Etunimet. Avustajat Marketta Huitu ja Pirjo Mikkonen. Helsinki: Otava.
- VMT 2002 = Võru murde tekstid. Eesti murded VI. Toim. Hella Keem ja Inge Käsi. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Võrumaa 1926 = Eesti maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus II. Võrumaa. Toimetis J. Rumma, A. Tamekann, J. V. Veski. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973: Eesti-saksa sõnaraamat. Tallinn: Valgus.

Die Analyse der Toponymie von Võrumaa nach den häufigsten Namengliedern und das Namensystem der traditionellen Gemeinschaft. Zusammenfassung

Die toponymische Datenbank des Werrolandes (des historischen Landkreises Võrumaa) ist die erste elektronische Datensammlung einer Region in Estland, in der alle Objektarten der dörflichen Toponymie repräsentiert sind. Die mit der Karte verbundene Datenbank AVKA (*Ajaloolise Võrumaa kohanimeandmebaas*) erfasst das Gebiet, in dem heutzutage Võruisch, eine Tochtersprache der Südestnischen, gesprochen wird. Die Namensammlung in Feldarbeit wurde vom Autor in den Jahren 1995 bis 2003 durchgeführt.

Mit der Analyse der häufigsten Namenglieder habe ich mich der Aufgabe gestellt, die typologischen Eigenschaften der südestnischen Toponymie des 20. Jahrhunderts darzustellen. Die Darstellung durchdringt verhältnismäßig junge Namensichten, mehr die Natur- und Flurnamen und weniger die Siedlungsnamen. In den Siedlungsnamen sind ältere onymische Strata erhalten, mit einer größeren Anzahl unterschiedlicher Namens Elemente, wodurch die Häufigkeit einzelner Namens Elemente gesenkt wird. Doch finden sich in der Spitze der Häufigkeitslisten ein solcher Wortschatz und solche Namengebungsmodelle, die über einen längeren Zeitraum, meistens einige Jahrhunderte lang, in der Namengebung produktiv waren. Es bleibt zu hoffen, dass die vorgelegte Untersuchung zur Deutung der estnischen Ortsnamen, genauso aber zum Erkennen und zur Deutung der ostseefinnischen Substratnamen in den benachbarten Sprachen Lettlands und Russlands ein nützliches Vergleichsmaterial bieten wird.

Ähnliches hat Eero Kiviniemi anhand finnischer Ortsnamen erforscht und im Jahre 1990 veröffentlicht. Er hat sein Buch *Perustietoa paikannimestä* ‚Grundwissen über Ortsnamen‘ genannt. Seine Ergebnisse (Kiviniemi 1990: 124–160) dienen dieser Untersuchung als Referenzpunkt.

In dieser Untersuchung wird das syntaktisch-semantische Modell der Namenstruktur gebraucht, das von der Syntax der wirklichen Benennungsakte eines Objekts ausgeht (Kiviniemi 1975). Es ist das erste Mal, dass diese strukturtheoretische Arbeitsweise in der estnischen Ortsnamenforschung vollständig angewandt wird. Deshalb werden am Ende der einführenden Kapitel die benutzten Termini erklärt (siehe 1.4).

Die Struktur der südestnischen Siedlungsnamen unterscheidet sich von den finnischen wesentlich auf der morphologischen Ebene, indessen sind die jeweils typischen Siedlungsnamen namensyntaktisch sehr gut vergleichbar. Aus den zweigliedrigen Naturnamen gebildete genitivische Siedlungsnamen in Võrumaa, die kein appellativisches Grundglied enthalten (z.B. *Pedäjämäe* ‚Kiefer.Berg.GEN‘), sind namensyntaktisch gleichwertig mit finnischen sekundären Siedlungsnamen im Nominativ (z.B. *Petäjämäki*), die man im Finnland

für metonymisch entstandene Namen hielt. Für das Werroland sind allerdings weitaus kennzeichnender genitivische Siedlungsnamen, die lediglich einen Personennamen enthalten (*Matsi*), auf eine unterscheidende Eigenschaft des Ortes referieren (*Kõo* ‚Birke.GEN‘) oder aus einer Landschafts- oder Geländebezeichnung gebildet wurden (*Laanõ* ‚großer Wald.GEN‘). Manchmal wird dieselbe Landschaftsbezeichnung in einem parallel existierenden Natur- oder Flurnamen als Grundglied gebraucht. Im Finnland sind in gleicher Weise motivierte Siedlungsnamen entweder suffigiert (*Mattila*, *Koivula*, *Korpela*) oder – viel seltener – nominative Simplizia: *Matti*, *Koivu*, *Korpi*. Man kann behaupten, dass die genitivische Form der südwestnischen Siedlungsnamen letztlich zu einem Markierer des Namenobjekts geworden ist und sich damit funktionell sehr gut mit dem namenbildenden Suffix *-la* im Finnischen vergleichen lässt.

Materialsammlung

Das dargebotene Material stammt aus toponymischer Feldarbeit, die ursprünglich einem anderen Ziel diente – der Sammlung von Namen für die Estnische Grundkarte. Im Jahr 1995 hat das Võru Institut aus diesem Grund ein langfristiges Programm zur Erforschung der Ortsnamen begonnen. Der gegenwärtige Ortsnamenschatz des võruischen Sprachgebiets wurde mithilfe sprachkundiger Probanden vollständig gesammelt und die gebräuchlichsten Namenformen wurden anschließend für die Kartierung ausgewählt.

Für die Feldarbeit im vorgegebenen Quadrat wurden die früheren Karten und auch die Angaben aus der Sammlung des Instituts für die Estnische Sprache benutzt. So konnten auch die bereits früher gesammelten Namen mit abgefragt werden. Leider enthält die letztgenannte Sammlung nur selten und ausnahmsweise die Karten und Lagepläne der gesammelten Namen. Viele der früher (1922–1990) gesammelten Flurnamen waren allerdings nicht mehr nachweisbar. Das heißt, niemand unter den ortsansässigen älteren Leuten kannte sie oder hat sie mit dem in der Beschreibung angegebenen Flurort verknüpft. Glücklicherweise gab es die meisten Verluste bei dem durchsichtigen, sogenannten primitiven Namengut. Früher gesammelte undurchsichtige Flurnamen haben sich besser erhalten. Hingegen konnten zusätzlich zahlreiche bislang unbekannte Toponyme nachgewiesen werden. Und natürlich gab es in jedem Dorf auch einige offensichtlich neu gebildete Namen.

Die Feldarbeit zielte nicht auf das Toponymikon mit der denkbar kleinsten kommunikativen Reichweite – auf den Namenschatz einer Familie. Gesammelt wurden die Toponyme, die zumindest von mehreren Familien gebraucht werden oder ihnen wenigstens bekannt sind. Das kann man als *die Dorfebene* der Natur- und Flurnamen bezeichnen.

In der Datenbank AVKA wurden im Jahre 2007 23.674 geografische Objekte verzeichnet. Die Anzahl der unterschiedlichen Namen lag unter 30.000.

Auf einen Quadratkilometer kommen durchschnittlich 5,5 Namenobjekte oder Indexnamen und etwa sieben verschiedene Namen (die Gesamtfläche des Untersuchungsgebiets umfasst 4200 km²). Alle Berechnungen wurden auf der Grundlage der 23.674 Indexeinträge zu den geografischen Objekten der Datenbank AVKA ausgeführt.

Die Verteilung der Namenobjekte (Tabelle 3 in 3.1.2) hat gezeigt, dass etwa die Hälfte davon Siedlungsobjekte sind: Häuser, Dörfer, Winkel und wüstgefallene Häuser. Daraus folgt, dass die Siedlungsnamen des Untersuchungsgebiets in AVKA sehr gut repräsentiert, die Natur- und Flurnamen aber etwas unterrepräsentiert sind. Dennoch enthält die Datenbank AVKA wesentlich mehr rezente Natur- und Flurnamen aus Võrumaa als jede andere Sammlung. Da estnische Siedlungsnamen größtenteils keine appellativischen Grundglieder enthalten, kann die Häufigkeitsliste der Grundglieder von dieser ungleichmäßigen Repräsentation nicht beeinflusst sein.

Die appellativischen Grundglieder

Die Analyse der appellativischen Grundglieder (Gattungswörter) hat bestätigt, dass das häufigste Grundglied in Võrumaa *mägi* ‚Berg, Hügel‘ ist, das mit mehr als 3300 Fällen in 14% aller Indexnamen vertreten ist und etwa 30% aller appellativischer Grundglieder ausmacht. Dies liegt auch darin begründet, dass *mägi* gleichzeitig das am häufigsten verwendete Grundglied in Flurnamen ist. Der ursprüngliche Acker liegt in Võrumaa regelmäßig auf erhöhtem Gelände, während die Niederungen zwischen den Hügeln früher als Wiesen gebraucht wurden. Demnach bezeichnet ein *mägi*-Name öfters metonymisch auch ein Feld, dessen Kontur nicht unbedingt mit der Kontur der geografischen Bodenerhöhung zusammenfällt. Das appellativische Grundglied *mägi* findet sich in der AVKA-Datenbank 25-mal häufiger als *nurm*, das zweithäufigste Grundglied mit der Bedeutung ‚Feld‘. Das dritthäufigste Grundglied in der Bedeutung ‚Feld‘, *põld*, ergibt wiederum nur einen Bruchteil der *nurm*-Namen und ist damit im Vergleich zu den *mägi*-Namen nur sehr schwach repräsentiert.

Die auf das Grundglied *mägi* ‚Hügel‘ in der Häufigkeit folgende Grundglieder in Võrumaa sind *suu* ‚Sumpf, Moor‘ mit 1130 Namen in AVKA, *järv* ‚See‘ mit ca. 550 Namen, *niit* ‚Wiese‘ mit ca. 540 Namen, *saar* ‚Insel, Wäldchen u.a.‘ mit ca. 500 Namen und *org* ‚Tal, Vertiefung‘ mit ca. 460 Namen. Die typischen Objekte dieser Gattungswörter fokussieren eine semantische Komponente ‚hoch‘ oder ‚niedrig‘, was für die primäre Landschaftsgliederung im hügeligen Werroland sehr charakteristisch ist.

Das fünfthäufigste Grundglied, *saar*, ist in südestnischen Ortsnamen besonders mehrdeutig geworden. Man kann erkennen, wie neben der ursprünglichen Bedeutung ‚Insel‘ durch die entsprechenden Ortsnamen eine neue, aber im Namenlexikon schon zentrale Bedeutung ‚Wäldchen‘ Raum gewonnen hat. Die semantische Komponente „Herausragen des Bodenreliefs“ wurde zu

“Herausragen der Pflanzenbedeckung” gewandelt, so dass die *saar*-Namen heute in einigen Fällen sogar die Niederungen im Relief bezeichnen können.

Die ersten acht der allerhäufigsten Grundglieder (siehe 3.2.1) haben eine gemeinestnische oder sogar eine gemeinostseefinnische Verbreitung. Es hat bloß einige lokale Bedeutungsentwicklungen gegeben. Unter den nächsten zehn (siehe 3.2.2) kommen schon mehrere Namenwörter mit auf das Südestnische beschränkter Verbreitung vor. Dabei ist besonders charakteristisch *kont* oder *kunt* ‚kleine Bodenerhöhung‘. Dieses Grundwort findet man fast nur in Võrumaa und es ist etymologisch noch nicht befriedigend erklärt. Aber auch das neunte Wort in der Häufigkeitsliste, *lump* ~ *lomp* ‚Teich, Tümpel‘, und das zehnte Wort, *palo* ~ *palu* ‚Heidewald‘, sind in der estnischen Toponymie insbesondere für Südestland charakteristisch. Es ist wahrscheinlich, dass sich die lexikalischen Parallelen des südestnischen Waldtypwortes *palo* ~ *palu* in den ostseefinnischen Sprachen auf drei etymologisch unterschiedliche Nester verteilen. Dies sind: eine Ableitung aus dem Verbum *palaa* ‚zu Brennen‘ (sprachenübergreifende Verbreitung), ein baltisches Lehnwort für Nassstelle in Westestland und ein bisher noch ungeklärtes Waldtypwort im Südestnischen, das möglicherweise auch in der finnischen Toponymie verborgen ist.

In den Studien zu den appellativischen Grundgliedern findet man die Schlussfolgerung, dass das Zweitelement *mõisa* ‚Gut‘ in den Namen der werroländischen Bauernhöfe (Einzelhöfe) ein echtes syntaktisches Grundglied gewesen ist. Somit kann man aus den südestnischen Ortsnamen noch die inzwischen obsolete Bedeutung ‚Einzelhof‘ rekonstruieren, die im Wortareal zwischen finnisch *moisio* ‚Gehege, Acker im Wald‘, russisch mundartlich *мыза* ‚Hinterland, Acker des Neusiedlers‘ und (nord)estnisch *mõis* ‚Adligengut‘ eine Lücke schließt (so auch Fester 2005: 31). Die semantische Verwandlung des Wortes wird erhellt durch eine siedlungshistorische Gegebenheit: Die altlivländischen, aus Deutschland stammenden Adligen übernahmen nach der Eroberung meistens die Einzelhöfe, um Güter zu gründen, die im Vergleich zu alten Dörfern relativ junge Siedlungen waren.

Es wurde beobachtet, wie oft die zentralen Termini als Grundglieder in den Namen der verschiedenen Objekttypen gebraucht wurden (siehe 3.3). Auch in Võrumaa gilt die Regel, dass zusammengesetzte Namen bevorzugt mit zentralen Gattungswörtern gebildet werden (Kiviniemi 1990: 62). Das Grundglied *mägi* ‚Berg, Hügel‘ kommt in 94% der Indexnamen für Bodenerhöhungen vor, *suu* ‚Sumpf, Moor‘ in 77% der Namen für Sümpfe und Moore, die beiden kontrastierenden Wörter *järv* ‚See‘ und *lump* ‚Teich‘ decken 72% der Namen der Stillgewässer ab, die Wörter mit den durchsichtigen Prototypen *jõgi* ‚Fluss‘, *oja* ‚Bach‘ und *kraav* ‚Graben‘ bedecken 96% der Namen der Fließgewässer. Anders ist die Lage für die Namen der Wälder: Der zentrale Begriff *mõts* ‚Wald‘ kommt in 41% der Indexnamen vor, die speziellen Waldtermini *palo*, *saar*, *laan*, *varik* ua erfassen hier aber einen wesentlich größeren Teil der Grundglieder.

Die Bevorzugung der zentralen Landschaftstermini hängt mit dem Streben nach sprachlicher Ökonomie zusammen. Damit ist gesichert, dass die Namensnutzer sich auf die Bestimmungsglieder der Namen konzentrieren können, die für die Identifizierung bekannter Objekte und der Areale erstmals erwähnter Objekte eine entscheidende Information tragen. Infolgedessen enthalten auch die Siedlungsnamen, die etwa die Hälfte aller in einer Dorfgemeinschaft gebrauchter Toponyme ausmachen, im mündlichen Gebrauch keine appellativischen Grundglieder. Das Fehlen des appellativischen Grundglieds ermöglicht dem Zuhörer schon die Präsupposition, dass es sich um einen Siedlungsnamen handeln könnte. Im toponymischen System des Estnischen wird das Fehlen des appellativischen Grundglieds durch die Genitivförmigkeit des Namens markiert und so wird die Grenze zwischen der inhaltsreichsten Objektklasse, den Siedlungsnamen, und allen anderen Objektklassen auch ohne lexikalische Ergänzung und ohne Suffigierung hinlänglich gekennzeichnet.

Die Bestimmungsglieder

Die Berechnung der häufigsten Bestimmungsglieder und syntaktisch eingliedrigen Namen offenbarte die Notwendigkeit, junge, nur offiziell vergebene Hausnamen aus dem Material auszuschneiden. Die Namen der Häuser in Siedlungen aus den 1920er Jahren wiederholten sich auffällig oft: Es stellt sich der Eindruck ein, dass in diesen Namen nur ein kleiner Ausschnitt des Wortschatzes Verwendung finden konnte. Gleichzeitig verweisen diese Namen nur in einem sehr geringen Maße auf örtliche Gegebenheiten, weil sie nach anderen Modellen als traditionelle Namen gebildet wurden und im mündlichen Gebrauch keine große Verbreitung erringen konnten.

Der quantitative Vergleich der Attribute zeitigt das klare Ergebnis, dass in Võrumaa die relationalen Lagebestimmungen ‚ober-‘ und ‚unter-‘ wesentlich häufiger vorkommen als alle anderen relationalen Lagebestimmungen zusammen (Tabelle 5 in 4.2). Dabei ist zu beachten, dass das Lokaladverb mit der Bedeutung ‚ober-‘ aus dem Substantiv *mägi* ‚Berg‘ gewonnen wurde. Diese Grammatikalisierung betrifft zuerst die Verhältnisse in der Landschaft, indessen scheint auch die Abstraktion zu einem allgemeinen Lokaladverb ‚ober-‘ möglich zu sein.

Etliche adjektivische Attribute (Tabelle 6 in 4.3) wie *korgõ* ‚hoch‘ und *tsõõrik* ‚rund‘ verdanken ihre Produktivität einigen sich vielfach wiederholenden Namen. So ist *Korgõ/mägi* ‚hoch/Berg‘ ein Hügelname, der aufgrund zweier klarer Namengebungsmodelle: (1) von mehreren gleichzeitig sichtbaren Hügeln der höchste, (2) bietet oben ein überragendes Höhengefühl, wesentlich häufiger vorkommt als *Suur/mägi* ‚groß/Berg‘. Dennoch ist *suur* das insgesamt häufigste adjektivische Attribut. *must* ‚schwarz‘ ist das häufigste Farbwort, es folgt *valgõ* ‚weiß‘, demgegenüber haben andere Farbenbenennungen eine ziemlich geringe Verbreitung. Auffällig häufig ist die Attribut *kuld* ‚Gold‘,

wobei der sich oft wiederholende Name *Kulla/mägi* ‚Gold.GEN/Berg‘ motivationsmäßig undurchsichtig ist. Neben den vermutlich alten und umgedeuteten Namen der besonders auffälligen Hügel gibt es auch junge Nachbenennungen des Typs *Kullamägi*, bei denen manchmal die Farbe des Herbstlaubs ein Motiv dargeboten hat.

Unter den Bodenbezeichnungen (Tabelle 7 in 4.4) ist in Võrumaa *savi* ‚Ton, Lehm‘ die wichtigste, welche die Aufmerksamkeit der Namengeber gefunden hat. Aus dem Kulturwortschatz (Tabelle 8 in 4.5) ist *piir* ‚Grenze‘ das bedeutendste Namenwort. Die Seen, Wäldchen, alten Grabstätten, einzelnen Föhren, Apfelbäume, Erdbeerstandorte und die Hügel der Johannisfeuer waren zentrale Örtlichkeiten, welche für kleine Kommunikationsgemeinschaften typische Toponyme ergaben. In den Ortsnamen des Werrolandes haben sich zudem viele Erinnerungen an alte Mühlen erhalten, insbesondere an die kleinen Bauernmühlen und deren Stauanlagen. Einige Hügel erschienen der namengebenden Bevölkerung als knollen- oder eiförmig (*Kunnimägi*, *Munamägi*), andere wiederum erinnerten sie an alte Burgstellen (*Liinamägi* ‚Burg.GEN/Berg‘). Für die Anlage von Kartoffelhöhlen wurden besonders geeignete Hügel ausgewählt (*Kuupõmägi* ‚Höhle.GEN.PL/Berg‘).

Es gibt einige frequente Naturwörter in der Toponymie, deren Bedeutung für die heutigen Einwohner des Werrolandes entweder völlig verdunkelt ist oder offensichtlich durch den Inhalt der Namen der sich wiederholenden Objekte rekonstruiert wird. Von solchen ist hervorzuheben *kund* ~ *kond*, ein Wort, das regional als ‚großer Wald‘, ‚Flussau‘, oder ‚unbrauchbares Land‘ verstanden wird (siehe 4.4.7). Ein ähnliches Wort *kand* ist für heutige Namenbenutzer ganz undurchsichtig geworden. Obwohl die lexikalische Parallele des Wortes *kand* in verwandten Sprachen auf die Form des Namenobjekts verweisen und *kund* ~ *kond* in Võrumaa hingegen offensichtlich den Bodennutzungstyp bezeichnet hat, lässt sich nachvollziehen, dass die Sprachbenutzer diese Wörter in der Toponymie nicht mehr unterscheiden konnten, worauf viele *kand*-Namen zu *kund*-Namen umgestaltet wurden (Beispiele in FASTER 2005: 91–96).

Die häufigsten undurchsichtigen Attribute in der Toponymie des Werrolandes sind *viira* (32), und *viro* ~ *viru* (20). Die *viira*-Namen deuten immer auf eine gleichartige Motivation hin – *viira*-Orte liegen in Randgebieten, manchmal ist *Viira* ein Häuslerwinkel des Dorfes, noch häufiger ein jüngerer Ort, an dem ältere Siedlungszentren in ihrer Bodenbenutzung zusammenstießen. Es gibt allerdings kein Appellativum *viira* und es gibt auch keine befriedigende Erklärung, um es als Abstrahierung aus einer grammatischen Form eines anderen Wortes zu deuten. Bei dem Attribut *viro* ~ *viru* ist es schwierig das Namengebungsprinzip zu erkennen. Die älteren Wörterbücher geben die Grundbedeutung des südestnischen Wortes *viru* mit ‚Wirbel‘ an, und dementsprechend weisen einige werroländische *viro*-Toponyme große Höhenunterschiede und das Rinnen des Wassers als möglicherweise namenmotivierende Gemeinsamkeiten auf. Aber es liegt in keinem einzigen Fall offen auf der Hand, warum ein Gewässer, eine Brücke oder ein Ort nun einen *viro*-Namen erhalten

hat. Der Beiname des Siedlers aus Virumaa (Wierland in Nordostestland) wurde dagegen gewöhnlich mit einer Ableitung gebildet; typisch ist der Hausname *Virulasõ* ~ *Virolasõ*.

Die Tierbezeichnungen in vöruischen Ortsnamen (Tabelle 10 in 4.7 und Tabelle 11 in 4.8) attribuieren überwiegend Siedlungsnamen und gehen wohl häufig auf frühere Zunamen von Bauern zurück. Dies konnte bislang nicht diachronisch nachgewiesen werden, aber mit den Methoden einer synchron ausgerichteten Namenforschung kann man immerhin die Hausnamen in einem lokalen System vergleichend analysieren. Die offensichtlich attraktiven Tierbezeichnungen in existierenden Namen verursachen häufig sprachlich assoziierte Namengebungsakte, sowohl für Siedlungsobjekte als auch für Naturobjekte, zB. Hausname *Rebäse* ‚Fuchs.GEN‘ in der Nähe eines älteren Hauses, was *Kahru* ‚Bär.GEN‘ heißt.

Es zeichnen sich einige eindeutige Modelle ab, auf welche Art und Weise echte Tierbezeichnungen in Vörumaa Ortsnamen attribuieren können: der Fuchsbau, der Dachsbau, die Begegnung mit einem großen Raubtier (Ereignisname) sowie die pejorative Erwähnung eines Tieres, das dort lebt, wo ein Mensch es nicht tun würde. Wenn die lokale Gemeinschaft Jagd betrieben hat, sind die Beziehungen natürlich vielfältiger. In der Seenamen von Vörumaa begegnet man fast überhaupt keinen Fischbezeichnungen, das einzige produktive Modell ist *Kogrõjärv* ‚Karausensee‘, das eigentlich dem Konzept ‚fischlos‘ entspricht, da Karauschen fischereiwirtschaftlich wertlos waren.

Aus der Gruppe der Rufnamen, die als Attribute Verwendung fanden (Tabelle 12 in 4.9), wurde der sehr häufige Name *Jaani/mägi*, der letztlich auf die Stelle eines Johannisfeuers verweist, ausgesondert. Die häufigsten attributiv gebrauchten Rufnamen entstammen der westlichen christlichen Tradition und wurden hauptsächlich in niederdeutscher Lautgestalt ins Südestnische vermittelt. Aber auch orthodoxe Rufnamen sind recht häufig vertreten.

Lokale Namensysteme

Im Kapitel 6 wird eine Übersicht über lokale Namensysteme des Werrolandes gegeben. Hier werden einige aus Erfahrung gewonnene Folgerungen mit den Ergebnissen der Siedlungsgeschichte verglichen. Es werden die drei sprachlich und benennungsstrategisch unterschiedlichen Ebenen des lokalen Namensystems beschrieben. Die erste Ebene ist das meistens sehr appellativnahe Toponymikon auf dem Hofgelände, die zweite bilden die Flurnamen der alltäglichen Arbeitszone einer Familie, die häufig auch bei den nächsten Nachbarn bekannt sind, und die dritte Ebene wird geprägt durch die Häusernamen, genauso die Rufnamen der Einwohner in der Gemeinde, aber auch einige Natur- und Flurnamen, die von der gesamten Dorfgemeinde gebraucht werden.

Es wird vorausgesetzt, dass die Entwicklung der lokalen toponymischen Systeme hauptsächlich von zwei physischen Faktoren abhängt: wie gegliedert oder geordnet ist die Landschaft und in welcher Weise hat die Landvermessung des 19. Jahrhunderts auf die landschaftlichen Gegebenheiten Rücksicht genommen. Unterschiedliche Kombinationen wirken sich auf die Entstehung der Flurnamen und genauso auf die Erhaltung der alten Flurnamen in jeweils sehr charakteristischer Weise aus. Zu diesen Hauptfaktoren kommen die kulturellen Faktoren, unter denen die Hausnamentradiation die wichtigste ist. Im westlichen Werroland haben die Menschen ihre Zunamen nach dem Wohnort, nach dem Hausnamen erhalten, im östlichen Werroland ist es umgekehrt: Die Verwandtschaft ist dort immer wichtiger geblieben als der Wohnort. So bekommen im östlichen Werroland die Häuser dann neue volkstümliche Namen, auch wenn eine neue Familie allenfalls seit einigen Generationen in einem Haus wohnt. Im Westen, so wie in Estland allgemein, ist dies nicht der Fall; die traditionellen Zunamen sind unabhängig von den offiziellen Familiennamen und werden meistens aus den Hausnamen abgeleitet.

Am Ende des Kapitels 6 werden die sechs Typen der unterschiedlichen lokalen Namensysteme beschrieben. Damit soll dem Leser deutlich werden, dass die häufigsten Toponyme und syntaktischen Namenglieder nicht gleichmäßig in allen Teilen des Untersuchungsgebiets verbreitet sind. In größeren Dörfern mit einem geordneten Dorfbann hat es nie sehr viele Flurnamen gegeben, weil die meisten Fluren gemeinsam von mehreren Häusern aus bewirtschaftet wurden. Dank vieler Benutzer, die die Namentradition besser gewährleisten konnten, sind die typischen Flurnamen der größeren Dörfer durchschnittlich älter, sie enthalten zahlreiche undurchsichtige Elemente und sie wiederholen sich nicht sehr oft. Obwohl die Datenbank AVKA die Dorfebene der Toponymie am besten repräsentiert, besitzen die frequenten Namen und Bestimmungsglieder in dem Gebiet mit Einzelhofsiedlung in meiner Statistik ein größeres Gewicht. Die häufigsten Toponyme des Werrolandes spiegeln sich vorwiegend in den gängigen Örtlichkeitsnamen der stark gegliederten, durch Einzelhöfe geprägten Hügellandschaft, in der die Kollektive der Namenbenutzer klein waren und der Benennungsbedarf am grössten war. Infolgedessen lässt sich auch die Wirkung der Namengebungsmodelle dort besser beobachten.

Lisa 1. AVKA andmetabeli struktuuri näide.

Voruma0711														
MAP- INFO_ID	Täisnimi	Indeks	Kuhu	Kus	Asi	Asi- vn	Teine_ nimi	Konventsio- naalne	Vana_ka- tastrinimi	Katast- rinimi	Haldus- kuuluvus	Khk	Mõisavald	Lähi- kuuluvus
5436	'Aabamägi	584	G+pääle	G+pääl	o1						Taheva	Krl	Karula	Nigle
21943	'Aabra järv	2160			h2						Rõuge	Rõu	Viitinä	Aabra
21945	'Aabra küla	2162	-lõ	-l	p20		'Petra- 'Aabra	Aabra küla			Rõuge	Rõu	Viitinä	
21372	'Aabra talu	1588	'tallu	talun	p4						Rõuge	Rõu	Vahtsõ-Nursi	Mustahamba
18202	'Aadama talo	1717	poolõ	puul	p3jt				Kagu Adam 12		Vastsellina	Vas	Vahtsõlina	Kaagu
10251	'Aadami talo	3379	poolõ	puul	p4vt						Lasva	Plv	Võromõisa	Käpä
14380	'Aadaminiit	1138	G+pääle	G+pääl	c2						Sõmerpalu	Urv	Vaabina	Liiva
7637	'Adamiorig	765	- 'orgo	-oron	o2						Põlva	Plv	Vana-Koiola	Miaistõ
5799	'Aarani talu	948	-lõ	-l	p4vt		Rätsepä Tiidu <n			Aarani	Karula	Krl	Karula krkm	Lüllemäe
8163	'Aama `veski	1291	-le	-l	p4	x24	Lõhmusõ <pn		Aama vesiveski A24		Põlva	Plv	Kiuma	Kiumamõisa
23666	'Aama jõgi				h4		Ah`a jõgi (allpool)	Ahja jõgi			Põlva!	Plv!	Kiuma!	Kiumamõisa
7107	'Aama talo	234	-lõ	-l	p4vt				Arna 19		Mooste	Plv	Mooste	Suurõmõisa
8162	'Aamapalo	1290	'pallo	palon	f1						Põlva	Plv	Kiuma	Kiumamõisa
6874	'Aarniku `veski	1	Aarnikku	Aarnikun	p4vt	x24			Aarniku veski A208		Mooste	Plv	Mooste	
6876	'Aarniku mõts	3	'mõtsa	`mõtsan	f1			Aarniku mets			Mooste	Plv	Mooste	Aarniku
6875	'Aarniku mõisavahikotus	2	Aarnikku	Aarnikun	p4				Arnika A83		Mooste	Plv	Mooste	
285	'Aaroni mägi	286	G+pääle	G+pääl	o1						Mõniste	Har	Saru	Andrusõ
6453	'Äestämisesuu	1602	-suhu	-suun	f2			Äestämise soo			Antsla	Krl!	Vana-Antsla!	Kannussaarõ
23171	'Aetu	3431	-dõ	-n	c2ex	c2					Varstu	Rõu	Vana-Roosa	Varstu
1033	'Aetu	1036	-dõ	-n	c2						Taheva	Har	Taheva	Vaskpalu

Lisa 2. Võrumaa kohanimistu täiendosade sagedusloend AVKA põhjal

Täiendosa või üheosalise nimena esinev sõna	Põhiline leksikaal-semantiline klass, adj = adjektiiv, in = isikunimi, kn = kohanimi	Leksikaal-semantiline kood (tähistus soome traditsioonis)	Esi- ne- mis- arv	Pluss amet- likud nimed	Pluss üle atribu- teeri- tud	Kommentaariid
ala	asend	B	326	361	363	ala- hargtäiendina vähemalt 287 nimes
mäe-, mägi	asend, maastik	B, PL, PK	319	378	378	mäe- hargtäiendina vähemalt 255 nimes
suur: suurõ	adj	D	144	144	151	neist 32 hargtäiendid kujul suurõ-
väikene~väiku	adj	D	130	148	149	
Jaani	in, kultuur	PK, NH	113	115	120	Jaanimägi ja muud eraldi
korgõ	adj	D	103	104	108	
tamm	taimed	KL, NH	97	159	161	
vana	adj	D	97	105	105	neist 12 talunime Vanatarõ, hargtäiendeid 52
savi	maastik, kultuur	MVI	95	103	112	
piir	kultuur	PK	92	130	132	
kõiv, kask	taimed	KL, NH	86	149	151	neist kask 2 (46) nimes
järv	maastik	PL	77	106	106	
vahtsõ-, vahtsõnõ, uuvõ-	adj	D	74	107	107	neist 11 talunime Vahtsõ-tarõ, hargtäiendeid 68
susi: soe	loomad, in	EL, NH	69	72	79	1 kord ka Sudõsuu
pikk: pikä	adj, in	D	69	70	70	sees pool pikä-nimedest 12 (13) [13]
saar	maastik	PL, KL, NH	66	150	152	
repän	loomad, in	EL, NH	66	69	75	
kuup	kultuur, maastik	PK, PL	63	64	64	
kikas	loomad, in	EK, NH	62	66	68	
kivestü	maastik	PL	61	68	74	
kits	loomad, in	EK, EL, NH	61	61	64	
haab	taimed	KL	54	67	70	
kurg	loomad, in	EL, NH	54	57	58	
kari	loomad, kultuur	EK	54	58	61	neist 2 nominatiivset Karijärv, Karioja
kunn': kunni	võrdlus, ese	HK	53	53	53	ka kuni-, kune-
petäi, mänd	taimed	KL	51	88	89	neist mänd 23 asunikutalu nimes
tsõõrik	adj	D	49	49	52	pluss 1 ümärik- ja 1 hõõrik-nimi
kivi	maastik, kultuur	PL, PK	48	48	48	hinnanguliselt 50% 'kivi' ja 50% 'veski'
sikk	loomad, in	EK, NH	47	48	52	
must: musta	adj, in	D	47	47	49	
rist	kultuur	HK, PK	46	47	47	
liiv	maastik	MVI	45	63	66	
laani	maastik	PL	44	92	95	
ede	asend	B	44	45	45	
taga	asend	B	44	44	44	neist 29 hargtäiendit kujul taga-
kalm, kalmat, kalmõtu	kultuur	PK	43	51	51	
palo~palu	maastik	PL	40	57	65	
kass	loomad, in	EK, NH	40	40	41	

Täiendosa või üheosalise nimena esinev sõna	Põhiline leksikaal-semantiline klass, adj = adjektiiv, in = isikunimi, kn = kohanimi	Leksikaal-semantiline kood (tähistus soome traditsioonis)	Esi- ne- mis- arv	Pluss amet- likud nimed	Pluss üle atribu- teeri- tud	Kommentaariid
vahe	asend	B	40	54	54	neist 12 hargtäiendit, lisaks 7 Vahete-atribuuti
põdör	loomad, in	EL, NH	39	43	47	
varõs	loomad, in	EL, NH	39	42	43	
ruus, kruus	maastik	MVI	38	55	57	neist kruus 4 (7) [7]
kund~kond	maastik	PL, PK	38	40	46	
kähr	loomad, in	EL	37	40	44	
läteq, allikas	maastik	PL	37	110	112	neist allikas 2 (47) [49]
Savimäe	kn, analoogia	NP	36	47	47	
sann	kultuur	PK	36	36	37	
torn	kultuur	PK	36	36	36	neist 29 nime Tornimägi
uibu	taimed	KL, KK	35	66	66	
Piitre	in	NH	35	45	46	
riih~rehe	kultuur	PK	35	42	43	
kerik	kultuur	PK	35	36	36	
haavistik~haavistu~ haavik	taimed	PL	34	46	46	
kuld	võrdlus	D	34	35	35	
Hansi	in	NH	34	34	36	
sepp	inimene	NHL	33	61	65	
viira	maastik	PL, PK	32	32	34	lisaks Viirgura, Viiro-, Viirestu-nimed
sild	kultuur	PK	32	46	46	
part's	loomad, in	EL, NH	32	34	35	
kuus: kuusõ	taimedtaimed	KL	31	55	57	
liin	kultuur	PK, D	31	31	32	
perä	asend	B, PL, PK	31	31	33	lisaks 5 nime perät- artibuudiga: Perätjärv jne
orav	loomad, in	EL, NH	29	32	35	
Paap	in	NH	29	32	34	
mõisa	kultuur	PK	29	29	29	
ritsik	loomad, in	EL, NH	29	30	34	
org	maastik	PL	28	78	78	
lepp	taimed	KL	28	41	42	
mõts	maastik	PL, PK	27	68	73	
suu	maastik	PL, PK	27	48	48	
Kõossaarõ~ Kõivsaarõ jm	kn, maastik	NP, PL	27	46	46	
valgõ	adj	D	27	28	28	
muda: mua	maastik	MVI	27	27	28	suhe mutõ-nimedega ebaselge
kogõr	loomad	EL	27	27	28	
maasikas	taimed	KL	26	32	32	
kolk	asend	B, PL, PK	26	32	39	
jänes	loomad, in	EL, NH	26	27	28	
kahr	loomad, in	EL, NH	26	27	30	
Korgõmäe	kn, analoogia	NP	25	46	46	
Mikk	in	NH	25	29	32	
sokk: soka	taimed, in	KL, NHL	25	27	27	
oinas	loomad, in	EK, NH	25	26	26	
tõrv, tõrvaaho	kultuur	PK, D	25	26	26	
saks	inimene	NHL	25	25	25	
haugas	loomad, in	EL, NH	24	26	28	
kiiss, kusk: kusõ	loomad, in	EL, NH	24	25	28	kusk: kusõ 2 nimes
keller: keldre	kultuur	PK	24	24	24	

Täiendosa või üheosalise nimena esinev sõna	Põhiline leksikaal-semantiline klass, adj = adjektiiv, in = isikunimi, kn = kohanimi	Leksikaal-semantiline kood (tähistus soome traditsioonis)	Esi- ne- mis- arv	Pluss amet- likud nimed	Pluss üle atribu- teeri- tud	Kommentaariid
härg	loomad, in	EK, NH	24	24	24	
lammas	loomad, in	EK, NH	24	24	24	
puustus	kultuur	PK	24	24	24	
palanu (partitsiip)	maastik, adj	D, V	24	24	24	
süvä~sükäv	adj	D	24	24	25	
viinakua, -köögi, -vabriku	kultuur	PK	24	24	24	
tuum: toomõ	taimed	KL	23	46	47	
liivak	maastik	PL	23	33	33	
varik	maastik	PL	23	31	33	
raudsepp	inimene	NHL	23	29	30	valdavalt isikunime kaudu
lakõ	adj	D	23	28	28	
kääbäs	kultuur	PK	23	27	27	
turvas	kultuur, maastik	MVI	23	25	25	
härm	in, loomad	NH, EL	23	25	26	
raud	ese, võrdlus	HK	23	25	25	osalt pn Raud
raba	adj	D, MVI	23	23	23	
pai	taimed, maastik	KL, PL	22	45	45	
muna	ese, võrdlus	HK	22	23	25	
kakk	loomad	EL, NH	22	22	26	Kakkorg teist algupära
kuul: kooli	kultuur	PK	22	40	43	2 Koolimäge teist algupära
veski	kultuur	PK	21	32	32	
Toots	in	NH	21	23	23	
Musti	in	NHL	21	22	23	
Liinamäe	kn, analoogia	NP	21	21	21	
siug	loomad	EL	21	21	22	
Andsu~Andso~Anso	in	NH	21	21	22	
mari: mar'a~marja	taimed	KL	21	21	23	
tsiga	loomad	EK, EL, NH	21	21	21	
rätsep	inimene, in	NHL	20	22	22	
tsirk	loomad	EL, NH	20	22	22	
haud	kultuur, maastik	PL, PK	20	20	22	
pull	loomad, in	EK, NH	20	20	20	
viro~viru	maastik	PL?	20	20	21	
Suusaarõ~Soiõsaarõ	kn, maastik	NP, PL	19	32	32	
katai~kadak	taimed	KL	19	27	27	
Jaanimäe	kn	NP	19	26	26	
sarapuu	taimed	KL	19	24	25	
kõrts	kultuur	PK	19	23	23	
konds~kunds	in, ese	HK, NH	19	22	22	Võib olla ka isikunimest Kunze, eriti Kunds'a.
pedästik, pedäs-lüüs	taimed, maastik	PL	19	21	21	
huss~uss	kultuur, in	PK, NH	19	20	21	palju perekonnanimest
Märt	loomad	EL	19	19	19	
	in	NH	19	19	23	lisaks 2 korda Mardi t
palandu	maastik	PL	19	19	19	lisaks 16 termminnime Palandu
kütt	inimene	NHL	18	26	26	
kanarik	taimed	KL	18	22	23	
aro~aru	maastik	PL	18	20	20	
Andri~Andre	in	NH	18	19	19	
Kärsnä~Kärstnä	in	NH	18	19	20	
möldre~möldri	inimene	NHL	18	19	22	

Täiendosa või üheosalise nimena esinev sõna	Põhiline leksikaal-semantiline klass, adj = adjektiiv, in = isikunimi, kn = kohanimi	Leksikaal-semantiline kood (tähistus soome traditsioonis)	Esi- ne- mis- arv	Pluss amet- likud nimed	Pluss üle atribu- teeri- tud	Kommentaariid
Rein	in	NH	18	19	20	
vanaussaia	kn, kultuur	PK, NP	18	19	19	
hall', hahk	adj	D	18	18	21	Halli-nimed ilmselt teist algpära
Hindo~Hindu~Hinda	in	NH	18	18	18	
hurt	loomad, in	EK, NH	18	18	20	
sulg~ sulgva	kultuur	PK	18	18	18	16 ja 2, pluss terminnimed Sulg ja Sulgva
vars: varsa	loomad	EK	18	18	18	
Korgõsaarõ	kn	NP	17	21	21	
kunn~konn	loomad	EL, NH	17	18	19	osalt rahvaetüm. muutused, nt Kunnamõts
Mats	in	NH	17	18	25	
Matu	in	NH	17	18	20	
Juudas~juudalinõ	võrdlus, inimene	HE, NHL	17	17	18	
naaris:nakri~naari	taimed	KK	17	17	18	
hani	loomad	EK, NH	17	17	17	
hark	ese, in	HK	17	17	19	
Laur~Laar	in	NH	17	17	24	
Naha, nahk	ese, kn	HK, NP	17	17	17	
sant	inimene	NHL	17	17	17	
sulõndu~sulõng	kultuur	PK	17	17	18	pluss 6 terminnime Sulõndu
tilk	taimed, in	KL, NHL	17	17	19	
ots	asend	B, PL, PK	16	38	38	
sillaotsa	kultuur, analoogia	SS	16	32	32	
Jaaska~Jaska	in	NH	16	17	17	
pakal'	ese, võrdlus	HK, D	16	17	17	
luts	loomad	EL, NH	16	17	19	
põrgu	vaimne, võrdlus	HE	16	16	16	
kell	ese, võrdlus	HK	16	16	18	
küpär	ese, võrdlus	HK	16	16	16	
kubijas~kubjas	inimene	NHL	16	16	18	
verrev	adj	D	16	16	16	
nurm	kultuur, maastik	PK	15	44	46	
pähn	taimed	KL	15	34	35	
jaam	kultuur	PK	15	23	23	
Piirimäe	kn	NP	15	21	22	
vaht: vahi	inimene	NHL, HE	15	21	22	
teder	loomad	EL, NH	15	20	20	
kand	maastik	PL	15	17	17	
Ruuts': Roodsi	inimene	NHL	15	17	18	
parm: parmu	loomad	EL, NH	15	16	18	
hunt	loomad	EL, NH	15	16	16	
Lauk: Lauga~Laugi	in	NHL	15	16	17	
Andsi	in	NH	15	15	18	
piho~pihu	loomad	EL, NH	15	15	16	
matus	kultuur	PK	15	15	15	
kõvvõr~kõvõrik	adj	D	15	15	15	neist 2 nime Kõvõramägi
kopli	kultuur	PK	14	55	56	
Liivamäe	kn, analoogia	NP, PL	14	43	44	
pihl	taimed	KL	14	30	30	
savikua~savilõovi	kultuur	PK	14	18	18	
küün	kultuur	PK	14	17	17	

Täiendosa või üheosalise nimena esinev sõna	Põhiline leksikaal-semantiline klass, adj = adjektiiv, in = isikunimi, kn = kohanimi	Leksikaal-semantiline kood (tähistus soome traditsioonis)	Esi- ne- mis- arv	Pluss amet- likud nimed	Pluss üle atribu- teeri- tud	Kommentaariid
Jakap~Jakob	in	NH	14	16	23	
kägo~kägu	loomad	EL	14	16	16	
Kauksi	kn	NP	14	15	16	
kuningas	inimene	NHL, HE	14	15	15	
Peedo~Peedu	in	NH	14	15	16	
punn	ese, võrdlus	HK	14	15	16	
Vahtsõliina	kn	NP	14	14	14	
Paal'	in	NH	14	14	16	
udras	loomad, in	EL, NH	14	14	15	
esä~esänd	inimene	NHL	14	14	14	
harak	loomad	EL, NH	14	14	14	
krants	loomad, ese	EK, HK, NHL	14	14	14	
külm	adj	D	14	14	14	
land: lannu~lanna	maastik	PL	14	14	15	Lanna (2 kobarat Urv) võib olla ka midagi muud.
Ott	in	NH	14	14	15	
pari	maastik	PL	14	14	15	
sipul'	taimed, võrdlus	KK, HK	14	14	15	
sõõrd: sõõru	maastik	PK	14	14	16	
viin	ese, aine	HE	14	14	14	
lubi, kalk	kultuur	PK	14	14	14	neist üks nimi Kalgipäälne
tuul	võrdlus	D	13	21	21	
Toomas	in	NH	13	18	18	
Mihkli~Mihkle	in	NH	13	18	18	
Piiraja~Piirioja	kn	NP	13	17	17	
Annõ	in	NH	13	15	16	
Tiit	in	NH	13	15	17	
Kõomäe~Kõivomäe	kn, analoogia	NP	13	14	14	
sammõl'	taimed	KL	13	14	14	
Tagamõtsa	kn, maastik	NP, PK	13	14	14	
haidak~aidak	in, inimene	NHL	13	13	14	
hain	maastik	KL	13	13	16	
hiir	loomad, in	EL, NH	13	13	19	
juut	inimene	NHL	13	13	13	
kala	loomad	EL	13	13	13	
kukk: kuku	ese, võrdlus	SH	13	13	14	
kurvits	loomad	EL, NH	13	13	14	
Peep	in	NHL	13	13	13	
Makõ	in, adj	NHL	13	13	13	
moona	vaimne	PK	13	13	13	neist 3 on terminnimed Moonamaja
mus' o~mus' u~musi	hingeline	HE	13	13	13	
Sõmmõrpalo	kn	NP	13	13	13	
Tann'o	in	NH	13	13	13	
vanatarõ	kultuur, kn	PK, NP	13	13	13	nt Vanatarõmägi
Vassil	in	NH	13	13	14	
venne~vinne	inimene, adj	NHL	13	13	14	
Pikä	in	NH	12	13	14	pooled 12 (13) [13] on juba liidetud pikk-sõnaga
oja	maastik	PL	12	45	45	
kuustik~ kuusistu~kuusik	maastik	PL	12	36	36	
tiik	kultuur	PK	12	27	27	

Täiendosa või üheosalise nimena esinev sõna	Põhiline leksikaal-semantiline klass, adj = adjektiiv, in = isikunimi, kn = kohanimi	Leksikaal-semantiline kood (tähistus soome traditsioonis)	Esi- ne- mis- arv	Pluss amet- likud nimed	Pluss üle atribu- teeri- tud	Kommentaariid
kõivistu~ kõivistik~kõivik	maastik	PL	12	18	18	
luik	loomad	EL, NH	12	15	15	
Hino~Hinu	in	NH	12	13	15	
kõrb	maastik	PL	12	13	16	
rossõq	võrdlus	MVI	12	12	12	
rüüvli	kultuur	HE	12	12	12	
varas	kultuur	HE	12	12	12	
hopõn'	loomad	EK	12	12	12	
kangru~kangro	inimene	NHL	12	12	16	
kärn	võrdlus	HK	12	12	17	
kask: kaska	ese, in	HK	12	12	14	
Lalli	in	NH	12	12	15	
lõo~lõokõnõ~lõiv	loomad, in	EL, NH	12	12	12	enamasti perekonnanimest
mädä	adj	D	12	12	12	
Meos	in	NH	12	12	14	
ora	maastik	PL	12	12	15	
roobi	ese, in	HK	12	12	12	
Tsopa	in, maastik	NHL	12	12	12	tsopi-nimesid leidub 2
Varstu	kn	NP	12	12	12	
kraav	kultuur	PK	11	46	47	
tammik~tammistu	maastik	PL	11	44	45	pluss ehk ka 4 nime Tammismägi ja 1 Tammissuu
luht	maastik, taimed	PL, KL	11	27	27	
võso~võsu	maastik	PL	11	24	25	
Villem	in	NH	11	15	15	
Kaarli	in	NH	11	14	14	
Anni~Hanni	in	NH	11	14	14	
Juhan	in	NH	11	14	14	
kull	loomad, in	EL, NH	11	14	14	
Andrus~Andrõs	in	NH	11	13	14	
Ivvan	in	NH	11	13	16	
kaar	taimed	KK	11	13	14	
Ristimäe	kn	NP	11	13	13	
Soes(s)aarõ~ Sutõsaarõ	kn	NP	11	13	13	
Koosa	in	NP, NHL	11	12	12	
Ando~Andu	in	NH	11	11	11	
Juusa	in	NH	11	11	20	
Karaski~karask	ese, in	HK	11	11	11	
kõstri~kõstre~ keistre	inimene	NHL	11	11	11	
kott	ese, võrdlus	NHL	11	11	11	
maa	maastik	PL, MVI	11	11	11	
papp	inimene	NHL	11	11	12	
riid	vaimne	HE	11	11	12	
Sell	in	NHL	11	11	11	
türgü	inimene	NHL	11	11	11	pluss 4 turgi-nime
lump~lomp	maastik	PL	10	28	28	
salu~salo	maastik	PL	10	17	18	
Kullamäe	kn	NP	10	13	13	
Perämõtsa	kn, maastik	NP, PK	10	12	12	
Tilsi	kn	NP	10	12	12	

Täiendosa või üheosalise nimena esinev sõna	Põhiline leksikaal-semantiline klass, adj = adjektiiv, in = isikunimi, kn = kohanimi	Leksikaal-semantiline kood (tähistus soome traditsioonis)	Esi- ne- mis- arv	Pluss amet- likud nimed	Pluss üle atribu- teeri- tud	Kommentaariid
Soehavva~ Soehaudu	kn, maastik	NP, PL	10	11	11	
roestu	maastik	PL	10	10	10	
siksalä < sikksälg	võrdlus, kn	HK	10	10	11	
Aeniidü	kn	NP	10	10	10	
Hinni~Hinno~Innu	in	NH	10	10	14	
Jaak	in	NH	10	10	11	
Jüri	in	NH	10	10	10	
Kalli	kn, in	NH, NP	10	10	11	
Kanepi, kanep	kn	NP	10	10	10	
kasu	kultuur	V	10	10	10	9 korda Kasumõts
Koigu	kn	NP	10	10	10	
Kokõ	kn, in	NP, NHL	10	10	12	
lag'a	adj	D	10	10	10	
Loko~Loku	in	NHL	10	10	11	
Loosi	kn, maastik	NP	10	10	10	
lust	hingeline, in	NH, HE	10	10	10	enamasti perekonnanimest
Määrästü	kn	NP	10	10	10	
Parma	in	NH	10	10	11	
Pindi	kn	NP	10	10	12	
pistü	adj	D	10	10	10	
pott	ese, võrdlus	HK	10	10	10	
püss	ese	HK	10	10	11	
raha	ese, omadus	HK	10	10	11	
savistu~savik	maastik	PL	10	10	10	
tõrvas	kultuur	HK	10	10	10	
Villak	in	NH	10	10	11	
kallastõ	kn, analoogia	PK, NH	9	20	20	
niit	kultuur	PK	9	16	16	
vall: valli	kultuur	PK	9	16	18	
Järvemäe	kn, maastik	NP, PL	9	14	14	
lepistü	maastik	PL	9	13	13	
Pütsepä	in, kn	NP, NHL	9	12	12	valdavalt isiku- ja kohanime kaudu
Suurõsuo	kn	NP	9	12	12	
Tigasõ~Tiganiku	in	NHL, EL	9	11	11	
Jaanus	in	NH	9	10	10	
kana	loomad	EK	9	10	13	3 Kanamõtsa k
mähk: mäha	ese, loodus	HK	9	10	12	
marran: marana	taimed	KL	9	10	10	
Tepo	in	NH	9	10	10	pluss 5 Tepani, Tepä, Tepaski-nime
toro~toru	ese, kultuur	HK	9	10	10	
Hindrik	in	NH	9	9	10	
pilbas	ese, võrdlus	HK	9	9	9	Pilpa-asustusnimed
rõibõq	ese, võrdlus	HK	9	9	9	
Ae, Aetu	kultuur	PK	9	9	9	
Ivask	in	NH	9	9	12	
kährioondõ~ kähriuru	maastik	PL	9	9	9	
karu~karo	in, loomad	EL	9	9	9	
kants	kultuur	PK	9	9	9	
Mari, Marin	in	NH	9	9	9	
osi	taimed	KL	9	9	9	
päkk	in, ese	NH; HK	9	9	9	

Täiendosa või üheosalise nimena esinev sõna	Põhiline leksikaal-semantiline klass, adj = adjektiiv, in = isikunimi, kn = kohanimi	Leksikaal-semantiline kood (tähistus soome traditsioonis)	Esi- ne- mis- arv	Pluss amet- likud nimed	Pluss üle atribu- teeri- tud	Kommentaariid
palk: palgi	kultuur	HK	9	9	9	
pass: passi	maastik?	PL	9	9	9	
sarv	ese, in	HK	9	9	9	
sitik	taimed, loomad	KL, EL, NH	9	9	9	
sõrg: sõra	ese, in	NHL, HK	9	9	10	
sutt: suti	loomad, in	EL	9	9	10	
tatt	ese, võrdlus	KL, NHL	9	9	9	
Veriora	kn	NP	9	9	9	
Viia	in	NH	9	9	10	
Vissi	kn	NP	9	9	9	
Ruusamäe	kn, maastik	NP, PL	8	20	20	
lõhmus	taimed	KL	8	14	14	
muru~moro~muro	kultuur	PK	8	12	12	
puusepp	inimene	NHL	8	12	12	valdavalt isikunime kaudu
Pikaniidü	kn	NP	8	11	11	
Viitka	kn, in	NP, NH	8	9	9	
hõpõ	võrdlus	D	8	9	10	
kängsepp	inimene	NHL	8	9	9	
Kuningakopli	kn	NP	8	9	9	
Madis	in	NH	8	9	10	
Kotli	in	NH	8	8	8	
tatrik	taimed	KK	8	8	9	
ait	kultuur	PK	8	8	8	
immis	loomad	EK	8	8	8	
Häide	in	NHL	8	8	8	
häll	ese, kultuur	HK	8	8	9	Hällümäed jms
Kaloga~Kaluka	in, kn	NP, NHL	8	8	8	
Kauts	in	NH	8	8	8	
Laats: Laadsi	in	NHL	8	8	9	
lahk: laho~lahu	maastik	PL	8	8	10	
Meeni	in	NH	8	8	8	
Pille	in	NH	8	8	8	
pöld	maastik	PL	8	8	8	
sitt	võrdlus	D	8	8	8	
veri	maastik, adj	D?, PL	8	8	10	
pimme~pümme	adj	D	8	8	8	
keldo~keldu	kultuur	HK, NH	8	6	8	
süüt	kultuur	PK	8	15	16	
kukk: kukõ	in	NH, HK	8	10	11	

Leksikaal-semantilise liigitamise koodid soome traditsioonis

B – ruumisuhtesõna
 D – adjektiiv
 EK – koduloomad
 EL – metsloomad
 HE – ühiskondlik elu
 HK – inimkultuuri ese või aine
 KK – kultuurtaimed
 KL – metsikud taimed
 MVI – pinnas, vesi, ilm

NH – isikunimi
 NHL – lisanimi
 NP – kohanimi
 PK – kultuurmaastiku koht või artefakt
 PL – looduslik koht
 SH – inimene, ühiskond
 SS – asendit näitav sõnaühend
 V – verbivorm

Lisa 3. Võrumaa kohanimede sagedusloend AVKA põhjal

Kohanimi	Esine- mis- arv	Pluss ametlikud nimed
Jaanimägi	89	89
Korgõmägi	85	85
Savimägi	56	56
Kunimägi~Kunnimägi	51	51
Pedäjämägi	35	35
Ristimägi	33	33
Kuupõmägi	31	31
Tammõmägi	30	30
Tornimägi	29	29
Savimäe t	28	40
Uibumägi	28	28
Rehemägi~Rihemägi	27	27
Kivistü t	25	33
Järvemägi~Järvmägi	25	25
Kikka t	24	28
Kullamägi	24	24
Rebästemägi~Rebäsemägi~ Rebäsmägi	24	24
Kõomägi	23	23
Tsõõriksuu	23	23
Liivamägi	22	22
Suursuu~Suurõsuu	22	22
Keldremägi~Keldrimägi	21	21
Ruusamägi~Ruusmägi	21	21
Rebäse~Rebäste t	20	23
Hansi t	20	20
Kafasuu~Karjasuu	20	20
Kährimägi	20	20
Liinamägi	20	20
Rabasuu	20	20
Koobamägi	19	19
Munamägi	19	19
Turbasuu	19	19
Soe t	18	20
Palomägi~Palumägi	18	18
Sannamägi	18	18
Laanõ t	17	65
Piiri t	17	55
Sepä t	17	46
Kerikumägi~Kenikmägi~ Kerkomägi	17	17
Piirimägi	17	17
Otsa t	16	36
Haudumägi	16	16
Marjamägi~Mařamägi	16	16
Palandu	16	16
Pikkmägi~Pikämägi	16	16
Korgõmäe t	15	32
Kolga t	15	21
Kärstnä~Kärsnä t	15	15
Saarõ t	14	98
Oro~Oru t	14	64
Raudsepä t	14	18
Hussisuu~Ussisuu	14	14
Kõossaar~Kõosaar	14	14

Kohanimi	Esine- mis- arv	Pluss ametlikud nimed
Pikksaar~Pikassaar	14	14
Suurniit	14	14
Süvääorg	14	14
Kogrõjärv	14	14
Järve t	13	43
Liivamäe t	13	42
Palo~Palu t	13	33
Sillaotsa t	13	29
Piirimäe t	13	19
Kõivõmägi~Kõivamägi	13	13
Maasikmägi~Maařkamägi	13	13
Saarõmägi	13	13
Mustjärv	13	13
Jaanimäe t	12	19
Soka t	12	14
Järvesuu~Järvsuu	12	12
Konnumägi~Kunnumägi	12	12
Lättemägi	12	12
Lätteniit	12	12
Lakõssuu~Lakõssuu	12	12
Tanõ t	12	12
Variku~Varigu t	11	22
Varõssõ~Varõsõ~Varõstõ t	11	15
Härmä t	11	13
Toodsi t	11	13
Saksa t	11	12
Sika t	11	12
Jakapi~Jakobi t	11	11
Matusmägi~Matusõmägi	11	11
Puustusõ t	11	11
Sikamägi	11	11
Suurmägi	11	11
Suusaar	11	11
Vahesuu	11	11
Vahtsõtarõ t	11	11
Kurgsuu~Kurõsuu	11	11
Pardsilump~Pardsilomp	11	11
Suusaarõ t	10	27
Kõivsaarõ~Kõivossaarõ t	10	16
Rätsepä t	10	12
Andri~Andre t	10	11
Vanatarõ t	10	11
Alakülä	10	10
Andrusõ~Andrõsõ~ Andrõssõ t	10	10
Haavistmägi~Haavistumägi	10	10
Hindo t	10	10
Jaama t	10	10
Jänessemägi~Jänesmägi	10	10
Kitsõ t	10	10
Kukumägi	10	10
Mus'omägi~Muřumägi~ Musimägi	10	10
Mõisamägi	10	10
Nurmmägi~Nurmõmägi	10	10
Piirioja~Piirioja	10	10

Kohanimi	Esine- mis- arv	Pluss ametlikud nimed
Piiriorg~Piirorg	10	10
Sarapuumägi	10	10
Soemägi	10	10
Soesaar	10	10
Sulumägi	10	10
Vanaussaiamägi	10	10
Mäe t	9	72
Kurõ t	9	11
Reino~Reinu t	9	11
Kangru~Kangro t	9	10
Pikä t	9	10
Haavamägi	9	9
Kasumõts	9	9
Kivestümägi~Kivestmägi	9	9
Kuusõniit	9	9
Lubjamägi	9	9
Maaniit	9	9
Oti t	9	9
Paali t	9	9
Palanusuu	9	9
Parl t	9	9
Pihlamägi~Pihlõmägi	9	9
Tedremägi~Tedirmägi	9	9
Tsõõrikmägi	9	9
Tõrvamägi~Tõrvaahomägi	9	9
Ritška~Ritsike~Ritsiku t	9	9
Ruusamäe~Ruusmäe t	8	22
Piirioja~Piirioja t	8	11
Hauka t	8	10
Ivani t	8	10
Märdi t	8	10
Paabu t	8	10
Perämõtsa t	8	10
Lauri t	8	9
Lüüsi t	8	9
Matu t	8	9
Peedo~Peedu t	8	9
Punni t	8	9
Tagamõtsa t	8	9
Aidamägi	8	8
Haavassaar~Haavasaar	8	8
Juusa t	8	8
Kalmõtõmägi~Kalmõtmägi	8	8
Kiisa t	8	8
Kitsõsuu	8	8
Korgõsaar	8	8
Kõivumägi~Kõivomägi	8	8
Mikumägi	8	8
Mustsaar~Mustassaar	8	8
Palojärv~Palujärv	8	8
Peebu~Peebo t	8	8
Peräjärv	8	8
Piho~Pihu t	8	8
Piirisild	8	8
Pilpaküla~Pilpa	8	8
Sammõlsuu~Samblõsuu	8	8
Siusuu~Sivvusuu	8	8
Sõõrumägi	8	8

Kohanimi	Esine- mis- arv	Pluss ametlikud nimed
Tilga t	8	8
Tsopa t	8	8
Tuulõmägi	8	8
Vahimägi	8	8
Mõtsa t	7	47
Ruusa t	7	21
Lepä t	7	20
Tammõmäe t	7	17
Savi t	7	15
Jaani t	7	13
Järvemäe t	7	13
Kullamäe t	7	11
Mihkli t	7	11
Orava t	7	10
Tsirgu t	7	10
Käo t	7	9
Pikämäe t	7	9
Ristimäe t	7	9
Liinamäe t	7	8
Musti t	7	8
Viira t	7	8
Villemi t	7	8
Mädajärv	7	7
Hainassuu~Hainassuu	7	7
Hällumägi	7	7
Kaku t	7	7
Kassimägi	7	7
Kelmiküla	7	7
Kirbu t	7	7
Kivimägi	7	7
Kokõ t	7	7
Kurõmägi	7	7
Mudajärv	7	7
Mäeküla	7	7
Palandsuu~Palandusuu	7	7
Parma t	7	7
Sillamägi	7	7
Siumägi~Sivvumägi	7	7
Tammõlump~Tammlump~ Tammõlomp	7	7
Tsiamägi	7	7
Varikmägi~Varigumägi	7	7
Vasila t	7	7
Verioja	7	7
Tammõ t	6	66
Liiva t	6	24
Lombi~Lumbi t	6	23
Ala t	6	15
Liivaku~Liivagu t	6	15
Küti~Kütü t	6	14
Kadaja t	6	13
Tornimäe t	6	12
Kõrdsi t	6	11
Kivissaarõ~Kivisaarõ t	6	9
Kanariku t	6	8
Kannu t	6	8
Kunnu~Konnu t	6	8
Piirisilla t	6	8

Kohanimi	Esine- mis- arv	Pluss ametlikud nimed
Tigasõ t	6	8
Hargi t	6	7
Jänesse t	6	7
Kassi t	6	7
Koosa t	6	7
Matsi t	6	7
Miku t	6	7
Mõistarõ t	6	7
Möldre~Möldri t	6	7
Ando t	6	6
Hobõsõsäl(l)ämägi	6	6
Hurda t	6	6
Häide t	6	6
Ivaski t	6	6
Kadajamägi	6	6
Kafamägi~Karjamägi	6	6
Keldo~Keldu t	6	6
Kikkamägi	6	6
Kiltre t	6	6
Kogrõ t	6	6
Kopli~Koppel	6	6
Kuugõmägi~Kuugamägi	6	6
Kõvvõrjärvi	6	6
Kähri t	6	6
Lauga t	6	6
Loosu t	6	6
Maranamägi	6	6
Moorimägi~Mooramägi	6	6
Oravamägi	6	6
Pikkjärvi~Pikajärvi	6	6
Põdrasuu	6	6
Ruunamägi	6	6
Saava t	6	6
Saia t	6	6
Sannasaar	7	7
Soesuu	6	6
Sulõndu	6	6
Tammõniit	6	6
Tammõorg	6	6
Tšõõrikniit	6	6
Utra t	6	6
Vana vallaaja	6	6
Vanarimägi	6	6
Vanatarõmägi	6	6
Varsamägi	6	6
Viro~Viru t	6	6
Kõivo~Kõivu~Kõo t	5	24
Järveotsa t	5	19
Kõõsaarõ~Kõõsaarõ t	5	19
Pedäjä t	5	19
Korgõsaarõ t	5	9
Põdra t	5	9
Luiga t	5	8
Lättemäe t	5	8
Haki t	5	6
Hundi t	5	6
Kängsepä t	5	6
Lutsu t	5	6

Kohanimi	Esine- mis- arv	Pluss ametlikud nimed
Rammuli t	5	6
Selli t	5	6
Tepo~Tepu t	5	6
Tiidu t	5	6
Türgü t	5	6
Ala-Lauri t	5	5
Andsu t	5	5
Andsumäe t	5	5
Aromägi~Arumägi	5	5
Hansu~Hanso t	5	5
Hino t	5	5
Hõpõmägi	5	5
Härämägi~Härjämägi	5	5
Hütü t	5	5
Jaanus(s)õ t	5	5
Kanarikumägi	5	5
Kandsimägi	5	5
Kellämägi	5	5
Kerikutii~Kerigutii	5	5
Kitsõmägi	5	5
Kitsõsaar	5	5
Kivisaar~Kivissaar	6	6
Koti t	5	5
Kotli t	5	5
Kuningakopli	5	5
Kurõsaar~Kurõssaar	5	5
Kurvitsa~Kurvitsõ t	5	5
Kuustõmägi	5	5
Kährimäe t	5	5
Laanõ k	5	5
Lalli t	5	5
Lamba t	5	5
Lambasaar	5	5
Leppoja t	5	5
Liivakmägi	5	5
Loko~Loku t	5	5
Madissõ t	5	5
Mikita t	5	5
Moonamägi	5	5
Nakrimägi	5	5
Oinasaar	5	5
Palandumägi	5	5
Palanumägi	5	5
Passimägi	5	5
Pedästik	5	5
Pedästikumägi~ Pedästikumägi	5	5
Peräniit	5	5
Poti t	5	5
Pulli k	5	5
Pulli t	5	5
Põdramägi	5	5
Põrguhaua	5	5
Pümmeorg~Pimmeorg	5	5
Pütü t	5	5
Püve t	5	5
Raadi t	5	5
Rostõniit~Rossõniit	5	5

Kohanimi	Esine- mis- arv	Pluss ametlikud nimed
Rüüvlimägi	5	5
Saarõniit	5	5
Saarõsuu	5	5
Sannasuu	5	5
Sepätarõ	5	5
Sikasuu	5	5
Sikkaarõmägi	5	5
Singa t	5	5
Suurorg	5	5
Suursaar	5	5
Sõõru t	5	5

Kohanimi	Esine- mis- arv	Pluss ametlikud nimed
Tammistmägi	5	5
Tati t	5	5
Tsupsa~Tsüpsä t	5	5
Tsõõrikniit	5	5
Uigumägi~Uikmägi	5	5
Ura oja~Ura	5	5
Valgõmaja	5	5
Verrevmägi~Verevämägi	5	5
Veskimägi	5	5
Viia t	5	5
Viromägi~Virumägi	5	5

ELULOOKIRJELDUS

Evar Saar

Kodakondsus	Eesti
Sündinud	16. augustil 1969
	abielus, üks laps
Aadress	Võru Instituut, Tartu 48, Võru 65609
Telefon	7828754
e-post	evsar@wi.werro.ee

Haridus

1984	Osula Põhikool
1987	Võru I Keskkool
1996	Tartu Ülikool, <i>B.A.</i> ajakirjandus
2001	Tartu Ülikool, <i>M.A.</i> eesti ja soome-ugri keeleteadus
alates 2002	Tartu Ülikool, doktoriõpe, eesti ja soome-ugri keeleteadus

Teenistuskäik

1995–2004	Võru Instituudi spetsialist-kohanimeuuriija
alates 2004	Võru Instituudi teadur

LEBENS LAUF

Evar Saar

Staatsangehörigkeit	Estland
Geboren in	16.08.1969
	verheiratet, ein Kind
Dienstanschrift	Võru Institut, Tartu 48, Võru 65609
Telefon	+372 7828754
e-Mail	evar@wi.werro.ee

Bildung

1984	Grundschule Osula
1987	Võruische I Oberschule
1996	Universität Tartu, B.A. Journalistik
2001	Universität Tartu, M.A. estnische und finnisch-ugrische Sprachwissenschaft
seit 2002	Universität Tartu, Promotionsstudiengang in der estnischen und finnisch-ugrischen Sprachwissenschaft

Dienstgang

1995–2004	Võru Institut, Spezialist für Namenkunde
seit 2004	Võru Institut, wissenschaftliche Mitarbeiter, Namenkunde

CURRICULUM VITAE

Evar Saar

Nationality	Estonian
Date of Birth	16.08.1969
	married, one child
Address	Võru Institute, Tartu 48, Võru 656609
Telephone	+372 7828754
e-mail	evsar@wi.werro.ee

Education

1984. a	Osula Basic School
1987	Võru 1 st Secondary School
1996	University of Tartu, B.A. Journalistics
2001	University of Tartu, M.A. Estonian and Finno-Ugric languages
from 2002	PhD student at the University of Tartu

Professional experience

1995–2004	Võru Institute, specialist
from 2004	Võru Institute, research fellow in onomastics

DISSERTATIONES PHILOLOGIAE ESTONICAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Ülle Viks.** Eesti keele klassifikatoorne morfoloogia. Tartu, 1994.
2. **Helmi Neetar.** Deverbaalne nominaaltuletus eesti murretes. Tartu, 1994.
3. **Ülo Valk.** Eesti rahvausu kuradi-kujutelm. Tartu, 1994.
4. **Arvo Eek.** Studies on quantity and stress in Estonian. Tartu, 1994.
5. **Reet Kasik.** Verbid ja verbaalsubstantiivid tänapäeva eesti keeles. Tartu, 1994.
6. **Silvi Vare.** Nimi- ja omadussõnatuletus tänapäeva eesti kirjakeeles. Tartu, 1994.
7. **Heiki-Jaan Kaalep.** Eesti keele ressursside loomine ja kasutamine keele- tehnoloogilises arendustöös. Tartu, 1998.
8. **Renate Pajusalu.** Deiktikud eesti keeles. Tartu, 1999.
9. **Vilja Oja.** Linguistic studies of Estonian colour terminology. Tartu, 2001.
10. **Külli Habicht.** Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. Tartu, 2001.
11. **Pire Teras.** Lõunaeesti vokaalisüsteem: Võru pikkade vokaalide kvaliteedi muutumine. Tartu, 2003.
12. **Merike Parve.** Välited lõunaeesti murretes. Tartu, 2003.
13. **Toomas Help.** Sõnakeskne keelemudel: Eesti regulaarne ja irregulaarne verb. Tartu, 2004.
14. **Heli Laanekask.** Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. Tartu, 2004.
15. **Peeter Päll.** Võõrnimed eestikeelses tekstis. Tartu, 2005.
16. **Liina Lindström.** Finiitverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjutavad tegurid suulises eesti keeles. Tartu, 2005.
17. **Kadri Muischnek.** Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles. Tartu, 2006.
18. **Kanni Labi.** Eesti regilaulude verbisemantika. Tartu, 2006.
19. **Raili Pool.** Eesti keele teise keelena omandamise seaduspärasusi täis- ja osasihitise näitel. Tartu, 2007.
20. **Sulev Iva.** Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem. Tartu, 2007.
21. **Arvi Tavast.** The translator is human too: a case for instrumentalism in multilingual specialised communication. Tartu, 2008.